

Athanasiana

37

SZENT ATANÁZ GÖR. KAT. HITTUDOMÁNYI FŐISKOLA
INSTITUTUM SANCTO ATHANASIO NOMINATUM

ATHANASIANA

37

Nyíregyháza
2013

ATHANASIANA
a Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola folyóirata

Alapítva 1995-ben

Főszerkesztő
Ivancsó István

A szerkesztőbizottság tagjai:
Janka György, Orosz Atanáz, Szabó Péter, Véghseő Tamás, Vincze Krisztián

A szerkesztőség címe:
Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola
H-4400 Nyíregyháza
Bethlen G. u. 13-19.
Tel./Fax: +36/42/597-600
www.atanaz.hu
atanaz@atanaz.hu

Postacím
H-4401 Nyíregyháza, Pf. 303.

Felelős kiadó: Véghseő Tamás rektor

© Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, 2013

ISSN 1219-9915

Megrendelhető a fenti címek bármelyikén
Az egyes számok ára: 1.000 Ft

Tartalom

TANULMÁNYOK

Papp Szabolcs: Gondolatok a bizánci beavató szentségek végzésével kapcsolatban	7
Gyurkovics Miklós: A mózesi törvénytan kozmológiai és antropológiai vetületei Alexandriai Philón filozófiájában	18
Vincze Krisztián: A vallás általános krízisének jelensége és okai	38
Terdik Szilveszter: Kántor, iskolamester, festő. Adatok a nagyvárad-i Paholcsek Mihály munkásságához	57
Véghseő Tamás: Netzhhammer bukaresti érsek és a Hajdúdorogi Egyházmegye felállítása	III
Endrédi Csaba: Miklós István püspöki kinevezésének körülményei	129
Ivancsó Bazil: Miklós István püspöki kinevezése és püspökké szentelése a korabeli sajtó tudósításaiban	138

SUMMARIA

Krisztián Vincze: Das Phänomen und die Gründe der allgemeinen Krise der Religion	152
Tamás Véghseő: Raymund Netzhhammer, arcivescovo cattolico di Bucharest e la fondazione dell'Eparchia di Hajdúdorog	153
Bazil Ivancsó: István Miklós's Episcopal appointment and ordainment in the reports of the contemporary press	154

KÖZLEMÉNYEK

Janka György: A zsinati magyar görögkatolikus liturgia titkos háttere	155
Dukkon Ágnes: Portrévázlat Bonkáló Sándorról (1880-1959)	164
Vincze Krisztián: A keresztény hit mint szenvedély. Kétszáz éve született Sören Kierkegaard (1813–1855)	168

Inántszy-Pap Ágnes: A köz- és felsőoktatásban megvalósuló szakmai nyelvoktatáshoz kapcsolódó instrumentális motiváció megjelenése és jelentősége <i>The presence and significance of instrumental motivation in vocational language education at the level of public- and higher education</i>	174
Darabos Edit – Terdik Szilveszter: Alexi János/ Ioan Alexi szamosújvári görögkatolikus püspök portréja	182
Véghseő Tamás: Az OTKA K108780 kutatási projekt bemutatása	188

RECENZIO

Gyurkovics Miklós: Magyar Mózes maradt változatlanul annak, ami volt	197
---	-----

KRONIKA

Beszámolók a 2013. év második félévének eseményeiről	200
--	-----

BIBLIOGRAFIA

Gáncz Endre: Keleti egyházi bibliográfia magyar nyelven (2012–2013)	213
---	-----

Gondolatok a bizánci beavató szentségek végzésével kapcsolatban

TARTALOM: 1. Ekkleziológiai alap megfontolások; 2. Jean Corbon gondolatai a szentségekről, a keresztségről és a bértájáról; 2.1. A szentségi szinergiák egysége és különbözősége; 2.2. A születés epiklézise; 3. Reflexiók.

1. Ekkleziológiai alap megfontolások

A modern nyugati teológia egyik legnagyobb hiányossága, hogy túlságosan felaprózza a hittudomány különböző területeit, és miközben az ekkleziológiát önálló tudományágként kezeli, a gyakorlatban megfedkezik a teológia ekkleziológiai horizontjáról, mint *alapvető lehetőségi feltételről*. Ennek következtében pedig – ismét csak a gyakorlatban – hiányzik a teológia egységes látásmódja. Valójában semmi szükség nem lenne keresztény erkölcsanra, ha nincsenek hozzá keresztény hívek, akik aszerint orientálják életüket, de ugyanez elmondható a dogmatikáról, liturgikáról... Akkor elég lenne filozófiai belátásokon alapuló etikát, társadalomismeretet, pszichológiát stb. művelni és oktatni. Természetes szinten az emberiségnek ez is elég volna, még ha meg is maradna az a fajta egzisztenciális céltalanság, ami az ember eredendő transzcendentális irányultságáról való megfedkezésből adódna. Ez azt jelenti, hogy minden teológiai tárgy nem önmagában hordozza abszolút értékét, hanem az üdvöngöztetés rendjében mindig az emberrel való kapcsolatban, egyszerre a személyes és a közösségi (egyházi) síkon.

A beavató szentségekkel kapcsolatban néhány előzetes megállapítást kell tennünk. Éppen az előzőekben leírtak szerint teljesen igaz van Schmemmannnak,¹ amikor hangsúlyozza ezen szentségek szoros viszonyát az egyház életével. A teljes és a helyi egyház életét is redukálja a nyilvánosság kizárásával történő keresztesítés, azon túl, hogy ez megfosztja a közösséget a megerősítő hitvallás élményétől is. A szertartások végzésének rendje (*akolouthia*, *taxisz*)

1 Vö. A. SCHMEMMANN, *Vízből és Szentlélekből*, Budapest 2002.

kötelező erejű előírás, még ha nem is abszolút módon (nem végleges és megváltoztathatatlan). Nem az öncélú ritualizálás eszméjét követi, hanem a belső lényeg (maguk a szentségek) kifejezése-kiszolgáltatása mellett, a mögötte és benne meghúzódó spirituális-pasztorális-liturgikus egyházi tapasztalatot is közvetíteni akarja az imádságos és rituális elemekkel.

A szentségekkel kapcsolatban a modern teológia szintén problémákkal küszködik az egységes látásmód elérésével kapcsolatban. Természetesen vannak jogi, morális, liturgikus stb. kapcsolódásaik. Azonban az, hogy egy szentséget felaprózva – külön teológiai tárgyak – taglaljanak sajátos szempontjaik szerint, meglehetősen kétes értékű.² A szentségtannak megvan ahhoz a súlya és specifikussága, hogy önálló argumentumként, egységes tárgyat képezzen, s mint olyan, a többi teológiai tárgytól elkülönítve, egységesen vizsgálják (egyes nyugati egyetemeken így is tanítják). Ennek oka elsősorban az, hogy a szentségekkel kapcsolatban mindenfajta – akár kegyelemtani – sematizálás értelmezési redukciót hordoz magában. A keleti teológia szentségtani szemléletéhez pedig olyan nagyon erőltetett a skolasztikus materia-forma alkalmazása, ami szintén a teljes megértés akadályá.

Az egyház belső éltető motorja az Eucharisztia, ami egyszerre az egyházi lét állítmánya és tárgya: az Eucharisztia hozza létre az egyházat, miközben az egyház végzi az Eucharisziát. Ennek belső dinamikáját – természetesen a megkeresztelt hívekre alapozva – maga a Szentlélek biztosítja, aki jelenvalóvá, hatékonyvá és aktuálissá teszi Krisztus üdvözítő művét, és a benne hívőket az Isten Országának titkába vezeti be fokozatosan és mind mélyebben. „Valójában az Eucharisztia kiváltképpen a liturgia megünneplése számunkra, akik az utolsó időkben élünk”.³ A beavató szentségek – melyek záró vagy csúcsponti eleme maga az Eucharisztia – ezt a két síkot: az általános (vagy „természetes”) emberi és a specifikusan keresztény életmódot kapcsolják össze ontológiai értelemben, amikor a szentségben való részesülés az első síkból a másik síkba való átmenetet jelenti. Ugyanakkor a keresztényi létet jelentő dimenzió nem törli el az alapvető emberi tulajdonságokat, hajlamokat, hanem azokat integrálja az újfajta spirituális életbe. Talán jogosan alkalmazhatjuk itt erre a hegeli tézist: „megszüntetve, megőrizve és fölemelve” viszik át a szentségek a pusztán emberi dimenziót a krisztusi élet valóságába.

Pontosan ezen szentségek átmenetet képező, beavató és véglegesítő jellegéből következik alapvető és radikális jelentőségük. Nem véletlen, hogy a

2 Pl. J. RATZINGER – J. AUER, *I sacramenti della Chiesa*, Assisi 1974.

3 J. CORBON, *Liturgia alla sorgente*, Roma 1982, 141.

történelem során a beavató szentségek rendje logikai sémaként szolgált más szertartások gyakorlati végzéséhez. Például a temetés esetében követték ezt a mintát: a holttestet szenteltvízzel hintették meg, majd bérmaolajjal megkenték vagy leöntötték, végül a hozzátartozók a gyászliturgia során részesültek az Eucharishtiában (ennek nyomát megtartotta a mai papi temetés), jelezve, hogy a hívő életét a beavató szentségek energiája egész a halálig átjárja.

2. Jean Corbon gondolatai a szentségekről, a keresztségről és a bérválásról⁴

J. Corbon felteszi a kérdést: „Ha Krisztus misztériuma kinyilvánult, megvalósult és közlésre került az isteni liturgiában, az apostoli egyházak miért végeznek más szentségeket?” Hét szentséget ismerünk el kegyelemközlő jelekként, de „miért bízva az Úr egyházára szövetségének ezeket a jeleit, miért alakít át minket Szentlelke ezzel a többi energiával, amikor Krisztus egész Teste adott az Eucharishtiában?” Maga a szentségek szentsége adja meg erre a választ.

Krisztus Testének ebben az előkészületi idejében az egyház ünnepli az Eucharishtiát, az Eucharisztia beteljesíti az egyházat. Azért tudjuk ünnepelni az Eucharishtiát, mert a Szentháromság közössége „már” megadatott nekünk újjászületett létünkben a keresztséggel és a Szentlélek pecsétjével, de azért is, mert egyeseket felszenteltek az epiklézis szolgálatára, mely megvalósítja az Eucharishtiát. Másrésről nekünk ünnepelnünk „kell” az Eucharishtiát, mert az isteni közösség „még nem” teljes, sem bennünk, sem mindenkiben. Krisztus Teste még nem érte el annak a kornak az erejét, amelyben megvalósul egész teljessége (vö. Ef. 4, 13). Pontosan ebben a növekedési mozgásirányban helyezkedik el a többi szentségi energia tapasztalata; ezekben fejeződik ki a mennybemenetel dinamizmusa a végső *parouszia* felé.

De mi a Lélek és az egyház mindezen szinergiáinak a sajátos jelentése a Test egységében? Mi azok köteléke a szentségek szentségével, tekintve, hogy nem azonosak azzal? Feleleges, hogy az Eucharishtiából akarjuk levezetni a szentségek szükséges voltát vagy fellelni azok bármelyikének jogi típusú alapítását az Újszövetségben. Inkább az ellentéte tűnik elő: Krisztus és Szentlelke lassan-lassan bízták azokat az egyházra, kiindulva az életből, a növekedésben levő test strukturális és életszükségletei szerint. Ha ezen energiák forrásához

4 CORBON, *i. m.*, 141-149. – Jean Corbon görögkatolikus szerző.

állunk, feltárhatjuk azok egységét, különbözőségét, és végül harmóniáját. Ezek számára a színeváltozás fénye átisteníti az embereket, ott, ahol várják üdvözítésüket; amikor minden fénné fog válni, a szentségek megszűnnek és Krisztus Teste lesz a valóság, mindörökre.

2.1. A szentségi szinergiák egysége és különbözősége

A liturgia – mint forrás – hamarabb létezik a szentségi szertartásoknál, él-teti azokat, és gyümölcsöt hozat azokkal. A misztérium nincs felaprózva hat szentségben, hanem az Úr egyetlen teste árasztja bölcsességének tiszta fényét megkülönböztetett energiákban; amikor ezek az energiák egyesülnek az egyházéival, melyek abból keletkeznek. Ezeket szentségi energiáknak mondjuk. Mindegyikükben az üdv gondozás kerül megünneplésre. Bizonyosan a hívő szívének legkisebb mozdulatára, mely a maga szegényességében válaszol az Úr szeretetére, a Szentlélek és Jézus ezen tanítványa szinergiában vannak, de nem teljesül be az egész üdv gondozás; azt a szentségekben éljük meg. Mind-egyikükben megéljük Jézus húsvétjának három mozzanatát: az Atya nekünk adja szeretett Fiát, az Ige felveszi a mi testünket és halálunkat, hogy feltámasszon minket vele együtt, és Szentlelke beléptet bennünket az Atya örök közösségébe.

Másrészről egy szertartásvégzés a Szentlélek és az egyház – mint egyház – szinergiája. Az élet folyamában a Lélek és a Menyasszony egyazon *kenózisban* egyesülnek, egészen addig, hogy két akaratukból egyetlen szeretet fakad. Egy beteg megkenésében vagy egy diakónus szentelésében – hogy olyan szertartást hozzunk példának, amely egy személyre korlátozódna – a lélek és az egyház az Úr Testének egy tagjában, de az egész Test élete érdekében működik. Ez a szentségi (szakramentális) *szinergia* különbözik azoktól a sokféle és elmondhatatlan *szinergiáktól*, amelyek áttelekésítik a szentek életét ebben: hogy az egyház mint olyan felhasználja ott befogadó és hitbeli energiáját. Együttműködik a vigasztaló élető energiájával, amennyiben egyház.

Végül, minden szentségben, bármilyen diszkrét módon is, az örök Liturgia összes szereplője tevékeny. A Szentháromság kiárasztja átistenítő energiáit és megdicsőül. Az angyalok és a szentek közössége részt vesz tagjaik üdvösségében, akik még a nagy győtrelemben vannak, és azt szüntelen dicséretben ünnepli. És mit mondjunk az isteni agapé, az egyházak közösségének szeretetbeli tágasságáról, akik zárandokolnak ebben a világban? Íme, egy szegény ember, aki újra felfedezi Atyjának irgalmasságát, egy fiatalpár, aki kockáz-

tatja saját jövőjét a házasságban, egy ismeretlen beteg, akit a Lélek gyengédségének olaja a reményre ébreszt..., mindezeket a rejtett csodákat a Szentlélek valósítja meg az egyházak közösségében. És akkor az összes tag szenved és az összes feltámad, mert egymásnak tagjai vagyunk.

De ez a közösség nem olvaszt minket egyforma ritmusra járó anonim kollektivitássá. A Test egysége ezzel ellentétesen a *szinergiák* organikus különbözőségében nyilvánul meg. A Lélek és az egyház különböző szentségekben tevékenykednek, a tagok sokfélesége szerint, azoknak az örök életben való szükségletei és Krisztus Testében való funkcióik szerint. Ebből a különbözőségből a kiapadhatatlan forrás az Atya emberek és minden egyes ember iránti szeretete. Mindenki egyedi, mert a szeretett Fiú egyetlen Testében felismert és szeretett. A szentségi *szinergiák* darabokra szedik az Atya szeretetének ezen katolicitását. Miközben az Eucharishtiában ez a szeretet „beteljesül” az egész test számára, a többi szentségben felkínálja magát minden egyes embernek, szükségleteinek, korának, Krisztusban kapott adományainak megfelelően. Az egyetlen szentségben, ami Krisztus Teste, minden szentségi *szinergia* a Szentlélek egy ajándékát közli. Ezért egy szentség egy másiktól nem saját *epiklézise szerint* különbözik. A szertartásvégzés ezen mozzanatában az egyház csupán „az Úr szolgálóleánya”: Fohászkodik az Atyához, hogy áradjon ki Jézus Lelke Testének itt felajánlott tagjára. A vigasztaló átistenítő energiája a gyengédség és a hűség, a kegyelem és az igazság válasza. És ha figyelünk minden szentségi *epiklézisére*, észrevesszük, hogy a szentségi *szinergiák* életszerűen megfelelnek Krisztus Teste növekedése három mozzanatának.

2.2. A születés epiklézise

A keresztségben és a bérálásban a Szentlélek alapító energiája szétárad az egyház tagjaiban. Krisztusban való új létünk kezdetének szentségei egyetlen alkalommal kerülnek kiszolgáltatásra. Egyszer s mindenkorra születünk és leszünk szervesen strukturáltak a Szentlélekben. Az első adomány, amit az egyház igyekszik felajánlani az Atyának, a maga gyermekei, Isten összes szét-szóródott gyermeke, akik testileg megszülettek, de még a halálban vannak. Ez a menyasszony, és az első mozdulat, ami benne felszáll a Lélek vonzásának következtében, az Atya nyilalló kívánása; minden ebből a kívánságból indul ki szeretetének üdvöngöztetésében: Isten dicsősége az élő ember (Szt. Irénusz). Az Atya ezen kívánsága válik az egyházzé a keresztség *epiklézésében*. A szűz egyház előtti könyörgés hitbeli felajánlásában van: jöjjön el a Fiad, raj-

tam és Lelked erején keresztül szülessenek fiaid szeretett Fiadban! A keresztség *epiklézise* a Lélek szerinti születés.

Természetesen az, akit felajánlunk, már Istenének „képmását” viseli, de ez az ikon eltorzult, megtört, „híján van Isten dicsőségének” (Róm 3,23): még nem született meg Atyja életére. Szülei mindent megadtak neki: a létet, biológiai életét és pszichikai örökségét, nevelését és a kultúrát; további feladatuk, hogy felkínálják neki azt, amit ők nem tudnak neki megadni: a szabadságot, az erőt, hogy szabad lehessen mindezen megkötöttségektől, az isteni kreativitást, röviden, az igazi és romolhatatlan életet, az élő Isten életét. Ez lesz az egyetlen adomány, amit nem rákényszerítenek gyermekükre, és ami gyümölcsözővé teszi az összes többi a halálon túl. Amikor a szülők így tesznek, részesednek az egyház hitéből, a felajánlás mozgásában vannak, mindent a Szentlélek erejétől várnak: ez a befogadó és válaszadó energiájuk a megünneplendő *epiklézisben*.

Amikor a katekumen alámerül a keresztségbe, úgymond az Atya és Fiú és Szentlélek nevében, valóságosan „megkeresztelt”, mert részesedik abban, amit az *epiklézis* előzetesen megvalósított. A keresztség pontos pillanata analógiászerűen az Eucharishtiában való áldozásé. De az *epiklézis*, ami lehetővé teszi a keresztséget, a Szentléleknek a vízbe való eljövétében áll, amelyben a katekumént megkeresztelik. A keresztség ezen megszentelése még túl észrevétlenül elsikkad úgy a hívek, mint a szertartást végzők figyelme elől. A víz az elsődleges élet szimbóluma. Már az anyai méhben több mint szimbólum. De a Szentháromság életére való születéssel ez valósággá válik. Ha minden *epiklézis* szentségi pünkösöd, itt a Lélek valóságosan leszáll, átjárja a vizet, és azt „isteni környezetté” alakítja át: az új valóság az egyház anyai méhe, ahol egy húsból, vérből és az ember akaratából született lény alámerítkezni készül, hogy megszülessen a Lélektől és a menyasszonytól. Az egyház szűzi termékenysége a Lélek remekműve: így születnek Isten gyermekei (vö. Jn 1,12-13).

Ez a megrendítő *epiklézis* megérteti velünk, hogy a Szentlélek adja az életet, közösségre lépve Krisztus Testével. Megcsodáltuk már ezt a csodát az egyház eljövételének pillanatában az első pünkösödben. Itt még magával ragadóbb. Mi nem legelőször Isten gyermekeivé, Krisztus tagjaivá, a Szentlélek templomává válunk és aztán az egyház gyermekeivé, hanem az egyház van előbb. Ez a Lélek átistenítő energiájától átjárt elsődleges víz, és ő az, aki szül. Az utolsó időkben nem Krisztust hordozza-e ez, ebben a titokzatos vajúadásban, amelyben felajánlja a világot a Léleknek, aki „az életet ajándékozza”? Egy keresztség szertartásában az Atya egyik gyermeke az, akit az megszüül és aki a számára

„a világosságba jön”, a feltámadás napjának fényébe, mely nem ismer alkonyt. Hite révén, egyesülve a Szentlélek erejével, a katekumen „beoltódik” Krisztusba, beletestesül a romolhatatlan Testbe. Ez akkor egy új, a szeretett Fiúhoz alakított fogadott fiút ajándékoz az Atyának. Így ez a lét „új”, mely a Szentháromságból él. A keresztség összes többi „hatása” ebből az *epiklézisből* származik.

Lehetséges, hogy a keresztség *epiklézisének* nem tudása az oka a bérálás alábecsült gyakorlatának bizonyos egyházakban. A bérálás, a keresztyén beavatás második szentsége azt a kockázatot hordozza ugyanis magában, hogy észrevétlenül átlépjük, ha a keresztségben egyszerűen az isteni életre való születést látjuk. Ébredtebb tudatú szülők józan értelemről fakadó problémája: „Ha a gyermekem Isten fia lett a keresztséggel, miért béráljam meg? Ha a keresztség részesíti őt az Atya, a Fiú és a Szentlélek életében, miért kell megkapnia a Szentlelket a »megerősítésben«? Nem kapta volna meg azt, amikor megkeresztelték?” A kezdeti egyház gyakorlata az Apostolok Cselekedeteitől kezdve és a keleti egyházak töretlen hagyománya világos ezzel kapcsolatban. A keresztyének egyetlen Lélekben kereszttelkedtek meg, hogy egyetlen Testet alkossanak, és egyetlen Lélek itatta meg őket.

Az ember megváltásának és átistenítésének egész terve során az Atya nem szűnik meg elküldeni Fiát és Szentlelkét. Ebben a küldetésben azok összekapcsolódnak, annak ellenére, hogy különállók. Az idők teljességében a Fiú az, aki megtestesült, de a Lélek az, aki megtestesít. Az első pünkösdön, mely megnyitja az utolsó időket, az egyház az, mely alakot ölt Krisztus Testéből, de a Lélek az, mely azt kialakítja. Ettől a pillanattól kezdve a Lélek növeli a Testet, új tagokat egyesítve vele, és ez a születés a keresztségben valósul meg; de ugyanakkor az Úr kiárasztja ezekben a tagokban a teljességet, nekik ajándékozza Lelkét személyesen: a Lélek ezen személyes ajándéka a neofitának a bérálás szentségi *szinergiája*.

A Lélek ezen megnyilvánulása és kiáradása annak a szívében van, akit keresünk: ebben a kezdeti pontban a forrásból fakadó liturgia a keresztyén új létének életévé válik. Ha olyan jelentésre korlátozzuk a keresztséget, mint az isteni életben való részesedést, azt kockáztatjuk, hogy egyszemélyű mono-teizmusban éljünk, és nem léptünk még közösségre a három Személlyel. A Szentlélek az, aki átkel a kapun. Erről az oldalról fel lehet halmozni keresztyén humanista rendszereket, amelyek érzéketlenek maradnak a teológiával, a „misztikus” étellel szemben. A megkeresztelt szervesen strukturált, mivel ugyanaz a Lélek, aki „felkente” Krisztust, átjárja teljes egészen – testét, szellemét, lelkét – Krisztus követőjének; ő ekkor „keresztyén”, a Lélek által „fel-

kent”. Egy új élet princípiumot kelt életre, ami fokozatosan fejleszti ki közösségét az Atyával és a Fiúval.

A bérmlás *epiklézisének* jellegzetessége, amikor a püspök megszenteli a szent krizmát, amelyből a megkeresztelt tagjainak megkenését kapja, azon teljes ajándék csodálatra méltó valóságában áll, amit az Úr Krisztus tesz akkor vele: saját Lelkét ajándékozza, személyesen, azt belevési, belenyomja annak a szívébe, akit éppen véglegesen egyesített önmagával. A „Szentlélek ajándékának pecsétjével” a megkeresztelt akkor részesül a forrásból fakadó liturgia *szinergiájából*, a Lélek immár összekapcsolódott az ő lelkével egy egészen új élet távlatában, amelyben a két akarat a Lélek egyetlen gyümölcsét képes meghozni. A Lélek, minthogy az ő élete lett, képes cselekedetre indítani (vö. Gal 5,25). A Lélek és a menyasszony misztériumát nem váratlan és vágyott adományként szemléljük, hanem mint amiben valóságosan együttesen részesült az, aki éppen feltámadt Krisztussal. Ebben a teljességben, ami a Szentlélek, már benne van a neofita növekedéséhez szükséges összes adomány, összes karizma. És a legelső a papi energia, amely révén a megbérmlt ettől a pillanattól kezdve meg tudja ünnepelni az isteni liturgiát, és a szentségi energiák munkatársa lehet, amelyek lelkesítik vándorútját az Ország felé.

3. Reflexiók

Corbon gyakran használja a keleti teológia egyik tipikus szakkifejezését, a *szinergiát*. Nagyjából az Isten és az ember *üdvgyondozásban, üdvrendben való* együttműködésével adhatjuk vissza a jelentését, hangsúlyozva az egyéni, személyes és a közösségi aspektus egyaránt meglevő megvalósulását. Nagyon helyesen megérthetjük, hogy bár éppen a keleti teológia hangsúlyozta erőteljesebben az ember mint személy vizsgálatát a liturgikus-közösségi életben, a beavató szentségeknél nem engedhetjük meg az egyoldalú perszonalisztikus szemléletet. Az egyház sem idealisztikus magasságban jelenik meg, hanem mint olyan valóság, amely engedelmeskedik vőlegényének, zarándokol és zarándoklatra készíti tagjait az isteni eszményben eltervezett tisztaság, a *parouszia* felé. De éppen ezek a szentségek mutatják meg, hogy az egyház – mint közösség és mint keresztény személyek közössége – egyaránt a Szentháromság egy Isten életéből nyeri életenergiáját.

Említettük, hogy a szertartásvégzés rendje a benne tartalmazott dogmatikus-liturgikus-spirituális tartalom logikája miatt kötelező erejű. Ismerjük

a liturgiátörténet fordulatait, a jelenleg használt szövegek kívülről véletlenszerűnek tűnő rögzülésének okát.⁵ Ez mindenképpen jelzi, hogy nem örökre rögzült formáról van szó, a liturgia belső és külső fejlődése ezt nem is tenné lehetővé. Ráakadhatunk a történelem során kifejezőbb gesztusokra, szerencsésebb, talán teológiailag világosabb *formulákra* (imádságos formákra), bár a beavató szentségek formáinak változatossága a kéziratok hagyományban nem éri el pl. a házassági koronázás megdöbbentő variációit.⁶ Mindenesetre fontos észrevennünk, hogy bár léteznek bizonyos mértékben eltérő szempontok, a bizánci hagyományban a beavató szentségek lényegi megközelítése változatlan. Amikor előírásnak tekintjük a jelenlegi formulát, akkor egyrészt elfogadjuk, hogy kialakulásának-használatának jelenlegi rendje hozzátartozik a Gondviselés munkájához (akkor is, ha ez nem elvakultságot jelent, és nem is szabad azt jelentenie, az ész mindig ítélő kritérium),⁷ másrészt elismerjük, hogy a „taxisz” belső teológiai logikával rendelkezik, amit igyekszünk minél teljesebben megragadni és a gyakorlatban is megélni.

Ezeket a formulákat mindig egyszerre kell az egyes személyre és az egész egyházra vonatkoztatni. A teljesség igénye nélkül hozunk fel néhány példát a liturgikus formák értelmezésére. A szövegekben van egy bizonyos mértékű ellentmondás a patrisztikus kor egyházi gyakorlata (a túlnyomórészt felnőtt keresztelezés) és a jelenlegi általános gyakorlatot (csecsemőkeresztelezés) idéző formulák terén. Tény, hogy – különösen ami a születést követő, illetve a gyermekkorral járó rítusokat illeti – a bizánci egyház a XI. században (a politikai irányvonaltól totálisan ellentétesen) újra bevezetett, vagy legalábbis felelevenített néhány, a zsidó rítusokból származó gesztust, pl. a gyermek első hajnyírásának rítusát (természetesen „megkeresztelt” imákkal). Ez szintén közvetett hatással bírt a gyermekkeresztelest preferáló formulák irányában. Egy felnőtt keresztelezése esetében ezért teljesen jogos és elfogadható a szövegben bizonyos szavak ilyen értelmű átcserélése, de csak abban a mértékben, amiben nem sérti a szentség valódi logikáját. Nem szabad ugyanis elfeled-

5 A *textus receptus* valójában velencei nyomdászok által önkényesen kiválasztott szöveg, ami a könyvnyomtatás termékenységének köszönhetően majdnem teljesen kiszorította a többi – rendkívül nagyszámú – változatot.

6 Vö. Dmitrijevszkij gyakran idézett művének összegyűjtött példáit.

7 Mind a szertartást végző papnak, mind a híveknek kötelessége a liturgikus elemek megismerése, értelmezése, a lehető legnagyobb mértékben való sajátjáté tetele. Azonban a misztika, liturgia és ráció nem állnak, nem állhatnak szemben egymással. Akár a körülmények megváltozása, akár újabb teológiai meglátások révén, ha egy gesztus, formula értelmezhetetlenné válik, igenis fölveti azt az igényt, hogy mással cseréljük fel. Azonban ez nem történhet egyénieskedő szinten, csakis magasabb fórumon és konszenzus esetén.

kezni arról, hogy a keresztség valóban tényleges újjászületés: ezért aki akár 85 éves korában kereszttelkedik meg, az a hitben akkor is újszülött.

Az egyházi élet másik valósága az ördögűző imákban jelenik meg, amit a mai egyházban – főleg Nyugaton – gyakran nem vesznek komolyan. Hozzá kell tennünk, hogy ezen a téren az egyházi-pasztorális tapasztalat is megadja a maga értelmezési, gyakorlati hozzájárulását, ami sokszor nagyon mély meglátásokhoz és összefüggésekhez vezet, melyet a sémaszerűen ismételt teológiai formulák nem adnak vissza. Az exorcista imákat a húsvét misztériumának fényében kell értelmezni. A már megváltott ember részesül a feltámadt Krisztus ördögöt és halált legyőző erejében. Természetesen nem arról van szó, hogy a keresztleletlen ember ördögtől megszállott lenne, hanem inkább arról a tényről, hogy a beavató szentségek nélkül még nincs teljesen lefoglalva az Isten Országá számára, „szabad préda” lehet a különböző istenellenes és/vagy emberellenes erők számára. Ezért jelenik meg az imában a bűnre való hajlandóság sokféle kifejeződése. Nagyon fontos, hogy ezeket az imákat egy pap se hagyja ki! Olyan területhez értünk, aminek nincs szakirodalma, sokkal inkább a pasztorális tapasztalat felismerései, amelyek aztán továbbgondolkodásra ösztönöznek. Ez a tapasztalat megmutatja, hogy ezek az imák – mint az egyház hitének és kegyelmi erejének kifejeződései – effektíve hatékonyak. Ismerünk olyan konkrét, keresztségen kívüli tapasztalatokat, amikor szent dolgoktól, templomtól retteggő – és így a specialisták szerint nagy valószínűséggel démoni befolyás alatt levő – emberek fölött elmondva az illetőkben megszűntek ezek a jelenségek. Ide tartozik egy másik példa: vannak papok, akik – akár időhiány, akár hanyagság vagy hiányos tudás miatt – kihagyják a szertartásból ezeket az exorcista imákat. Különösen lelkivezetés esetén lehet észrevenni egy konkrét személynél ennek jeleit. Például megkeresztelt léte és jó szándéka, sőt a lelkivezető gondos iránymutatásai ellenére sem halad előre bizonyos pontokon, különösen a testi szenvedélyekkel kapcsolatos viselkedése terén. Ezeket a keresztelekor hanyagságból elhagyott imákat utólag, akár felnőttkorban is pótolni kell; szintén a spirituális tapasztalat mutatja meg, hogy ez a módszer hatékony.

Viszont itt a szentség tan olyan mélyebb területeire érünk, ahol a hagyományos *materia-forma* séma alkalmazása terméketlen, s ahol nem a szentség kiszolgáltatásának érvényességéből próbáljuk a lelki (erkölcs és jogi) hatást levezetni. Tudniillik itt nem az érvényesség kérdéséről van szó. A hiányosan kiszolgáltatott szentség is „érvényes”, azonban a hatásaiban megjelenhetnek olyan következmények, amelyek a konkrét emberi személyre befolyással vannak. Való igaz, ezek olyan rejtett összefüggések, amiket nem lehet az egyenes arányosság,

de más konkrét kapcsolat szabályával sem leírni.⁸ A nyugati teológia ezeket a defektusokat a *supplet Ecclesiam* címkével oldja fel. Ami az érvényességet illeti, ez igaz lehet. Azonban magasabb, illetve spirituális síkon ez a kifejezés nem erre vonatkozik. Hitét és Istenbe vetett feltétlen bizalmát (és ebbéli tapasztalatát) kifejező imádságaival egészíti ki az egyház saját tagjainak a hiányosságait a hit terén. Amennyiben ezek az imádságok elmaradnak, elmarad maga ez a „kiegészítés” is.⁹ Fontos továbbá látni, hogy nem mágikus eszközökről van szó, hanem egy szertartás „taxisza” az egyház megélt tapasztalata arról, hogy az adott celebráció „így működik”. Természetesen nem azt jelenti, hogy másként nem lehet hatékony, de melyikünknek van rá bátorsága, hogy csupán a saját belátása szerinti, és ezért bizonyos mértékben mindenképpen önkényes „taxiszt” hatékonyabbnak és magasabb rendűnek tartsa az egyház tapasztalatánál? Nem jelentene egy ilyen magatartás – akár nem teljesen tudatos – gögöt és kevélységet? Ezen kívül a liturgia már feladatából, méltóságából eredendően sem a kísérletezés, pláne nem az emberi személyekkel való kísérletezgetés helye.

Corbon eszmefuttatásából kiviláglik a vízszentelés elhagyásának a hibája. De valójában a beavató szentségek kiszolgáltatásának érzékelhetően és érthetően kellene tükröznie azt az utat, ami a hit során a katekumenben és az őt befogadó közösségben a keresztséghez, a bérmláshoz és az Eukharisztia vételéhez vezet. Végül az Eukharisztia kiszolgáltatása – minthogy az lényegileg hozzátartozik a beavató szentségekhez – szintén nem hagyható el. A keleti gyakorlat szerint csecsemőknél ez a szent Vérral történik, úgy, hogy az áldoztatókannalat a gyermek nyelvéhez érintik. Nyilván meg lehet találni azokat a pasztorális módszereket, amelyekkel pótolható a hagyományos, nyugati, első szentáldozás megünneplése. Mindenesetre ma Nyugaton is vannak liturgikusok, akik a latin gyakorlatot – miszerint a bérmlás követi az elsőáldozás kiszolgáltatását – a beavató szentségek logikai sorrendjét illetően skizofrén állapotnak tartják.¹⁰

8 A kérdés továbbvezethet más problémákra. A keleti gondolkodás szerint az „érvényes” és a „szentségi” direkt azonosítása (pl. a házasság esetében) megint csak jogi szemléletet tükröz, nem hagy teret a finom megkülönböztetéseknek, és valójában elsikkad a szentségek lényege fölött.

9 Sokszor megfigyelhető tapasztalat ez bizonyos „rossz kisugárzású” házak megszentelésénél. Miért van az, hogy ha erős hitű emberek lakják a házat, a legegyszerűbb házszentelési ima is elegendő a ház megtisztítására, míg ellenkező esetben szükség van „erősebb” imádságokra. Ezek az „erős” imádságok nem mágiát jelentenek, hanem az egyház hitbeli hozzájárulását, segítségnyújtását teszik jelenvalóvá.

10 Pl. A. NOCENT, „L'iniziazione cristiana del Vaticano II”, in AAVV, *Scientia Liturgica*, Casale Monferrato 1998, vol. IV, 114.

A mózesi törvénytán kozmológiai és antropológiai vetületei Alexandriai Philón filozófiájában

TARTALOM: 1. Bevezető gondolatok Alexandriai Philón törvénytánához; 2. Az isteni törvény és a természettörvény kozmológiai vetületei; 3. A teremtéstan philóni megvilágításban; 4. A Sztoa és Philón törvénytánának kozmológiai aspektusai; 5. A törvényt közvetítő Mózes mint a helyes erkölcs ikonja; 6. A mózesi törvénytán antropológiai aspektusai; 7. Az isteni kegyelem mint a mózesi törvény forrása; 8. Összefoglalás.

1. Bevezető gondolatok Alexandriai Philón törvénytánához

Alexandriai Philón¹ eszmevilága a monoteista zsidó teológia hagyományából és hazájának, Alexandriának, többszörösen összetett kultúrköréből ered, amit leegyszerűsítetten hellenizmusnak hívunk. Philón a sémi világot görög fogalmakkal írja le, a hellén kultúrát pedig az Ószövetség képeivel olvassa. Philón világa a Teremtés könyvének a világa,² melynek harmonikus működését az Istentől származott törvények garantálják.³ Mint ahogy Philón teremtéstana összetett filozófiai gyökerekre utal (platonikus, arisztotelészi, sztoikus, középső platonikus), mégis mózesi, úgy a törvényről alkotott tanítása is, bár mondható sztoikus vagy platonikus jellegűnek, végeredményben nem más, mint mózesi. E tanulmány célja, hogy bemutassa Alexandriai Philónnak a „mózesi törvényről” alkotott tanítását, és hogy azt az antik sztoikusok törvényfelfogásával összevesse. Philón törvénytana és a sztoikusok törvénytana sok vonatkozásban hasonló,⁴ azonban ellentétes vonásokat is

1 Kr. e. 20 – Kr. u. 45 élt zsidó gondolkodó. Vö. SOMOS RÓBERT (kiad.), *Középső platonizmus. Szöveggyűjtemény*, Budapest 2005, 30–32.

2 Vö. *De opificio mundi* 20–22, az idézett mű a következőkben *Opif.* A szöveg magyar fordítása „Philón: Mózes a világ teremtéséről”, in SOMOS, 292–337.

3 Vö. Mos. 2. 11–14.

4 Alexandriai Philón és a sztoikus törvény kapcsolatáról vö. NAOMI G. COHEN, „The Greek Virtues and the Mosaic Laws in Philo. An Elucidation of *De Specialibus Legibus* IV 133–135”, in *SPhA* V (1993) 9–23; HINDY NAJMAN, „The Law of Nature and the Authority of Mosaic Law”, *SPhA* XI (1999) 55–73; PEDER BORGÉN, „Application Of and Commitment to the

felfedezhetünk e két szellemi irányzat tanításában. Ha a sztoikus természet-törvényt és az Ószövetség tízparancsolatát helyezzük egymással szembe, a következő különbségekre figyelhetünk fel: a sztoikusok az íratlan, a világban lévő immanens törvényt vallják,⁵ Mózes tízparancsolata pedig írott; a sztoikusok univerzális és mindenhol hatályos kozmopolita törvényről beszélnek,⁶ a mózesi pedig Izraelnek szól. A sztoikusok a törvény, az igazság és az erény belső elvéről beszélnek,⁷ az Ószövetség pedig a törvény részletes, esetekre való lebontását tárgyalja. Mégis, Philón úgy vélte, hogy Mózes törvénye univerzális, földrajzi határ és idő nem korlátozza, minden emberre érvényes, és a természetbe, az emberek szívébe íródott bele az isteni szó és szent betű által.⁸

2. Az isteni törvény és a természettörvény kozmológiai vetületei

Alexandriai Philón törvénytanának tanulmányozását a *De vita Mosis* (*Mos.*) című írása alapján kezdjük. E mű első olvasásra kevésbé tűnik összetettnek, és emiatt elkerülheti a tekervényes gondolatmenetek kedvelőinek a figyelmét, pedig tiszta fogalmazása kulcsot ajánl olyan kérdések megfejtéséhez is, mint Philón törvénytanának az értelmezése. Hogy az előző állítás megállhassa a helyét, a *De vita Mosis* egyes részeit párhuzamba fogjuk állítani a közismerten nehezebben értelmezhető philóni részletekkel, hogy a két szöveg egybeolvasásával közelebb kerüljünk Philón tanításának céljához.

Mos. 2,209.

„Miután a Próféta (Mózes) a Világ Szülője felé *tiszteletét adta, megünnepelte* a szent hetedik napot. (Mózes) Éleslátásával azt a rendkívüli szépséget nézte, melynek pecsétje az égbe, a világmindenségbe nyomódott, és amit a természet őriz magán”.

Laws of Moses. Observations on Philo's Treatise on the Embassy to Gaius”, in *SPhA* XIII (2001) 86-101; HINDY NAJMAN, „A Written Copy of the Law of Nature: An Unthinkable Paradox?”, in *SPhA* XV (2003) 54-63; CRISTINA TERMINI, „Taxonomy of Biblical Laws and ΦΙΛΟΤΕΧΝΙΑ in Philo of Alexandria: A comparison with Josephus and Cicero”, in *SPhA* XVI (2004) 1-29; FRANCESCA CALABI, *Storia del pensiero giudaico ellenistico*, Brescia 2010, 74-77.

5 Íratlan törvény: SVF III, 315. (Cicero, *De legibus*, I, 6, 18; Cicero, *Off.* 3.69.)

6 Kozmopolisz / Megapolisz: SVF II, 1010; SVF II, 1013; SVF II, 1127 – SVF II, 1131; SVF II, 1141..

7 Vö. SVF II, 316; SVF II, 319. (lex est recta ratio); SVF II, 323-326.

8 Vö. *Mos.* 2,14; 2,211.

A *Mos.* 2,209. a Mózeszt dicsőítő szövegkörnyezetbe tartozik, amely prófétai, törvényhozói és filozófusi erényeit taglalja; mindezek a kiválóságok az emberszeretettel és az istentisztelettel állnak szoros kapcsolatban (vö. *Mos.* 2,187-221). Megfigyelhetjük, hogy szerzőnk gondosan különválasztotta az ünnepelni (σεμνύνω) és tiszteletet adni (τιμᾶω) kifejezéseket. Az utóbbival a *Mos.* 2,207-ben találkozhatunk, ahol Philón a szülőknek kijáró helyes tiszteletadásról tanít, és ennek a gondolatnak a folytatásaként vizsgált szövegünkben Istent a „Világ Szülőjének” nevezi. Az ünneplés pedig nyilvánvalóan a szombat helyes megtartására vonatkozik, amit a későbbiekben részletesebben is kifejt.

Philón e szövegkörnyezetben a szombat megünneplésével és a törvény tanításával kapcsolatosan említést tesz az *igaz filozófiáról*, ami nem más, mint a gondolatok, a szavak és a cselekedetek harmonikus együttállása, melynek eredménye a boldogság bírása és élvezete.⁹ Mózes tehát a szombatot igaz szemlélődéssel ünnepelte meg, a *Mos.* 2,209-ből pedig kiderül, hogy szemlélődésének a feltétele az éleslátás, ami a helyes erkölcsi magatartásra, vagyis a törvény szerinti életre épül.¹⁰ A *Mos.* 2,209-ben Philón úgy írta le Mózes személyét, mint aki a természetén kezdve, a teremtetett világmindenségen keresztül, az égen áthaladva, „pecsétek-minták” alapján az Istenhez legközelebb álló rendkívüli, mindeneket felülmúló szépséget fürkészi:¹¹ „(Mózes) Éleslátásával azt a rendkívüli szépséget nézte, melynek pecsétje az égbe, a világminenségbe nyomódott, és amit a természet őriz magán” (*Mos.* 2,209).

Összefoglalva az eddigieket, elmondhatjuk, hogy Philón értelmezése szerint Mózes az igaz filozófus, aki a szombatot a törvény és a kozmosz szemlélésével ünnepelte meg, méghozzá népével együtt, hogy közelebb kerüljenek a Világ Szülőjéhez.¹² Az ilyen nép egy bölcselő nemzet, amely Mózes szent

9 Az „igaz filozófia” vö. Platón, *Phaed.* 67d. Philón autentikus filozófiáról is beszél: *Gig.* 14; *Agr.* 104; *Plant.* 24; *Cher.* 129. A boldogság Philón szerint az Istenhez való hasonulás, a legnagyobb boldogság pedig Istent látni vö. *Deus.* 55; *Mut.* 216; *Abr.* 57-58. Platón, *Tim.* 90c-d. Vö. PAOLA GRAFIGNA, *La vita di Mosè*, Milano 1998, 309. A platonikus és középső platonikus vonásokhoz vö. DAVID T. RUNIA, *Philo of Alexandria and the Timaeus of Plato*, Leiden 1986, 344-345.

10 Vö. *Mos.* 2,271; *Legat.* 2; *Opif.* 131; *Plant.* 58; *Conf.* 92.

11 Első olvasásra is feltűnik a platonikusnak nevezhető fogalmak használata vö. Platón, *Tim.* 51a-52a.

12 A hetedik nap megünneplése, a zsinagóga fontos szerepe, a törvény tanítása, a szemlélődés (vö. *Mos.* 2,215-216; *Spec.* 2,61-62; *Legat.* 232, 236; 347-348; 311-312; *Somn.* 2,127. *Mos.* 2,215-216). Vö. BORGES, „Application”, 87-89. A szerző a zsidó hagyományt külsőre és belsőre osztotta fel, a külső hagyomány egyik része a materiális és a szervezeti hagyomány, melybe a jeruzsálemi templom mellett a zsinagóga és a szombat megtartása is tartozik. Mindez szorosan összefüggésbe hozható a családdal és az oktatási rendszerrel. *Mos.* 2,215-216: COHEN, „The

városában élt, e nép eszményképe nem áll távol a sztoikusok kozmopolitizmusától.

Opif. 7-9.

„7) Egyesek ugyanis inkább a világot csodálva, mint a világteremtőt, születetlennek és öröknek hirdették azt, bűnös módon mély tunyasággal vádolták hamisan Istent, jóllehet épp ellenkezőleg, úgy kellett, hogy Teremtőként és Atyaként mutatkozzanak meg bámulatra méltó erői, a világ pedig ne dicsőüljön meg mértékén felül. 8) Mózes viszont eljutva a filozófia csúcsára, s miután a jövődölések révén sok mindent elsajátított a természet legmaradandóbb igazságai közül, jól tudta, hogy a létezők között mindenekelőtt szükségszerű az aktív és a passzív ok léte. Tudta, hogy az aktív ok a mindenségben a legtisztább és teljességgel keveretlen ész, ami fölötte áll az erénynek, a tudománynak, magának a jónak és magának a szépnak, 9) míg a passzív ok önmagában véve léleknélküli és mozdulatlan, miután azonban az értelem mozgásba hozta, átformálta és átlelkesítette, a legtökéletesebb alkotássá változott, ezzé a világgá”.¹³

Az idézett *Opif.* 7-9-et két részre oszthatjuk: Philón a 7. versben negatív kritikát fogalmaz meg azokkal szemben, akik a világot csodálják a világ alkotója helyett. A 8-9. versekben pedig Mózes mint a legkiválóbb filozófust mutatja be, aki jól elhatárolta egymástól a világot és annak alkotóját, sőt rámutatott a világ keletkezésének az aktív okára, amit „keveretlen észnek” nevez. A három vers értelmezése azonban sokrétűnek mutatkozik, és annak ellenére, hogy az *Opif.* 7-9-et két részre osztottuk, mégis azt feltételezzük, hogy Philón gondolatvilágában e két sor egymáshoz kötődik. Ezért nem tanácsoljuk a versek egymástól függetlenített tárgyalását.

D. T. Runia a fent tárgyalt verseket művében a kivételesen kényesnek titulálható philóni szövegekkel tárgyalja.¹⁴ Az akadály fő oka, a philóni teremtetés megfejtése mellett, a felmerülő filozófiai fogalmak pontos beazonosítása és azoknak a philóni tanrendszerbe való pontos elhelyezése. A hetedik versben felsorolt kritikák – a világ túlságos csodálata, a születetlen és az örök világ tana – úgy tűnik, hogy talán némileg Arisztotelész tanításával szem-

Greek virtues”, 17-19 A szerző a Mos. 2, 216-ban olvasható „vallásosság és szentség” fogalommal foglalkozik, és arra a következtetésre jut, hogy a két erény megegyezik a platonikus és arisztotelészi értelemben vett „super virtutes” fogalmával, ami Philónnál valójában Isten helyes tiszteletének a fogalmával egyezik meg vö. még: *Spec.* 1, 186; 2, 12; 2, 259; 4, 170).

¹³ SOMOS, *Középső platonizmus*, 293.

¹⁴ RUNIA, *Philo of Alexandria*, 99-104.

beállíthatóak.¹⁵ Azonban a 8-9. versben Philón Arisztotelészre jellemző fogalmakkal írja le Mózes teremtetésánát, amikor Istenről mint első, mozgató, legmagasabb, legelső okként vélekedik.¹⁶ Külön elgondolkodtató Philónnak a *Fug.* 8-ban olvasható megjegyzése, ahol egy olyan csoport tanítását támadja, akik a minőség, a forma és az alak nélküli lényeket istenítették, anélkül hogy ismernék a „mozgató okot”, a „legelső princípiumot”. Nem szükségeltetik sok magyarázat ahhoz, hogy a két utolsó kifejezést arisztotelészinek ismerjük. Az *Opif.* 7-ben azok ellen ír Philón, akik a világot *csodálják*, a *Fug.* 8-ban pedig azokat bírálja, akik az alak nélküli lényeket *istenítik*. Clara Kraus Reggianini a szóban forgó *Fug.* 8-ban említett lényeket (οὐσία) az ión gondolkodók anyagaként értelmezi, vagyis utalása szerint Philón Thálész, Anaximandrosz, Anaximenész elméletét cáfolta.¹⁷

Mindazonáltal Alexandriai Philón a világ kezdetéről szóló tanítása platonikus színezetűnek is titulálható (vö. *Tim.* 28b-29b), az aktív és passzív ok említése pedig a sztoikus Khrüssziposz tanítására is jellemző lehet (SVF. II, 301; 302; 303),¹⁸ azonban mégsem egyértelműen sztoikus,¹⁹ mivel Philónnál jellegzetes a *passzív* ok és az *aktív* ok közötti áthidalhatatlan különbség; az aktív ok az isteni értelem, a passzív ok pedig az anyag (vö. *Opif.* 8-9). A sztoikusoknál a két valóság nem mondható oly mértékben egymástól különállónak, mint ahogy azt Philón állította a „keveretlen észről”, amelynek tulajdonságai inkább Arisztotelész mozdulatlan mozgatójához, az önmagát gondoló észhez és az első okhoz hasonlítanak leginkább.²⁰

E tanulmány elején a szombati nyugalom helyes megtartását tanulmányoztuk (vö. *Mos.* 2,209), mely a „Világ szülőjének” a tiszteletével kezdődik,

15 E témában konkrét utalásokat az arisztotelészi kritikára inkább Attikusznál találhatunk (fr. 4), aki azonban Philón után élt és alkotott, 175 körül. Mindazonáltal Salvatore Lilla megjegyzését is fontolóra kell vennünk, miszerint Attikus tanításában az ideák nem a Démurgosz értelmében helyezkednek el, hanem azon kívül. Ezzel a tanításával Attikus radikálisan szemben áll Philónnal (*Opif.* 20; *Cher.* 49). Vö. SALVATORE LILLA, *Introduzione al Medio platonismo*, Sussidi patristici, Istituto Patristico Augustinianum, Roma 1992, 60.

16 Vö. *Conf.* 123; *Fug.* 8; *Spec.* 2, 5.

17 Vö. ROBERTO RADICE (a cura di), *Filone. Tutti i trattati del commentario allegorico alla Bibbia*, CLARA KRAUS REGGIANI (trad. di), *La fuga e il ritrovamento*, Rusconi 1994, 973.

18 Bár érdemes párhuzamba hozni Platón tanításával is vö. *Tim.* 52a., ami pedig Arisztotelész Metafizikájával is együttolvasható, vö. *Met.* 12, 1075a. Philón tanítása az aktív és a passzív okról: *Opif.* 8; *Cher.* 77; *Spec.* 3. 180; *QG.* 3. 3; *Fug.* 8-13.

19 RUNIA, 104.

20 Vö. RAOUL MORTLEY, *From Word to Silence I. The Rise and Fall of Logos*, Bonn 1986, 77-82; 86-89; Vö. SALVATORE LILLA, *La dottrina delle idee come pensieri di Dio nella Patristica greca in Dionigi l'Areopagita e il platonismo cristiano*, Brescia 2005, 20.

akit a szombati nyugalom kapcsán Philón úgy értelmez, mint akinek a lényegéhez tartozik a nyugalom; nem a tétlenség miatt, mivel Isten minden dolog oka, és természetére való tekintettel abszolút módon tevékeny (vö. *Cher.* 87; 90. Ez a megközelítés ellentétes az *Opif.* 7-ben kifigurázott „tunya” istenség képével). Majd Philón a következőkben (*Mos.* 2. 209) az égben és világminőségben felfedezhető rendkívüli szépség pecsétjének a szemléléséről ír, egyben ez az a „tevékenység”, mely a mózesi törvények alapján az Istenhez vezet. A *Fug.* 12-ben Philón a szóban forgó „pecsétet” az Alkotó igéjének / Logoszának hívja, aminek lenyomata alapján minden létező saját alakját nyeri el²¹. Az *Opif.* 9-ben pedig a lélek nélküli mozdulatlan passzív ok formálóját észnek nevezi, és egyben ne feledkezzünk meg arról sem, hogy az előző sorban az alkotó „bámulatra méltó erőiről” is említést tesz (*Opif.* 7). A szóban forgó „pecsét” doktrinális szemléltetése kapcsolatba hozható Platón *Tim.* 28a-29b-ben leírt teremtetésével is,²² azonban míg Platónnál az ideák örök és az alkotón kívül eső létezők, Philónnál a szellemi világ (az ideák világa) bár megelőzi az anyagi világot, mégis Isten alkotása.

A három egymás után tárgyalt philóni idézet (*Fug.* 8; 12-13; *Mos.* 2. 209; *Opif.* 7-9) a következő pontokban megegyezik egymással: 1. A világot egy alkotó hozta létre. 2. Az alkotó, bár abszolút nyugalomban van, az alkotott világ aspektusából mégis örök tevékenység jellemzi. 3. Az alkotó és a világ között összekeverhetetlen különbség áll fenn. 4. Philón tanításában az egy Istenen kívül minden más létező teremtmény.²³ 5. Alexandriai Philón Istenének filozófiai irányzatok nyomaiban való keresése zsákutcába vezethet, ha szemünk előtt veszítjük, hogy Philón Istene az Ószövetség teremtetéstörténetének az Istene.²⁴

3. A teremtetés philóni megvilágításban

Mivel Philón teremtetésének tárgyalása további kérdéseket vet fel, és e tanulmány fő célja eltér a szorosan vett kozmológiai értekezéstől, kísérletet

21 A „pecsét” képe vö. *Opif.* 25; *LA.* III, 96; *Migr.* 103; *Her.* 231. Vö. *Mut.* 29: az alkotó erő Istennek nevezi.

22 Vö. DAVID WINSTON, *Philo of Alexandria. The Cambridge History of Philosophy in Late Antiquity*, 2010, 242. A szerző arra utal, hogy mint Platónnál, úgy Philónnál is a „másolatok” csupán a „formák” árnyképei.

23 Vö. *Conetmpl.* 2; *Somn.* 2, 28.

24 Vö. *LA.* III, 82; *Opif.* 171;

teszünk arra, hogy tömören felvázoljuk teremtéstanát és annak kérdéseit. Roberto Radice szerint Philón teremtéstanának legfontosabb pontja az időben való teremtés tagadása.²⁵ Alexandriai gondolkodónk a bibliai teremtéstörténetet logikai renddé alakította át, és egyben a teremtés fizikális szépsége helyett az ideák világának szépségét domborította ki (vö. *Opif.* 13). Isten teremtő tevékenysége először is nem az anyagi világmindenséggel hozható kapcsolatba, hanem az anyagtalan szellemi kozmosszal, aminek léte kívül esik az időbeliség kategóriáján. Vagyis Isten egyidejűségben teremtett mindent, Isten gondolatának megfogása egybeesik magával a teremtéssel.²⁶ Philón leírásában az ideák Isten gondolataivá alakulnak át, ez viszont újdonságnak számít Platón tanításával szemben, mivel Philónnál az ideák Isten megfogant gondolataival lesznek azonosak, vagyis Istenben fogannak meg az ideák, míg Platónnál az alkotón kívül helyezkednek el, örök és keletkezés nélküliek (vö. Platón, *Tim.* 31a – Philón, *Opif.* 16; 20). Mindezek alapján Philón teremtéstörténetében nem beszélhetünk időrendiségről, hanem inkább a teremtés bizonyos fázisairól: 1. az ideák teremtése; 2. az általánosnak nevezhető anyag teremtése; 3. a partikulárisnak nevezhető anyag megteremtése. Például a világosság ideáját Isten az „egy napon” (ellentétes az időrendi „első” kifejezéssel) teremtette meg, a világmindenséget megvilágító materiális formájú fényt pedig egy másik napon teremtette, míg a nap és a csillagok világosságát a negyedik napon alkotta.²⁷

Philón istentanának és teremtéstanának platonikus és arisztotelészi vonásai, melyek zsidó filozófusunknál néha párhuzamosan, máskor pedig ellentétesen állnak egymás mellett, fontos kérdéseket vetnek fel. A legfontosabb ilyen ellentétpár Isten és az anyag, vagyis az arisztotelészi és a philóni transzcendens Isten (Philónnál teremtő is),²⁸ aki mindenben elkülönül az anyagtól

25 ROBERTO RADICE, „Philo’s Theology and Theory of Creation”, in A. KAMESAR (ed.), *The Cambridge Companion to Philo*, Cambridge 2009, 131-135. GIOVANNI REALE – ROBERTO RADICE, „La genesi e la natura della filosofia mosaica. Struttura, metodo e fondamenti del pensiero filosofico e teologico di Filone di Alessandria. Monografia introduttiva ai diciannove trattati del Commentario allegorico alla Bibbia”, in ROBERTO RADICE (a cura di), *Filone. Tutti i trattati del Commentario allegorico alla Bibbia*, Milano 1994, LXVI-LXXXIV.

26 Vö. WINSTON, *Philo of Alexandria*, 243. Az örök teremtés fogalma, mely nem feltételezi az időbeliséget, egybeesik Isten változatlanóságának tételével (vö. *Opif.* 26-28; *Cher.* 90).

27 Hasonló gondolatra utal az a feltételezés, hogy Isten a „pneumát” az „egy napon” teremtette. Az általános materiális teremtésről sok információt nem találhatunk, azonban a „pneuma” partikuláris formáit, az élőlényeket a hatodik napon alkotta Vö. RADICE, *The Cambridge Companion to Philo*, 133.

28 Arisztotelész nem azonosul a platonikus Démiurgosz-tannal, nála azonban a szó szoros értelmében vett teremtéstanról sem beszélhetünk. Pontosan Alexandriai Philón lesz az az első

(vö. a fent tárgyalt *Opif.* 7-9 és a *Fug.* 8-13), és a platonikus „jó Démiurgosz”, akit a philóni gondviselő Istennel²⁹ lehetne párhuzamba hozni. A teremtett világban megmutatkozó isteni gondviselés elve Philón teológiájában különösen kapcsolatban áll az isteni „Logosz” és az isteni „dynamiszok – erők” szerepeivel. Az „isteni dynamiszok” tana, bár első látásra sztoikus színezetű, eredete mégis arisztotelészi körökre utal, melynek legjelentősebb bizonyítéka a „De mundo” teológiája.³⁰ Philón teológiájában az *isteni Logosz* (a dynamiszok is) a transzcendens Isten és az érzékelhető világ közvetítője. A világ teremtésében pedig a *Logosz* úgy jelent meg, mint Isten eszköze, aki kapcsolatba lép a teremtett anyaggal.³¹ Ugyanakkor nem szabad szem elől tévesztenünk, hogy az isteni Logosz eredetét Philón rendszerében a teremtettség jellemzi, még akkor is, ha örökkévaló teremtésről beszélünk.³² Azzal, hogy Philón a Teremtő Atyát a teremtés eszközétől, vagyis a Logosztól elkülöníti, a sztoikusok által képviselt logosztan határaiból kilép. Sztoikus értelemben a Logosz mint alkotó erő a világmindenség részeként helyezkedik el a kozmoszban. A Logosz világban való immanens jelenléte igencsak közel áll a panteizmushoz (SVF I, 494), amit Philón az ószövetségi teológia alapján nem fogad el, és ennek érdekében Istenről úgy beszél, mint a kozmosz okáról, a Logosz pedig eszköz, amin keresztül Isten alkotja a világot.³³

filozófus, aki a nyugati kultúra filozófiájába a „mózesi filozófián” keresztül valódi teremtéstárról beszél. Arisztotelész számára Isten lényegére való tekintettel nem a „lét”, hanem a létezők sorában az első. Vö. GIOVANNI REALE, *Introduzione in Aristotele, Metafisica*, Bompiani, XXVI..

29 A Kiv 3,14 (LXX) alapján nemcsak a gondviselő és Jó Istenről beszélhetünk, hanem a „Lét Istenéről” is, aki a lét forrása. Philón Istenén kívül más nem létezik, és ami létezik, az tőle létezik. J. P. Martín, miközben G. Reale és R. Radice kutatásaira hivatkozik, arra utal, hogy a fent említett tézis a philóni filozófia középpontja.

30 GIOVANNI REALE – A. P. BOS, *Il trattato Sul Cosmo per Alessandro attribuito ad Aristotele*, Milano 1995.

31 Vö. *Cher.* 27-28; 127; *Fug.* 12; 101-102; *Plant.* 9-10; *Her.* 205.

32 WINSTON, *Philo of Alexandria*, 243; FRANCESCA CALABI, *Storia del pensiero giudaico ellenistico*, Brescia 2010, 68-70.

33 Így módon a sztoikus Logosz fogalma a platonikus Démiurgosz tevékenységével párosul. Vö. *Cher.* 127, *Tim* 53a-b. Philónnak egyszerre két teremtéstana volt: 1) a „creatio ex nihilo”, vagyis a kozmosz, a szellemi világ, az erkölcs és az ember alkotó elemeinek (princípiumai) a teremtése, melyekkel az ideák világát lehet párhuzamba hozni; 2) és az úgynevezett démiurgikus teremtés, alkotás, ami az anyag formálását, vagyis a fizikai világ alkotását öleli fel. Vö. RADICE, *The Cambridge Companion to Philo*, 138; 144-145; REALE – RADICE, *La genesi e la natura*, LXXXII-LXXXIII. Harry A. Wolfson után Salvatore Lilla leszögezi, hogy Isten először a „szellemi világot” alkotja meg (*Opif.* 16), ennek a helye pedig az Isten értelmében (Logoszban) van (*Opif.* 20). Vö. LILLA, *La dottrina delle idee*, 19.

4. A Sztoa és Philón törvénytáának kozmológiai aspektusai

A sztoikusok törvénytáat a természettörvény fogalmával lehet párhuzamba hozni (*lex naturalis*), mely immanens módon átjárja az egész természetet, ezért magának a természetnek a követése egybeesik a törvény követésével, továbbá univerzális jellegű, vagyis nem egy állam vagy város hatáaira szűkül, hanem az egész világegyetemre érvényes,³⁴ így a természet törvényét követő ember a világ polgára, vagyis kozmopolita.³⁵ Az SVF II 1011-ben olvasható khrüszipposzi tanítás szerint az embert mindenben fölülmúló Isten³⁶ a világban mint házban lakozik, minthogy a világot az istenek otthonának vélte. Az istenség értelemmel bír, jóakarató, tökéletes és halhatatlan,³⁷ azonban nem platonikus módon transzcendens, hanem ellenkezőleg, az Isten lényege nem más, mint a világ és az égbolt lényege.³⁸ E felfogás szerint a természet vagy az abban lévő erő maga az Isten.³⁹ Zénó pedig a természetben lévő immanens törvényt az istenséggel hozta elválaszthatatlan kapcsolatba, és a törvénynek hol isteni jelleget tulajdonított, hol pedig egyenesen Zeusszal azonosította.⁴⁰ Az, hogy Istent bizonyos módon testinek vélték a sztoikusok, a világot pedig egy érzékelhető Istennek,⁴¹ ismét a világban lévő immanens Isten leírását erősíti meg. A sztoikus gondolkodásban olyannyira nem jellemző a transzcendens, világfeletti istenkép, hogy később Lactantiusz⁴² kritikával jegyzi meg, hogy a világot és Istent egy névvel illetik, miközben egyik az alkotó, a másik

34 SVF III,4 (Diog. Laërt. VII 87). Erényesen élni annyit jelent, mint a természet szerint élni. SVF III,5 a természet szerint élni – ez az emberi élet célja. Vö. SVF III,12,13,15; SVF III,7: a természet szerinti élet a legnagyobb boldogság. A téma tárgyalása vö. PAUL A. VANDER WAERDT, „The Original Theory of Natural Law”, in *SPhA* XV (2003) 17–34.

35 SVF II, 1141 Ez a nagyváros nem más, mint a világ. SVF II, 1010 A világ Megalopolisz, ennek atyja, alkotója és irányítója van. Vö. SVF II 1011, 1012. (A világot az embernél nagyobb alkot-ta.)

36 Vö. SVF II,1012.

37 Vö. SVF II,1013; SVF II,1021.

38 Vö. SVF II,1022; Vö. SVF I,163.

39 Vö. SVF II,1024–1025.

40 Zénó SVF I, [A] 162 [1] A természet törvényének isteni jelleget sajátított. Zénó SVF I, [A] 162 [2] Zénó Istent úgy jellemzi, mint a természetet és az isteni törvényt. Zénó SVF I, [A] 162 [3] Zénó szerint a természet törvénye isteni és a mindenek princípiuma. Zénó SVF I, [A] 162 [4] Az általános törvény vagy a helyes értelem mindenben megtalálható, és Zeusszal azonos. Zénó SVF I, [A] 162 [5] Isten önmagában a törvény / a törvény önmagában az Isten. SVF III [C. e] 326 (Plutarchus, *De Stoic. Repugn.* Cp. 9 p. 1035) Az igazságosságnak nem találhatsz más princípiumot, mint Zeust és az univerzális közös természetet.

41 Vö. SVF II,1026; SVF II,1028–1048. Előfordul, hogy Istent tűzjellegűként mutatják be: SVF. II,1027; 1031.

42 Vö. *Div. Instit.* VII,3.

pedig az alkotás, továbbá azt is vallják, hogy egyik a másik nélkül nem is létezhet, mivel a természet a sztoikusok szerint Isten és a világ keveredése. Más forrásokból pedig kitűnik, hogy a sztoikusok Istent az értelemmel (ésszel), lélekkel, a természettel és a törvénnyel is azonosították.⁴³

A sztoikusok istenelméleti kiindulópontja a mindent átjáró, irányító és összefogó istenség, aki aktuálisan jelen van, sőt benne van a kozmoszban. Azonban felmerülhet a kérdés, hogy a racionálisan működőnek mutakozó természetben rejlő törvény abszolutizálása, illetve isteni rangra emelése a sztoikus Isten/természet/ törvénytana? A világmindenségben működő értelem felismerése,⁴⁴ mely értelmet ad a kozmosznak, arra a következtetésre juttatja a sztoikusokat, hogy ez a ráció örök és isteni, és egyben ez a ráció lesz a természettörvény lényege is. Következtetésként a természet, mint ahogy a benne lévő törvény, elválaszthatatlan az Istentől, illetve olyannyira tökéletes, racionális és abszolút módon követendő mindkettő (vagyis a természet és a törvény), hogy egyben nem lehet más az ember életében, mint egy Isten.⁴⁵

A fentiekben foglalkoztunk az *Opif.* 7-ben és *Fug.* 8-ban kifejtett philóni kritikával, ami azok ellen irányul, akik túlságosan csodálják a világot, és az alak nélküli lényeket istenítik. Egyrészt az előbbi fejezetben láthattuk, hogy az *Opif.* 7. nem egyértelműen arisztotelészi kritikára utal, másrészt a fentiekben tárgyalt sztoikus istenkép, mint ahogy minden olyan fejtegetés, mely Isten létezését kizárólagosan a világhoz rögzíti, és nélküli Isten abszolút transzcendens, kozmosz feletti aspektusát, távol áll Philón istentanától és kozmológiájától is. A *Fug.* 8-ban az alak nélküli lények istenítése ellen ír Philón, a sztoikusok pedig, amint láttuk, az alaknélküliség mellett, Isten lénye-

43 Vö. SVF I,159; SVF I,156. Az anyag az Istennel azonos. SVF. I,157. Isten a világmindenség esze. Vö. SVF II 58o. Átjárja az egész kozmoszt, alkot, formát ad, rendez. SVF. I,158. (Themistius, *De an.* II p. 64, 25 ed. Speng.) Valószínűleg Zénó tanítványai úgy vélték, hogy Isten minden létező lényegén áthat, és hogy néha úgy jelenik meg, mint az ész (νοῦς), máskor mint lélek (ψυχή), ismét máskor mint természet (φύσις) vagy mint alkotmány (szabályzat). Vö. Khrüszipposz, SVF II,1027: logosz szpermatikosz, pneuma, értelmes létező. SVF I,164. Természet-isten (naturalem deum) csak egy van.

44 SVF III,317 ergo etiam lex, quae est recta ratio. SVF III,319 Recta ratio. Zénó SVF I, [A] 111 [1] A világmindenség értelemmel bír. Zénó SVF I, [A] 157 [1] a világmindenség esze maga az Isten, aki tűz lényegű.

45 SVF II,1013: A világmindenség egy egyesített test... a természet, ami önmagába foglalja az értelmes természeteket, abszolút módon racionális. A természet az egész világmindenségben szétárad, ez a természet a legjobb természet, értelmes, jóakarató és halhatatlan: ilyen az Isten. Az istenek léteznek (vö. SVF II,1015). SVF II 1024: Mi a természet, ha nem Isten, és az isteni értelem, ami a világmindenség minden részében jelen van. Vö. Khrüszipposz, SVF 1076: A világmindenségnek lelke van, és ez Isten.

gét a kozmosz lényegével azonosították.⁴⁶ Philón Istent testnélkülinek, és az alak nélküli ideák testnélküli helyének, illetve házának nevezte,⁴⁷ a sztoikusoknál pedig ellenkezőleg, a világ a testként értelmezett Isten lakóhelye.⁴⁸

Egy további közös argumentum, mely kapcsán a sztoicizmus filozófusai és Alexandria-i Philón összehasonlítható, az a már említett logosz-tan.⁴⁹ A sztoikusok az értelmesen működő világmindenség mögött egy isteni értelmet láttak, aki felelős a világ racionális és harmonikus mozgásáért.⁵⁰ Zénó e kozmikus funkciót a Logosznak tulajdonította: a „természet valóságos rendezője, és a világ alkotója”.⁵¹ E felfogás szerint a Logosz formát ad a létezőknek, rendezi a világot, Istennek is hívják, az Istent pedig Zénó Logosznak is hívja.⁵² Zénó tanában a Logosz a világmindenségben és egyben az emberben is uralkodik, így nemcsak a világ lényegének megértéséhez nyújt helyes megfejtést, hanem az ember spirituális énjének megértéséhez is.⁵³ Ennek megfelelően a Logosz dupla immanenciájáról beszélhetünk, vagyis a világban és az emberben lévő Logoszról, mint ahogy ezt már a világban és az emberben lévő törvényről is elmondtuk. Ahogy Isten (és a Logosz) a világmindenséget, az

46 Vö. SVF II,1022; SVF II,1027.

47 Vö. *Cher.* 49; *Opif.* 20. Az esetleges arisztotelészi párhuzamok végett vö: *De anima*, III, 429a 28. Továbbá Philónnál Isten nem található semmilyen helyen, vö. *Somn.* I,61-67.

48 Vö. SVF II,1011-1012; SVF II,1015; SVF II,1036; SVF II, 1041; SVF II,1047; SVF II,532.

49 Philóni logosz-tan témájában vö. ROBERTO RADICE, „Logos tra stoicismo e platonismo. Il Problema di Filone”, in R. RADICE – A. VALVO (edd.), *Dal logos dei greci e dei romani al logos di Dio*, Milano 2011, 131-145; J. C. M. VAN WINDEN, „The World of Ideas in Philo of Alexandria, Interpretation of de Opificio Mundi 24-25”, in *VChr* 37 (1983) 209-217; ANGELA M. MAZZANTI, „Creazione dell'uomo e rivelazione in Filone di Alessandria”, in A. M. MAZZANTI – F. CALABI (a cura di), *La rivelazione in Filone di Alessandria: Natura, Legge, Storia, Atti del VII. convegno di Studi del Gruppo Italiano di Ricerca su Origene e la Tradizione Alessandrina*, 2004, 73-103; ROBERT M. BERCHMAN, *From Philo to Origen, Middle Platonism in Transition*, California 1984; FRANCESCA CALABI, „Conoscibilità e inconoscibilità di Dio in Filone di Alessandria”, in FRANCESCA CALABI (ed.), *Arrhetos Theos, L'ineffabilità del primo principio nel Medioplatonismo*, Pisa 2002, 35-54; *God's Acting Man's Acting, Tradition and Philosophy in Philo of Alexandria*, Leiden / Boston 2008.

50 Vö. SVF III,323 A természet logosza az, ami irányítja az emberi cselekedeteket. Az egyes országok törvényei nem mások, mint a természet helyes értelmének a kiterjedése.

51 Vö. SVF I, [A] 160 [1].

52 Vö. SVF III, 4 (Diog. Laërt. VII 87) Erényesen élni annyit jelent, mint a természet szerint élni. Mint ahogy a mi természetünk mindenek része, a vég (a beteljesülés, cél) nem más, mint a természet szerinti élet, a mindenek természete szerint élni, anélkül, hogy egy tettünkkel sem sértsük meg az általános törvényt (ὁ νόμος κοινός), ez pedig a helyes értelem (ὁ ὀρθὸς λόγος), ami mindenhol szétáradt, és még Zeusban is jelen van.

53 Vö. MAX POHLENZ, *Die Stoa. Geschichte einer geistigen Bewegung*, Göttingen. Olasz nyelvű fordítás: *La Stoa. Storia di un movimento spirituale*, presentazione di Giovanni Reale, Bompiani, Milano 2005, 53-54.

anyagot úgy hatja át, mint a lépet a méz,⁵⁴ ugyanúgy hatja át magát a világot a törvény is, mely elválaszthatatlan a világtól, mégis megkülönböztethető.⁵⁵ Khrüszipposznál pedig, amint az anyagban lévő immanens Logosz, mely azonos Istennel, aktív okként áthatja a természetet és összetartja azt, úgy a törvény is mindenben szétárad, és mindent átjár.⁵⁶ Mindezek után arra következtethetünk, hogy a természetben lévő immanens és egyben aktív Logosz tevékenysége megegyezik a természetben lévő törvény funkciójával. Azonban a sztoikusoknál a Logosz párhuzamba állítható Istennel, mint ahogy a Logosz párhuzamba állítható a törvénnyel is. Philónnál ezt az azonosságot nem mutathatjuk ki, nála a kozmoszban lévő törvényt kapcsolatba hozhatjuk a szellemi létezők, illetve az „isteni erők” tevékenységével,⁵⁷ vagyis eredetük az Istenben van, de Istennel semmiképpen sem azonosak. Philón a naphasonlat segítségével írja le Isten és a törvény kapcsolatát: Isten a törvény archetípusa, ő maga a nap napja, más szóval az érzékelhető nap szellemi napja.⁵⁸ Ez az illusztráció is arról tanúskodik, hogy Philónnál a törvény, mint ahogy az isteni Logosz, felülről, a transzcendens és anyagnélküli Istentől száll le a világba. A *Fug.* 100. körüli fejtegetésekben Philón arra a következtetésre jut, hogy az isteni Logosz minden törvénnyel kapcsolatos szellemi létező és a törvény kőtáblái felett áll, mivel önmagában a Logosz az Isten képmása. A büntető és törvényhozó erők, melyek szellemi létezőkként jelennek meg szerzőnk írásaiban, a Logosztól származnak, azonban nem azonosak vele.⁵⁹ Ezek a fejtegetések elegendőek arra, hogy felismerhetővé váljon a sztoikusok törvénytana és a Philón tanítása közti különbség, melynek lényege a két szellemi felfogás Isten-tanában és kozmológiájában rejlik. Philón Istene erősen transzcendens vonásokkal bír, világképe pedig egymásnak alárendelt valóságokból és létezőkből áll össze, melynek doktrinális alapjai platonikus színezetűek. Philón törvénytana az isteni valóság, az ideák világa, a szellemi

54 Vö. SVF I,155.

55 SVF I,160: (Logosz) Isteni erő, ami mindent áthat. SVF I,161 (Logosz): isteni részecske, ami mindent átjár. SVF I,162 [1]: A természettörvény isteni jellegű. SVF I,162 [2]: Zénó szerint Isten maga a természettörvény, és az Isten törvény. SVF I,162 [3]: A természettörvény és az isteni törvény minden dolog princípiuma. SVF I,162 [4]: Az általános törvény (ὁ νόμος κοινός), vagy más néven a helyes értelem (ὁ ὀρθὸς λόγος) mindenben áthat, és Zeusszal azonos (vö. SVF II,599; SVF II,1013; SVF II,1015; SVF II,1016).

56 Vö. SVF II,1024; SVF II,1076.

57 Vö. *Conf.* 171; *Fug.* 100ss.

58 *Spec.* I,279; *Virt.* 164. Továbbá Philónnál a naphasonlat képe a következő helyeken is megtalálható: *Opif.* 29; *Ebr.* 44.

59 Vö. Q. E. II,68; *Migr.* 100.

kozmosz és az érzékelhető kozmosz összeforrott és lépcsőzetes tanrendszerébe ágyazódik be. A törvény a fent említett illusztrációs létrán ereszkedik le, mint az egyedüli Isten alkotása, a valóságos ideák valóságos formájában, az isteni Logoszon és a szellemi létezőkön keresztül a világba a kinyilatkoztatott betű formájában. A korábban tárgyalt *Mos.* 2,209: „(Mózes) Éleslátásával azt a rendkívüli szépséget nézte, melynek pecsétje az égbe, a világmindenségbe nyomódott, és amit a természet őriz magán (*Mos.* 2,209)”. Azt a „lépcsőzetes” kozmikus rendet festi az olvasó elé, amely a törvény valóságára is kihat, mivel a természetben mint lenyomat, a szellemi világban mint képmás, az ideák világában pedig mint a teremtettség valóság létezik. Ez a tanítás távol áll a sztoikusoknak a világban összekeveredett és nehezen elkülöníthető isten/ tűz/ értelem/ Logosz/ anyag/ test/ lényeg/ szellem/ törvényképétől.

Philón szerint a törvényadó Isten a természetnek racionális rendet biztosított, ami alapján a saját képmására alkotott, értelemmel bíró ember közelebb kerülhet magához az Istenhez.⁶⁰ Más szóval, a természetben lévő Logosz rendező, formáló tevékenységét, mely törvényként is mozgatja a kozmoszt, az emberben lévő belső Logosszal lehet tetten érni. Philón tanítása szerint Istent – akitől származik a Logosz, és aki önmagában az erkölcs forrása és a tudás megadója – a természetben működő törvényekből tetten lehet érni. Philónnál az ember oldaláról a legelső feladat a törvény felismerése, és majd csak ezután következik az istenkeresés útja. Philón írásaiban Mózes személye ábrázolja azt az embert, aki felismerte a természetben rejlő törvény isteni eredetét, és ennek alapján jutott közelebb Istenhez.

5. A törvényt közvetítő Mózes mint a helyes erkölcs ikonja

Alexandriai Philón tanításában Mózes törvénye nemcsak szabályok felsorakoztatásából áll, hanem a pátriárkák és Mózes életének elbeszéléséből is. Mózes és a pátriárkák szó szerint megélték a törvényt, mégpedig már a törvény betűbe való rögzítése előtt.⁶¹ Philón, amikor az ószövetségi pátriárkákat dicséri, úgy ábrázolja őket, mint akik önmagukba fogadták a törvényt,⁶² vagy

60 *LA.* III,78, *Her.* 104. Vö. GIOVANNI REALE – ROBERTO RADICE, *Monografia introduttiva, in Filone. Tutti i trattati del commentario allegorico alla Bibbia*, Milano 1994, CLI-CLII.

61 E gondolat körben Philón közel áll a sztoikus κατόρθωμα (a bölcs ember tökéletes cselekedetei) elvéhez, mely nem a törvény betűjének a betartását jelenti, hanem annak az értelmét; erre csak a kivételesen bölcs ember képes.

62 Vö. *Abr.* 16; *Abr.* 276.

Ábrahám egyenesen a törvény szavainak a megelevenítője, az eleven törvény.⁶³ Mózes pedig minden tekintetben a legkiválóbb, így a törvény megélése szövegéből is ő az, aki – még mielőtt törvényadó lett volna – Isten gondviseléséből a megelékesített (megelevenített) és értelmes (értellemmel bíró) törvénnyé lett.⁶⁴

Philón a *Mos.* 2,46-ban Mózeset a szent könyvek és törvények megbízott szerkesztőjének is nevezi. A törvények pedig parancsolatokat és tilalmakat tartalmaznak, felhívják az ember figyelmét arra, hogy a természet követésével alakítsa életét a kozmikus rendhez.⁶⁵

A *Mos.* 2,51 elsősorban arra a kérdésre ad választ, hogy Mózes miért a teremtetés történetével kezdi a törvényátadás leírását. Philón úgy véli, hogy a mózesi törvények a kozmikus rend leghűségesebb képei, ezért a „nagy város”, vagyis a világ teremtésével kezdi el a törvényekről szóló tanítását. Ez a „módszertan” pedig Mózes éleslátó szellemével való szemlélődéséből származik, ami a törvényadás egészére szegeződik, vagyis Mózes törvénye a lélek szemének szemlélődéséből származik, mint ahogy a szellemi világ az isteni szemlélődéséből származik.⁶⁶ Mózes tehát a törvényt, mint a valódi és egyetlen törvényt, teljes egészében szemlélte, mégpedig a helyesen működő értelmének a szemével. Miután Mózes megélte a szemlélődéséből megértett kozmikus törvényt, szavak és betűk formájában átadta azt a népnek. A *Mos.*

63 *Abr.* 5. Vö. NAJMAN, *A Written Copy of the Law of Nature*, 57-63. A szerző rámutat arra, hogy Philón tanítása szerint a Teremtés könyvében rejlő belső törvények elbeszélhetetlenek. A pátriárkák által követett törvény leírhatatlan, mégis az egyetlen írott törvény, amely az íratlan természettörvényt tükrözi, az a mózesi, ami ráadásul még univerzális is.

64 *Mos.* I, 162: Mózes νόμος ἔμψυχός τε καὶ λογικός. Mózes a megelevenített törvény, mert lelkében az erény isteni lenyomatait őrzi, és az írott törvényben továbbadja azokat. Az írott törvény a Mózes lelkében lévő törvény hű másolata. Az uralkodó mint a földön megjelenő isteni képmás elmélete a pseudo-pitagoreus Diotogenesznél (*De regn.*, *Stob.* IV,7, 61-62 p. 267,11-16 Hense, 72, 20-74, 4 Thesleff) a szeretetreméltóságot és sérthetlenséget jelölte meg, az ilyen uralkodó egyszerre félelmetes és jószágos. Az ehhez legközelebbi irodalmi alkotásként Philón, *De praemiis et poenis* 97-et említhetjük, azonban a fent említett *Mos.* I, 162 is hasonló aspektusból világítja meg Mózes személyét. Vö. ISABELLA ANDORLINI – RAFFAELE LUISELLI, „Una ripresa di Diotogene Pitagorico „Sulla regalita” in P. Bingen 3 Encomio per augusto?”, in *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 136 (2001) 155-166. Továbbá említésre méltó, hogy Platón tanítása szerint (*Gorgiasz* 484b; *Államférfi* 294a-b) nem az írott törvény, hanem a király személye a törvény, és Arisztotelész (*Nikomakhoszi etika* IV 132a20) úgy vélte, hogy a bíró önmagában az igazság megelevenítője (ἐμψυχον). Az utóbbi témában vö. CALABI, *Storia del pensiero giudaico*, 76.

65 Vö. *Mos.* 2,211. Vagyis azt is mondhatnánk, hogy a mózesi törvénybe foglalt parancsok és tilalmak nagy vonalakban a sztoikus természettörvény elvét fejtik ki. Vö. *Mos.* II,48; 52.

66 Vö. *Opif.* 20; *Deus.* 46: az emberi ész (νοῦς) a lélek szeme, látása (ψυχῆς γὰρ ὄψις).

2,11 találó leírása szerint az Ószövetség törvényei úgy helyezkedtek el Mózes lelkében (szívében), mint a felajánlásra szánt értékes szobrok (képmások) az erre alkalmas védő tarisznyában (*ἀγαλματοφορέω*). Az *Opif.* 18-ban pontosan ezzel a kifejezéssel írja le Philón annak a módját is, ahogy a szellemi város képe az alkotó lelkében helyezkedik el.⁶⁷ Kutatott szerzőnkél az átadott és az írott mózesi törvény nem más, mint az Isten által teremtettt kozmikus rend leghűségesebb ábrázolása.⁶⁸ A kozmikus rend, mint ahogy az egész kozmosz, az *Opif.* 17-23-ból kiindulva a teremtő Isten alkotása, ami az isteni szemlélődésből ered, azonban az *Opif.* 17-23-ban a szemlélt tárgy az ideák világa, amely az isteni Logoszból helyezkedik el. Az isteni Logosz pedig Philón interpretálásában a kozmosz aktív alkotója, az ideák helye, mivel a szellemi világ nem más, mint a teremtésben tevékenykedő isteni Logosz.⁶⁹ Mindezekből arra következtethetünk, hogy Philón számára a kozmikus törvény teremtettt valóság, melynek elsődleges formája az ideák világában és az isteni Logoszból rejlik. Mózes törvénye tehát a transzcendens isteni értelem tevékenységéből származik, és feltételezhetően nemcsak egyszerűen alkotása, hanem képmása is az isteni értelemnek/Logosznak. A törvény, mely Isten alkotása, Mózes szemlélődésének a tárgya, majd Mózes a szemlélt törvény hordozójává vált, amit betűbe foglalt és átadott a népnek.⁷⁰

6. A mózesi törvénytán antropológiai aspektusai

Ahhoz, hogy feltárjuk a *megelevenített törvény* fogalmának philóni értelmét, elsősorban nem is annyira az erkölccsal kell foglalkoznunk, mint inkább Philón antropológiájával. Philón vallja, hogy az ember test (*σῶμα*) és lélek (*ψυχή*) kompozíciója.⁷¹ Az emberi lélek ésszel bír (*νοῦς*), azonban, mint ahogy Ádám teremtettségének az interpretációjából kiderül,⁷² Philón az ember

67 Vö. *Mos.* 1,27; *Mos.* 2,97. (a szövetség ládája a törvényt tartalmazza); *Mos.* 2,134-135. (Isten szolgálja a mindenség alkotójának és az univerzumnak a képét hordja értelmében)

68 Vö. *Mos.* 2,14; *LA.* I, 47. A törvényről, melyet Mózes lelkében lenyomatként ábrázolnak. Vö. NAIMAN, *The Law of Nature and the Authority of Mosaic Law*, 59-60; 65.

69 Vö. *Conf.* 172; *Somn.* I, 62-65; *Opif.* 24-25.

70 Vö. *Legat.* 3-6; 210-211: Izrael feladata Isten szemlélése: mint ahogy a törvények Isten kinyilatkoztatása, melyeket az ember lelkében hord, mint lenyomatokat, arra hivatottak a törvények, hogy elmélkedjen felettük.

71 Vö. *Cher.* 113; *Deus.* 41-44; *Her.* 167.

72 A Ter 1,26 és a Ter 2,7 eltérő exegézise, vö. *Cher.* 51-65; *Opif.* 69-71; 13; 26-28; 134. A Ter 1,26: az ideális ember prototípusát teremti az Isten, ami bizonyos szemszögből egybeesik a logosszal. A Ter 2,7 a „gyúrt” ember alkotását írja le.

kapcsolatában különböző νοῦς (észről / eszokről) beszél. Az egyik – a testi/földies ész, a gyúrt test természetes kompozíciója,⁷³ amivel az ember gondolkodik, vagyis értelmi tevékenységet cselekszik az érzékszervei és az értelme használata által.⁷⁴ Bár Isten alkotása és természetszerű, mégis Philón szerint az úgynevezett „földi νοῦς”-nál való leragadás minden bűnnek a forrása.⁷⁵ Hogy az ember mégse maradjon a földiesség szintjén, Isten „szelleme/lelke (πνεῦμα)” által az ember „eszébe (νοῦς) fújja” éltető erejét (δύναμις).⁷⁶ Philón ezt a második, Isten ereje által „átszellemült/átlelkesült eszet” lenyomatnak, vagy egyenesen isteninek is nevezi, mivel teljesen makulátlan és isteni természetű,⁷⁷ úgy lakik a testben, mint király a palotában.⁷⁸ Az emberi ész átszellemülésének/átlelkesülésének az oka nem más, mint az isteni kegyelem, amely mint eső járja át az ember eszét (νοῦς).⁷⁹

Látjuk, hogy Philónnál az ember, bár testből és lélekből áll, a lélek az isteni kegyelemből felvehet egy úgymond szellemi jelleget, amely által az ember közelebb kerülhet az Istenhez, és egyben a teremtmények felőli tudását is fejleszt. Más szóval, ez a „második nousz” a „lélek szeme”, ami által tisztán lát/ismer az ember.⁸⁰ Továbbá, mikor Philón Mózeset a megelevenített (meglelkesített) törvénynek és az értelmes (Logossal bíró) törvénynek nevezte (*Mos.* 1,162; vö. *Deus.* 83-85), azt a meggyőződését fejezte ki, hogy Mózes belső énje, lelkülete, szellemisége, értelme megegyezik az írásba foglalt törvény lelkületével, szellemiségével és értelmével is. Mint ahogy a testben az átszellemült ész, úgy él Mózes testi valóságában, és úgy foglalja életébe a leírt törvény „anyagi betűje” az isteni törvény szellemét. Mózes személyében mindkét valóság egybeesik: a törvény betűje az ember teste – és – a törvény szellemi értelme az ember átszellemült értelme. Az Isten törvényein keresztül Mózes lelke megtisztul, és Istennek tiszta áldozatként ajánlja fel önmagát hálaadásul a

73 Vö. *LA.* 1,32; *LA* 2,77.

74 Vö. *Conf.* 123; *Deus.* 143; *Sacrif.* 2;

75 Vö. *Poster.* 35-38; *Cher.* 57; 65-66.

76 Vö. *Cher.* 27-30; 101; 106; *Conf.* 127; *LA.* 1,32; *LA.* 1,37; *Poster.* 42. Isten ereje (δύναμις) Philónnál a transzcendens Isten világban való közvetett tevékenységének a megnyilvánulása, melyet erőknak, angyaloknak, törvénynek, vagy magának a Logosznak is mondanak. Vö. ABRAHAM P. BOS, „Philo of Alexandria. A Platonist in the Image and Likeness of Aristotle”, in *SPhA* X (1998) 66-86; ROBERTO RADICE, „Philo’s Theology and Theory of Creation”, in Adam Kamesar (ed.), *The Cambridge Companion to Philo*, Cambridge 2009, 136-143.

77 Vö. *Deus.* 46.

78 Vö. *Cher.* 113-115.

79 Vö. *Conf.* 122-127. Továbbá fontos olvasmány: JOHN WHITTAKER, „The Terminology of the Rational Soul in the Writings of Philo of Alexandria”, in *SPhA* VIII (1996) 1-20.

80 Vö. *Deus.* 46-47; *Opif.* 20.

törvény kegyelméért.⁸¹ Mindezek a kiválóságok és egyben kiváltságok is, még Mózes esetében is Isten kegyelméből származnak.⁸² Philónnál tehát az ember teremtményi adottságához Isten közvetlen kegyelmi ajándéka párosul, amit képletesen „a lélek szemének” nevezhetünk, és aminek köszönhetően az ember erkölcsi ítéleteket képes hozni, vagyis az ember képes megkülönböztetni a jót a rossztól.

7. Az isteni kegyelem mint a mózesi törvény forrása

E fejezet elején felmerül az a kérdés, hogy vajon természetszerűen lehet-e az ember az erények birtokosa. Más szóval: elegendő-e a természettörvénynek a követése ahhoz, hogy valaki a törvény szerint élhessen, vagyis erényes legyen, mint ahogy ezt a sztoikusok vallották.

Philón a *De cherubim* című művében különleges hangsúlyt fektet arra, hogy részletesen tárgyalja az erények megszerzésének különböző módokat. Elsősorban a két egymástól eltérő törvény sajátosságaira hívja fel a figyelmünket, amelyeket a *Cher.* 43-ban a természetnek és az isteni törvénynek nevez: gyermek nemzése céljából a férfi a természetnek engedelmeskedik és egyesül a nővel; ellenben az isteni törvény szerint az erények nem származnak halandóktól, vagyis Philón szerint a halandók nem „nemzenek” erényeket, erre csak Isten képes. Azonban, ha a kegyelem fogalma továbbra is érvényes marad az erények „nemzésével” kapcsolatosan, akkor kézenfekvő, hogy nem minden ember kapja meg az erények magvait, amit Philón a következőképpen fogalmazott meg: az erény az isteni magvakat az Októl (Istentől) kapja, de pontosítja is: „szerelmesei egyikének”⁸³ fog fiat szülni, amint ezt Izsák és Rebeka történetéből is látjuk.⁸⁴ A természet, illetve a test törvényét túlhaladja az isteni törvény, amely szerint az erényekre vágyó ember lelkébe fogadja az Isten magvait. Philón többször is nyomatékosítja, mint ahogy már a fentiekben is láttuk, hogy a lélek helyes állapota, vagyis a lélek tisztasága feltétele annak, hogy az ember befogadhassa az istenit. Csak a szilárd, vagyis megingathatatlan lélek, amely mentes a szenvedélyektől és nemcsak „egyszerűen

81 Vö. *Her.* 104; *Spec.* 1,42; *Her.* 74; 30; *Mos.* 2,11.

82 Vö. *Mos.* 1,157.

83 Hasonló kifejezést használ a *Cher.* 106; *Deus.* 55; 77-81.

84 Vö. *Ter.* 25,21; *Cher.* 47. Továbbá vö. Jusztinosz, 2. *Apológia*, XIII. 2-6. Jusztinosz tovább viszi Philón tanítását: „szereti és imádja” a „megtestesült Igét”, akit „a kegyelem útján” lát, utánoz és részesül benne.

szűz”, hanem „a szüzesség ideáját” éli meg, vagyis „változatlanul is szűz” marad, kaphatja meg az isteni magvat, hogy benne lakjon és gyümölcsöt teremjen.⁸⁵

Philón az Isten lelkéről is beszél, amelyet az Isten maga adományoz az embernek, hogy az ember lelkét megerősítse, és ami alapján vonzódik az ember magához az Istenhez.⁸⁶ Máskor pedig, amint már láttuk, Isten lelke által Isten ereje az, ami az ember lelkébe törvényt adományoz.⁸⁷ Philónnál a „bölc ember” az észen felül, Istentől külön kegyelemből lelket / Logoszt /, törvényeket és parancsolatokat kap, amiből az tükröződik, hogy Philónnál maga az emberi ész és a természet nem elegendő az igazság eléréséhez, mivel a törvény eredete Isten, mint ahogy a törvény felismerése és a törvény szerinti élet Isten adománya.⁸⁸ Philón gondolatmenetében nyomon követhető az ember és Isten kapcsolatáról alkotott, emblematikusnak mondható tanítás, miszerint az ember önmagában semmit sem bír, a létező dolgok valódi tulajdonosa maga Isten, akit az ember – vallásosságával és a törvény betartásával, vagyis az igazságossággal – teremtményi mivoltából legfőbb feladatuként tisztel.⁸⁹ Philón elképzelhetetlennek tartja, hogy önmaga az ember képes lenne valódi, stabil harmóniát garantáló törvényalkotásra, erre egyedül csak Isten képes, aki mindenhatósága mellett gondviselő, és kegyelméből kinyilatkoztatja magát az emberiségnek. Mindezekből az következik, hogy az ember helyes magatartása nem más, mint hogy felismerje önmaga korlátait, és egyben elismerje Isten mindenható gondviselését (*Opif.* 10; 171), és méltóképpen visszaszolgáltassa – felajánlja – az Isten kegyelméből kapott adományokat (*Her.* 104; *Spec.* I,42; *Her.* 74; 30).⁹⁰

8. Összefoglalás

A törvény, mely a természet és a civilizált társadalom épségét hivatott fenntartani, Philón tanítása szerint a teremtő Istentől ered, aki egyben az

85 Vö. *Cher.* 51-65. A következőkben a *Cher.* 53-5-ben Philón Káin-allegóriáját fejti ki, aki az öntelt birtoklást testesíti meg, és elfelejtkezik arról, hogy minden az Istené.

86 Vö. *LA.* 1,32; *LA.* 1,37; *LA.* 2,77.

87 Vö. *Cher.* 101; 106; 27-30 (itt Logosz).

88 Vö. *Sacrif.* 2; *Poster.* 35-38; *Conf.* 122-127; *Spec.* IV, 187; *Deus.* 47. A bűnös ember kevély, csak az eszében bíz.

89 Vö. *Somn.* 243; *Spec.* 63; *Her.* 200; *Cher.* 108: minden Isten tulajdona, az ember csak kölcsönbe kap Istentől.

90 E tanítás alapja, hogy Isten maga személyesen jelenik meg Mózesnek, a 10 parancsolat Isten közvetlen szava, és a törvény Isten kegyelmi adománya (vö. *Decal.* 18-19; *Kiv* 19,16; 20,18; *MTörv* 5,45).

egyedüli törvényhozó is.⁹¹ Arra a kérdésre, hogy Isten miként adja a törvényt, Philóntól több árnyalatból álló választ kaptunk. Egyrészt, a Teremtő Atya a világ teremtésénél a törvényt – mint a kozmikus harmóniát biztosító rendszert – *beleteremti a világba*⁹². Másrészt, Philón azt is vallotta, hogy Isten a törvényt maga *oltja bele* a világmindenségbe, mint ahogy az emberbe is, a törvényt és a vele szorosan összefüggésbe hozható erényt is.⁹³ Harmadrészt, Mózes története szerint a törvényt maga Isten *nyilatkoztatja ki*, miszerint a törvény e tekintetben az istenjelenés emberi mértékkel mérhető ajándéka. A törvény „verbális feltárása” a kinyilatkoztató Isten gondviseléséről tanúskodik. Továbbá, Isten az embernek nemcsak kinyilatkoztatja a törvényt, hanem annak leírását, meghatározott formába, betűbe való öntését is elősegíti.⁹⁴ Mindegyik megközelítés, a kisebb-nagyobb részletbeli eltérések ellenére, arra mutat rá, hogy Philón alapgondolata szerint a törvény forrása és teremtője maga Isten. Transzcendens aspektusból Isten megteremti és kinyilatkoztatja a törvényt, immanens aspektusból pedig beleoltja az emberbe és a természetbe.⁹⁵

Alexandriai Philón törvénytana szorosan koherens kozmológiai és antropológiai tanításával, sőt a kettő megértése nélkül csak töredékes képet alkothatunk szerzőnk törvénytánáról. Kozmológiai megközelítésből a törvény az egyedüli, a világot felülmúló, teremtő Isten alkotása, akinek alakját Philón minden más létezőtől gondosan elkülöníti. A teremtett törvény elsődleges helye az ideák tartománya, innen tükröződik ki a szellemi és az anyagi világba. Philónnál a törvény nemcsak a teremtett világ szabályzó rendszerét vagy az emberi élet erkölcsi normáit foglalja magába, hanem mivel az ideák világából árad ki, amely Istenben foglaltatik, isteni kinyilatkoztatás is a törvény, melynek tárgya maga az Isten is. A törvényt mint kinyilatkoztatást is kizárólagosan csak az ember tudja befogadni, mégpedig aszketikus úton, melynek végcélja a teremtő Isten szemlélése. Más szóval, a törvény Philón értelmezésében túlmutat önmagán, és a Teremtő felé vezérli a törvény kedvelőit.

91 Vö. *Mos.* 2,48; 2,17; 2,20; *Legat.* 115; 347-348 ; *Opif.* 3; 170-171.

92 Vö. *Mos.* 2,48, *Decal.* 20-23.

93 Vö. *LA.* 1,48.

94 Vö. *Spec.* 4,132-133. Az Isten által kinyilatkoztatott törvény általános és részleges érvényességéről vö. Kiv 32,16. Vö. *Her.* 166-168. A kinyilatkoztatott törvényről: TERMINI, „Taxonomy of Biblical Laws”, 2-6.

95 Vö. *Cher.* 49.

Alexandriai Philón műveinek rövidítési jegyzéke:

Abr.	: De Abrahamo
Aet.	: De aeternitate mundi
Agric.	: De agricultura
Cher.	: De Cherubim
Conf.	: De confusione linguarum
Congr.	: De congressueruditionisgratia
Contempl.	: De vita contemplativa
Decal.	: De Decalogo
Det.	: Quoddeteriuspotioriinsidiarisoleat
Deus.	: Quod Deus sitimmutabilis
Ebr.	: De ebrietate
Fug.	: De fuga et inventione
Gig.	: De Gigantibus
Her.	: Quisrerumdivinarumheres sit
Ios.	: De Iosepho
LA 1-3	: Legumallegoriae I, II, II
Migr.	: De migrationeAbrahami
Mos. 1-2	: De vita Moysis I, II
Mut.	: De mutationenominum
Opif.	: De opificio mundi
Plant.	: De plantatione
Post.	: De posteritate Caini
Prob.	: Quodomnisprobuslibersit
Prov. 1-2	: De Providentia I, II
Q. E.	: Quaestiones et solutiones in Exodum
Q. G.	: Quaestionesetsolutiones in Genesim
Sacr.	: De sacrificiisAbelisetCainiI
Sobr.	: De sobrietate
Somn. 1-2	: De somniis I, II
Spec. 1-4	: De specialibuslegibus I, II, III, IV
Virt.	: De virtutibus

A vallás általános krízisének jelensége és okai

TARTALOM: 1.1. Bevezetés; 1.2. Az istenhit természete, a hit mint személyes állásfoglalás; 1.3. Hiteless emberek magatartásmódjai; 2.1. Az európai valláskriszis első hulláma – a felvilágosodás kora és annak utóhatása; 2.2. A tudományosság mámore; 3.1. Az európai valláskriszis második hulláma: a posztmodern; 3.2. A posztmodern jellemzői; 3.3. A posztmodern keresztényidegensége; 3.4. Európa jövője a kereszténység jövője?

1.1. Bevezetés

Nemrégiben zárult le a Hit éve, s ez az elmúlt időszak sokunkra hatott ösztönzően, hogy a hitünkben elmélyüljünk, hogy a hitünkre reflektáljunk, annak megvizsgáljuk különböző aspektusait, s a különböző teológiai vagy akár filozófiai diszciplínák tükrében újra átgondoljuk a hitünknek az életünkben betöltött jelentőségét és szerepét. Ugyanakkor mindannyian szembesülünk azzal a ténnyel is, hogy hívő embernek lenni nem feltétlenül egyértelmű. Velünk szemben ott vannak azok, akik különböző okokból, de elvetik az istenhit lehetőségét. Jelen tanulmányban azt szeretném megmutatni, hogy az európai ember milyen szellemi légkörben él, melyek azok a tényezők ennek a légkörnek, amelyek megnehezítik vagy akár egyenesen lehetetlenné akarják tenni a keresztény üzenet terjedését, plauzibilitását. A tanulmány első része a hit természetét próbálja meg közelebbről megvizsgálni. Aztán be szeretném mutatni, hogy az európai felvilágosodás kora és annak utóhatása milyen terheket, nehezékeket hagyott hátra, majd pedig az ún. posztmodern időszak tulajdonságait szeretném összefoglalni, melyek a keresztény istenhittel, annak igaz mivoltával, egyetemes érvényűségével állnak szemben. Ezek a jelenségek tetten érhetők egyértelműen, hatásuk lecsapódik azokban a statisztikákban is, melyek az európai országok embereinek vallásról alkotott véleményét, vallásgyakorlatát, vallási hovatartozását tükrözik.

1.2. Az istenhit természete, a hit mint személyes állásfoglalás

Bernhard Welte német vallásfilozófus szerint mára a világban az ateizmus, a vallástalanság, a hitetlenség igazi világhatalommá nőtte ki magát, amely jelenségeknek nagyon fontos lenne ismerni a hátterét, okait és jövőbeli tendenciáit. A középkorban magától értetődő volt az Istenben való hit, s ma ennek az ellenkezője jellemez nagy tömegeket, akiknek egészen természetes az, hogy nem hívők. Welte szerint biztosan történt valami mély és megrázó az emberiséggel, aminek következtében a sokakat jellemző hitetlen magatartás ilyen nagy számokat ölt. Közben a hívő emberben egyenesen a „bosszúság, fájdalom és a rejtély érzetét”¹ kelti ez a jelenség.

Az istenhitről hosszú ideje tudjuk, hogy az embernek egy olyan magatartási módja a világgal és saját maga egzisztenciájával szemben, amelynek megvannak a sajátságos észérvei és racionális indokai, ennek ellenére kényszerítő erővel az istenhitet soha sem lehet megalapozni. Értelmes magatartás tehát az istenhit, egyáltalán nem irracionális, azonban nincs mindent maga alá gyűrő kényszerítő ereje.

Amikor matematikát művel az ember, akkor egy olyan tudománnyal áll szemben, amelyben a tételek kényszerítő erővel hatnak, azoknak nem lehet ellentmondani, nem lehet azokat másképpen gondolni. A természet-tudományok működésében pedig azt látjuk, hogy egy-egy elmélet hosszú időn keresztül képviselhető, igaznak tartható, de idővel előfordulhat az is, hogy egy hosszú ideig igaznak elfogadott tudományos elméletet le kell cserélni egy jobbra, egy újabbra, ami a vizsgált jelenségeket jobban magyarázza. A fizikai elméletek magas fokon verifikálhatóak, de ha adódnak olyan vizsgált vagy felfedezett jelenségek, amelyek nem akarnak engedelmesskedni az előzetes teóriáinknak, akkor az elméleten változtatni, alakítani kell. Amíg az új és a régi teória egymással verseng, addig a tudósok maguktól választhatják meg, hogy mely elmélet mellett kötelezik el magukat. Ez azt jelenti, hogy még adott egy bizonyos mozgástér, amelyen belül különböző módon foglalhatunk állást. Ha azonban egyszer az új elmélet minden oldalról igazolódik, akkor megszűnik a szabad választás lehetősége, s így a meggyőző verifikációs eljárások következtében az igazolt elméletet kell már minden tudósnak képviselnie. A XX. században a

¹ WELTE, B., *Der Atheismus: Ärgernis, Schmerz und Rätsel*, in *Gesammelte Schriften*, III/3, (Zur Frage nach Gott), Freiburg-Basel-Wien 2008, 84.

kvantumteória és a relativitás elmélete volt az a két nagy elmélet, melyek régi, tudományos paradigmákat, meggyőződéseket váltottak le, de igazolásuk, bizonyításuk véglegessé válása előtt hosszú ideig megosztották a tudósokat.

Harmadsorban azt a fajta állásfoglalási módot is meg kell említenünk, ami az emberi személyes kapcsolatokban húzódik meg. Ha valakit az embertársai különböző módon pl. megbízhatónak vagy megbízhatatlannak ítélnék meg, akkor ez csak azért lehetséges, mert az emberi élet ezen szintjén még nagyobb a mozgásterünk, azaz még nagyobb szerepet játszik ítéletünkben, véleményformálásunkban a saját szabadságunk, és így egy egészen tág mozgástérben rögzíthetőek személyes állásfoglalásaink.

Az istenhitet, a vallásos magatartást illetően elmondhatjuk tehát, hogy nem a matematikai bizonyosság, nem is az egymással versengő természet-tudományos elméletek egymást követésének logikája szerint működik, hanem sokkal inkább egy olyan közegben testesül meg, mint amilyen közeget az emberi kapcsolatainkban tapasztalunk meg.

Josef Pieper egy rövid írásában² azt a kérdést teszi fel, hogy miért nehéz ma hinni. Mindenek előtt azt tisztázza Pieper, hogy a hit fogalmánál fogva már eleve kizárja azt a lehetőséget, hogy számára kényszerítő erejű érvek álljanak rendelkezésre. A hit azért hit, mert valamit igaznak, valóságosnak fogadok el, de nem egy tényállás belátásán keresztül, hanem valakinek a tanúskodására, tanúságtételére való ráhagyatkozáson keresztül. Istent nem közvetlenül tapasztalom meg, hanem úgy kerülök hozzá közelebb, hogy a hit tanúira támaszkodom, azokra, akik mint kezesek vállalnak komoly felelősséget a hitükben megvallott tartalmakért. Az istenhitet tehát két szélsőségtől kell elkülöníteni. Egyrészt nem mese, ami csak a képzelet szüleménye lenne. Ugyanakkor viszont nem lehet azt sem mondani, hogy valaki azért hisz, mert sok-sok érvelésnek a végkövetkeztetésére jutott el – tehát a hit szükségessége nem a logikai szabályok alapján születik meg. Amikor egy egyszerű számítást végzek el, akkor a végeredménnyel szemben nem tiltakozhatom, az a matematika szabálya szerint más összeg nem lehet. A hívő ember által elfogadott hittartalom azonban nem végeredmény formájában mutatkozik meg. Ebben az elfogadásban egyértelműen kidomborodik a szabadság aktusának a szerepe, hiszen nem lehet pl. sem fanyalogva, sem kellenlenül hinni. Az istenhít tehát a szabadságon nyug-

2 PIEPER, J., *Über die Schwierigkeit, heute zu glauben*, in Werke in 8 Bänden, Band 7, *Religions philosophische Schriften*, Hamburg 2000, 177-187.

szik, ami döntővé válik, az nem más, mint a személy, a találkozás, a tanú szavára való ráhagyatkozás.³

Welte és Pieper is azt akarja tehát mindenekelőtt mondani, hogy egy személy és annak tulajdonságai, mint pl. valakinek a szavahihetősége vagy megbízhatósága egészen más módon válnak hozzáférhetővé és megragadhatóvá, ezek nem olyanok, mint egy egzakt tudomány mérhető tényei. A hit tehát döntésben születik meg, ez a döntés a hitről pedig az ember személyes és személyekhez kapcsolható életében helyezkedik el.

A kinyilatkoztatásnak éppen az a lényege, hogy Isten beszélt az emberekhez, ez hallható módon történt meg, és ezen keresztül olyasmit tudunk és ismerünk meg, amit magunktól nem tudtunk volna. Hogy ezeket a hallott dolgokat igaznak fogadja-e el valaki, ahhoz különböző kritériumok szűrője is hozzájárulhatott, mint pl. a próféciák igazolódása, a csodák megtörténte, a Biblia vagy az egyház tekintélye. Ugyanakkor az újkori ember gondolkodó és szabadságának tudatában lévő lényként a kritikusságnak már egy olyan fokát érte el, ami által nem vonhatta ki magát többé az ellenvélemények és ellenérvek hatása alól. A hitigazság ennek tükrében ám bár védhető, védelmezhető, de észérv mentén nem bizonyítható, s így lesz az emberi hit tulajdonképpen Rubikon,⁴ amit valakinek sikerül átugrania, másnak nem.

1.3. Hitetlen emberek magatartásmódjai

Aki az istenhittel szemben elutasító, az képviselhet ún. *negatív ateizmust*. Ennek a fajta ateizmusnak az a tulajdonsága, hogy az ember csak arra orientálódik, ami számára érzékelhető módon jelentkezik, amit állít a tudomány, amivel dolgozik a technika, ami elméletileg ismerhető és a hétköznapijainkban rendelkezésünkre is állítható. Ebben az esetben nem az a kérdés vetődik fel, hogy Isten létezik-e avagy nem, hanem itt az istenprobléma egyszerűen kiesik, megszűnik fontos kérdésnek, egyáltalán kérdésnek lenni. A XX. évszázad elejétől széles körben terjedt el a neopozitívizmus elmélete, amely szerint csak az létezik, ami empirikusan bizonyítható, amiről elmondható, hogy tudományos elveken keresztül igazolható. Egy ilyen filozófiai álláspont szerint az „Isten létezik” kijelentés nem pusztán

³ Uo., 183.

⁴ Uo., 184.

hamis, illetve helytelen állítás, hanem egyenesen értelmetlen. Mivel nem igazolható, mivel nem esik az empirikus tapasztalhatóság körébe az „Isten”-fogalom, tehát mivel nincs a neopozitivizmus kritériumainak megfelelő referenciája, egyenesen értelmetlen és jelentés nélküli ez a mondat.

A negatív ateizmus mellett létezik az ún. *kritikus ateizmus* is, amelynek szemléletében az „Isten”-fogalom tartalma, bár megmarad jelentést hordozónak, azonban teljesen elveszíti a titok jellegét, úgy kezelik, mint valami dolgot a dolgok között. Ezekben az elméletekben az isteni transzcendenciáról feledkeznek meg: az Isten először tudott dologgá silányodik, s innentől fogva már egészen könnyű lesz róla hamarosan teljesen megfeledkezni.

Más szerzők felosztása szerint itt, a kritikus ateizmus keretén belül helyezhető el a *kategorikus* és *dogmatikus ateizmus* is, melyek szerint Isten léte teljes mértékben cáfolható, hiszen a tudományos felfedezések eredményei készítetik az emberi értelmet arra, hogy az Isten-hipotézist végül is feladja.⁵ Ezek a tudományos felfedezések ugyanis nemcsak a saját új ismereteiket hangoztatják, hanem azokból következtetnek arra is, hogy ezeken keresztül a világ magyarázhatósága is magasabb fokra jut, így a tudományos magyarázatainkban már nem szorulunk rá semmiféle isteni elvre.

A következő jelenség a *harcos ateizmus* az európai ember szellemi környezetében. Ennek az a fő törekvése, hogy helyes, új, tudományos tudást állítson a régi istenhit helyébe, s ehhez társul hozzá még az emberi szabadság pátoszának a megfogalmazása is, amely az istenhitben már csak koloncot, rabláncot vél felfedezni. Az istengondolatot terhesnek és egyenesen zavarónak ítélik meg ebben az ateizmusban, ami visszafog a társadalom fejlődéséből, visszafog az egyén kibontakozási lehetőségeiből, lehetetlenné teszi az emberiség előbbre jutását.

Végül megemlíjtük még az európai ember számára szintén jól ismert ateizmus változatot, melyben a központi szerepet a *szenvedés* kérdése jelenti, s ami egyértelműen felfedezhető A. Camus és J. P. Sartre írásaiban. Szerintük az emberi életben meglévő fájdalom és szenvedés irreálisan nagy. Az emberi élet, az emberi lény rengeteg abszurditásnak a veszélyeztetettje és szenvedő alanya, ami miatt a világ nem utalhat semmiféle Istenre, aki annak hátterében mint teremtvő vagy gondviselő lény ott állna.

5 NYÍRI, T., *Mélylélektan és ateizmus, Sigmund Freud kultúraelmélete*, Budapest 1993, 12-19.

2.1. Az európai valláskrízis első hulláma – a felvilágosodás kora és annak utóhatása

Európában érdekes megfigyelni azt, hogy történelmében drasztikus fordulat következik be a felvilágosodás idején, amikor az embereket a korábban meghatározó és számukra magától értetődő vallásos magatartás már nem fogja jellemezni, a kereszténység Istenébe vetett hit egyre inkább meginogni látszik, az ateista hangütések folyamatosan teret nyernek, aztán sokszor kifejezetten propagandaszerűen terjeszkednek, azzal a céllal, hogy a vallást és annak igazságait meghaladottnak és felülmúltnak láttassák. A felvilágosodás Európája robbanásszerűen kezdte felhalmozni a tudományos ismereteket, s ennek az ismerethalmozásnak az lett az egyik következménye, hogy sokakban meggyengítette a természetfelettihez kapcsolt korábbi hitet. A tudománynak egészen modern formája a XVII. századtól kezdett megjelenni, s az ezt követő folyamatos kibontakozás egyik mellékhatása lett az, hogy egyre több ütközőpontot véltek felfedezni a hit és a tudomány kapcsolatában. Jó pár olyan tudós nevét ismerjük, akik újkori tudományos ismereteik ellenére még természetes módon vallották magukat istenhívőknek, egyre markánsabb lett azonban az a tendencia, amelyben már a vallásos világmagyarázat feledésbe, majd szándékosan kizárt státuszba került.⁶ Érdekes, hogy már maga a descartes-i filozófia előrevetíti a hittel szembeni gyanakvás lehetőségét. Polányi Mihály neves tudományfilozófus ebben az összefüggésben a következőket fogalmazza meg:

„Descartes kijelentette, hogy az egyetemes kétely megtisztította értelmét minden olyan hiedelemtől, amelyet pusztán a bizalom éltetett benne, és megnyitotta arra a tudásra, amely kizárólag az értelmén alapul. Szigorúbb megfogalmazásában a kétely elve kategorikusan megtiltja, hogy engedjünk bármilyen hit iránti vágynak, s azt követeli, hogy elménket tartsuk inkább üresen, minthogy a cáfolhatatlan meggyőződéseken kívül más kerítse hatalmába.”⁷

Thomas Hobbes volt sokak szerint az a gondolkodó, aki először képviselt határozottan az újkorban egy olyan mechanisztikus világképet, ami

6 Vö. POLKINGSHORNE, J., *Egyetlen világunk – A tudomány és a teológia kölcsönhatásai*, Pozsony 2008.

7 Polányi Mihály gondolatait idézi Békés Vera. Vö. BÉKÉS V., „»Cogito ergo credo« – hit és ész viszonya Polányi Mihály tudományfilozófiájában”, in *Polanyiana* 9 (2000) 123-133., http://www.polanyi.bme.hu/folyoirat/2000/2000-09-Cogito_ergo_credo.pdf

nem hagyott már helyet a szellemi, az isteni számára. Descartes az ember esetében még a szellem és az anyag radikális kettősségét vallotta, közvetlen utókora azonban már bátran kacérkodott azzal a gondolattal, amely szerint a szellemi valóságot egyszerűen ki is lehet iktatni. Hobbes szerint az a filozófia célja, hogy racionális ismereteket adjon hatásokról és jelenségekről, hogy azok alapjait kutassa, s mindeközben axiómaként leszögezi: hatások és jelenségek kizárólagosan a testnek a képességei és tulajdonságai!

Megjelenik tehát az újkori materializmus, és ezzel párhuzamosan az Istenről szóló gondolatok is egyfajta metamorfózison esnek keresztül, míg végül teljes elutasításra találnek. Ez azt jelenti, hogy Istenben sokan már csak a csodálatos Mérnököt, a mesteri Gépészt látták, nem pedig „Ábrahám, Izsák és Jákob Istenét”.⁸

A vallást, a hitet még sokan fontosnak tartották, de már csak funkcionálisában, hiszen az istenhit hasznos és nagyon hatékony volt pl. az erkölcsiség fenntartásában. Amíg korábban továbbá egyértelmű volt, hogy Isten fontosnak tartja a világot, és bele is avatkozik (szeretete miatt mindekelőtt a megtestesülésen keresztül), addig az újkor vallásosságába a deizmus férközött be, amely szerint Istenre pusztán azért van szükség, mert nélküle nem lehetne megmagyarázni az önmagában mozdulatlan anyag mozgásba lendülését és a természet célszerű berendezettségét. A deisták tehát visszahozták Arisztotelész rideg, szenttelen istenségét, aki a világ létének és tulajdonságainak magyarázatához szükséges, de ő maga csak külső, szenttelen szemlélője⁹ a világ eseményeinek; amit tehát a tudomány még képtelen volt kibontakozó ateizmusában megmagyarázni, arra még segítségül hívták azt, aki mint Első Mozgató kipótolta a tudományok hiányosságait, aki tehát így a hézagpótló szerepét töltötte be.

Kis idővel később, a XVIII. századra már az volt a jellemző, hogy a természettudományos gondolkodás elterjedése szükségszerűnek tűntette fel a korábbi vallási tekintélyek elutasítását. Ettől az újszerű világnézettől azt várták az emberek, hogy lehetővé teszi az ész természetes világosságának követését, s ezáltal véget vet az akkorra már vallási fanatizmusnak és bigottságnak kikiáltott istenhitnek, amelyet egyesek egyenesen az emberi-

8 Pascal apologetikus filozófiájában különbséget tesz a filozófusok elvont, személytelen, rideg és a konkrét, személyes, a megélt hitben megjelenő Isten között.

9 Étienne Gilson *Isten és a filozófia* című művében hangsúlyozza a keresztény és arisztotelészi istenkép alapvető különbségét, mely szerint a keresztények Istene maga is törekszik a világ felé, nem csak a világ létezői mozognak az ő vonzerejében, tehát Isten is vágyik a világra és az emberekre. (GILSON, É., *Isten és a filozófia*, Budapest 2004.)

ség legnagyobb szerencsétlenségének tekintettek. Kikristályosodott az új remény, mely szerint az emberiség már békességben haladhat a magasabb szellemi, erkölcsi és politikai tökéletesség felé. Ez a remény, ez az erkölcsi szenvedély hívta életre a mozgalmat, amely minden korábban még elfogadott szokásra, törvényre és (egyházi) tekintélyre az ész természetes működésének gátjaként, következőképpen az emberiség boldogságának ellenségeként tekintett.¹⁰ Az ész és a tudomány nevében támadták már a vallást, s e kettő karöltésében fogalmazódtak meg olyan diadalittas kijelentések, mint amilyen Thomas Huxley-é is:

„Minden tudomány bölcsője körül úgy fekszenek a megsemmisült teológusok, mint a megfojtott kígyók Herkules bölcsője mellett; a történelem pedig feljegyzi, hogy ahol a tudomány és a vallás igazán szembekerült, ott az utóbbi – véresen összezúzva, ha nem megsemmisítve; harcképtelenné téve, ha nem elpusztítva – meghátrálásra kényszerült”.¹¹

2.2. A tudományosság mámora

Az európai tudományok történetében sok olyan tudományos felfedezés ismert, melyek valóban mérőföldkövet jelentenek az emberiség előrehaladásában, hiszen azok hosszú idők kutatásait koronázták sikerrel, s nemcsak egy tudományos területen belül rendelkeztek nagy jelentőséggel, hanem hatásuk átgyűrűzött más tudományterületekre is, sőt akár paradigmákká alakulva hozhattak meg már más diszciplínákban is egészen fontos előrelépéseket. Mindeközben azonban a deizmus háttére átcsapott ateizmusba, melynek védjegye a tiszta racionalitás lett. Voltaire, Rousseau, Diderot deizmusa után Helvetius, LaMettrie, Holbach már azért hirdették az ész és a tapasztalat fontosságát, hogy ezeken keresztül teljesen kizárják a természetfeletti szerepét. Úgy gondolták, hogy a világ teljes mértékben objektív és meghatározható, s a tiszta ész fénye idővel mindent fel fog ölelni, s ennek szükséges vonzata az Isten-fogalom teljes, negatív ártértékelése.¹² Hasonló

10 Vö. FÜLÖP E., „Polányi Mihály”, in Fülöp E. – Ocskay Gy. – Pogonyi Sz. (szerk.), *Phronesis*, 2007, 23–36, 31.

11 McGRATH, A., *Az ateizmus alkonya*, Budapest 2008, 81.

12 „Isten neve a földön csak szenvedésük ürügyéül szolgál. Nagyravágys, népcsalás és zsarnokság szövetkeztek egymással arra, hogy ezt használják fel közösen a népek elvakítására és igába hajtására. Az uralkodó arra használja, hogy isteni fénykörrel övezze magát, jogai számára megszerezze az égi szankciót, legigazságtalanabb és leghóbortosabb szenvedélyei mellé az

vallásellenes hatása volt a XIX. századi evolúciós elméletnek is, amelyről sokan tényleg azt vélték, hogy általa a teremtő Isten és a Biblia igazságai már elvethetőek. Bertolt Brecht a *Tengeri repülés* írásában fogalmazza meg a következő gondolatot: „Amikor repülőgépen ülök, akkor igazi ateista vagyok”. Sir Richard Gregory sírfelirata pedig szintén a tudományos eredményesség birtokában lévő ember öntudatosságát fejezi ki: „Nagyapám Krisztus evangéliumát hirdette, apám a szocializmus evangéliumát hirdette, én a tudomány evangéliumát hirdetem”.¹³ Ezekben a mondatokban nemcsak a tudományok sikerei és az ebből táplálkozó emberi önbizalom szivárognak ki, hanem arra is utalnak, hogy a természettudományoknak radikális gyorsasággal megnőtt a kulturális elfogadottsága, amelyhez éppen az ilyen jellegű gondolatok nyújtottak propagandát, egyre inkább előidézve a harcos ateizmus fellendülését.

A természettudományok jelentőségének a következő összetevői mutatkoztak meg: A természettudományok kifejezetten prométheuszi szerepben tűntek fel, hogy a régi, vallásos, babonás, elnyomó múlttól megszabadítsák az embereket. Másrészt azzal is kecsegtetett a tudományokba vetett bizalom, hogy az minden elméletet képes előbb-utóbb igazolni, s nem pedig a vallásra jellemző irracionalitás és misztériumba hátrálás lesz a tulajdonsága. Végül az evolúciós elméletek istenhit gyengítő szerepe azért lett nagyon jelentős, mert ebben vélték felfedezni a tudományosan megalapozott ateizmus legkomolyabb lehetőségét.¹⁴

3.1. Az európai valláskrizis második hulláma: a posztmodern

A modern kor tudományos mámora sok ideig meghatározta az európai ember gondolkodásmódját, s mint láttuk, nagy erővel befolyásolta az emberek istenhittel, kereszténységgel szembeni magatartásmódját. Európának azonban egészen más szellemi közege van már napjainkra, ami lényeges eltéréseket mutat az újkori szemlélettel szemben. Azonban ez a fajta új szellemiség sem kedvez a kereszténység, az istenhit elfogadhatóságának. Ennek a légkörnek a kibontakozása az ötvenes évektől figyelhető már meg, s a csúcspontja az mindenképpen a XX. század utolsó három évtizedére

orákulumok támogatását”. – HOLBACH, P. H. T., *A természet rendszere, A természeti és erkölcsi világ törvényei*, Budapest 1978.

¹³ McGRATH, *Az ateizmus*, 76.

¹⁴ Vö. *uo.*, 82-83.

tehető. Ebben az időszakban visszafordulnak az emberek a század addigi eseményei felé, s azokban kudarcok sokaságát vélik felfedezni, hiszen csődbe jutottak ideológiák, intézmények, tekintélyek, politikai, tudományos paradigmák, továbbá – véleményük szerint – a kereszténység is.

Amikor a posztmodern kifejezést halljuk, akkor ezzel egy „kulturális, politikai és intellektuális korszakot jelölünk meg, amelyet a modernitás eszmevilágának kudarcaira adott válaszok határoznak meg”.¹⁵ Amíg a modernitás mély bizalmat mutatott a társadalmi haladással, az emancipációval, a technikai fejlődéssel szemben – ezek voltak a felvilágosodás korának az örökségei –, addig a posztmodern éppen szakítani szeretne a felvilágosodással. Ez a szakítási vágy fejeződik ki az összes művészeti ágban, a filozófiában, az irodalomtudományban.

A posztmodern tehát a modernet szeretné meghaladni, s bár még nem egészen tisztázható teljes precizitással az összes lényegi jegye, mégis egyértelműen kiemelhető néhány alapvető vonása, melyet vitathatatlanul elismer, illetve felismer mindenki.¹⁶

Mielőtt ezeket ismertetnénk, érdemes kiemelni Richard Rorty véleményét, amely azt sejteti, hogy a posztmodernben mi lesz a vallás legfőbb ellenlábasa. Rorty szerint ma már egyáltalán nem fontos, illetve nem is él a vallás és a tudomány közti vita, ami a modernitás egyik jellegzetes vonása volt. Nem képviseljük ma már a véleményt, hogy a tudomány a *ratio*-ból eredezteti ismereteit, a vallás pedig nem.

Thomas Kuhn s más neves tudományfilozófusok nyomán tudjuk, hogy a kettő nem vetélytársa egymásnak. Ma, akik nem járnak templomba, ma, akik nem hiszen Istenben, azokról azt mondhatnánk, hogy vallásos szempontból botfűlűek. Egyeseknek ez rendkívül fontos, mások azonban pusztán csak érzéketlenek a vallással szemben, egyeseknek szenvedélye, másoknak szükségtelen, felesleges az ilyesfajta emberi magatartás.¹⁷ A filozófia, a zene a vallás vagy akár a művészet mind egytermészetűek, egyeseknek van érzékük hozzá, másokat hidegen hagy. Rorty szerint emiatt teljesen

15 ULLMANN T., „A posztmodern”, in Olay Csaba – Ullmann Tamás (szerk.), *Kontinentális filozófia a XX. században*, Budapest 2011, 447.

16 A posztmodern sokszor egyenlővé van téve az önkényes és öntetszelgő gondolkodással, sokan az eklekticizmust, esztétizmust, relativizmust és individualizmust látják hozzá mértén lehetséges szinonimáknak. Eredeti kontextusa az észak-amerikai irodalomelmélet, építészeti és képzőművészet.

17 RORTY, R., „Antiklerikalismus und Atheismus”, in Rorty, R. – Vattimo, G. (hrsg.), *Die Zukunft der Religion*, Frankfurt am Main 2006, 34.

megszűnik a felvilágosodás korát követő konfliktus a vallás és tudomány között:

„A kultúra ezen két területe ugyanis – a tudomány és vallás – két különböző vágykészletet elégít ki. A tudomány a dolgok előrejelzésére és ellenőrzésére tesz bennünket képessé, míg a vallás átfogóbb reményt nyújt, s ezáltal valami olyat, amiért érdemes élni. Annak felvetése, hogy »A világegyetemről szóló két teória közül melyik lehet az igaz?«, talán éppen annyira értelmetlen, mint azt kérdezni, »Vajon az asztalostól vagy a részecskefizikustól származó asztalfelfogás az igazi?« Egyik kérdésre sem szükséges választ adnunk, ha kitalálunk egy olyan stratégiát, mely a két felfogást távol tartja egymástól”.¹⁸

Ezekből a gondolatokból az derül ki tehát, hogy a vallás, istenhit ma már egy teljesen új szinten kerül megvitatásra. Nem az alátámaszthatóságát keresik vagy a bizonyíthatóságát, hanem olyan jelenségként tartják számon a vallást, mint ami számos más jelenséggel egy szinten van, mindösszesen egy mozaikdarabja a kultúrának, az egyenrangú heterogén jelenségek egyike. A vallás, annak tartalma, egyáltalán nem életbevágó, egyáltalán nem mindenre kiterjedő, s nem az emberi életet átölelő. Tehát itt már nem arról van szó, hogy esetleg az értelem, ész és hit élesen állnának egymással szemben. Rorty szerint a posztmodernből visszatekintve, a XVIII. és XIX. század harca a vallás és tudomány között tulajdonképpen csak intézmények harca volt, melyek a kulturális vezető szerepet szerették volna a maguk számára biztosítani.¹⁹ Éppen ebből kiindulva a posztmodern elvárása az, hogy a vallás legyen mindenképpen privát ügy, hiszen csak kulturális termék – nem tartják sem kultúra előttinek, sem az emberi természetbe beleírtnak. Ha sokáig ott is állt az episztemológiai arénában a vallás, hogy küzdhessen az ateizmussal, az elméleti ateizmus különböző támadó hullámaival, mára már egyszerűen kikerült onnan a nézők, az arénapublikum érdektelensége folytán.

3.2. A posztmodern jellemzői

J. F. Lyotard úgy határozza meg ezt a korszakot, mint amit alapvetően a nagy elbeszélésekkel szembeni *bizalmatlanság* jellemez. Az európai ember számára ugyanis természetes volt, hogy ún. metanarrációk kísérték az éle-

¹⁸ RORTY, R., „Vallásos hit, intellektuális felelősség és románc”, in Rorty, R., *Filozófia és társadalmi remény*, Budapest, 2007, 188.

¹⁹ *Uo.*, 45.

tét, nagy elbeszélések, amelyek képesek voltak a világot egy egységes nézőpontból szemlélni, s képesek voltak a világ sokrétűségét és töredezettségét egy egységre visszavezetni, illetve azt képesek voltak egy egységes keretbe belefoglalva szemléltetni. Ezek lehetnek társadalmi programok, kulturális egységesítő nézőpontok, tudományos paradigmák – melyek tehát mindenki számára biztos tájékozódási pontot, illetve mozgáskoordinátát jelentettek – s persze mindenképpen idesorolandó a kereszténység is.

Nietzsche volt az első gondolkodó, aki radikális módon hangoztatta, hogy nem létezik igazság, csakis interpretációk vannak. Az interpretációk a heideggeri hermeneutika szerint válaszok az emberi lét szituációira.²⁰ Az egzisztenciális analitika szerint a létnek vagyunk belevetettjei, s amikor nekünk belevetettként válaszokat kell adnunk saját kérdéseinkre, akkor ezek a válaszok mindig időlegesek, időben keletkezőek és alakulóak; azaz az emberi fogalmak is kontingensek és történelmie.

Az emberi tudás Heidegger szerint mindig és kizárólag csak interpretáció, és nem más. A világban a többi létező között vagyunk, nem pedig panoráma helyzetből neutrálisan szemlélődő emberek. Az interpretáció az egyetlen tény tehát, amiről beszélhetünk. Ennek tükrében pedig lehetetlen egységes világképet tükrözni, nincs olyan egyetemes nézőpont, aminek a látványát minden ember, mint objektívat fogadhatná el.

Második ismertetőjegye enne a korszaknak a *metafizikaellenesség*.²¹ A metafizika feladata szerint egy végső alapot keres, eredetet kutat, és ezt a mindent megalapozó és megalapító eredetet egy hasonlóképpen egyetemes eggyel és általánossal azonosítja.²² A metafizikával szembeni gyanakvásnak nagyrészt nyelvfilozófiai gyökerei vannak.

20 VATTIMO, G., „Das Zeitalter der Interpretation”, in Rorty – Vattimo, *Die Zukunft der Religion*, 49.

21 Európában az első komoly metafizikaellenes mozgalom a neopozitivistáké volt, akik a metafizikát, mint tudományt, teljesen értelmetlennek tartották. A neopozitivismus az empirikus igazolhatóság kritériumának jegyében el kellett hogy vessen minden olyan kifejezést, melyek nem utaltak semmiféle érzékileg tapasztalható létezőre. Így pl. az istenkérdés vagy a lélek természetét hirdető értekezések mind értelmét veszített, értelmetlen diskurzusoknak számítottak.

22 Rorty szerint a XX. század fontos filozófiai mozgalmi mind antiesszencialisták. Szerinte ezek az áramlatok már egyre kevésbé tettek fel rossz kérdéseket, mint pl. *Mi létezik valójában? Milyen határokig ér el az emberi megismerőképesség? Hogyan kötődik a nyelv a valósághoz?* Az ilyen jellegű kérdések ugyanis azon erőlködnek, amit Platón és Arisztotelész óta senkinek sem sikerült megoldania. Ilyen szempontból nevetséges az egész fenomenológia és pozitívizmus is. Az antiesszencialista mozgalmak úttörői Derrida, Heidegger, Dewey, Wittgenstein. Ők már azok az úttörők, akik megakarnak szabadítani a régóta félrevezető antipólusoktól, mint pl. szükségszerű-kontingens, látszat-valóság stb. Vö. RORTY, *Antiklerikalismus*, 33-48.

Wittgenstein nyelvfilozófiájának legáltalánosabban elterjedt értelmezésében ugyanis nem létezik „egységes nyelv, hanem csak olyan alapvetően különböző nyelvjátékok sokasága, amelyek nem vezethetők vissza egy metanyelvi játékra, illetve metaelbeszélésre”.²³ Ez másképpen megfogalmazva azt jelenti, hogy nincs olyan nyelvi játék, amelyben mindenki részt vehetne, s amelyre felépíthető lenne egy átfogó világmagyarázat. A wittgensteini filozófia értelmében azt is mondhatnánk, hogy az emberek által beszélt nyelvi játékok tulajdonképpen kisebbségi „diskurzusok rendezetlen sokasága, *patchwork*-szerű egymás mellett létezése”.²⁴ Ebben a nyelvi környezetben az igazságosság a diskurzusokban és a diskurzusokat illetően abban áll, hogy el kell utasítani minden olyan elméletet, amely azzal az igénnyel lép fel, hogy egyesítse a heterogén diskurzusokat vagy pedig megpróbálja azokat valamely „átfogóbb” diskurzus igazsága alá rendelni.²⁵ A metafizikának mint a tudományok királynőjének az volt a feladata az európai filozófiában, hogy a dolgok lényegi (intrinzikus) természetét kutassa. A posztmetafizikai filozófia viszont azt mondja, hogy nincs a dolgoknak megállapítható, a gondolkodás által megragadható esszenciája, a filozófiai feladat inkább abban áll emiatt, hogy a tárgyak fogalmának történetét rekapitulálja, s felmutassa, nincs a dolgoknak általunk pontosan megismerhető lényege, s nincs is semmi olyan nem emberi, amihez az embernek hozzá kellene mérnie magát.²⁶

Richard Rorty, Gianni Vattimo és Santiago Zabala beszélgetésében hangzik el a sematikus megállapítás: amely szerint az emberiségnek meg-

23 WENDEL, S., „Posztmodern teológia? A keresztény teológia és a posztmodern filozófia viszonyáról”, in *Katekhón* 2006, 377. „Ha valaki a nyelv, illetve nyelvjátékok azonosságát feltételezve egy általános metasabály és egy metadiskurzus alá rendelné őket, úgy lerombolná a diskurzusfajták eredendő heterogenitását és összemérhetetlenségét. Megszüntetné a pluralitást egy végső, mindent magába foglaló azonosság «transzcendentális illúziója» által”. *Uo.*, 378.

24 ULLMANN, A *posztmodern*, 454.

25 A tudomány fogalma alatt is mást értünk már, hiszen a tudás már nem az „igazság” megnyilvánulása, hanem a sokféle lehetséges diskurzus közül az egyik. „A tudás informatizálódik, ennek következtében pedig a tudóhoz képest külsővé válik. A hagyományos felfogás szerint a tudás elválaszthatatlan attól a folyamattól, ahogy belsővé válik a tudó személy, illetve tudat számára: a tudásnak ez a belsővé tétele irányította a kultúra korábbi fogalmát a képzés (Bildung) eszméjén keresztül. A Bildung eszméje pedig létrehozta a maga intézményrendszerét: az egyetemet. A jelenkori tudás azonban már nem belső, hanem külső: a tudásnak használati értéke van, áruvá válik, merkantilizálódik, sőt maga is termelőerőként működik. Megváltozik a tudáshoz fűződő viszony, az ahhoz való hozzáférés és elsajátítása is”. *Uo.*, 455.

26 Vö. RORTY, R. – VATTIMO, G. – ZABALA, S., „Die Zukunft der Religion nach der Metaphysik”, in Rorty – Vattimo, *Die Zukunft der Religion*, 67.

volt az az időszaka, ami a vallási kötelezettség ideje volt, ezt követte az értelemmel szembeni kötelezettségek ideje, s végül a mai korszakunk nem más, mint az interpretációk ideje.²⁷

Jacques Derrida filozófiáját úgy ismerjük, mint dekonstrukciót. A derridai dekonstrukció egyik alapvető tétele, hogy a metafizika már csak működésképtelenné lett hagyomány által.²⁸ Ezért az lenne a célja az új filozófiának, hogy az áthagyományozott gondolkodás rejtett szervezőelveit és csomópontjait feltárja. Szintén a hagyományos metafizika elleni küzdelem céljának tekintik még a Platón óta minden emberi gondolkodást megbélyegző dualizmusoknak – mint pl. test-lélek, szubsztancia-akcidens – a felszámolását. John Dewey megvetően nevezi a hagyományos európai filozófia terminológiáját az ókori görög dualizmus „pereputtyának”, miközben Rorty pragmatizmusában képviseli azt az igazságkonceptiót, amelynek nem a megfelelés az alapja, képviseli azt a világképet, amelyben nincsenek sem szubsztanciák, sem lények, s végül képviseli azt az etikát, amiben nyoma sincs egyetemes kötelezettségeknek.²⁹

Harmadik ismertetőjege a *pluralizmus*, ami nemcsak egyszerűen megállapítja a világban található különbségeket, máságot, eltérő véleményeket, sokféle életmódot, hanem azokat teljesen egyenrangúnak vallja, sőt ezeket néhány posztmodern gondolkodó a teljes párbeszéd-képtelenségre ítéli. Nincs tehát egy egységes, mindenki számára normatív logika sem, amin keresztül az ember a másikkal beszélhetne, s melynek segítségével a különböző világlátásainkat egységesíthetnénk, vagy legalábbis kapcsolatba állíthatnánk. Minden esetben, amikor egy valamit kiemel és fölébe emel másoknak az emberi értelem, akkor ezzel a terror és az erőszak kísértésének engedelmessé válik. „A kortárs liberális filozófusok szerint csak akkor leszünk képesek működésben tartani a demokratikus politikai közösséget, ha a vallásos hívők hajlandóak maradni elfogadni a vallás privatizációját, cserébe a vallási szabadság garantálásáért...”³⁰ Másrészt érdekes tapasztalat, hogy a posztmodern kor embere hozzá is szokott a pluralizmushoz, azaz nem érzi magát bizonytalan helyzetben vagy veszélyben amiatt, hogy nincs egy mindenki számára általános érvényű vagy a pluralitást felülmúló

²⁷ Uo., 84.

²⁸ ULLMANN T., „Dekonstrukció”, in Olay Csaba – Ullmann Tamás (szerk.), *Kontinentális filozófia a XX. században*, Budapest 2011, 421.

²⁹ Vö. RORTY, R., *Filozófia és társadalmi remény*, Budapest 2007, 55-124.

³⁰ RORTY, R., „A vallás mint a kommunikáció gátja”, in Rorty R. (szerk.), *Filozófia és társadalmi remény*, Budapest 2007, 206.

monisztikus látásmód. A mai embernek olyan világban kell élnie, melyben nincsenek stabil struktúrák, melyek egy egységes, végső normatív alapot nyújtának tudásban és erkölcsben. Mindeközben megtanult félelem nélkül a féligazságok relatív világában élni. Abszolút bizonyosság, tökéletesen megalapozott tudás, racionálisan berendezett világ csak régi mítosznak tűnnek neki.³¹

Fontos, negyedik ismérve még a poszmodernnek az *esztétizálás*, az emberi léttér esztétikai szintű szemlélete. Ez arra utal, hogy a világot élő ember nem egy bizonyos erkölcsi szemléletmódon keresztül, nem is racionális megközelítés alapján, nem is a fejlődésbe és haladásba vetett hit alapján viszonyul a világhoz, hanem mindent az érzékelés, az élményszerzés aspektusából közelít meg. Kérdései nem arra vonatkoznak tehát, hogy valami jó vagy rossz, helyes vagy helytelen, racionális vagy irracionális, hanem arra, hogy mennyiben kellemes vagy kellemetlen, élménydús vagy élményszegény. Az élet tehát már nem a tartalma miatt fontos nekünk, hanem a formája miatt. Nem a megkapott, a forma mögött rejlő tartalom a lényeges, hanem maga a mód, maga a formaiság, ami tulajdonképpen egyenlővé is válik, illetve kimeríti a tartalmat. Az embernek az lesz fontos, ami sokszínűségében megtapasztalható, átélhető. Ebben az új világszemléletben az akaratot megelőzi az érzélem, az értelmességet a benyomások, a morált az élvezet keresése. Az esztétizálás egyik fontos kiegészítője a valóság öszszemosásának lehetősége a virtuális világokkal. Az ember a virtualitáson keresztül rengeteg lehetőség tulajdonosa lett, „egyszerre több identitása is lehet”.³² Ezek a virtuális valóságok még több élményt engednek bejutni az érzékszerveken, az érzékeken keresztül az emberbe, s így még nagyobb hatást tudnak rá gyakorolni. A posztmodern gondolkodó Jean Baudrillard a hiperrealitás fogalmával jellemzi a posztmodern korszakot, amiben a hiperrealitások fogalma arra utal, hogy mára már az utánzatok határozzák meg a valóságot, nem pedig fordítva.

31 ZABALA, S., „Eine Religion ohne Theisten und Atheisten”, in Rorty – Vattimo, *Die Zukunft der Religion*, 24. „So hat der postmodern Mensch gelernt, furchtlos in der relativen Welt der Halbwahrheiten zu leben. Das Ideal einer absoluten Gewißheit, eines vollkommen begründeten Wissens und einer rational eingerichteten Welt ist für ihn nur ein beruhigender Mythos aus den frühen Phasen der Menschheitsgeschichte, als Ohnmacht und Angst angesichts der Naturgewalten vorherrschten und dazu führten, wie es so schön heißt, daß die Götter erschaffen wurden”.

32 VÁLÓCZY J., *A megosztott Logosz – Posztmodern gondolkodás és a kereszténység újrafogalmazásának kísérletei a teológiában*, Budapest 2013, 18.

„A lét és látszat, a jelölő, jelölt reális és imaginárius hagyományos oppozícióin a jelenkori kultúra már túllépett, mégpedig a szimuláció jelenségén keresztül. A szimuláció nem azt jelenti, hogy a valóságot tudatosan elfedjük vagy tagadjuk, hanem azt, hogy megváltozott a valóságérzékünk: nem a valóság határozza meg az utánpótlásokat, hanem az utánpótlások, a szimuláriumok definiálják azt, amit mi valóságnak tartunk”.³³

A világunkban lévő jelek és képek mára már olyan szimbolikus többletjelentéssel töltődnek fel, amely létrehozza a hiperrealitás világát. Ezek a hiperreális képek özönlik el a hétköznapi életvilágot, vagyis fotómodellek, televíziós személyiségek, filmsztárok, a politika és a sportesemények képei, amelyek nem csupán mindenhol beszűrődnek, hanem el is homályosítják a hétköznapi valóságot.³⁴ A hiperrealitás olyan erejű, hogy sokak számára képes „felváltani és bekebelezni az észleleti valóságot”.³⁵ Ezek a szimuláriumok végül aztán önálló életre kelhetnek, valósággá alakulnak, ami mögött az embernek azonban már nem kell mélyebb valóságot keresnie. Nem véletlen a mai ember vásárlás-szedülete sem, hiszen a megvásárolt dolgok már a hiperrealitás egy-egy jelekké transzformálódott tárgyaival egyenlőek. A valóságnak tehát nincs mélysége, viszont kárpótlásul a valóság szabadon megválasztható, ki hol érzi magát jobban, abba a hiperrealitás közegbe rendezheti be az életét.

3.3. A posztmodern kereszténységidegensége

A posztmodern szellemi áramlatnak a vallással szemben azért van elutasító magatartása, mert már eleve, már gyökereiben tiltakozik minden olyan „gondolati rendszerrel szemben, amely az egyetlen, a végső, az abszolút igényével lép(ett) föl, legyen az a metafizika, bármilyen (politikai, társadalmi vagy akár vallási) ideológia, túlhajtott racionalizmus és mítosz-talanítás, vagy a mai globalizáció uniformizáló tendenciája és hatalma”.³⁶ A posztmodern ember ugyanakkor nem feltétlenül utasít el minden vallást vagy a vallásosság akármely formáját – hiszen ma is sokakra jellemző az ún. egyházakon kívüli istenhitt, a szinkretizmus, a személytelen abszolútumba

33 ULLMANN, *A posztmodern*, 467.

34 Talán ide lehetne még sorolni az internetes közösségi portálokat, a számítógépes játékok sokaságát, a televíziós valóság show-kat és a videóklippek áradatát is.

35 ULLMANN, *A posztmodern*, 468.

36 VÁLÓCZY J., „A monoteizmus posztmodern kritikája”, in *Teológia* 1-2 (2005) 81.

vetett hit –, azonban biztos, hogy elfogadhatatlannak tartja az egyházat, mint hierarchikus struktúrát, a dogmák tekintélyelvűségét, a vallás privát formájának áttörését megvalósító intézményességet. A posztmodern ember szívesen beszél az Abszolútumról, az isteni valóságról, a melléknévként használt szentről, de nem szereti az egyházi autoritás által hirdetett személyes egy Istent, aki az emberi történelem egy konkrét időszakában megjelent, s mindenki számára egyetemesen hirdetett és ajándékozott üdvösséget. A hit ennek alapján mindig „privát, esetleges (kontingens) meggyőződés”,³⁷ ami így nem lehet univerzális, azaz nem léphet fel az egyetemesség igényével.

A nyugati kereszténységgel továbbá még azért is bizalmatlan a posztmodern, mert az túlságosan is foglya volt a racionalista világszemléletnek, foglya volt a Platónról elkezdődő metafizikai világképnek. Istenről ugyanis – véleményük szerint – amennyire nem akart vagy nem mert titok jellege miatt beszélni a teológia, éppen annyira mégis csak dologiasította őt a kereszténység, amikor kimondta, hogy Isten is szubsztancia, s elkezdte őt fokozatosan felruházni a szubsztancialitás minden jegyével. Egy olasz filozófus így fogalmaz a könyvében: „Isten inkább a teológia miatt halt meg...”, ami arra utal, hogy a teológiában a titok jellegű Isten és a vele szemben méltó csodálkozás és negatív teológia helyét átvette a biztos tudást ígérő metafizikai spekuláció. Azt a hitet, „amiről be akarták bizonyítani, hogy igaz, rendkívül merev és aprólékos képletekbe öntötték, amelyek megoldhatatlan, sőt néha képtelen problémák elé állították az okoskodó elmét”.³⁸

Saskia Wendel szerint eleinte a teológia úgy került a posztmodernet, mint ördög a szenteltvizet,³⁹ mégpedig azért, mert sokak számára túl nagy-nak tűnik a különbség, túlságosan is kétesek a kísérletek, hogy párbeszédbe állíthatóak legyenek. Éppen a heterogenitás és a pluralitás hangsúlya nem engedi meg a keresztény istentannak a követelményeit. Az istentan szerint ugyanis Isten azonos, egyetemes, mindent megalapozó eredet, a világ teremtetője, az igazság forrása és a morális törvényhozó. Nemcsak az istenfogalom problémás azonban a posztmodern számára, hanem maga a kinyilatkoztatás is, hiszen annak végérvényessége, annak végső tétel mivolta, végső bizonyossága olyan megfogalmazások, amelyek természetük

37 BÉKÉS, „Cogito ergo credo”, 127.

38 POLÁNYI M., „Hit és ész”, in *Polányi Mihály filozófiai írásai II.*, Budapest 1992, 177.

39 WENDEL, S., „Posztmodern teológia? A keresztény teológia és a posztmodern filozófia viszonyáról”, in *Katekhón* 2006, 375.

szerint kibékíthetetlenek a posztmodern heterogenitással, pluralizmussal. Nincs tehát lehetősége az univerzális hitvallásnak,⁴⁰ holott a vallásnak az a tulajdonsága, hogy mindig is szeretett volna az igazság egyetlen forrása lenni. Az egyházon belül lezajlott viták – mondjuk a csodákról, Isten létéről, bizonyíthatóságáról, az isteni minden tudás és emberi szabadság kapcsolatáról – mind objektív igazságok státuszában akarnak megjelenni. Szintén objektív igazságot takarna a *preambula fidei* doktrínája, hiszen eszerint általános érvényűséggel jellemezhető minden ember a hitre való megnyílást illetően.⁴¹

3.4. Európa jövője a kereszténység jövője?

A posztmodernitás jövőképében nagyon sok, a kereszténységet illető vészjósló szó hangzott már el abban az összefüggésben, hogy mivel az európai kultúrát sokan hajlamosak teljesen egybemosni a kereszténységgel, így Európa tragikus jövőképét egyben kell látni a kereszténység tragikus jövőjével. Oswald Spengler *A Nyugat alkonya* című könyve azt bizonygatja, hogy a nyugati technikai civilizáció magában hordozza a hanyatlást. Hans Blumenberg a „hajótörés” metaforájával jellemezte Nyugat állapotát. Hasonló összefüggésben beszél Dietrich Bonhoeffer az európai igazi dekadenciáról, amelyben már nincs többé az igazságba vetett bizalom, nincs az igazság utáni szenvedélyes keresés, és nincsenek többé az ideológiák által keltett erős motivációk sem. Ez tehát a nihilizmus győzelme. Bruno Forte Chieti-Vasto érseke, neves teológus, 2008 elején tartott előadást „Milyen jövője van a kereszténységnek?” címmel,⁴² melyben felhívja a figyelmet, hogy Európa állapota nem egyenlő a kereszténység állapotával, melynek megvannak a maga eszkatalogikus tartalékai. Ennek a kijelentésnek fontos lenne részleteit is megismerni és kifejtetni filozófiai és teológiai szempontból. Jó lenne tudni, milyen biztosan kitapintható határok mentén választható el egymástól Európa és az európai kultúrától független kereszténység sorsa.

Mindeközben biztosak lehetünk abban, hogy a posztmodern által felvetődő kérdéseket és problémákat mindenképpen meg kell válaszolni, aminek fényében valóban kikristályosodhat a kereszténység „tartalé-

⁴⁰ *Uo.*, 382.

⁴¹ VATTIMO, *Das Zeitalter*, 55.

⁴² FORTE, B., „A nyugati kereszténység jövője”, in *Távlatok* 4 (2008) 8-11.

ka”. Persze ennek megvannak már a biztató jelei, hiszen ismerünk olyan teológusokat, keresztény gondolkodókat, akik ezen fáradoznak, azaz a posztmodernnel dialogizálnak. Ez történhet úgy, hogy a kereszténységet megpróbálják újszerűen megfogalmazni, tehát olyan grammatikán, olyan nyelvi eszközkészleten keresztül igyekeznek azt kifejezni, mellyel szemben a posztmodern és a posztmodern vázát alkotó filozófiai irányzatok nem válnak azonnal és ösztönösen elutasítóvá.⁴³ Másrészt az is egyike lehetősége a keresztény üzenet közlésének és a keresztény hit tartalmi továbbadásának, hogy abban olyan elemeket, motívumokat emelnek ki, amelyek eddig nem töltöttek be központi helyet a teológiai, keresztény filozófiai eszmefuttatásban.⁴⁴

43 A teljesség igénye nélkül néhány ilyen szerző nevét megemlítiük. Kevin Hart próbálkozása abban áll, hogy a negatív teológia és a keresztény misztika természetét emelje ki, s azt kapcsolatba állítsa a posztmodern dekonstrukcióval. Mark C. Taylor a teisztikus istenfogalmat a szubjektum újkori fogalmával állítja párhuzamba, amin keresztül a szubjektum posztmodern kritikája kiterjed a hagyományos teizmusra is. Véleménye szerint, ha majd a teisztikus Isten „meghal”, mint ahogyan meghalt a szubjektum autonóm képe is, akkor ebből életre fakadhat egy újabb istenképzet, s talán ez is jelenthet esélyt a keresztény hit és posztmodern megértésképtelenség orvoslására. David Tracy katolikus szerző, aki a derridai filozófia nyomvonalán igyekszik arra választ keresni, hogy vajon a kimondhatatlanról hogyan lehet mégiscsak valahogyan beszélni, még akkor is, ha ismeretelméleti szempontból lezáratlan hermeneutikai körökben mozgunk. Vö. WENDEL, *Posztmodern teológia*, 389–391.

44 Ilyen szerzőknek tekinthetők a protestáns Hermann Timm, Klaas Huizing, valamint a katolikus (fundamentál-teológus) Gregor Maria Hoff. A két protestáns szerző a teológiát mint esztétikát képviseli, illetve a teológia szerintük az esztétikától remélhet segítséget abban, hogy Istent teljesebben tudja megjeleníteni. Gregor Maria Hoff *Aporetische Theologie* művében pedig a teológia önmagával szemben helyesen megállapított természetét abban látja, hogy felismeri saját megtörtségét, aporetikus voltának jegeit, s innentől fogva egyfajta szerénységgel és toleranciával bocsátkozik párbeszédbe, aminek mintája a kereszt-esemény és az isteni kenózis. (A három szerzőről, kezdeményezésükről bővebb összefoglalásokat találhat az érdeklődő a már hivatkozott könyvben: VÁLÓCZY, *A megosztott Logosz*.)

Kántor, iskolamester, festő Adatok a nagyváradai Paholcsek Mihály munkásságához

2008 nyarán nyílt lehetőségem a Nagyvárad Állami Levéltár görög-katolikus vonatkozású fondjaiban kutatásokat folytatni.¹ Ekkor akadt a kezembe több irat, amelyből Paholcsek Mihály, Váradolasziban élő kántor és Farkas György görögkatolikus kanonok, valamint egy másik kanonok, Beregi Pál és ugyancsak Farkas között, az 1780-as években zajló konfliktusok bizonyos részletei bontakoztak ki. Az iratok eredeti rendje erősen átalakult a levéltár államosítása után és szocialista újrendezése során, ezért az eredetileg egyazon ügyhöz tartozó dokumentumokat gyakran nem lehet, vagy nem könnyű megtalálni. Elképzelhető, hogy a tanulmányomban ismertetett történetek most még hiányzó láncszemei is megírhatóak lesznek majd egyszer, további kutatások után.²

1778-tól kezdve a nagyváradai görögkatolikus kanonokok többsége és szolgaszemélyzetük a jezsuiták egykori rezidenciájában és a hozzá tartozó, szomszédos telken álló majorsági faházban lakott (a terület helyszínrajza: 1. kép). 1780 körül először a rendházban, majd a majorságban jutott lakáshoz – valószínűleg kántori és tanítói szolgálata fejében –, Paholcsek Mihály és felesége.³ Rövidesen összetűzésre került sor a jövevények és Farkas György

1 Jelen szöveg az *Apulum*-ban megjelent angol nyelvű tanulmányom – „A Cantor, Schoolmaster and Painter: Findings about the Lifework of Mihály Paholcsek of Oradea”, *Apulum, Acta Musei Apulensis series Historica et Patrimonium L* (2013), Alba Iulia, 331-349. – forrásokkal bővített, átdolgozott változata.

A helyszínen nyújtott segítségükért köszönettel tartozom Ovidiu Horea Pop atyának, Gheorghe Gorun-Kovács professzornak és Emődi János kutatónak.

2 A tanulmányhoz fölhasznált levéltári források lelőhelye: Arhivele Naționale, Serviciul Județean Bihor, Oradea (=ANSJB) Ep. Gr. Cat. Oradea Fond 169. Inv. 1403. dos. 185/1775-1898. (válogatás: Függelék I.), illetve, ANSJB Ep. Gr. Cat. Oradea Fond 169. Inv. 1403. dos. 281/1768-1816. (válogatás: Függelék II.). Az ügyhöz kapcsolódó további levéltári anyagok lehetnek még Bihar vármegye levéltárában (Nagyvárad és Debrecen), illetve a Magyar Királyi Helytartótanács anyagában, utóbbi Budapesten, az Országos Levéltárban.

3 Paholcsek Mihály festő (pictor), 1780. szeptember 27-én tanúként szerepelt, amikor egy házasság kapcsán (a pék fia Tamás és Flóra) reverzálist kellett adni Pap Gábor, váradolaszi pap

kanonok között. Leginkább Farkas szolganépeinek a kántor feleségét célzó erőszakosságáról olvashatunk, különösen egy Lupe (vagy Lupp) Mári nevezetű cselédet emlegetnek, aki hol szavakkal, hol tettlegességre vetemedve keserítette meg Paholcsekné életét. (Függelék I.5.) A perpatvar odáig fajult, hogy Farkas kétszer le is tudta tartóztatni a kántort, majd iskolamesteri állásától is megfosztották. 1787-re Paholcsek is megelégte a meghurcoltatásokat, igyekezett püspökénél, Drágossy Mózesnél is bizonyítani igazát, Farkas vádjainak alaptalanságát, de a püspök addig nem akart foglalkozni az ügygel, amíg írásba nem adták panaszaikat. Paholcsek az egyházfő kérésére sem akart megválni a nehezen, komoly anyagi áldozatok árán megszerzett dokumentumaitól (vallomások, jegyzőkönyvek), ami újabb konfliktust eredményezett a püspökkel is, aki rövidesen, április 16-án elhunyt (Függelék I.1., I.4., I.9.). A kántor eddigre már a Helytartótanács elé tárhatta ügyét, hosszú, az összes sérelmére kiterjedő német nyelvű beadványának piszkozata is fennmaradt, amely Budán, februárban kelt. A nehezen olvasható és értelmezhető szövegben a kezdetektől fogva veszi sorra az őt és feleségét ért sérelmeket, 37 pontba szedve. Az első tizenkét pontban Paholcsek azt ecseteli, hogy a jezsuita házban lakó Szilágyi Papp Gábor Flóra nevű lánya és Barbara nevű menyé tisztességét hogyan igyekezett Farkas cselédlánya, Lup Mári bemocskolni. A vádaskodás már a püspökhöz terjedt, Popovics Demeter iskolamester (ő valószínűleg a rutén gyerekeket oktatja) viszont a püspöknél Farkas és Mári gyanús viszonyát jelezte. Abban bíztak, hogy Farkast el tudják innen helyeztetni, de ez végül nem sikerült. A 13. ponttól kezdve Paholcsek már arról ír, hogy a feleségével is nagyon csúnyán beszélt Mári, akit Beregi Pál kanonoknál is bepanaszolnak, de ő óvatosságra inti őket Farkassal szemben (hogy miért, az a Függelék II. szövegeit olvasva egyértelmű), az ügy ekkor is eljut a püspökhöz. Farkas ezt a festőn számon is kérte, aki viszont Márihoz fűződő szoros kapcsolattól rója föl neki, mire Farkas letartóztatással fenyegette meg. A 16. ponttól kezdve a Szilágyi Gáborral és családjával megromló viszonyról emléke-

előtt. A többi tanú, Labancz Tógyer, Karta Miklós, Kracsunovszky Tógyer és Popovics Miklós. A forrást idézi: DUDAŞ, FLORIAN, „Vechea Catedrală ortodoxă a Bihorului, Biserica din Velența (Veneția) Orăzii”, in BUTIȘCĂ, CONSTANTIN, DUDAŞ, FLORIAN, PINTEA, COSMIN, *Vechea Catedrală ortodoxă a Bihorului, Biserica din Velența (Veneția) Orăzii*, Oradea 2004, 133. Megköszönöm Emődi Tamásnak, hogy a cikk másolatát rendelkezésemre bocsátotta. Elképzelhető, hogy az itt szereplő Papp Gábor az általam földolgozott forrásokban szereplő Szilágyi Papp Gáborral azonos, bár furcsa, hogyha pap lett volna, miért nem nevezik soha tisztelendőnek. Paholcsekék lakhelyére utal Pilis és Beregi: Függelék I.8-9.

zik meg. Szilágyi ugyanis azt hitte, hogy Paholcsek iskolamesterként az ő lakrészére pályázik a jezsuita házban, mivel a tanításhoz nagyobb helyre lett volna szükség. Ezért bepanaszolta Farkasnál, aki valahogy elérte, hogy Paholcseket bezárják, később még azt is, hogy a tanítói állásától megfoszták, helyette Kristóf Lőrincet fogadták föl (vö. még Függelék I.6-7.). A helyi káplán, Bisztrán Mihály viszont Farkas és Mári szoros kapcsolatát jelezte újra a püspöknek, bár korábban Farkast kötelezték, hogy küldje el a cselédlányt. Paholcsek aztán újabb konfliktusba keveredett Farkassal, aminek következtében tényleg letartóztatták, ráadásul Szilágyi menyére is úgy ráijesztett, hogy újabb elzárás lett a vége. A 32-33. pontban elpanaszolja, hogy Mári és Szilágyi menyé falopással vádolták meg őt, feleségét pedig megverték (vö. Függelék I.8.). Ezek az események 1781-82-ben történhettek. A 34. pontban arról ír, hogy kétszer csukták le Farkas miatt, 1785-ben pedig, amikor Nagylétán a templomban festői munkákat végzett, Farkas és Moldován kántor – utóbbi a Beregi-ügy iratanyagában Farkas hű embereként többször is fölbukkan Siket Moldován néven – vissza akarták tartatni a jövedelmét. Paholcsek végül szomorúan jegyzi meg, hogy a püspöktől elégtételt nem kapott, pedig Farkas másoknak is sok kárt okozott.⁴ II. József 1787 júniusában utasította a vármegyét a szükséges kivizsgálások elvégzésére.⁵ Paholcsek novemberben tiltakozott a vármegyénél, hogy a kivizsgálások nem úgy történtek, ahogy kellene.⁶ A következő hetekben sok tanúvallomást vettek föl, amelyek Paholcsek ártatlansága mellett szóltak (vö. Függelék I.5-10.). A hónap végén még azt is kezdeményezi, hogy Kristóf Lőrinc hamis vádaskodását is vizsgálják ki (Függelék I.11.). Az ügy hivatalos lezárását egyelőre nem ismerjük.

Valamivel korábban Farkas már jól érzékelhető jeleit adta, hogy nemcsak Paholcsekkel, hanem saját kanonoktársaival, sőt püspökével is nehe-

4 Kelt Budán, 1787. febr. 3-án. ANSJB Ep. Gr. Cat. Oradea Fond 169. Inv. 1403. dos. 185/1775-1898. f 43-48. A német szöveget Vajnági Márta írta át, a fordításban nyújtott segítséget Szemán Andrásnak köszönöm.

5 Az irat másolata: ANSJB Ep. Gr. Cat. Oradea Fond 169. Inv. 1403. dos. 185/1775-1898. f 40.

6 „Nomine et in persona Michael Paholcsek incola Várad Olasziensis solemniter protestatur super eo, ne acta illa quae contra R. D. Georgium Farkas canonicum via politica ab Excelso Consilio donec secundum tenorem, B. Intimati de dato 28º Aug. sub Nro 31200. et Nro 31451 Protestans sufficienter exauditus, et ad ejusdem non nulla punctas, quae Protestans uberius remonstrare contendit circumstantialis investigatio peracta non fuerit ne submittentur. Humillime declarat Protestans et hoc quod praesentium Protestatoriolum paria Excelso Consilio submissurus est. Várad-Olaszi 16ta 9bris 1787. Michael Paholtsek mp. Várad Olasziensi Incola et Civis.” ANSJB Ep. Gr. Cat. Oradea Fond 169. Inv. 1403. dos. 185/1775-1898. f 42

zen találja a hangot. Az iratokban fölbukkan Áron Jakab prépost (+1788), Simon János (+1785), Horváth Nicetas (+1789) és Beregi Pál (+1796) neve is.⁷ Farkasnak különösen ez utóbbival voltak nézeteltérései, akivel időnként tettelegességgig fajultak a dolgok, olyannyira, hogy Beregi Pál 1789-ben szintén kivizsgálást kezdeményezett kanonoktársa ellen, amelynek iratanyaga ugyancsak megtalálható a nagyvárad levéltárban.⁸ Különös, hogy Beregi 10 évvel korábbi, 1779-ben zajló konfliktusát vetette újra elő. A vallomások szerint Beregi, akit Aradról helyezett ide a püspök, 1779 telén foglalta el lakhelyét az egykori jezsuita házban, ahová idősebb paptársai már egy évvel korábban beköltözhettek, mivel Drágossy Mózes akkorra tudta megszerezni az 1773 óta üres ingatlant egyházmegyéje számára. Beregi eredetileg nem akart ide költözni, mivel a püspök kinevezése után tartott első konzisztórium ülésen már tapasztalta, hogy a többiek között feszültségek vannak, különösen Farkas György erőszakossága aggasztotta, aki helynök szeretett volna lenni. Meg is jegyzi, hogyha Farkas saját nemzettársaival így bánik, ti. a többi román pappal, akkor ő, mint rutén, vajon milyen fogadtatásra számíthat? Beregi ezért először egy várad németnél bérelt két szobát, de végül a püspök, aki abban bízott, hogy Beregi Farkast is meg tudja szelídíteni, mivel korábban más konfliktust elsimított a többiek között, úgy rendelkezett, hogy Beregi is a jezsuita házban lakjon (vö. Függelék II.4.).

7 A nagyváradai görögkatolikus káptalant 1781-ban állította föl a király, öt stallummal. *Schematismus venerabilis Cleri Magno-Varadinensis Graeci Ritus Catholicorum*, Nagyvárad 1900, 45-51. Az egyes kanonokokra vonatkozó életrajzi adatok: ARDELEANU, IOAN, *Istoria Diecesei Romane Greco-Catolice a Oradei Mari*, II., Blasiu 1888, 55-57. Beregi Pálra, Simon Jánosra és Farkas Györgyre vonatkozó adatokat közöl még: EMÖDI ANDRÁS, „A várad egyházmegye 18. századi alumnusainak – papnövéndékeinek és bölcsészhallgatóinak – névtára”, in EMÖDI ANDRÁS (szerk.), *Tanulmányok Nagyvárad újkori történetéből* (Miscellanea Historica Varadinensia I.), Nagyvárad 2009, 38-39, 48, 89. Megköszönöm Emödi Andrásnak, hogy az itt hivatkozott irodalmat rendelkezésemre bocsátotta.

8 Az ügghöz kapcsoló iratokból készült válogatás a Függelék II.-ben olvasható. Beregi Pál Haller József ispánnal váltott több levelet az ügy és a tanúkihallgatások megszervezése kapcsán. Haller levele Bereginek a tanúk megkeresésével, kihallgatásával kapcsolatban (1788. dec. 14. és 1789. márc. 26.). ANSJB Ep. Gr. Cat. Oradea Fond 169. Inv. 1403. dos. 281/1768-1816. f. 29-31. Beregi az 1789. aug. 7-én, Nagyváradon kelt latin nyelvű levelében részletesen ismerteti Hallernek a tanúvallomásokból kibontakozó ügyet. A levél piszkozata: f. 34-35. Beregi egy másik levélpiszkozata, szintén Hallernek, 1789. aug. 21-éről. Uo. f. 36. Beregi a kihallgatási jegyzőkönyvekkel kapcsolatos teendőkről ír Hallernek (piszkozat, 1789. dec. 8.). Uo. f. 37-38. Haller válaszelevele Bereginek (kelt 1789. dec. 14-én), amelyben további pontosításokat kér a kihallgatásokkal kapcsolatban. Uo. f. 39-40. Ismeretlen levele, ismeretlen dátummal az ügygel kapcsolatban, Beregi Pálnak. Uo. f. 45.

Az újonnan érkező Beregit mélységesen fölháborította, hogy Farkas György a jezsuita templomból kibontott két mellékoltár és az átalakított főoltár köveit, tégláit a kolostornak közvetlenül a templomhoz csatlakozó kis zárt udvarára hordatta, ahová aztán cselédei jártak dolgukat végezni. Farkas és Áron kanonok a kis udvar körüli szobákban laktak. Beregi, látva az áldatlan állapotokat, szervezkedni kezdett, hogy a megszentelt köveket kiszedjék a mocsokból és méltóképpen temessék el. A többi egyházi ember nem támogatta buzgóságát, mire Beregi napszamosokat hívott, majd illőképpen elrendezte a törmelékeket. Ettől kezdve Farkassal nagyon megromlott a viszonya, a szóbeli erőszakon túl verekedésre, sőt lövöldözésre is sor került közöttük. Az idősebb papok és a püspök végül annyira tudták stabilizálni a helyzetet, hogy megígértették vele, nem tesz feljelentést sem a váradi latin káptalannál, sem a prímásnál, mint ahogy eredetileg tervezte. Drágossy attól félt, hogy a kialakuló botrány hatására az egyházmegye új szerzeményeit, a jezsuita házat és a belényesi uradalmat is elveszíthetik (vö. Függelék II.3-4.). Tíz évvel később Beregi mégis előszedte a dolgot, ami talán azzal magyarázható, hogy a püspök és öregebb kanonoktársai – Farkast kivéve – már mind jobblétre szenderültek, talán az új püspök, Darabanth Ignác (1788-1805) is támogathatta törekvését. Egyelőre nem ismert ennek az ügynek a kimenetele sem, viszont tudható, hogy Farkas végül annyira kihúzhatta a gyufát az egyházmegyében, hogy már Beregi halála után, 1797 és 1802 között a Munkács (Mukacheve) melletti bazilita kolostorban kellett „pihennie”. Úgy tűnik, javára vált a távollét, mert 1802-ben hazatérve újra prépost lett, s az is maradt még 10 évig, egészen haláláig.⁹ Farkas az eddig megismert ügyiratok alapján nem lehetett könnyű ember, ha az ellene fölhozott vádaknak – nőügyek, részegeskedés, verekedés – csak egy kis hányada is igaz, nem éppen az ideális egyházi ember képe bontakozik ki előttünk. Ellenfeleit mégis mind túlélte, irodalmi munkásságát még ma is őrzi a tudományos emlékezet, igaz, művei kéziratban maradtak.¹⁰

A Farkas kanonok hatására kialakuló konfliktusokat megörökítő jegyzőkönyvek alapján bepillantást nyerhetünk az egykori, görögkatolikus kéz-

9 ARDELEANU, *Istoria Diecesei II.*, 55-57. Márki Sándor szerint 1812-ben halt meg (Márki Sándor, Bihari román írók, Nagyvárad 1880, 26.), de az 1813-as papi névtár még őt nevezi meg nagyprépostnak. *Catalogus venerabilis cleri almae dioecesis Graeco-catholicae N. Varadinensis. Pro anno 1813*, Nagyvárad 1813, 5.

10 MÁRKI, *Bihari román írók*, 26. SZINNYEI JÓZSEF, *Magyar írók élete és munkái III.* (Fa–Gwóth). Budapest 1894. DUDAŞ, FLORIAN, „Contribuția cărturarilor români din Crişana la bibliografia românească în epoca luminilor (1770-1830)”, in *Crisia XVI* (1986) 143-145.

re jutott jezsuita rendház és iskola hétköznapijaiba. A vallomásokban az épület topográfiájára, az egyes helyiségek elhelyezkedésére és funkciójára is találunk elszórt adatokat.

A jezsuitákat a töröktől fölszabadított városba Benkovics Ágoston püspök (1681-1702) hívta vissza, először a várban kaptak helyet, utóda idejében, iskolát is nyitottak 1718-ban.¹¹ Majd az Olasziban lévő, egykori Szent Egyed-templom mellett épült meg új rendházuk és iskolájuk, amelyet 1735-re hatosztályossá fejlesztettek.¹² Ebben az évben terjesztette föl Okolicsányi János nagyváradi római katolikus püspök (1734-1736) kérelmét a Helytartótanácshoz, amelyben leginkább az új püspöki központ kiépítését sürgette. Az ügyirathoz egy vázlatos helyszínrajzot is csatoltak, amelyen a Váradolasziba tervezett új, centrális alaprajzú római katolikus székesegyház, és a többi püspöki épület mellett a Körös partján álló jezsuita együttest is föltüntették. A rajz nyilván vázlatos, mivel a templom félköríves apszissal záródik, pedig a későbbi rajzokat figyelembe véve biztosra vehető, hogy a szentély már ekkor is poligonálisan végződött. A templomra merőlegesen, a nyugati oldalon egy hosszú szárny húzódik, amely a rendházra és iskolára utal.¹³

A jezsuiták 1773-as feloszlatását követően épületeiket pontosan fölmérték. Az ekkor készült összeírás szerint a rendháznak nyolc szobája volt – a felmérési rajz magyarázatai ennél alaposabban ismertetik az egykori helyiségeket –, az épületen belül hatosztályos iskola három osztályteremmel rendelkezett, amelyhez színházterem is csatlakozott.¹⁴ A telkek részletes

11 1700-ban tesz 6000 forintos alapítványt két tanár ellátására. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (=MNL OL) E 152. 38. doboz. Fasc. 2. No 25. f 70. A jezsuita pátereket 1702-ben hívja be. MNL OL E 152. 38. doboz. Fasc. 2. No. 24. f 69.

12 GYENIS ANDRÁS, *Régi magyar jezsuita rendházak*, Budapest 1941, 41. Beszámoló a jezsuita gimnáziumról, 1762. ápr. 25. MNL OL E 152. 38. doboz. Fasc. 2. No 2. f 33-36.

13 A rajzot Ondódy Ludovicus, a Királyi Helytartótanács titkára rajzolta a bal alsó sarokban olvasható szignó szerint. MNL OL C 38. 21. cs. no 4. f 136. Az iratból részleteket közöl, a rajzra utal: *Acta Cassae Parochorum. Nagyváradi, Munkácsi, Besztercebányai, Pécsi, Rozsnyói, Szombathelyi és Szepesi Egyházmegye 1733-1779. A Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Csoportjának Forráskiadványai*, IX., Budapest 1973, 27. A rajz jezsuita vonatkozású részletét közöltem: TERDIK SZILVESZTER, „A Cantor, Schoolmaster and Painter: Findings about the Lifework of Mihály Paholcsék of Oradea”, *Apulum, Acta Musei Apulensis series Historica et Patrimonium L* (2013) Alba Iulia, 350, Fig. 1. Ugyanezen rajznak a székesegyházhoz tartozó részletét közölték: KRÄHLING JÁNOS – NAGY GERGELY DOMONKOS, „A nagyváradi székesegyház Hillebrandt-féle tervei”, in *Ars Hungarica, Supplementum, Tanulmányok Kelényi György tiszteletére*, XXXIX (2013) 83, 2. kép. A kolostort és a templomot újjáépítették. BÍRÓ JÓZSEF, *Nagyváradi barokk és neoklasszikus művészeti emlékei*, Budapest 1932, 81-82.

14 „Extant Scholae pro sex classibus, utpote Rhetorica et Poesi, Syntaxi et Grammatica ... ex 3

helyszínrajzán jól látszik, hogy a rendház ekkor már U alakú volt, az utcával párhuzamos hosszú szárny templomhoz csatlakozó részén egy kis udvar körül épültek meg a jezsuita atyák szobái, nyugati végéhez merőlegesen egy hosszabb traktus csatlakozott, talán ez lehetett a színházterem. A hosszú traktus udvari oldalán tornác volt, amelyre többször utalnak a tíz évvel későbbi vallomásokban is. A templom és rendház mögötti udvar kerített volt, amelynek északi oldalán istállók húzódtak (I. kép). Az istállók mögött egy díszkert nyílt, majd egy szabálytalan alaprajzú telek következett, a majorság, ennek közepén egy L alakú faház állt,¹⁵ ez utóbbit részletes felmérési rajzon örökítették meg.¹⁶ A majorságot is megemlítik a vallomásokban, fakerítésének cseréje kapcsán támadtak rá először Farkas kanonok cselédjei Paholcseknéra (Függelék I.5.).¹⁷ A rendház és a templom földszinti alaprajza sajnos elveszett, meglétére csak egy másik lap részletes, magyarázó feliratai alapján következtethetünk. Ezen a meglévő lapon a magyarázatok mellett közlik a rendház templom melletti kis udvart övező szárnyának emeleti alaprajzát is.¹⁸ Erre az udvarra hordták ki az egykori oltárok anyagait Farkas György parancsára.

Miért került az üres jezsuita rendház az unitusokhoz? A bihari románok egy része már a 17. század végén elfogadta az egyházi uniót, az egység mégis sokáig gyenge lábakon állt. A Rákóczi-szabadságharc után a latin püspökök nem kívántak önálló egyházmegyét alapítani új híveik számára, hanem alárendelt helyzetben, rítusvikáriusnak tekintették az általuk kinevezett görög püspököt. Az unió romló helyzete miatt Mária Terézia végül jobbnak látta önálló görögkatolikus egyházmegyéek felállítását, így 1777-ben megalapította a nagyváradi egyházmegyét is, első önálló püspöke Moise Dragoş (Drágossy Mózes) lett.¹⁹ Az egyházmegye anyagi önállóságát

cubiculos constantes quos terminat Auditorium, sive Theatrum, occasione Actuum Scenicorum per Studiosam Juventutem produci solitorem, frequentari consuetum". MNL OL E 152. 39. doboz. Fasc. 3. No. 31. f. 269-282.

15 MNL OL T 86 XIII. No. 1/c. A rajzot először publikálta, adatait közölte: FATSAR KRISTÓF, *Magyarországi barokk kertművészet*, Budapest 2008, 170-171.

16 MNL OL T 86 XIII. No. 1/b. Közölve: TERDIK, *A Cantor, Schoolmaster, Painter*, 353, Fig. 4.

17 ANSJB Ep. Gr. Cat. Oradea Fond 169. Inv. 1403. dos. 185/1775-1898, f. 54.

18 MNL OL T 86 XIII. No. 1/a. A rajzokat Szerwanszky mérnök készítette. Közölve: TERDIK, *A Cantor, Schoolmaster, Painter*, 352, Fig. 3.

19 A bihari unióról: BUNYITAY VINCZE, *Bihar vármegye oláhjai és a vallási unió*, Budapest 1892, VÉGHSEŐ TAMÁS, „Benkovich Ágoston váradai püspök működésének görög katolikus vonatkozásai”, in *Athanasiana* 16 (2003) 99-122., GORUN, GHEORGHE, „De Camillis püspök és a Bihar vármegyei görög katolikus egyház létrejötte”, in VÉGHSEŐ TAMÁS (szerk.), *„Rómából Hungáriába”*, Nemzetközi konferencia Joannes Josephus De Camillis (1641-1706) munkácsi püs-

biztosította, hogy 1781-ben a latin püspöktől a belényesi uradalmat is átadták. Még az egyházmegye anyagi helyzetének rendezése előtt kapták meg az üres jezsuita rendházat, ami több szempontból is jól jött. A püspök ide tudta telepíteni azokat a papjait, akikre a káptalan későbbi megalapítása során számíthatott. Mivel a királynő a latin szemináriumban biztosított helyet a görög rítusú kispapoknak is, az épület iskolai hasznosítására majd csak 1792-ben kerül sor, amikor kisszemináriumot nyitnak benne.²⁰ Az unitusok örültek az üres templomnak is, mivel a Körös partján fekvő három, Nagyváradot alkotó, önálló jogállású város közül Olasziban (Olosíg) sok görögkatolikus élt,²¹ a templom megszerzésével megindult az önálló egyházközség szervezése. Nagyvárad első görögkatolikus parókiáját Újvárosban (Oraşul-nou) alapították meg 1744-ben, bár az ottani templom néhány évvel hamarabb elkészült, később ez lett az első székesegyház.²² Nagyobb számú unitus élt még Várad-Olasziban, amely Várad-Velencével együtt – ahol viszont az ortodoxok maradtak többségben – egyaránt Újváros filiájának számított. Az egyházmegye 1778-ban végzett összeírása szerint egyik filiában sem volt még görögkatolikus templom.²³ Közel húsz évvel később a parókiarendezések során, 1796-ban összesített iratokban Olasziban már Szent György tiszteletére szentelt görögkatolikus templomot említenek, amely 300 embert tudott befogadni, illetve a rutén hívek használhatták a Szentlélek-kápolnát. A parókiarendezést irányító bizottság ekkor hagyja jóvá, hogy Olaszit önálló parókiává emeljék. Az összeírásban a templom és a kápolna korábbi tulajdonosait nem említik.²⁴ A Farkas

pök halálának 300. évfordulóján, (Collectanea Athanasiana. Studia, vol. I/I.), Nyíregyháza 2008, 251-256. A görög és a latin püspök közötti konfliktusról: PÂCLIŞANU, ZENOVIE, *Istoria Bisericii Române Unite*, Târgu-Lăpuş 2006, 512-526. Az egyházmegye felállításáról: JANKA GYÖRGY, „A bécsi udvar lépései a nagyvárad-i és a körösi görög katolikus egyházmegyéek felállításában (1775-1777)”, in *Athanasiana* 2 (1996) 107-116.

20 CĂLUŞER, IUDITA, *Episcopia greco-catolică de Oradea, contribuţii monografice*, Oradea 2000, 54-55, 124-125.

21 Az 1780-as években Nagyvárad-Újváros, Olaszi és Velence városok léteztek. Az első a latin káptalan, a másik kettő a latin püspök birtoka volt. A 18. század végére a vár mellett még Váralja is önállósult. E négy város csak 1850-ben egyesült. Erről lásd korábbi irodalommal: FAZAKAS GÁBOR, „Adalékok Nagyvárad 1850. évi közigazgatási egyesítésének történetéhez”, in EMÖDI ANDRÁS (szerk.), *Tanulmányok Nagyvárad újkori történetéből*, (Miscellanea Historica Varadinensia I.), Nagyvárad 2009, 181-200.

22 MNL OL C 99. 105. cs. Nagyvárad-i egyházmegye, f. 4.

23 MNL OL C 99. 105. cs. Nagyvárad-i egyházmegye. Ekkor Olasziban 284 gyónóképes görögkatolikus élt.

24 569 híve volt ekkor ennek a városnak. „Ita et Ecclesia Várad-Olaszi 300 hominum capacem ex muro aedificatam, scandulisque tectam reparatione egere, necessariisque apparamentis pro-

és Beregi közötti vita iratanyagából tudható, hogy a jezsuita templomot már 1778-ban használatba vették az unitusok. Olasziban viszont nemcsak román, hanem rutén egyesültek is éltek, akik 1786-ban kapták meg a város első újkori, még a 17. század végén épült latin székesegyházát, a Szent Brigitta-templomot,²⁵ bár a rutén egyházközség csak később alakult meg.²⁶ Ezek alapján úgy tűnik, hogy Paholcsek a Szent György-templom kántori és mesteri posztját tölthette be az 1780-as évek elején. Beregi Pál vallomásaiból tudható, hogy ő viszont a rutén hívek papja volt, Szeles Mihály, későbbi érseléndi (Șilindru) kántor vallomásában említi, hogy a ruténeknek is volt saját kántoruk (Függelék II.2.).

Paholcsek Mihály neve nem ismeretlen a román kutatók előtt sem, festőként tartják számon, kántori működéséről nem tudnak. Először Coriolanu Petranu említi 1931-ben, a Bihar megye fatemplomait feldolgozó könyvében „Parocek” alakban közölve a nevét. A telkesdi (Tilecuș) fatemplom ikonosztázának cirill betűs, román nyelvű feliratára hivatkozik, amelyben 1793 szeptemberében az alapítókön kívül önmagáról is megemlékezett a festő.²⁷ Új adatot közölt erről a mesterről Aurel Chiriac, amikor a szombatsági (Sâmbăta), egykor görögkatolikus templomban található, 1787-es felíratra utalt, amellyel kapcsolatban viszont jelezte, hogy a festő nevét itt inkább „Pahocek”-nek kell olvasni, ennek ellenére azonosnak tartotta a Telkesden szereplő festővel.²⁸ Marius Porumb, Erdély régi román művészetét feldolgozó adattárában a „Parocek” név alatt összesítette a kutatásban eddig föltűnt adatokat.²⁹ Chiriac újabb, a bihari fatemplomok festészetét ismertető összefoglalójában már „Paholcek” névalakban szerepelteti, ami

videndam venire; caeterum nec parochialem domum in Várad Olaszi praexistere, et constitutum ibidem Capellatum in villa abolitae Jesuitarum Residentiae degere debere.” MNL OL C 104. 26. kötet, 15–16. Az új parókiát ekkor föl is állították, hozzácsapva még két másik filiát. Az anyaegyházban ekkor 672 hívő volt. A templomról ezt írják: „Caeterum e fassione evenit, quod Várad Olaszini praeter Ecclesiam ad S. Georgium dictam capella etiam ad S. Spiritus ad rutenos pertinens, annuosque 14 flor. proventus habens praexistat”. Uo. 19–20. Bár a templomban már 1786-tól külön anyakönyveket vezettek. DEJEU, PETRE, *Așezăminte culturale din municipiul Oradea și județul Bihor*, Oradea 1926, 227.

25 PÉTER I. ZOLTÁN, *Nagyvárad műemlék épületei*, (Partiumi füzetek 49.), Nagyvárad 2008, 70.

26 DEJEU, *Așezăminte culturale*, 317.

27 PETRANU, CORIOLOAN, *Monumente istorice ale județului Bihor*, Sibiu 1931, 21. Megköszönöm Kovács Zsolt-nak, hogy a könyv fotómásolatát volt szíves a rendelkezésemre bocsátani.

28 CHIRIAC, AUREL, „Pictura murală din Bihor în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea”, in *Crisia XVI* (1986) 481. különösen a 31. jegyzetben. Sajnos az eredeti felíratot nem közölték.

29 PORUMB, MARIUS, *Dicționar de pictură veche românească din Transilvania, sec. XIII-XVIII.*, București 1998, 280.

a telkesdi felirat újraolvasásának köszönhető.³⁰ Az általam ismertetett levéltári anyag is ez utóbbi olvasatot igazolja. A név szláv hangzása alapján „szlovák” eredetét is valószínűsítik a román kutatók. Sajnos az eddig ismert dokumentumokból semmi közelebbi nem derül ki Paholcsek Mihály származásáról. Ez a vezetéknev az 1715-ös és az 1720-as, egész országra kiterjedő népesség-összeírás idején valóban csak Felső-Magyarországon, főképp szlovákok lakta településeken fordult elő.³¹ Hogy Paholcsek Mihály hogyan vált görögkatolikussá, kántorra és festővé, egyelőre nem tudjuk.

Paholcsek festői működését igazoló dokumentum a Farkassal folyó vita iratanyagaiban is fönntmaradt (Függelék I.2-3.). Farkas kanonok ugyanis 1783-ban felségsértés vádjával tudta elérni, hogy Paholcseket letartóztassák. A vád kapcsán a vármegye részéről 1783. május 14-én Belényesújlakon (Uileacu de Beiuș) hallgatták ki Nicolaus Popa, 62 év körüli helybéli görögkatolikus papot. A tanú elbeszélése szerint kb. 4 évvel korábban Paholcsek festette ki a helyi templomot. A pap észrevette, hogy a piktor egy kétfejű sast is festett a templom falára, mire megkérdezte, hogy mit jelentsen ez, mivel eddig román templomban ő ilyet még nem látott. Paholcsek így válaszolt: a kétfejű sas azt jelenti, hogy az uralkodó császár és császárné egy testben vannak. A Németország irányába festett, kinyújtott nyelvű sasfej jelentése, hogy a császár Németországot eszi, míg a másik fej, amely Magyarország felé néz, arra utal, hogy a császárné Magyarországot eszi. A festő mást nem mondott, de miután a munkát befejezte, a pap találkozott Farkas kanonok úrral, akivel mind a festést, mind a magyarázatot megbeszélték. Farkas erre kiküldte a helyszínre a petrányi (Petrani) papot, Ilie Popát, de aztán nem történt semmi. A jegyzőkönyv ekkor magyarról átvált latinra, mivel a vallomás után átmentek a templomba, hogy a helyszínen ellenőrizték a hallottakat. Csak az előcsarnok (atrium) festményeit írók le részletesebben, mivel a templom többi részlete nem érintett a kérdésben.

30 A telkesdi templom ikonosztázának vázlatrajzán pontosan jelöli a feliratot, amelyet újra is közöl, s itt már a Paholcsek név szerepel. CHIRIAC, AUREL, *Pictura bisericilor de lemn românești din Bihor în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea*, Oradea 1999, 31, 55. A szombatsági felírra viszont egyáltalán nem hivatkozik. (Megköszönöm Silviu Sanának, hogy Chiriac könyvének másolatát rendelkezésemre bocsátotta.)

31 1715-ben a Nyitra vármegyei Podhrágyon (Keszélkő, Podhradie) Paholcsek Mihályt, a Trencsén megyei Duboidélen (Trencséntölgyes/Duboidél) Paholcsek Jánost írók össze. http://193.224.149.8/adatbazisok/adatbazis/az-1715_-evi-orszagosszeiras/adatlap/351 – http://193.224.149.8/adatbazisok/adatbazis/az-1715_-evi-orszagosszeiras/adatlap/4516 1720-ban a Hont vármegyei Bakabányán (Pukanec) Simeon Paholcsek tűnik föl. http://193.224.149.8/adatbazisok/adatbazis/az-1720_-evi-orszagosszeiras/adatlap/3743 (letöltve: 2013.02.01.)

Az előcsarnok fő falán, ami a hajó és az átrium közötti falat jelentheti, egyik oldalon Ádámot és Évát a bűnbeesés előtti, másik oldalán már a kiűzetés állapotában ábrázolták, míg középen, valószínűleg az ajtó felett Őfelsége hatalmi jelvénye volt látható, két oldalán az M. és T. betűvel. Az előcsarnok három másik falát különféle pokolbéli figurák díszítették, ahogyan ezt több más román templomban is látni lehet, jegyzi meg zárójelben a jegyzőkönyv írója, alá is húzva ezt a mondatot, azt is kiemelve, hogy az egyes alakokhoz román nyelvű magyarázatok is tartoznak. A magyarázó szövegeket magyar fordításban a jegyzőkönyvben is rögzítették.

A hat versszakba rendezett magyarázatok első két strófája négy-, a többi négy versszak nyolcsoros, sorvégi rímmel ellátott szöveg. A magyarázatok alapján a pokolban szenvedő bűnösök és az egyes bűnökért kirótt büntetések változatos sorozata tárul föl. Az első strófa a magzatukat elhajtó nők és a másokat megmérgezők sorsát mutatja be: előbbieket sárkányok, skorpiók nyelik el, utóbbiakat vérben fürösztik. A második strófában a latrok és kurválkodók sorsa jelenik meg, akiket vasvillákkal hánynak a pokolba, az örök lángokba. A harmadik versszak a szegény Lázár és a gazdag példabeszédét idézi föl. A gazdagot erszényével verik agyon, mivel kincsei nem az üdvösségre vezető kilincsnek, hanem lent, a kárhozatban tartó bilincsnek bizonyultak. A negyedik strófa szerint az istenkáromlók szájába ólmot öntenek, de hasonló sors vár a másokat rágalmazókra is. Az utolsó versszak egy olyan embert ír le, aki hátán nagy zsákot cipel, amelyre a hét főbűn van fölírva (egyrészt az irigység, fösvenység, torkosság, másrészt a harag, kevélység, bujaság, jóra való restség), mintegy példa gyanánt az ítéletre váróknak. (Függelék I.2.)

Paholcsek magyarázatát és képeit végül nem ítélték felségsértőnek, de a letartóztatást nem kerülte el.³² A belényesújlaki templomot a 19. században lebontották, így ma már nem lehetséges, hogy az írott forrást a képekkel összevessük. A templomot 1777. december 23-án összeírták, amelyből tudható, hogy fából, három évvel korábban – tehát 1774-ben –, a kegyúr, vagyis a római katolikus püspök költségén épült, de nem volt még teljesen befejezve: hiányzott a meszelés, a hajó gerendákból épített boltozata, de a felszerelése is hiányos volt. Nem voltak még készen az ikonosztázion képei, úgy mint a négy alapkép és a 12 apostol ikonjai, de hiányoztak a lámpák, a gyertyatartók, a kántorpadok, a székek és a könyvek is. A templom egyéb-

32 Az üggyel kapcsolatos ítéletet lásd: Függelék I.3.

ként 120 embert tudott befogadni, bár a közösség meglehetősen kicsi volt, mindössze 21 gyónóképes tagot számlált a 116 fős ortodox és a 179 tagból álló református közösséggel szemben.³³ A felségsértési ügy jegyzőkönyvéből sejthető, hogy 1780-ra már befejezték az egész templomot, ha Paholcsek tudott benne dolgozni.³⁴

A helyi pap vallomásából kiderül, hogy Paholcseknek volt humora, legalábbis a kétfejű sashoz fűzött magyarázata erről tanúskodik. A pap kifogása, hogy román templomban ő ilyet még nem látott, igaz is lehet, bár több román, de nem csak román templomban fölbukkant ez a szimbólum ekkoriban. A balázsfalvi (Blaj) székesegyház 1737-es tervén, mint a homlokzatot díszítő központi elem tűnik föl a kétfejű sasos címer,³⁵ de egy későbbi fametszet alapján sejthető, hogy végül nem került oda.³⁶ Kétfejű sasok szerepelnek a máriapócsi, a balázsfalvi és nagyváradi székesegyház ikonosztázionjain is, amelyek egy balkáni eredetű műhely faragványai.³⁷

33 „Ecclesia structura nova est ante annos tres, per Eppum Latinum Magno Varadinensem noviter ex Ligneis erecta, tutoque superficialiter illita, neque hucdum inalbata, quae (?) praeter quamquod fornix ex asseribus constructum non habeat, omnibus insuper necessariis destituitur, videlicet 4 Imaginum entis infra Frontispicium pro osculo fidelium exponendis, Picturae 12. Apostolorum super Frontispicio depingi solita, Tribus Lampadictis, quarum una ante Imaginem Christi, altera ante Effigiem Beatissimae Virginis, Tertia denique ante Portam Imperialem deservit: duobus candelabris ligneis ante Frontispicium poni solitis, necessariis altari deservientibus, duobus iten super altari candelabris, calice cum suis appertinentiis, Turibulo, ornatu item presbyterali, videlicet Phelonio, seu Casula, Alba, stola, manipulis, et cingulo; Choro dextro, et sinistro, ex asseribus opere arculario confiri solitis, necnon sustentaculo honoratorum ad latera Ecclesiae scamnis. Libri praeterea hi desiderantur: Evangelion, Maeneon, Sztrasznikion, Pentecostarion, Triodion, Katavasariion, Missale. Ciborium insuper cum tabernaculo. Capax est Ecclesia animarum Nro. 120.” 1777. dec. 23-án kelt jegyzőkönyv Belényesen. Farkas Gy. kanonok, Lengyel Mihály alispán, Kovács János püspöki gazdasági megbízott (ez valószínűleg a római püspöké). MNL OL C 99, 105. cs. Nagyváradi Egyházmege.

34 Aurel Chiriac kétszer utal egy levéltári adatra, ami Belényesújlakkal kapcsolatos: 1783-ban a helyiek egy Mihály nevű festőre panaszkodnak az ikonosztázin festése miatt. CHIRIAC, *Pictura murală*, 480, 16. jegyzet. Később azt idézi, hogy a belényesújlaki templomot festő mester 130 forintot kapott. Mivel a forrást nem közli, nem állítható biztosan, hogy itt Paholcsek működéséről esne szó. CHIRIAC, AUREL, „David Zugravu, Repere cronologice privind viața și activitatea”, in *Ars Transilvaniae* IV (1999) 89.

35 Johann Martinelli tervén. TERDIK SZILVESZTER, „Görög katolikus püspöki központ kiépítése Balázsfalván a 18. században”, in ORBÁN JÁNOS (szerk.), *Stílusok, művek, mesterek. Erdély művészete 1690-1848 között. Tanulmányok B. Nagy Margit emlékére*, Marosvásárhely – Kolozsvár 2011, 93. o. 4. kép

36 A székesegyházat ábrázoló 1751-es fametszeten nem látszik a címer, bár elég sematikus képről van szó. TATAI-BALTĂ, CORNEL, *Gravorii în lemn de la Blaj*, Blaj 1995, 210. 1. kép

37 A három ikonosztázion kapcsolatáról: TERDIK SZILVESZTER, „»Sculptor constantinopolitanus« Un intagliatore greco a Máriapócs nel Settecento”, in VÉGHSEŐ TAMÁS (ed.), *Symbolae*,

Utóbbi Paholcsek biztosan ismerhette, ráadásul az egykori nagyváradi ikonosztázionon nemcsak a királyi ajtó fölött, hanem az alapképeket elválasztó oszlopok törzsének alsó részein is föltűnnek a kétfejű sasok (2. kép). Kérdés, hogy a kétfejű sasok a székesegyházak esetében kizárólag a Habsburg uralkodó szimbólumaként értelmezendők-e, hiszen a késő bizánci hagyományban a császáron kívül a pátriárka is használta.

Nemcsak a székesegyházakban, hanem kisebb templomokban is találkozhattunk sasokkal. 1775-ben készült a máramarosi Borsa (Borşa) egyik fatemplomának belső festése, ahol a hajó nyugati falán, a bejárat fölött, az adományozókról megemlékező felirat fölé festették meg a kétfejű sast³⁸ (3. kép). Egyik lábában buzogányt (vagy inkább jogart), másikban kardot tart, a fejei között-fölött nyitott korona lebeg. A csak leírásból ismert, Paholcsek által festett sastól annyiban biztosan különbözik a borsai példa, hogy csőrük zárt, nyelvüket nem nyújtogatják. Nem szerepel az MT monogram sem, amely Belényesújlakon egyértelműen Mária Teréziára utalt. Nagyszabású, kétfejű sasos címerrel díszítették a zempléni nagymihályi (Michalovce) görögkatolikus templom főbejárata kőkeretének timpanonját 1774-ből (4. kép). Ebben az esetben valószínűleg a királynő kegyét köszönték meg így, aki anyagilag jelentősen támogatta az építkezést.³⁹ Formailag valószínűleg ehhez állhatott közel Paholcsek műve is. Parókiális templomok ikonosztázionján is helyet kaphatott a sasokkal díszített országcímer: Johannes Feeck kassai szobrász 1786-os, balsai templom számára készített tervén az oromzati kereszt tövében tűnik föl a kétfejű sas (nem tudni, megvalósult-e), viszont a huklivai templom 1784-ben készült ikonosztázionjá-

Ways of Greek Catholic heritage research, Papers of the conference held on the 100th anniversary of the death of Nikolaus Nilles, Nyíregyháza 2010, 251-257. A nagyváradi ikonosztázion a 19. század elején Körösrévre került (Vadu Crişului). Ezt az együttest először leírta: PORUMB, MARIUS, „Un valoros ansamblu de pictură şi sculptura din secolul al XVIII-lea la Vadu Crişului”, in *Acta Musei Napocensis* XXI (1984) 561-564.

- 38 A Szent Mihály fatemplom az 1717-es tatárbetörés után épült. A templom történetével, festésével foglalkozó irodalom: BRĂTULESCU, VICTOR, „Biserici din Maramureş”, in *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice* XXXIV (1941) 129-133. POP-BRATU, ANCA, „Precizări în legătură cu activitatea unor zugravi de tradiţie postbizantină în Maramureşul istoric”, in *Pagini de veche artă românească* IV (1981) 103-106. POP-BRATU, ANCA, *Pictura murală maramureşană*, Bucureşti 1982, 90-93. PORUMB, *Dicţionar de pictură*, 49. A fénykép Mihály Ferenc restaurátornak köszönöm.
- 39 A királynő 1000 forintot utalt ki az építkezésre 1774. október 17-én. *Acta Cassae Parochorum. Nagyvárad, Munkácsi, Besztercebányai, Pécsi, Rozsnyói, Szombathelyi és Szepesi Egyházmegye 1733-1779*. (A Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Csoportjának Forráskiadványai IX.), Budapest 1973, 58-59.

nak főpárkányán, külön kis képmezőben szerepel az uralkodói címer, Bacsinszky püspök címere pandanjaként.⁴⁰

A 18. század végén angyalok által tartott magyar címerrel díszítették a Szatmár megyei Kísszokond (Soconzel) fatemplomában a hajó nyugati felében a két oldalablak feletti mezőt. Cirill betűs román felirata egyértelműen mutatta, hogy Magyarország címeréről van szó. Az itteni festő metszetet használhatott előképül, amire leginkább a színes pólyákban és mezőkben használt csíkozás utal,⁴¹ de az is elképzelhető, hogy korabeli pénzek címereiről merített ihletet (5. kép). Ezek a példák arra utalnak, hogy Paholcsek megoldása nem volt egészen társtalan a korszakban, mint ahogyan a megrendelő parókus első ránézésre vélte.

A kihallgatási jegyzőkönyv szerint ugyanazon a falon, ahol a sas megjelent, Ádám és Éva is szerepelt, még hozzá kétszer, a bűnbeesés előtt és után. Az ősszüllők ábrázolása ebben a korszakban nem volt ritka a fatemplomok ikonográfiai programjában, rendszerint a hajó nyugati végfalán, vagy az előcsarnokban, a női templomban festették meg a hozzájuk kapcsolódó jelenségeket.⁴² Paholcsek 1793-ban Telkesden a hajó nyugati falának belső oldalán, a lunettába helyezte el Ádámot és Évát.⁴³ A töredékesen fennmaradt kompozíció a fal teljes ívesen záródó részét kitölti, ami a korszakban nem volt általános, a bűnbeesés több más jelenettel együtt fordult inkább elő (6. kép). A jelenet középtengelyében a paradicsomi fa áll, sok szép alma piroslik rajta. Éva éppen átveszi a kígyó szájából az egyiket, míg Ádám a fa másik oldalán jobbjával fölfelé mutat. A háttér szépen kidolgozott, dús növényzet, folyók látszanak. A jelenet általánosan elterjedt volt az illusztrált Bibliákban, de metszetváltozata nem hiányzott a bizánci liturgikus könyvekből sem, különböző feldolgozásaival főleg a Böjti Triódion kötetekben találkozunk.⁴⁴ Pahol-

⁴⁰ PUSKÁS BERNADETT, *A görög katolikus egyház művészete a történelmi Magyarországon, Hagymány és megújulás*, Nyíregyháza 2008, 198. o, 181-183. kép.

⁴¹ A fatemplom sajnos 2009-ben leégett. Falképeit részletesen ismerteti, de a címereket nem említi: IURAȘCIUC, I. – ȘAINELIC, S., „Monumente de arhitectură populară: Bisericiile de lemn din zona Codru”, *Satu Mare, Studii și Comunicări* III (1975), 183. Stíluskritikai alapon Țiple Popának és Ioan din Elciunak lehet attribuílni ezeket a falképeket. PORUMB, *Dicționar de pictură*, 436-437.

⁴² Máramarosi példák: POP-BRATU, *Pictura murală*, 100. Biharban: CHIRIAC, *Pictura bisericilor*, 58, 61, 68, 70, 77, 80, 85.

⁴³ A középrészt publikálta: CHIRIAC, *Pictura bisericilor*, 54. kép (részlet). További képek: <http://www.biserici-din-lemn.bihor.ro/index.php?idmenu=183&vanzari=183> (letöltve: 2013.02.01.)

⁴⁴ STASENKO, VOLODYMYR, *Chritos i Bohorodicia u deverorizah kyrylychny knyhy Halychyny XVII stolitja: osobybosti rozrobky ta interpretaciji obrazu*, Kijiv 2003, 54-55. o. 81, 83-84. kép.

cek akár ezeket is ismerhette, de az sem zárható ki, hogy nyugati előképek után dolgozott.

A belényesújlaki templom előcsarnokának többi falán a pokolbéli büntetéseket ábrázolták. Ez a megoldás valóban általánosan elterjedt volt a korszakban Erdély, Magyarország Máramarostól Biharig épített görögkatolikus és ortodox templomaiban egyaránt. Az Utolsó ítélet kompozíciókon megjelenő, az egyes bűnökért járó büntetéseket ecsetelő részletek a Balkán művészetében sem voltak ismeretlenek, a bolgár művészetben Asen Vasiliev vette számba különböző példáit egészen a 19. századig.⁴⁵ A Kárpát-vidék keleti szláv közegében a 15. századtól kezdve inkább nagy táblaképeken festették meg az utolsó ítéletet, amely kompozíciókon az egyes bűnökért járó büntetések részletezése a 16. századtól kezdve jelenik meg, ami párosul majd az egyes mesterségek és bizonyos speciális bűnök kihangsúlyozásával.⁴⁶ Máramarosban csak egy nagy ilyen ikon ismert,⁴⁷ a legtöbb fatemplomban az előcsarnok, vagyis a női templom falain helyet kapó utolsó ítélet részeiként szokták ezeket az epizódokat ábrázolni.⁴⁸ Természetesen Erdélyből is ismerjük, s nem csak fatemplomokból. Guraszáda (Gurasada) ortodox templomának előcsarnokában, a dongaboltozatra 1765-ben festették meg az egyes bűnökért járó büntetéseket egy nagyobb utolsó ítélet kompozíció részeként.⁴⁹

Szatmár vármegye és a történeti Erdély határán több olyan példa ismert, ahol az utolsó ítéletből csak az egyes bűnökért járó büntetések láthatók

-
- 45 Bár ő alapvetően 19. századi példákat tárgyal. VASILIEV, ASEN, *Socialni i patriotichni temi v bulgarsko izkustvo*, Sofija 1973, 5-70.
- 46 HIMKA, JOHN-PAUL, *Last Judgment Iconography in the Carpathians*, Toronto – Buffalo – London 2009, 66-71. 109-136.
- 47 BETEA, RALUCA, „The Trial of the Soul. Post-Byzantine Visual Representations of the Toll-booths in the Romanian Churches of Maramureș”, www.kunsttexte.de/ostblick 4/2011. BETEA, RALUCA, „Icoana Judecării de apoi din biserica de lemn din Budești-Josani (județul Maramureș)”, in *Apulum, Acta Musei Apulensis series Historica et Patrimonium L* (2013), Alba Iulia, 71-104.
- 48 Az egyes ábrázolások, felirataikkal: BRĂTULESCU, *Biserici din Maramureș*, 10-11, 16-17, 46-49, 60, 63, 88-89, 100-101, 111-113, 131. A téma előfordulásait felsorolja: POP-BRATU, *Pictura murală*, 105. Újabban önálló doktori disszertáció született a máramarosi Utolsó ítéletekről, amelyet még nem állt módomban tanulmányozni: BETEA RALUCA, „*Înfricoșata judecată a lui Dumnezeu*”. *Iconografia judecării de apoi în comitatul Maramureș (secolele XVII-XIX)*, Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca, 2012.
- 49 Korábbi irodalommal: PORUMB, MARIUS, *Un veac de pictură românească din Transilvania secolul XVIII.*, București 2003, 69. 140. kép. A bűnösökről létezik egy korai fotósorozat a Magyar Néprajzi Múzeum Fotótárában is. A felvételeket Bentl Engelbert készítette 1903-ban. Jelzetük: 16268-16301.

sorba szedve a Pokolban, vagy annak kapujában, Krisztus, az apostolok és az üdvözültek hiányoznak. Bikácfalván (Bicaz) és Középvarcán (Orțița) a női templom nyugati falán kaptak helyet ezek a kompozíciók.⁵⁰ A 18. század végéről származó festményeken az ördögök teleírt nyitott könyvet is tartanak. Bár ezek tartalmát egyelőre nem ismerem, elképzelhető, hogy a feliratok hasonló módon voltak elhelyezve Belényesújlakon is. Levéltári források alapján tudjuk, hogy Szabolcs vármegye egykori fatemplomaiban is voltak hasonló ábrázolások. Nyírlugoson egy nagy, Utolsó ítéletet ábrázoló táblaképre van adat, amely az egykori fatemplom női templomának északi falára volt helyezve. Külön kiemelik, hogy szélein az egyes büntetések voltak láthatók.⁵¹ Újfehértón az 1746-ban épült rutén fatemplom hasonlóan lehetett kifestve: a hajóban, a férfiak templomában Krisztus szenvedéstörténete, míg a női templomban a pokolbéli bűnhődések és a tékozló fiú története volt látható.⁵² Biharban is több helyen lehetett hasonló képsor, Középes (Cuzap) egykori fatemplomában még az 1930-as években dokumentáltak egy ilyen témájú kompozíciót.⁵³

A büntetések ábrázolásának forrása minden bizonnyal az apokrif-apokaliptiszis irodalomban keresendő, amelynek kéziratosszövegei a korszakban közkézen forogtak. Irodalmi forrásaként szóba jöhetnek még a temetésre

50 IURAȘCIUC – ȘAINELIC, *Monumente de arhitectură populară*, 186-186. Ugyanennek a műhelynek a munkája lehet Szilágykorond (Corund) kifestése is. TERDIK SZILVESZTER, „Szilágykorond, ortodox templom”, in KOLLÁR TIBOR (szerk.), *Középkori egyházi építészet Szatmárban*, Nyíregyháza 2011, 389-390. A Szilágycsehi (Cehei) templomban még egész jól kivehetők a részletek, de itt nincsenek hosszú feliratok. CHIRIAC, *Pictura murală*, 491, 492. Fig. 7. Kisderzsida (Dersida) egykori díszítéséből az egyes bűnöket sújtó büntetéseket ismertették: FETZER JÁNOS FERENCZ, „Régi fatemplomok Szilágymegyében”, in *Archaeologiai Értesítő* XVI (1896) 247-248. Szinte szó szerint ismétli a leírást: PETRI MÓR, *Szilágy vármegye monográphiája* III, 1902, 287-288. A templom jelen állapotáról: http://ro.wikipedia.org/wiki/Biserica_de_lemn_din_Der%C8%99ida (letöltve: 2013.02.01.).

51 Az 1780-as kánoni látogatás jegyzőkönyvéből: „Ecclesia Foeminarum a reliqua solum tribus transversim ductis, sejuncta: in pariete sinistrorum habet unam adfixam Imaginem antiquam, Iudicium extremum in medio, in margine poenas quorundam peccatorum exhibentem”. *GKPL* IV-1-a. Fasc. 05. 20. (2. rész. 18. o.). Lehet, hogy itt a lélek útján vámszedés állomásairól említik, amely többször a nagy kompozíció szélén jelenik meg. Lásd pl.: HIMKA, *Last Judgment Iconography*, 183. A nyírlugosi fatemplom történetével foglalkoztam: TERDIK SZILVESZTER, „Újabb Eredmények a Munkácsi Egyházmegye művészetének föltérképezésében”, *Athanasiana* 30 (2009) 124-125.

52 Az 1780-as kánoni látogatás jegyzőkönyvéből: „Ecclesiae hujus parietes picti, stationibus Passionis Christi, ornati: Fornix tabulatus super virorum Ecclesia eminent coloratus. (...). Ecclesia Faeminarum trabibus, et Imaginibus antiquis Regiis est distincta, in parietibus picta, poenes inferni distinctim, et historiam filii prodigi exhibens...” *GKPL* IV-1-a. Fasc. 02.16. 1. o.

53 PETRANU, *Monumente istorice*, LII-LIII.

készített prédikációs gyűjtemények is. A Bihar vármegyéhez kapcsolódó kéziratos könyvek között mind a két műfaj képviseltette magát már a 17. századtól kezdve.⁵⁴ A pokolbéli kínok részletezése szempontjából meghatározó volt a Szűz Mária alvilági utazását ismertető apokrif, amelyben a büntetések ecsetelése is központi szerepet kapott,⁵⁵ bár meg kell jegyezni, hogy az említett templomokban látható sorozatok nem feleltethetők meg egy az egyben ennek ismert szövegével.

A kivizsgálási jegyzőkönyvben közölt versek alapján nem lehet pontosan rekonstruálni az egykori belényesújlaki ábrázolásokat, csak témájukat lehetett hozzávetőlegesen meghatározni. Nem derül ki pontos elhelyezkedésük sem, igazából az sem dönthető el, hogy az Utolsó ítélet többi részlete valóban hiányzott-e. Az sem világos, hogy miért fordították le a büntetés-sorozat feliratait. A feljelentők talán abban reménykedtek, hogy ebből is fölhasználható lesz valami a festő ellen? Az sem derül ki, hogy az eredeti román nyelvű verseket ki fogalmazta. Ha a parókus művei lettek volna, magát biztosan nem akarhatta kínos helyzetbe hozni, ezért inkább Paholcsek szerzőségére gyanakodhatunk. Az igényes, még a rímeket is visszaadó fordítást viszont a parókus készíthette, akiről ezek alapján feltételezhető, hogy magyarul is jól tudott.⁵⁶ Más román templomból egyelőre nem ismerünk ehhez hasonló, ilyen részletes és irodalmilag igényes, a pokolbéli kínokat kísérő feliratokat. Ha Paholcsek volt az írójuk, akkor úgy tűnik, nemcsak festői, hanem írói képességeiben is lényegesen különbözött a korabeli, fatemplomokat festő társaitól, bár az is lehet, hogy kész szövegeket használt.

Paholcsek egyik szignált, a keresztre feszítést ábrázoló, vászonra festett olajképe a várad-velencei ortodox templom szentélyében maradt fenn. A rossz állapotú festményt Florian Dudaş közölte.⁵⁷ A kompozíción a ke-

54 POPA, ATANASIE, „Copiști și manuscrise în Bihor în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea”, in *Crisia IX* (1979) 326, 327, 331, 333, 335, 336. Sajnos az apokrifek pontos címe nem derül ki, csak egyszer említik A pokolbéli utazást, amely nagyon népszerű volt. *Uo.*, 336. o. 33. tétel.

55 Cartoján szerint ez az Apokalipszis hatott leginkább az ikonográfiára, sőt a román colindákban is meghatározónak vélte. CARTOJAN, N., *Cărțile populare în literatura românească I*, București 1974, 99, 101. Még a 19. században is másolták, egyik 1836-os kéziratát kiadta: MAN, DOREL, *Manuscrise omiletice - acte de spiritualitate romaneasca (secolul XVIII-mijlocul secolului XIX)*, Cluj-Napoca 2004, 135-139. A cikk másolatát Raluca Beteának köszönöm.

56 Érdekes adat, hogy 1713-ból, Pavel Popovici-Papp, belényesi esperestől ismert volt egy kézirat, amely magyar és román verseket tartalmazott. POPA, *Copiști și manuscrise*, 332. LXIX. tétel.

57 DUDAŞ, *Vechea Catedrală*, 130. A latin felirat töredékes, részben valószínűleg rosszul van átírva, sajnos reprodukción sem olvasható.

resztre szegezett Üdvözítő, két oldalán anyja és szeretett tanítványa állnak. A mellékalakok fölött, a kereszt két oldalán a neveken kívül cirill betűs román felirat is olvasható, amely valószínűleg Jeremiás siralmaiból vett idézet.⁵⁸ A keresztre feszítést kísérő idézetek alkalmazása a korszak ortodox művészetében sem volt ritka, több szerb vonatkozású metszeten szerepelnek különböző módon elhelyezett és különböző bibliai könyvekből származó citátumok.⁵⁹ Paholcsek esetében óhatatlanul vetődik föl a kérdés, hogy ezzel a kompozícióval nem akart-e vajon saját kálváriájára is emlékezni. A kérdés egyelőre nem dönthető el, a festmény megrendelésének körülményeit nem ismerjük.

Paholcsek festői stílusát inkább a telkesdi fatemplom képein tanulmányozhatjuk, bár ez is csak töredékesen maradt meg. Ha a női templomból a férfiak részébe vezető ajtó két oldalán, mintegy külső ikonosztázionként a trónon ülő Istenszülő és Krisztus ikonjait nézzük, amelyek azért is jelentősek, mivel a képfal eredetileg is külön táblákra festett alapképei elvesztek, vagy ha az ikonosztázion fölső, közvetlenül a templom boronafalára festett sorait tanulmányozzuk, jól látszik, hogy kortársaihoz képest egy „korszerűbb”, nyugatiasabb formanyelvet jól ismerő festő volt. Az ikonosztázion ünnepsorában a medalionok körüli copf, márványozást és faragott kereteket imitáló festése, illetve a néhány faragott, applikált tagozat azt mutatja, hogy a fatemplomokban is már a kőtemplomokra jellemző, új típusú, sok faragvánnyal díszített ikonosztázionok formáit kívánta átültetni (7. kép).

Paholcsek későbbi életútjára vonatkozó elszórt adatok alapján úgy tűnik, hogy valamikor 1790 körül visszatért vagy áttért az ortodoxiába. 1793-ban már a várad-velencei közösség irataiban szerepel, s valószínűleg azonos lehet azzal a váraljai „Paulcsek” Mihállyal, aki halála előtt, 1819. január 19-én, 500 forintot hagyott az újvárosi ortodox, ún. Holdas templom kifestésére.⁶⁰ Ezek alapján sejthető, hogy a Farkas Györgytől elszenvedett megpróbáltatásokért nem kapott semmiféle „satisfactiót”, nemcsak Drágossy Mózes püspöktől, hanem nagy valószínűséggel utódától sem.

58 A feliratot közli, de forrását nem adja meg: DUDAŞ, *Vechea Catedrală*, 130. Az idézet nem egyezik az általam elérhető román bibliafordítások egyikével sem, de tartalmilag a Síralm 1,12-höz áll legközelebb.

59 DAVIDOV, ĐINKO, *Srpska grafika XVIII veka*, Beograd 2006, 62, 266, 364.

60 DUDAŞ, *Vechea Catedrală*, 133-134.

Függelék

I. Válogatás a Paholcsek Mihály festő és Farkas György kanonok között kibontakozó konfliktusra vonatkozó forrásokból

ANSJB Ep. Gr. Cat. Oradea Fond 169. Inv 1403. dos. 185. /1775-1898.

I.

Paholcsek Mihály ügyével kapcsolatos ügyiratok összefoglalása táblázatba rendezve, amely a püspökségen készülhetett

[f. 35r]

	Nomen et cognomen promoventis	Annus Die Mensis	Meritum	Resolutio
U.	Paholtsek Mihály	1783. 18 ^a Juny.	Másodszori Aresto- mozása után, hogy a Vinkler János Arres- tatuma szerint való vallás tétele Papp Nyikorának nem igaz, vett Attestumot.	
	Vinszki Benedek név alatt.	1786. 9bris. ¹	Egy valaki Mélt. Farkas Urat bé vádolta légyen a Felséges Konsiliumnál, a mely vádat a Felséges Konzilium leköldötte a Mélt. Püspöknek Informátio végett	
V.	Bóttá Bene- dek Úr	1787. 8 ^a Januar.	Kénszeríté Paholt- seket hogy feltett Punctumaira feleljen. Tudni illik Ha akar é Paholtsek Mélt. Farkas ellen provedálni? Nem Paholtsek maga, vagy más által írta é a Pásquillust, adja ki a maga dokumentumait kénszerítettetik.	

W.	Paholtsek Mihály	Ddo 10 ^a Januarius	Instálya a Mélt. Püspököt informatio véget, és felel is a Botta Úr írásaira.	Mivel a Felséges K.H.I. Consilii parancsolatyabul bizonyos Delationak mely Farkas G. Canonoc Uram ellen esett végére kelletik járni azon Delatio pedig azt tartáná, hogy azon vád bizonyítására szolgálendő Inquisitiók s akták az Instánsnál volnának; azért az ad ... kérdések a konzistoriális fiscalis által az én parantsolatomból adatattván ki, akarom, hogy az Instáns azokra minil előbb feleljen, és ha írásai vadnak, adja elő, azonban a maga Prae tensioját is ha is ameny nyiben meg sértődött volt fundamentushoson és próbáknak együt adgya hozzám; mert a puszt szóbul semmit nem lehet ítélni. Drágossy Moyses m.p. ² N. Váradi Püspök.
X. ³	Paholtsek Mihály	ddo. 14 ^a Jan.	Declaratíot ad be Mélt. Püspök Úrhoz hogy a pasquilus felől semmit se tud, hogy az irrást ki nem adja bizonyos okra nézve.	
NB.	Patay. 370	ddo 15 ^a Jan.	Paholtseket a Mélt. Püspök úr requisitiójára, Te[kin]t[e]tes Tokodi György Úr erővel el akarván venni, az dokumentumait, de Paholtsek nem adta azért Áristomba záratta, azonnal ki szabadulván Paholtsek a Felséges Consiliumhoz ment panaszsra.	

[f. 35v]

	Nomen et cognomen promoventis	Annus Die Mensis	Meritum	Resolutio
Nb. ⁴	Paholtsek Mihály	1787. 3 ^a Febr.	Species factiója melyben mutattya a minden némű bosszú tételeit Mélt. Farkas urnak, Paholtseket Kántorságból való megfosztást, három rendbeli Arrestomozást, feleségének meg verését.	
Nro 477 ^o	Jászai József uraknak írott instantiát	Ddo ddo.	Paholtsek Mihály részire - A fölséges Consiliumhoz.	
Nro 1276.	Groff Niczki és Zichy m. p.	ddo 13 ^a Febr.	Paholtsek Mihály panaszára Inquisitorium parancsolat a N[eme]s Bihar vármegyéhez. 5626. Pikler Pol. Sessio 13.	
Nro. 5626.	Christo. Gf. Niczky mp. Karl v. Metzint mp.	Ddo 15 ^a May.	Paholtsek Mihály instantiájára adursorium parantsolat	
Y. ⁵	Comes Antonius Inkovits m. p. Georgium Vadász m. p. C. perr.	Ddo 21 ^a Juny	Paholtsek Mihály részire compulsorialis parantsolat Nro 3540.	
Alpha	Mélt. Farkas úrnak	ddo 21 ^a Juny	Tett felelete Paholtsek Mihály panaszára 21 prodoctumokból álló.	
Duplici NB.	Paholtsek Mihály	Ddo. 22 ^a Aug.	Mélt. Farkas urnak feleletére való replicatioja melyben refutálya Paholtsek Mélt. Farkas úrnak minden documentumait és satisfactiót kér.	
Nro. 477 ^o	Jászai Jóseff úr által subscribált Instantia	Ddo ddo Aug.	Paholtsek Mihály részire a Felséges Consiliumhoz, satisfactio végett és compulsorium mellett való inquisitio véget.	

Z.	Paholtsek Mihály	ddo ddo Aug.	Spetificatiója két esztendőktől fogva tett Költségeiről, Káirairól, mellyeket Mélt. Farkas úr okozott Paholtseknek. Ab anno 1781. usque Anno 1787.	
CC.	Szilágyi Flórának	ddo. 15 ^a July.	Attestatuma aról hogy Anno 780 Mélt. Farkas úr szolgálójával minémű veszekedések volt, és hogy Inquiráltak együt a másik után, Esküt Kartzogh uram által.	
OO.	Abrudán Ferentz.	785. 5 ^{ta} Xbris. ⁶	Instantiája a Mélt. Drágossy Moyses Püpsöknek absolutio végett.	

A táblázatban szereplő jegyzetek

- 1 november
- 2 Latin rövidítés: manu propria
- 3 Ez az irat most is megvan, lásd a 3. szám alatt itt a Függelékben.
- 4 Ez a német nyelvű beadványa, amely Budán kelt: ANSJB Ep. Gr. Cat. Oradea Fond 169. Inv 1403. dos. 185. /1775-1898. f 43-48.
- 5 II. József parancsának latin nyelvű másolata: ANSJB Ep. Gr. Cat. Oradea Fond 169. Inv 1403. dos. 185. /1775-1898. f 41.
- 6 december

2.

Kivizsgálási jegyzőkönyv Paholtsek Mihály felségsértése ügyében

[f 36r] Inquisitio Magistrualis in Causa Michaelis Paholtschek Pictoris M[agno]Váradensis de Crimine Laesae Ma[jes]t[at]is accusati.
De eo utrum?

Hallotta é a Tanú, hogy Paholtsek Mihály valami illetlen szókat szollott volna a' Császár ellen, és specifice minemű szokat hallott tőlle, circumstantialiter vallya meg?

Testis Honorabilis Nicolaus Popa Presbyter Greco-Catholicus B[elényes]. Ujlakiensis Annorum cir[citer]. 62. sub puritate constientiae examinatus fatetur sequentia:

Ez előtt cir[citer]. négy Esztendővel, midőn tudni illik az ide való Templomot

ki festette az kérdésbe forgó Kép író Paholtsek Mihály, Látván a Tanú, hogy a' Pictor Két fejű Sast pingált a Templomban, minthogy az oláh Templomban addig olyan picturát nem tapasztalt, tudakolta tőlle, hogy mit jelentene azon két fejű sas? Melly kérdésre azt felelete az említett Pictor: hogy a' Két fejű Sas az Uralkodó Császárt, és Császárnét egytestbe lenni jelenti és az egyik feje, amint kinyult nyelvel Német ország felé irattatik, azt jelenti, hogy a' Császár a' Német országot eszi, a' másik feje pedig, amit magyar ország felé irattatik, a' Császárnét jelenti, hogy a' császárné Magyarországot eszi. Egyébb szótt eö tölle a Tanú nem hallott. Minek utána pedig ezen Pictura végbe ment Farkas Kanonok urral találkozott a Tanú, és a' Picturának minémüségét, ugy annak magyarázattyát is meg beszélvén előtte, Tetts Farkas Úr a' Petrányi Papot Popa Illiát annak megvilágítására ki küldötte, de a dolog az ólta csak abba maradt.

Qua fassione excepta, mox occulati revidimus Picturám in Graeco Catholicae Ecclesia Ujlakiensis per Pictorem Michaellem Paholtsek factam, cujus intuitu relati ad altare et internam Ecclesiae partem nulla ceteroquin subversante questione, eadem in atrio Ecclesiae consistit ex figuris sequentibus: In frontispicio nempe atrii ab una parte pictus habetur Adamus et Eva in Paradiso ante peccatum [f 36v] in altera parte aequi Adamus et Eva post peccatum, in medio frontispicii Insigne Suae Ma[jes]t[at]is cum literis M. T. in aliis tribus astris descripta sunt variae figurae infernalis (quales in compluribus Ecclesiis Valachicis videre licet) et iisdem figuris subnexa habentur interpretationes idiomate valachico, dein inferius hungarico, ut hic sub A. continentur. Super quo presentem facimus humillimem Relationem. Sig. B[elényes]Ujlak in 14° Maj. 1783.

Michael Papp de Szilagy Illyesfalva I[ncl]yti]. Co[m]it[at]us Bihar[iensis]. Primar[ius]. I. Iudex Nobilium

Antonius Ormos de Chite ejusdem I[ncl]yti]. Comitatus Iurassor

A.

1°

Rutul kinoztattanak magzatokat vesztők
Szintén ugy a másokat méregel étetők
Sárkány, és scorpiok őket meg emésztők
Lésznek a Pokolban vérekben feresztők.

2do

Pokol béli tűzre miként hányattatnak,
vass-villával Latrok,
Kurvák, taszítattnak.

magok büneikért oda adattatnak
lángal égetetni helyben hagyattatnak.

3to

Lázár idvességet nyert szegénységével
a gazdag pediglen sok gyűjteményivel,
kárhozott: mint hogy maga erszényével;
verettetik agyon kinzatik pénzével.
Az idevesség uttyán lett előtte kilints,
magára kezére verettetett bilints
irgalom kegyelem eö nekie it nints;
Ezt okozta lássad a' sok vagyon és Kints.

4to

Az erőss Istennek a' ki az ő nevét
Hijába felveszi megkostollya hevét
Az olvasztott onnak: midőn annak levét,
A szájában töltik buzogo melegét.
[37r] A' mást rágalmazó nyelv is illy büntetést
Érdemel, gehenna Tűzre való vetést,
minden hát magához bevégye az intést
gondolván és látván ez iszonyu verést.

5to

Egy ember hátára a' hét bűn tétetett,
terheül: másoknak például vétetett,
irigység, fösvenység, torkosság metzetett,
Ezeket hurtzolván, egy felöll festetett.
Más felöll iratott harag Kevélységgel
Bujaság a' jóra vezető restséggel,
senki azért akor: ne légyen mentséggel,
Midőn meg szollityák marad veszetzéggel.

[f 37v]

Investigatio Magrlis in Causa

Michaelis Pohaltsek Pictoris M[agno]Varadiensis de Crimine Laesae Ma[jes]
t[a]tis accusati.

R.

3.

Határozat Paholcsek Mihály felségsértési ügyében

[f 39r] Series

Protocolli I[nclyti] Comit[a]tus Sedis Judriae Causarum Criminalium revisoriae Anno 1783. die 19ª May in Ep[isco]pali Oppido V[árad]-Olaszi celebratae.

N^{ro} I^o

Michael Paholtsek Pictor V[árad]Olasziensis ob minus decentia dicteria probata interceptus, siquidem eadem magis pro inconsiderato actu, quam crimine laesae Majestatis habere possent, sed nec plene probarentur, perpresso aresto in poenam imputato dimissus est.

Extradatus per Jur. V[ice]Notarium
Aloysium Balásovits mp

4.

Paholcsek Mihály levele Drágossy Mózes püspökhöz

Külzet: X

[f 51r] 14ta January 1787.

Nagy Méltóságos Püspök úr!

10^a január Datált instantiámba Nagyságodhoz meg tettem feleleteimet volta képpen, ami pedig a documentumaimat kiadgyam kérttetik, a midőn Eő nagyságához be adott instantiám alkalmatosságát ígértem ugyan hogy párba kiadom, hazamenetelemmel pedig jobban megvizsgálván magamba hogy mi okra nézve kellenék ki adnom, semmi okát nem láttam annak okáért én földig való meg alázkodással tisztelem nagyságát s kezeit tsókolom és engedelmet kérek, ne legyen terhére az hogy én documentumaimat ki nem adom, mert ki nem adom se párba se in origine a következendő okokra nézve, 1° hogy nékem Eő nagysága a Feő Tisztelendő canonok Farkas György úr által okoztatott kétt rend beli ártatlanságomért eleget nem tett? 2do azon ellenem tett vádgyait Mélt. Farkas úr reám nem bizonyíthatván, a végén a dolognak tagadni is kezdette, hogy nem urasága vádolt volna el engem, nem az lévén annak jelensége hogy talán vétkes lettem volna azokban: hanem amit azon nállam lévő documentumok tartanak, nállam és másoknál tudva lévő dolgát Mélt. Farkas urnak hogy el nem tittkoltam az

okért követte el rajtam a fellyebb írt raboltatásomat, feleségem megverettetését is Mélt. Farkas úr által azok okozták, melyeket ha írásba nem tennék is Nagyságod jobban tudja mint sem én. 3^{io} az is igaz hogy Nagyságha azon inquisitiókra egy pénzt soha nem költött, nem különben a Felséges Consilium sem parantsolta azt hogy minek előtte eleget nem tett, nemis akar tenni Nagysága úgy azokat erővel kivége a kezemből, annál is inkább, mint hogy én költsön vett pénzből, mely után mai napon is interest fizetek, szerettem, ellenbe ha törvényessen látatt (vagy inkább törvénytelenül) hozzám amint írásában is feltette fiscális uram, lássa, kövesse dolgát, de én ellenbe protestálok. 4^{io} mind ezekre nézve alázatosan instálom Nagyságát, méltóztasson elővenni, ennek előtte régen bé adott instatiáimat, s böltsen meg vizsgálván nékem elegendő satisfactiót tenni esedezem

Alázatos szolgálja Paholtsek Mihály m.p.

Sign. V.Olaszi die ut supra

5.

Simon János kanonok szolgálójának vallomása Paholcsek Mihály mellett

[f 54r] Én alább írt igaz lelkem esmérete szerint attestálok árol, hogy in A[nn]o 1781 Martiusnak havában, Feő Tisztelendő Canonok Simon urnál volt Jesuviták Residentiájában szolgáló létemben való laktomban, tudom valóságosan azt 1° hogy midőn azon volt jesuviták Majorjának az utza felől való sövényét újra fel állítani kezdték, az otska sövént ami még meg maradott volt az utza beliektől, azt magok között a Feő Tisztelendő Canonok urak el osztották, s amellyet hordani is kezdtünk volt. 2do Feő Tisztelendő canonok Beregi úr pedig a maga részirül elmaradott sövény hulladékot akkori kántornak Paholtsek Mihály uramnak adta, melyet is én alább írt által, és maga inassa által üzent Mélt. Úr az meg nevezett kántornak, hogy hordassa el az sövény hulladékot, akitis midőn hányatni kezdett cselédgyei által, az már említett Kántor, tehát az Mélt. Farkas uramnak Maris nevezetű szolgálója rut káromlodással és csunnya szavakkal illetvén akkori kántornak mind feleségét, s mind cselédgyeit, mely bestelenítő szókat szégyen meg is magyarázni, melyekre meg szégyelvén magát az kántorné, oda hagyta az fentebb Mélt. Beregi urtól által adott sövény hulladékot, mint hogy azon sövént Maris szolgáló maga urának lenni praetendálta.

3^{io} úgy azis igaz és világosan tudom, hogy sem a Residentia kert sövénye, sem pedig a Major sövénye nem volt el osztva oly módon, hogy azt vagy a más részt egyik canonok úr építse, a másik részt pedig az másik canonok úr építse, hanem közönséges volt: úgy nem különben sem még szolgálatban voltam szomszédságban Paholtsek Mihály uramnak, sem miólta az városon lakom semmi rossz tselekedetett nem tuttam sem nem hallottam, hanem hogy valamely okbul

irigykedtek Paholtsek Mihály uramra és feleségére, mind azon Mári nevezetű szolgáló, mind a Papp Gábor nagyobbik menyé, ezt tudom világosan, mellyeket hitem letevésével is kész vagyok midőn kívántatik. Sig. V. Olaszi Die 21^a 9bris 1787. Besán Márián keze X vonása.

V. Olaszi contribuens lakos.

Coram me Andrea Biro incola hujus Oppidis V. Olasziensis m.p.

6.

Váradolaszi lakosok vallomása Paholcsek Mihály mellett

[f 53r] Alább írtak igaz lelki esmérete szerint attestalunk arol hogy Paholtsek Mihály uram kántori és tanítói hivatallában oly betsületesen és józanon mind-najunknak tettzésére viselte magát, és ugy tanitodta gyermekeinket, mind isteni félelemre, mind emberekhez való böcsületre, és egyéb jó dolgokra hogy bár mostan is olyan tanítónk volna; nem különben abból sem tudunk semmit, se másoktul nem hallottuk, hogy az község közzül valakit borral és pálinkával traktált volna vagy ingerelt volna eö nagysága kegyes dispositiója ellen, vagyis hogy hírébe nevébe kisebbitette volna soha nem hallottuk; abból sem tudunk semmit, sem nem hallottuk, sem nem tselekedte hogy az oláh népet házanként járván a fellyebb valoknak böstelenségekre fel gerjesztette volna, azt sem tudgyuk, hogy miért tedte ki Feö Tisztelendő Farkas úr az Kántorságbul, hanem amint közön-ségessen halatik Mélt Farkas urnak Lupe Mári nevü szolgálója lett volna óka annak; egyéb iránt a jónál egyebet nem tudunk mondani sem Paholtsek uram ellen, sem pedig felesége ellen, kire hitünket letenni is készek vagyunk.

Sig. V. Olaszi die 21^a 9bris 1787. Feritsány Koszta keze X vonása. Fodor Antal keze X vonása. Argyelán Lukáts X keze vonása. Murg Tógyer keze X vonása. Bornár Paskuly keze X vonása. V. Olaszi lakosok.

Coram me Andrea Biró. Incola hujus Oppid V. Olasiensis m.p.

7.

Paholcsek régi tanítványainak vallomása mellette

[f 52r] Mi alább írtak, igaz lelkünk ismérete szerint attestálunk, és egyszersmind adjuk is tudtára minnyájoknak, az kiknek illik; hogy Paholtsek Mihály Uram mint Kántor és egyszersmind Tanító is lévén, kinek is idejében tanulás végett keze alá járván az oskolában, az idő alatt tudjuk világosan és recognoscáljuk is, hogy az maga hivatallában józanon, betsületesen, és minden excessus nélkül viselte magát, nem is tudhattyuk egyéb okát amiért tette volna ki Mélt. Farkas úr a kántorságból, hanem másoktol hallottuk hogy a Malt. Farkas urnak szolgálója lett volna oka: de azt sem tudjuk, sem nem hallottuk senkitől is, hogy a

majorbeliekkel, és másokkal veszekedett volna, és üldözött volna valakit; az sem úgy van hogy valakit ingerelt volna, sem hogy valakit kisebbitett volna, sem nem tractált senkit borral, pálinkával, a végre hogy háborít tenne a jó ellen, a mellyett ha tselekedett volna, minthogy minden nap jelen voltunk, vagy magunk meg láttuk volna, vagy másoktól meg hallottuk volna. Se azt tudgyuk világosan, hogy Kristoff Lőrincz uram nagy boszszusággal illetve Paholtsek uramat leg inkább azzal, hogy az Scholát az Kösség akarattya ellen is elfoglalta, és nem lévén hol tanítani bennünket, azon hátra szorultunk a melyben Paholtsek Uram lakott, és mind addig ot tanultunk míg kintelen nem volt az Majorbul ki menni, a sok üldözések miatt, mely dolgoknak bizonyos voltárul adott recognitionalis attestatumunkat hitünknek le tételével is készek vagyunk erősíteni, amidőn kívántatik. Sign. V. Olaszi Die 21^a 9bris 1787, Bitz János keze X vonása. Szilágyi János keze X vonása. Bodnár János keze X vonása. Várad-Olasz lakosok.

Coram me Andrea Biró incola hujus Oppidi Várad Olasziensis, m.p.

8.

Pilisi János, váradolaszi lakos vallomása Paholcsek ártatlansága mellett

[f 50r] Alább írt igaz lelkem ismérete szerint attestálok aról, hogy minek előtte Paholtsek Mihály Uram a volt Jesuviták majorba ment volna lakni, én annak előtte már ottan lakván az utza felől való házban, melynek ajtaja az utzára szolgált, az Konyha pedig az udvar felől lévén, az Konyhára az utza ajtaján kellett járni. Az okon nem volt tehát az az óra hogy nem jártunk volna az utza ajtón vagy magam vagy tselédeim, minthogy felesen voltunk és minthogy az kapu is az kis ajtó mellett vagy on de éppen az Ház mellett, vagy akartam vagy nem, meg jelentette a kapu zörgése mind bemenetelét, mind kimenetelét akárkinek is, és minthogy éjtzaka az ház padlásán szálltak legényeim onnat észre vehettek minden bejövőt és kimenőt, mit hoz, vagy mit viszen ki: minthogy a padlás ajtaja a kapura szolgált; ez okra nézve nem tudom, nem láttam sem nem hallottam, senkitől hogy Paholtsek Uram lakatokat vert volna, vagyis mások által leverette volna az major kapujáról. Sem azt nem tudom, se soha sem láttam, se másoktól nem hallottam, hogy az püspök fáját vagy másét is éjtzakának idején szekérrel hordatta volna el mivel szekere sem volt Paholtsek Uramnak akkoron egyébb egy Lectikán kívül akit bizonyossan tudok, de az jól eszembe jut hogy az feleségem beszéltette, és a tselédeim is, nem csak egyszer, hogy midőn Szilágyi Papp Gábor uram öreg ember léttére szokása felett az udvar közepire feküdt és jó darab bor lévén mellette, és továbbá Paholtsek Uram felesége s.v.⁶¹ maga dolgára

61 Rövidítés latinból: sine verbo.

ment volna, s midőn jött volna vissza de meszire volt jöven Pap Gábor irányába, tehát a felyebb írot Papp a maga menyének csúfos ingerléséből felkelvén a földről, szidni és motskolni kezdte Paholtseknét, hogy s.v. miért tsunyálkodott a feje mellé, melyre botyát is emelvén Papp Gábor meg akarta verni az aszsszont, értvén Paholtseknét, s a láрма között egy a legényeim közül nagyobb hitelére a dolognak el is ment látni ha tsunyálkodott é Papp Gábor Fejéhez, a miért motskolódik vala vagy sem. De a legény semmi tsunyaságot nem látott ottan, mivel nem is tsunyálkodott vólt oda senki tsak költemény volt a dolog és ártatlan szenvedte Paholtsekné a motskot, de azomban a feleségem megszollétván Papp Gábort, ugy szüint meg a motskolódástul és lármátul. Azt is tudom világosan hogy az major beli lakosokat egyiket sem bötstelenítette, se nem üldözte, sem azt nem hallottam senkitől, hogy valakit hírébe, jónévébe kissebbítette vólna Paholtsek Uram, s felesége: de az bizonyos, hogy mind Papp Gábor attyaságával, mind nagyobbik fíjával és annak feleségével elég bajunk vólt ugy hogy egyikünknek sem vólt békességes maradásunk, vagy egyiktől, vagy másiktól, egy szóval semmi jót nem mondhatok fellölk: de az is igaz hogy Mélt. Farkas Úrnak Lup Mári nevű szolgálója Paholtsek Mihályt és feleségét, ámbár semmit sem láttam hogy vétett volna nekie, szidta és motskolta a házára menvén, és fenyegette fülem hallottára, kire tsak hamar szemeimmel láttam, midőn hamarosan Mélt. Farkas uram Delatiójára Paholtsek Mihályt a Ns Vármegye hajdúi árestomba kísérték de nem tudom minémű vétkéért vagy rosszszaságáért. Külömben a jónál egyebet én nem mondhatok a sokszor írt Paholtsek [f 50v] Mihályra sem feleségére, azon elfogattatásának oka midőn közönségesen hallatik, Lupp Mári lett volna az oka, a mellyeket hitem letételével is amidőn kívántatik kész vagyok meg erősíteni.

Sign. V. Olaszi 21^a 9bris 1787. Pilisi János keze X vonása. V. Olaszi lakos.

Coram me Andrea Biró incola hujus Oppidi Várad Olasziensis, m.p.

9.

Beregi Pál kanonok vallomása Paholcsek Mihály ártatlansága mellett

[f 49r] Infra scriptus preasentibus fidem facio, et testor: 1° illam e collapsis residentiam abolitae Societatis allodii sepibus, mihi per alios Dominos Canonicos relictam fragmentorum partum Anno 1781. in vere Michaeli Paholtsek, qua estum ecclesiae Várad-Olasziensis cantori me dedisse, aqua asportanda Reverendum Dominum Georgii Farkas oeconomia Maria Lupp Michaelis Paholtsek conjugam abigendo in mulieribus contractiones erupit.

2° Eodem anno in aestate, utqui victum, apud senioresem canonicum Joannem Simon servavi, aectum, ne mihi corrumpatur, ad hortum infra sepes Domui

allodiali, quam Michael Paholtsek inhabitat, conriguas collocavi, et conjugii ejus distrahandum comisi, ad quod (siquidem ad hortum non nisi ex aula introitus pateret, eique circum ire procul foret;) per fenestram versus hortum praeeistentem, alioqui humo proximam accessum concessi; nemine ex fratribus contravertente tum ideo, quo diu horto, ut pote priori aestate circumsepto, atque necdum reducto. Nihil in quo damnum metui potuisset, habebatur cum ideo, quod de eorum innocente, simul atque honesta vita omnibus constabat.

3° Verniculosos, atque immature decidere solitus fructus pro alimento (salvo respectu) ne frendum e subtuo arboribus meis colligendi facultatem eidem dederam, quam etiam (nisi fallor) a Domino Niceta habuit, quamdoquidem etiam ab eo me praesente petiit, neque ejusmodi arbores in aliorum parte reperiabantur.

Sign. Magno Varadini die 20. Novembris Ao 1787. (L.s.)⁶² Paulus Beregi m.p. Cathedr[alis]. Ecl[esi]ae. G[raeci]. R[itus]. Catholicae M[agno]. Váradinensis Canonicus cartophilax.

IO.

Áron Jakab kanonok visszautasítja Hajduk Anna vádjait, amely Paholcseket és feleségét is érinti

Külzet: T.

[f 40] Infra scriptus contra malefidei testem Annam Hajduk praesentibus recognosco, et fidem facio omnibus quibus competitis me occasione ascensus Viennam, et factae ea propter licitationis rerum quarundam, Michaeli Paholtsek eotum Ecclesiae Várad Olasziensis Cantori nulla lectifernia mea dedisse, verum lectifernia loci mei ei, quae plus offerenti, et illico pretium deponenti distraxessi.

Conjugi vero ejus quae, quae corum meum ad modum purum artem scientem persaepe in coquendo direxit, ac qua bene coca instruxit, vasa fictilia absque pretio cessi.

Id etiam false testatur dicta testis quod licitationem non instruerim? Nam praeter sonum Tympani, cuncta, Dominis Canonicis, Parochianis, et aliis, qui hucdum vivunt, et res emptas possident, publice distraxi. Sign. MVaradini die 22^a Novembris Ao 1787 (L.s.) Jacobus Aron mp. Preap. et Vice Capit.

62 Rövidítés: Locus sigilli.

II.

Paholcsek Mihály beadványa Bihar vármegyéhez, amelyben Kristóf Lőrinc tanúvallomását visszautasítja, és új kivizsgálást kér, valamint a vármegye határozata

[f 38] Tekintetes Nemes Vármegye! Az alább írt továbbis instál a véget, mint hogy az Oláh néptől, kinek száma sok, nem győzi tőllök az alább írt Attestatumokat venni, mivel sokan el is vonják magokat. A Feő Tisztelendő Farkas Urnak productum 4um alatt be mutatott probája ellen. Kire nem sajnálván lelkit kotzkára vettnei, Kristoff Lőrintz hamisságot vallott, az alább írt ellen, ezen ide alább substrahalt vallás tételét benem bizonyította, de bé sem bizonyíthattya soha mert nem tselekedte hogy T.I. (a szegény Köz népet eő Nagysága kegyes dispositiója ellen felháborította, itallal eőket tartván, és inger fesztéssel, úgy hogy miatta a Méltóságos Püspök Úr eő nagyságának nyugta soha sem volt, emlétett Püspök úr intésére nem hajtván) ugyan tsak Kristoff Lőrintz annak rendi szerint kényszerítessék nevezni azokat az embereket, úgy fel háborított és ingerelt volna az alább írt; azon kívül annak rendi szerint, kéressék, avagy kívántassék elő Nemes Consistorium Protocollumából ki adattni, mind a reája való panaszokat, mind pedig a felett való végezéseket és sententiákat. Ha pedig ama fátens mentegetné magát hogy nem emlékeznék kik azok, adgyon okát, honan tudja azt, hogy az alábbírt ingerelte volna a népet, és mire? Minthogy reménli az alábbírt, hogy sem Püspök soha, sem Consistorium íranta panaszt nem vett. Ha pedig ez nem volna elég, tehát mind a három templomban hirdettessék ki, hogy aki ezen fellyebb emlétett dologba tud valamit reá, lelki terhe mellett állyon ki s tegyen vallást. Ha ismét így sem mehetne végbe, az alább írtnak dolga, engedessék az Instánsnak mind a két városoknak utzáiban Dobbort üttetni és kikiáltatni, hogy aki a fent írt mód szerint említett dologbul valamit tudnának, jelentsék ki magokat a Nemes Vármegye előtt és vallyák meg. Mindezek felett azon időben, midőn az alább írtnak baja kezdődött, a Köznép Instantiát is adtak be a Méltóságos Püspöknek az alább írtnak dolgában. Annak okáért kívántassák elő adatni a Nemes Consistoriumtól párba azon Instantia is, mivel onnat meg tettzik dolga az alább írtnak bővebben is. Kire mély alázatossággal instál az alábbírt a Tekintetes Nemes Vármegyének. Alázatos szolgája Paholtsek Mihály m. p. V. Olaszi lakos. V-Olasz 23ta 9bris. 1787.

Az Tekintetes Nemes Bihar vármegyéhez volaszi lakos Paholtsek Mihálynak alázatos Instantiája a bent írt Kristoff Lőrintz hamissan való vallás tételét más tanukkal való bé bizonyítása véget.

5399. Determinatio.

Postulatum Instantis: ut testes intra causa ex cathedris publicis aut per Tympanum convocentum ad testificandum, nullibi gentium hactenus auditum fuit,

verum Instans testes pro se ipse conquirat. Non minus in potestate Comitatus existit, ut Archivum Capitulare excutiut, faciat id Instans ipse, si actorum in eo repositorum necessitatem habet. De reliquo eidem injugi: ut probas suas quantotius Comitatus exhibeat. Secus informationem Consilio R. submittere necessitatibus Comitatus. Sign. MVaradini 26ta 9bris, 1787. Per. Ord. Jur. Notarum I. Comitatus Bihar Leopoldum Wizer m. p.

Pro Michaelo Paholtsek

II.

Válogatás a Beregi Pál kanonok által kezdeményezett, Farkas György kanonok ellen folyó kivizsgálás irataiból

I.

Kovács Anna szolgáló vallomása Farkas György viselt dolgairól

ANSJB Ep. Gr. Cat. Oradea Fond 169. Inv 1403. dos. 185. /1775-1898.

Külzet: M.

[f 55r] Aláb írt praesentibus Igaz lelkem ismérete szerint attestálok arol hogy midőn Fő Tisztelendő Farkas György Canonok úr Belényesbe lakott, magam is Mált. (sic!) Farkas úrnál hat hetekig laktam, tudom bizonyosan, mivel szemimmel is láttam, hogy egy Czilina nevezetű menyetske Mált. Farkas úrhoz gyakran járt, és éjtzakára is Mált. Farkas úr maga szobájába hálatta, kiis töllem való féltében, s.v. szükségére se ment ki éjtzaka a házból, hanem Mált. Farkas úr szobájának oldal kamarája lévén, oda ment szükségére, kinek is hónap számi tisztátalanságának jele is ott maradt: akkor pedig mind ágyi lepedőit, mind pedig a lábra valójának kötőjét, és lábra valóját magam mostam meg, azon eleutaris Tzilinának honapszámi tisztátalanságátul. Azt is tudom és láttam szememmel, hogy amidőn én Mált. Farkas úrhoz mentem azon Czilina nevű menyetske vastag is volt úgy mint a terhes asszonyok szoktak lenni, de akkor hamarjában azon vastagon el tűnt, a mennyiben tudom pedig az akkori mesternek Moldován Jánosnak Ilona nevű gazdaasszonyával mentek az erdőre és ott üresítvén ki magát jött vissza egy idő múlva vékonyan; de az után is bejárt Mált. Farkas úrhoz mert a ruháját is a nevezett Czilinának a maga ládájába tartotta Mált. Farkas úr. Egy alkalmatossággal pedig intettem Mált. Farkas urat hogy ne járassa magájoz Czilinát, de Mált. Farkas úr monda: miért ne jártassa és miért haragszom én Czilinára, mutatván a magán lévő reverendáját és egy ezüst piksist, Czilina adta azt, és e selyem reverendát is ő tsináltatta monda: s így látván dolgát Mált. Farkas úrnak oda hadtam. Nem különben tudom azt is világosan hogy a midőn Mált. Farkas úrnál it Váradon egy Drána nevű gazdaasszonya volt, én is az időben Fő Tisztelendő Simon Úrnál szolgálván laktam Soffár János beszélette nékem, hogy Mált.

Farkas urat a Drána nevű gazdasszonyával levetkőzve, és egymás mellett fekvé az ágyban találta – estve későn, a mely dolgot Fő Tisztelendő vic[arius]. Aron urnak meg is jelentette. A mostani szolgálójával Máriával történt, hogy minek utána Mált. Farkas urhoz ment lakni, nemsokára vastagodni kezdett, kire történt is egy alkalmatossággal, hogy Fő Tisztelendő vicarius [f 55 v] Aron úr kérte Mált. Simon urat, hogy engedgye hogy velem nézessé meg Mált. Farkas úr szolgálóját de Simon úr nem engedte hogy meg nézzem, de Mált. Aron hozzám is eljött és hívott, hogy mennek és nézzem meg, de én nem mentem s abba monda: egy idő múlva pedig Mált. Simon úr bejövén a konyhába monda hogy már meg fíjadjik a szuka: értvén a Mált. Farkas úr gazdasszonyát, de én nem értettem hogy melyik szuka fíjadjik meg tekinték a házban lévő ebre s mondám: de hogy fíjadjik tatárba holott nem vastag, akkor Mált. Simon úr monda a Farkas úr szukája értvén a Mári szolgálot. Nem különben azt is tudom világosan hogy egy időbe felköldöttem a hetest, a ház padlására hogy ottan keresse fel az inast, mert annak előtte való nap az inas el ment, de gondolván hogy csak el bujt valahova, mindenütt kerestettem, és a ház padlásán is, s ott találta Mált. Farkas úr szolgálóját s. v. Mált. Aron uram ház padlásán szükségét követvén, a Hetes pirongatni kezdé, a Mári pedig szidni, azonban a hetes rá ütött, Mári lemenvén Mált. Farkas urnak megmondotta, Mélt. Farkas úr pedig ragadván magát Mélt. Simon urra ment veszekedni, azután réám jött s engemet szidott és motaskolt továbbá osztán egynehány nap múlva a hetest is meg pofozta Mált. Farkas úr az ambituson jöven uttyát álotta. Kire Mált. Simon ur panaszkodván Tiszt. Beregi és Tistdó Nitzétás urak előtt hogy mit tselekszik Mált. Farkas úr véle de Mált. Farkas úr Mélt. Beregi urra is sokat járt alkalmatlankodni. Történt egy alkalmomatossággal hogy Mált. Beregi úr egy marik borsot kirt mondván hogy az pistolját fogja megtölteni vele, is ha többé Mált. Farkas úr alkalmatlankodni fog nálla, meg ijjeszti a pistollal. Esett is hamar az után hogy Mált. Farkas úr kész lévén elmenni Mált. Beregi úrhoz ot tehát valami dolgon öszve veszet Mált. Beregi urral, s halván a lármát kiálottam az ámbitusra a hol is láttam szemeimmel hogy Mált. Farkas úr Mált. Beregi urat mint egy zatskot magához szorította is fel emelte, Mált Beregi urnak pedig pistololt tivin kezébe Mált. Farkas úr hol fel nyujtván kezét pistolostol, hol hol pedig hátra nem engedte hogy kezébül ki vegye de a lába nem érte a földet úgy fen tartotta Farkas úr, történt a huzakodásba amint hátra vetette volna Mált. Beregi úr a kezét pistolostul elsült a pistol. Mált. Farkas úr meg ijedvén el botsájtotta Mált. Beregi urat s szaladásra vetette magát. Aron vicarius úr is nézte de Mált. Beregi úr puskát is kapott, de labantz Togyer Mált. Beregi urnak kezébül kivette a Puskát, azis világos igaz hogy Mált. [f 56r] Farkas úr egykor a többi között s.v. az árnyik szikre menvén de mesze lévén még az árnyik széktül, Mált. Simon úr ugyan akkor jött ki az árnyik székbül, meglátta Mált. Farkas úr, s egy téglát ragadván kezébe utána lökte Mált. Simon urnak, de hamaráb be menvén Mált.

Simon úr a szobájába utól nem érte a téglát. Ezek úgy lévén adom ezen attestationalis levelemet hitem letételével, és sub scribálásval meg erősítvén. Sign. Fulka vie 15 febr. 782.

Kováts Anna Fulkai lakos
Per in L. notar. Joannes Mirony
Popovits m.p.

2.

Szeles Mihály érseléndi kántor tanúvallomása Beregi Pál mellett

ADJNB Ep. Gr. Cat. Oradea Fond 169. Inv. 1403. dos. 281/1768-1816.

[f 33r] Alább írt jó lelki ismérettel a Fő T. Bereghi Pál kanonok Pap Úr mellett következőket attestálom és bizonyítom:

1° Hogy Anno 785 bé jövéen Váradra Nationalis iskolába, Ösztől fogva aratásig Bereghi Úrnál a Cseléd Házban szállást tartottam: melly időben a Kosztantin Alexa nevű embernek el maradtott Eöszvedgye árváival Temesvárból ide Váradra, mint Unitus helyre jött, is Niskuj Gábornál Lakóul lakott, ki is az Aszszonyoknál való Ruha mosással, fonással maga és az edgyik Gyereke éelmét kereste, mert a Lázár Fiját Isten nevében tartani felvette volt, nem különben a Beregi Gazdaszonyának is holmi dolgot tenni segíteni járt.

2° Mikor pedig 1787be Karátson bõjtibe ismét be jöttem Normába tanulni, akkor az Orosz Kántornál ugyan tartottam szállást, de számtalanszor, (mint-hogy az Orosz templomban, mellyben Beregi Pál Úr szolgált, szolgálni segétttem) Beregi Pál Úrhoz enni jártam, melly időben már Kosztantin Álexának Mária nevű Öszvedgye Gazdaszszonya volt, és nem különben el késõdvén, ott az Beregi Úr Eötsinél, és emlétett Gazdaszszonyánál meg háltam, de soha semmi némű ollyas barátságot, mellyet rossznak lehet volna ítélnem, a Beregi Úr és az emlétett Aszszonyság között nem tapasztaltam.

3° Mert Beregi Úr, valamint az elõtt és a' miõlta tudóm, tartott mindenkor maga mellett Firfi Gyermekeket, az õ közelebb való szolgálattyára, úgy emekkor is mind Inassa vólt mint pedig Unokáját ollyas szolgálattyára tartotta maga mellett.

4° Részegesnek, vagy mértéktelenül haragosnak [f 33v] tapasztaltam soha is, hanem Ember Betsülõnek, Szegény Ember szeretõnek, és azoknak segítõnek, nem különben Templom gyakorlónak, és Isten fêlõnek, nem csak én jól tudom, hanem az egész Várad Várossa, és Külsõ Hellység beli Papok, és Emberek is. Sig. MVárad die 12^a July 1789.

(pecsét) Szeles Mihály mp
Selindi unitus kántor

3.

A Beregi Pál és Farkas György kanonok között 1779-ben történt veszekedés-ről szóló tanúvallomások jegyzőkönyve⁶³

ANSJB Ep. Gr. Cat. Oradea Fond 169. Inv. 1403. dos. 281/1768-1816.

[f 92r] Infrascriptus Praesentibus fidem facio: Quod ego erga Gratosam Commissionem Excellentissimi Domini Josephi e Comitibus Haller de Haller-keő Incltyti Comitatus Bihari[ensis] supremi Comititis, et per Districtum M.-Varadi-nenesem Comissarii Regii ab infranitatis testibus sequentes exceperim fassiones.

Puncta Interrogatoria

1° Igaz é, hogy minek utánna 1778. a' volt Jesuiták Residentiaja, és Temploma a Drágossi Moyses Görög Renden lévő Catholicus NVáradi Püspök Urnak által adódott volna, Farkas György Kánonok Ur. / kire Titts Püspök Ur bizta volt a' dolgot:/ a' volt Jesuiták két kissebb, Oltárjait, és a' Nagy Oltárbul el vagott Részet nem másüvé, hanem a' Templom, Sekrestye és azon Traktus között, a kibe maga lakott való Udvarkára az Olaszi Görög Renden lévő Catolicus Hivekkel ki hordatatta.

2° Igaz é az, hogy azon Szent Oltárok kövei, is keő-Porok mind Farkas György Eő kegyelme cselegye, és Ejtszakánént ivó Társai, mind pedig Áron Jakab Cselégye ki azon helyt /s. v:/ perváta gyalánt tartotta nem külömben mind a kettő-jeknek konyhajok béli moslékik által ugy meg fertőztetettek volt, hogy nem volt képes Ör Dugás⁶⁴ nélkül a' Tornácson Sekrestyében bé menni.

3^{io} Igaz é az, hogy Beregi Pál kanonok, minek utánna 1779^{dik} Esztendőben Szűret tajban Aradrul Váradra [f 92r] kerülven a volt Jesuiták Residentiajaban ment lakni, és ez említett volt Szent Oltárok köveit, és Keő Porát olly rundául meg fertőztetve látta volna, azon volt, hogy a' kövek a' Motsokoktul meg tisztitattassanak, és tiszta helyre tétetessenek, a' keő Pór pedig tiszta helyre el assatassék? de a' Többi Kanonok Urak nem akartak, hogy a cselédek, ki Étel körül jár, olly otsmányságban babrálkogyon: annak okaért Beregi Pál az Oltárok köveinek undok Allapottyát nem nezhetvén, napszámost fogádott, és tiszta helyen a' keő Pornak, és apróbb Daraboknak Gódrót assatott, és maga Inassával Szüts Gáborral, és Oláh Iskolába való Deákokkal a' nagy köveket el választotta, s meg tisztította, és jó Hellyre el tétette, a Keő Port pedig, és apróbb Darabokat el temetette? igaz é az?

4° Hát az igaz é hogy azon Nap Farkas György Délben meg részegegdvén Beregi Pál és eő Attyaságára ki-az öreg Papp Simonnal, és Horváth Nicetással nem

63 A szöveg magyar nyelvű részeinek betűhív átiratát Majchrics Tiborné Ujteleki Zsuzsanna készítette, amit ezúton köszönök.

64 Értsd: az orra bedugása nélkül.

régen ebédelni le ültt volt, nagy Haraggal le jött, és erőssen meg támadta azt mondván: hogy Beregi Pál nem az Isten Oltárhoz való szeretetből, és Istenhez való Buzgóságbul a' Papista Oltarokkal az említett Dolgot cselekeszik, hanem hogy az által a' Püspökét, és több kanonok Társait meg gyalázza, magát pedig a' Papisták előtt a' jövőendő Püspökség véget recommendálnak tegye, azonkívül olly Pörpatvar modon belé vezett Beregi Pálban, hogy Beregi Pál kintelen volt az Ebédet félben szakasztani, és el menvén be zárkozni?

5° Igaz é az, hogy Farkas György Ur Eő kegyelme, valamint Aron Jakab Prépost Urat Horváth Nicetás és [f 93r] öreg Simon Urat képtelenül üldözte, ugy nem külömben Beregi Pált is, azon Naptul fogva, mellyben a Papisták Oltárjainak kőveit az említett Motsokból ki vette, üldözése Tárgyának vette, minden nap ok nélkül truczolta, veszekedett, és csufolódott, hogy pedig Horváth Nicetás, és Beregi Páll tsak egy egy Inaskájokkal bé zárkozva az eő kegyelme Dühösségét kerülték, nékiek Boszuságot okozni és őket (mint a kik Papp Simon kanonok Ural együtt kosztot tartottak) üldözni közben való Módon fel vette, hogy a' Papp Simon Kanonok Ur Cselégyét, melly az Abloka alatt lévő kutból vizet járt meríteni, az Ablokjából Hugyal öntötte, és a', Rotskában is hugyot hánt, hogy tudni illik az öreg Papp Simon, és Horváth Nicétas mellett Beregi Pált is mint együtt való kosztost azon Erköltstelensége által is truczolhassa, és üldözhesse igaz é az?

6°. Azon kívül igaz é az, hogy a' Nagy Pintze közös vólt, és két kultsa is volt egyikét az Prepost Aron Jakab, a másikat pedig Farkas György tartotta magánál? Beregi Páll tartván Inassával együtt Papp Simon kanonoknál kosztot mégis szüntelen apadtak az eő Borai el annyira, hogy Szombatonként egy egy Hordó nehezen tölt meg két, három Lopóval, jól lehet vas abrantsosok voltak a Hordók és minthogy mind Aron Jakab Prepost, mind pedig Farkas cselége mindig boros volt panaszt tett a' Cselégyekre előttek a' Bor irant de [f 93v] eők azt feleltek, hogy az eő cselégyek nem vétkes a' Beregi Boraban? annak okairt

7°. Nem, de Beregi Páll Borsóval két Pistolyt töltött a' végre hogy le menvén a' Deakokkal a' Pinczebe lefogni ha erős vagy többed magával lesz a' Bor Tolvaj ki sussék, és meg ijeszék a' Tolvajt, az után le nyomják meg köttezék, és lopott borral együtt az Ura eleibe vigyék, azonban abban meg útközett a' Beregi hogy ne talántán a' Tolvaj a' Puska szótúl ugy meg éjedgyen hogy baja következze le nem ment a' Pinczében? és nem de azért a' Pistolyai töltve maradtak?

8°. Hát az igazság é, hogy Pinczének baja után nem sokára 1779 Decembernek 7^{dik} Napján Farkas György magával segítségül hozván a' Nagy Létaí Siket Moldován nevű kántort részeg fővel. Beregi szobájába bé ment, Beregiben ok nélkül beli veszni kezdett midőn pedig Beregi öszve tett kézzel kérte, hogy hadna neki békét, s menne el dolgára Siket kántort az rendeltt Strazsa végett ki küldötte a' Beregi Inassát pedig Szűts Gábort el rémítvén ki hajtotta, s. leg ottan Beregit meg ragadta, és fojtogatni kezdte, Bereki Páll kérelemmel Tolvaj kiáltással magát

mentette de téli időben bezárt szobákban lévők közzül senki sem érkezhettek hamar? addig még el vergődött a' Pisztoiyaihoz, azután egyet szegestül le rántván, s az ajtóhoz magát huzván és az Ajtó Zárhoz ragadván, mind hátát Térgye Dobjának mind Torkát uja Sipjának engedte, csak az ajtó meg nyitásban, és Pistoly lármára ki sütésben igyekezett? s-nagy nehezen annyit nyithatott, hogy ki fért a' Pistoly, és ki sültt a' Tornácra [f 94r] minek utánna pedig Lármára ki sült a' Pisztoiy igaz é az hogy

9^a Még Nicetas Horváth kanonok a' Szobájából ki ugrott volna, és Diomali Péter clericus valahonnan elő futott volna, már Farkas hátulról keresztül fel kapván Beregit vitte ki tágosra hogy a' bélét ki tapossa?

10^a. Igaz é az hogy Nicetas, és Diomali Péter vették ki Beregit a' Farkas kezéből, és hogy nem Beregi Páll vágta őtet a' Földhez, hanem maga a Dűhösségtől meg vakulván önkint meg botolván a' földhez fagyott Téglába leesett?

11^a Hát az igaz é hogy meg szabadulván Beregi a' Farkas kezéből ment a Szobájában, de hogy látta, hogy a' Farkas mellet van Moldován kántor, és a' Lup Mári Gazdaszonya is jön le felé ujra meg éjedt, hogy most hárman reá török az ajtót és bizonyossan meg őlik, azért nem mert maradni a' Szobájában, hanem kezébe vévén a Puskát batorságosabnak tartotta ki jönni? Mellyet látván a' Szolgaloja nem de visza fel szaladt, a Moldovány is fére ment, de hogy az Aron Prepost Labancz Togyerrel ki jött; Beregi meg bátorodván nem de ki ment a Tornáczból tagossabrá, és Dűhöskező Farkast e képpen szólította: Hallod é Farkas! ki vagy te? Haramia é vagy Papp? most mond meg! Semináriumban garazdálkodtál, Belényesben verekedtél, Bétsben a' Püspöket fojtogattad, és kutyáddal meg [f 94v] verted Nicetast Rémültetésseddel, és ijeszkedésseddel bolondá tettetted, Aron Szakásának vérében meg füredtél Őreg Simont kövel meg hajgáltad, én csak négy héttől fogva vagyok köztötek, már is meg akartál fojtani, mond meg most mit vétettem én néked?

12^a. Igaz é az hogy akkor a' Farkas meg fogatta, hogy sem Bereginek, sem pedig masoknak soha sem vét? csak hogy most egyszer engedgye meg nékie a' Beregi? és ugy nem de Beregi oda adta a' Puskát kezéből Labancz Togyernek, hogy vigye bé? és igaz é hogy a' Farkas fel ment a' Szobájába, és Beregi több Puska szót nem tett annál az egynél, mellyet ki lőtt az Tornácra?

13^a. Igaz é az hogy az után mind Aron Prepost, mind Őreg Papp Simon, és Nicetas csendességben, és békességben voltak köszönvén Beregi mind Veszedelemének mind pedig a' dűhös Ember ellen való maga jó viselésének?

14^a De nem de Bereginek nem volt az elég, hanem hogy látta hogy Püspök, és Praepost fél a' Farkastul, és azért Bereginek igaság tételéhez nem mernek fogni, Beregi készített Panaszt a' Primáshoz, mind Érsekhez, mellyet meg érezvén, mind Aron, Simon, Nicetas sőt Püspök is azon volt, hogy tegyen le Beregi a' Panaszról, és e véget az Aron Prepost Vacsorát készítetett, s – Püspök Bátyát, Papp

Simont, Nicetast, Farkast, és Beregi Pált Vácsorara hitt, a végett, hogy a' Beregi, a' mit ígért a' Püspöknek, Praepostnak, és a' többinek, hogy le üll, és a' dolgot fel nem adgya, közönséges Baratsaggal is meg erősitse? nem de

15°. El is halgatott Beregi, és akárminémű dolog történt, a mai Napig senkire panaszt nem tett de Farkas [f 95v]

16°. Csak addig tartotta meg a' fogadását, míg Aron Praepost ithon volt: mi-ként pedig az Bétsi Colegiumban Prefektusnak ment mingyárt ez csúfolni kezdte a' Püspöket mind addig, a még meg ígérte neki Aron helyet az Vicáriatust, akkor nem de mingyárt egész éjel lövöldözött az Ablakokbul: –

Fassiones Testium

Primus Testis Reverendus Petrus Diomali Graeci Ritus unitus parochus Saly-lienisi⁶⁵ sub iuramento fatetur sequentia Ad

1um. Nihil Ad 2um. Hogy valami Szent Özközők⁶⁶ lettek volna a' Templom, és az Farkas Ur Szalásának való Udvarkában a' Tanu nem tudja, hogy nem minek utánna az volt Jesuiták Templomában levő Oltarokat le szedték volna; és a Temp-lomot ki separték holmi port, és haszontalan Téglákat arra kiss Udvarra hordták, az igaz, hogy ez Aron Praepost, és Farkas kánonok Ur Cselégei az Moslékot oda öntötték. Ad 3um 4um & 5um. Nihil. Ad 6um. Midőn a' Tanu ennek előtte tizenegy Esztendőkkal az vólt Jezsuiták Residentiájában lakott mind Clericus tudja azt, hogy akkor a' Nagy Pincze Kanonok Urak között közös volt, de hogy Beregi Ur-nak vagy Aron Praepostul, vagy Farkastul az Pincze kultsát kellett kérni a' Tanu nem tudja. Ad 7um. Magatul Beregi Urtól hallotta a' Tanu panaszkodni, hogy az Bora igen nagyon fogy, és hogy az Aron Ur és Farkas Cselégei fogyasztanak, de mindazonáltal azt nem tapasztalta a' Tanu, hogy ez Aron, és Farkas Ur Cselégei ittasok lettek volna mivel nem is igen sok gondgya volt a' Tanunak reajok.

[f 95v] Ad 8um. Magatul Beregi urtul halotta a' Tanu hogy a' Puskát és Pisz-tolyt Borsóval meg töltette hogy az Cselédeket, a' kik a' Pinczében jártak vol-na meg éjesze. Ad 9um. Mikor a' Tanu az Residentiában ennek előtte Tizenegy Esztendőkkal lakott, ha jól emlékezik mind egy October Hólnapban sejtálni ki indult, a mint már az utcán ment volna, hallotta hogy valaki Tolvajt kiáltott, és utánna csak hamar Puska Lövés eszett, a' Tanu vissza térvén az Residentiában lát-ta, hogy Farkas Ur Beregi Urat ölbe tartotta, Beregi Urnak pedig mind a két ke-zében Pisztoly levén, s – azt latván az Tanu meg szólította azon kanonok Urakat mondván: ugyan, mit tsinálnak Feő Tisztelendő Urak, miért cselekesznek ollya-nokat az Népek Botrántoztatására? s azzal a' Tanu Beregi kezéből ki vette a' Pisztolyt, és Farkas Ur úgy eresztette el Beregi urat, és az Urdvarra ki ment, ottan

65 Első tanú, Diomali Péter, sályi gör. kat. parókus.

66 Értsd: eszközök.

ide s-tova szaladgáltt, Beregi Ur pedig meg szabadulván Farkas Ur kezéből, ismét az Szobájából Puskát ki hozott, avál Farkas Urat az udvaron kergette olly nagy Lármával, hogy a' többi kanonok Urak is ki szaladtak az Udvarra, Aron Ur pedig meg parancsolta az Tanunak és ottan lévő Embereknek, hogy erővel is vegyék el a' Puskát Beregi urtól, mikor tehát el vettük tőlle a' Puskát, Farkas Ur a' maga Szálására fel ment, Beregi ur pedig míg sokaig az Udvaron lármazott. Ad 10um, a' Tanu jelen lévén látta, hogy midőn Beregi Ur Farkas Urat az Udvaron kergette Farkas Ur valami Téglába vagy keőbe meg botolván el esett, akkor Beregi Ur [f 96r] hozzá czélozott a' Puskával, hogy meg lője, a mint reá is csatontotta a' Puskát, de talán a' Serpenyőiben Por nem volt, vagy talán nem is volt meg töltve, azért el nem sültt. Ad 11um. Azt nem látta a' Tanu, horgy Farkas Ur Gazdaszonya lejött volna Beregi Páll Urat fojtogatni, a' mikor jelen volt, mind azonáltal az igaz, hogy egyéb képpen ki nem vehettük kezéből a' Puskát, hanem Labancz Togyer hátul néki került, és hirtelen ki kapta kezéből a' Puskát, ezek így meg lévén az után is fenyegette Beregi Ur Farkas Urat mondván: Canis tua Mater docebo Te.⁶⁷ az után az kanonokok az Puskát be vitték, de a' Tanu utánnok bé nem ment, ezért nem mondhattya, ha meg volt é töltve vagy sem? elég az hozzá, hogy Beregi Ur a' mint már felyebb is meg mondá Farkas Urhoz Csantontotta ez Puskáját, de el nem sültt. Eredetét pedig ezen Veszekedésnek a' Tanu bizonyosan nem mondhatja. Ad reliqua nihil.

Secundus Testis Gabriel Szűts Vértessiensis Greaci Ritus Unitus Oeconomus Pankotaianus Annorum 26.⁶⁸ deposito Juramento fatetur

Ad 1um. Ennek előtte tiz Esztendővel a Tanu Beregi Kanonok Urnál Inasképpen lakván tudgya bizonyosan: hogy midőn Farkas György kanonok az Jezsuiták Templomából az Oltárokat ki hordatta, az Oltárokat egy Ambitusra tétette, az kőveket pedig és Téglákat, a' mellyeket az Oltárokrul le faragtak, Templom, és Farkas György Szállása között fekvő Udvarra hányatta a' hol Ad 2um. Mind az Aron, mind pedig a' Farkas Cselégei oda jártak motskolni mindenféle csúnya [f 96v] Moslékokat oda öntették hogy Ad 3um azt Beregi Páll Ur meg látván nem szenvedhetett azon otsmányságot a' többi kanonok Urakat reá kirte volt, hogy az Cselégeit engedgyék meg, velek azon Szentelt kőveket meg tisztítatni, de Eők nem akarták, ugy azután Beregi Ur Nap Számosokat fogadott, kikknek kenyeret s. Bort es a' ki az Gódröt ásta Pénzt is fizetett, elébb a' kővőket az Csunyaságtul meg mosadta, és különös tiszta Hellyre rakatta, a' keő Port pedig egy Gődörbe el ásatta, kik között a' Tanu is volt egyik Tisztító de azon kővőknek olly Bűdessége volt, hogy az Ember alig álhatta meg Ad 4um. Ezért Farkas György meg haragudván (már a' Tanunak Eszében nem jön) az nap é vagy utánna való Nap;

67 Latin: Kutya az anyád, meg fogom neked tanítani!

68 Második tanú, Szűcs Gábor gör. kat., vértesi lakos, a Pankotay család ökonómusa.

elég az hozzá hogy akkor Beregi Ur Simon, és Niccetás kononokokkal együtt ebédelték mindön Farkas Ur Beregi Urra reá támadott anyira, hogy Beregi Ur ott hagyta a' Tányérját, bé ment a' maga Szobájában, és bé zárkozott, de miért esett a Veszekedés a' Tanu mindenbizonyal nem tudgya: de csak úgy gondolya hogy az kövők meg Tisztitassa miatt. Ad 5um. Az igaz, „hogy egy nap sem volt, hogy ne vészekedett volna Farkas György Beregi Urral, di miért a' Tanu nem tudgya mivel többnyire Deákul pőröltek. Ad 6um. Még együtt volt az kanonokok Bora a' Nagy Pinczében, azon Pinczenek két költsa volt, egyik Aron Praepostnál a másik pedig Farkas Györgynél állott, egyébbképpen a Tanu nem tudgya, hogy éppen Beregi Borából ittak volna Aron, és Farkas Ur Cselégei, hanem hogy sokszor egész Éjtszaka is ittak és midön Szombaton töltegette a Tanu Beregi Ur Borait, s két három négy Lopóval, mert egy egy Hordóban. Ad 7um. mint hogy Beregi Ur az Borainak minden Szombaton annyi [f 97r] hiját tapasztalta a' két Pistolyát Borsóval meg töltötte, hogy a' Bor lopókat meg lesse, és meg éjlessze, de az után csak ugyan le tett rulla, félvén ne talántán valami Szerentsétlenség következék. Ad 8um. Mintegy Karátsony Beötye előtt Farkas György Ur Beregi Uram Szobájában bé jóvén a' Kanapéra melléje le ült a' hol a' Tanu is akkor jelen volt, igen sokat beszélgettek együtt deákul de miről? a' Tanu nem értette. Hanem egyszer Beregi fel költt, és öszve tett kézzel kérte Deákul valamire Farkas Györgyöt, de Farkas György fejébe nyomván a' Kalapját, s a' Tanut, és egy Siket kántort a' kivel együtt le jött Farkas Ur Beregi Úrhoz, ki küldette a' Szobából, a' Tanu a konyhára ment, és nem sokára hallotta Beregi Urat Tolvajt kiáltani, és egyszersmind Pisztoly Lövést is, mellyre a' Tanu, Nicetas kánonok Ur, és egy clericus oda érkezvén látták hogy: Farkas Beregi Urat ölbe tartotta, hogy az Udvarra ki vigye: azért kérték Farkas Urat, hogy hadna Békit Beregi Urnak, és nem engedték az Udvarra ki vinni, ha nem nagy nehezen ki szabadították a' Farkas kezéből, aval meg ijedvén Farkas Ur az Udvarra ki szaladott, és a mint az Udvaron ide s-tova szaladozott egy keőben meg botolván le esett; arra az Farkas Ur Gazdaszonya a' Siket kántorral le jöttek Farkas Urral valamit beszélgettek, mellytől meg ijedvén Beregi Ur, hogy ne talántán Farkas Ur az Gazdaszonyával, és az Siket Kántorral újra reá rontsanak, bé ment a' Szobájában és a' [f 97v] Puskát kihozta, és a Pincze Gátorba meg allott, Farkas Urra tartotta a' Puskát mondván lád Farkas Te már Nicetast meg csufoltad, az Aron, és az az mi cselégyünket az Ablokrul s v: Hudgyal le öntetted, Aron Szakátsát vérben keverted cselekszel é több Illyeneket vélem vagy sem? Arra azt fogadta Farkas Ur, hogy azután békét fog adni és Senkit nem fog bantani, úgy tehát Beregi Ur a' Puskáját által adta Labancz vagyis Roska Togyernek, és mind Beregi, mind Farkas Ur a' magok Szobájában bé mentek, azután Beregi Ur le ült és sokat irtt a' Püspökhöz é vagy hová a' Tanu nem tudgya, elég az hozzá hogy másnap Aron, és Nicetas kanonok Urak Beregi Urhoz jöttek, és kérték eőtet hogy ne cselekegye aztat, és Farkas Urat fel ne adgya a Püspöknek,

azután Estve Aron Ur Vacsorát adatott, a hol a' kanonokok együtt voltak és az Püspök Eötte is Drágossi Miklós, és Beregi Urat ugy békéltették meg. Ad 9um. 10um. 11^a. & 12um Jam puncto 8um responsum est ad reliqua nihil.

Tertia Testis Elisabetha Makó Pauli Kamenitzki Victoris Keő-Vágiensis consors Catholica Annorum 28.⁶⁹ adjurata et examinata fassa est:

Ad 1um. 2um. & 3um. Nihil Ad 4um Ennek előtte mindegy tizenegy Esztendővel Simon kanonok Urnál szolgálván a' Tanu egykor Beregi Páll Ur beszélhetette a' Tanunak, hogy Farkas Ur valami Kantorral rea ment volna a' Szobájában nagy Haraggal mondván: Beregi őszve törlek, és ezen mondassa után Farkas Ur mind azon fent nevezett kántort mind pedig Beregi Ur Inassát Szúts Gábort a' szobából ki küldette, és Beregi Urat azután nyakazta, és gyomrozta volna, de ez okát Beregi Ur a' Tanunak [f 98r] meg nem mondotta Ad 5um. Simon Papp Urtul halotta a' Tanu hogy Farkas Ur reá ment az Hazaban mondván Simon Unak: Te vén Disznó őszve törlek, mellyre Papp Simon Ur felelt Farkasnak, engem őszve törhetz mert én vén vagyok, de én is Papi Hitemre mondom hogy Tégedet agyon nem löllek, hanem a' Labodat el lövem, azután a' Tanu az konyhában mosogodván Simon Úr oda jött mondván: a' Tanunak, és ez Szakátsnének: hallyátok Ti tartsatok forró Vizet a' Tűznél, és ha a' Farkas reátok megyen nem mind Papnak, hanem mind egy Hunczfutnak forrázatok ki a' szemét, és felelek értetek. De miért üldözte Farkas Úr Simon Urat, a Tanú nem tudgya, hanem mikor a' többi kanonok Urak oda haza nem voltak, dolgoztunk az Hazban félvén: ne talántán Farkas Ur reánk rohannyon. Ad 6um. Nihil. Ad 7um. Azt tudgya bizonyossan a' Tanu; mert jelen volt, midőn egykor Beregi Páll Ur Simon Papp Ur Gazdaszonjátul Borsót kért, mondván: hogy az eő Borai nagyon fogynak a' Pinczében, aval a' Borsóval a' Pisztolyt meg tölti, és fogja lesni a' Bor Tolvajokat, s-eőket meg ijeszti, de ha meg töltette é a' Pisztolyt vagy sem? a' Tanu nem tudgya. Ad 8um. Most Tiz vagy tizenegy Esztendeje ugy tetzik Karatsony Beőtyében a' Tanu ez konyhában lévén halotta, hogy egy Pisztolyt sütnék ki az Ambitusra arra ki nézett a' Tanu, hát latta, hogy Farkas Ur Beregi Urat ölbe tartotta mondván: Te lőtsek, őszve zuzlak, arra Beregi Ur kiábáltt Puskát Puskát ide akkor eleresztette Farkas Ur Beregi kanonok Urat, és az Udvaron ide s-tova szaladozott már az Utza kapura, már pedig az Istálló, és kert ajtójára, de minden is bé lévén zárva sehova sem mehetett, hanem csak az Udvaron szaladgáltt még valami kőben meg botolván leesett; azután Beregi Ur Farkas [f 98r] Urra czélozott a' Puskával e' képpen deakul megszolitván eőtett Te Canis tua Mater Gazembere: állj meg vétesz é nékem többször? akkor Farkas Ur fogotta, hogy soha sem fogja többször bántani Beregi Urat, ugy azután a' többiek is a kik az Lövésre őszve gyűltek le

69 Harmadik tanú, Makó Erzsébet, Kamenitzki Pál, kővági pintér felesége, 28 éves, róm. kat.

csilápitottak Farkas és Beregi Urat, ezeket pedig a' Tanu az konyha Ablokárul nézte de ha Puska meg volt é töltve a' Tanu nem tudgya. Ad 9um. Jam Puncto 8^a. attactum est. Ad reliqua nihil.

Quarta Testis Anna Kováts Catholica MVaradiensis Annorum 70.⁷⁰ sub Juramento fatetur

Ad 2um. & 3um. Az Tanunak nem az olyanokra, hanem Feőzésre gondgya lévén azt nem tudgya ha Beregi Ur Napszámosokkal tisztította é meg azon volt Jesuiták Templomából ki hordott kőveket vagy sem? mert az Tanu Gazdája Öreg Papp Simon nem engedte meg a' Cselégének arra a' részre járni, a' hol Farkas Ur lakott hanem arra jól emlékezik a' Tanu mikor ki tisztították a volt Jesuiták Templomát, és egy koporsónak is a' Darabjait látta a' Tanu hogy tanáltak, de hová tették a' Tanu nem tudgya. Ad 4um Tíz vagy tizenegy Esztendeje lehet, látta a' Tanu, hogy mikor Beregi Páll Ur a' Tanu Gazdájával Öreg Papp Simonnal, és Horváth Nicetással együtt ebédelt, Farkas Ur oda érkezett, és Beregi Ur csak hamar ott hagyta az Ebédet, de volt é valami köztők minthogy a' Tanu az Ebédlő szobából ki ment a' konyhára nem tudgya. Ad 5um. Egykor a' Szolgáló, a' ki az Keővági Pintérhez ment Férjhez a' Simon Ur kotsissával az Jesuiták Residentiájában éppen az Farkas Ur Szálásának Abloka alatt lévő kertre Vizért ment, és a mind az Vízet akarták meríteni Farkas Ur s. v. Hugyot öntött reájok az Ablokbul, a' kotsis vissza térvén a konyhában panaszkodott a' Tanunak mondván: mit [f 99r] tsinálók az Farkas Lelkészek még az Gubámot hugyal le öntötte. Ad 6um. A miolta az Generalis költsot el rontották Aron Praepost Ur az Pinczét lakatra vetette, az Aron Praepost Bora külön volt az Beregié, Simonyié, és Farkasé pedig együtt voltak, de hogy Beregi Ur Borát lopták volna tsak tőlle hallotta panaszkodni a' Tanu. Ad 7um. Egykor Estve mikor már a' Tanu Simon Papp Urnak az Vacsorát bé adta Beregi Kanokok Ur a' Tanuhoz jött mondván: hogy adna a' Tanu neki egy kevés Borsót, arra a Tanu az Illyés Ládát fel nyitotta, és Beregi Urat kínálta, hogy vegyen a' mennyi teczik, arra Beregi Ur egy Marékkal ki vett hogy pedig keveset vett ki a' Borsóbul, a' Tanu monda Beregi Urnak hogy nem lesz az elég egy feőzetre mellyre feelt Beregi Ur: nem is kell nékem főzni, hanem egyébbre, ezután más nap mondogta meg Beregi Ur hogy eő az Pisztolját Borsóval meg tölti, és a' Bor Tolvajokat meg akarja éjeszteni. Ad 8um. Ezekután vagy harmadnapra Karatsony Beötye előtt történt, hogy midőn a' Tanu Ebédután a' Szolgálóval, a ki mostan tán Keővági Pintérné a' konyhában rakodkodott volna, hát tsak egyszer az Ambituson Puska szót hallott, mellyre a' Tanu ki nézván egy konyha Ajtóján látta hogy Farkas Ur Beregi Urrat ölbe tartotta, hogy a Lába sem érte é Földet, Beregi Ur pedig a' Pisztolyt kezében fel tartotta, de hogy a többiek

segítségére jöttek, Farkas Ur el botsajtotta Beregi Urat annak utánna Farkas Ur az Tornác ajtaján ki szaladott az Udvarra s ottan ide s-tova szaladtgáltt, Beregi Ur pedig ismét kiabáltt Puskát-Puskát ide, úgy valaki hoz be a' Puskáját melyet kezebe vevén Beregi Ur, Farkas Ur felé tartotta mondván meg löllek Canis tota Mater de az után Aron Praepost ki jött és Labancz Togyerrel el vétette tőlle az Puskát, és úgy csendesített meg, ezeket pedig a' Tanu az konyha Ablokárul nézte. Ad 9um. Jam Puncto 8° comparatum est. [f 99v] Ad 10um. Azt is latta a' Tanu hogy a mint Farkas Ur ide s-tova szaladgáltt az Udvaron, az Udvaron lévő Eperfák között Kutya fák is fák voltak melyeket ki vagdalták, s-annak az Törsekjében el botlott, és le esett a Kalapja egy felé maga pedig más felé esett, s-el nyultt a' földén. Ad 11um. A Tanu Gazdája egykor beteges levén midőn (Betsulettel szolván) Per-vaturul a Szobájában ment volna Farkas Ur éppen akkor a' maga Szálasirul jött az Ambitusson, és Simon Papp Urat meg látván: egy darab Téglát úgy utánna hajtott, hogy ha az Lábát érte volna, minden bizonynyal el tört volna a Lába, azt pedig szemivel látta a' Tanu, és fel is vette volt azon Darab Téglát; egy kor pedig Aron Praepost Urat is úgy a' Földhöz vagta Farkas Ur, hogy mingyárt a' Reverendája el hassadott, a mint Aron Ur a' Tanunak meg is mutatta a' Reverendáját. Annak utánna csak ugyan Aron Ur Szakátsát úgy meg verte hogy egész három napig feküdt beli; Horváth Nicetas Urnal pedig olly nagy üldözéssel volt, hogy Nicetas Nappal sem merte előtte nyitva tartani a' szobáját, az pedig mind attul esett, hogy Farkas Kanonok többnyire mindétig részeg volt. Ad 12um. Vége lévén az Lármának, az igaz, hogy Farkas Ur fogatta volt Beregi Urnak hogy ezután csendességben fog lenni, és senkit sem fog haborgatni, a mint ez igaz hogy Beregi Ur többször annál, a melyet az Tornácra botsajtott, nem lött. Ad 13um. azon fel fogadott csendesség csak egy kevés ideig tartott köztök, mert ezután nem sokára az Pincze Osztasson keztek ismét együtt veszekedni. Ad reliqua nihil. Post Conclusionem suae Fassionis Testis haec sequentia adhuc addidit: Egykor midőn a' Tanu Papp Simon Urnál lakott Farkas Ur Simon Urra a' Tanu jelenlétében rea rohannt Simon [f 100r] Ur Szobájában mondván: Te vén Disznó öszve törölök mellyre Simon Ur azt felelte Farkas Urnak mit akarsz vélem Farkas? mit vétettem néked; öszve törhetz engem mert vén Ember vagyok, de Emberségemre mondom, hogy ha vélem valami kezdesz, a' Labadat el lövöm, a' Tanu látván hogy nem jó dolog léssen belőle ki ment a' konyhára, azután nem tudgya mit tsinaltak ketten magok közt, elég az hozzá hogy Simon Papp Ur ki jött az konyhára a Tanut és az mostani Keővági Pinternét meg szólitván: halljatok Ti tartsatok forró Vízet az Tűznél, és há Farkas ha reátok jön nem mind Pappnak, hanem mind valami dűhős kutyanak forrázzátok ki szemét, de miért esett köztök a' Veszekedés minthogy deakul beszélgettek a' Tanu nem érthette.

Quintus Testis Joannes Alb G. Ritus Unitus Incola Varad-Olasziensis Annorum 32.⁷¹ adjuratus fassus est:

Mivel a' Tanu az Görög Ritusson levő Varadi kanonok Urak között soha sem forgott semmi bizonyast a' tett kérdésekre vallani nem tud, hanem közönségesen hallotta, hogy Farkas Ur senkivel meg nem tud egyezni, és fő képpen Beregi kanonok Urat nagyon üldözi.

Sextus Testis Philippus Abrudán V-Olasziensis Annorum 36.⁷² adjuratus fatetur:

Tanunak a' meg holt Bátya Abrudán Ferencz a' volt Jesuiták Templomában Egyházfi lévén, a' Tanu látogatás vegett gyakran hozzá ment és a' mint ez Templom, és Farkas Ur Szállása között levő Udvarra mellett el kellett menni, azon az Udvaron latott a' Tanu holmi Téglakat és keőveket, de mi félék lehettek a' Tanu nem tuga; hanem az igaz hogy Farkas; és Aron Praepost Cselégyei holmi Motskokat, és [f 100v] minden csunyasagokat oda öntöttek, melly olly nagy Bűdesség volt hogy Ór bé dugás nélkül nem le hetett ottan elmenni. Azt is halotta a' Tanu a' Bátyátul hogy Farkas Ur egykor Beregi Urra reá rohant meg akarván eőtet fojtani, és Beregi Ur egyéb képpen Farkas Ur kezétül meg nem tudott szabadulni, hanem Tolvajt kiátott, és az Pistolyát az Tornácra ki sűtötte, ugy a' többi kanonok Urak, és ott levő Emberek jöttek segítségére, és Beregi Urat az Farkas kezébül ki szabadították ennek pedig Tiz vagy tizenegy Esztendeje lehet, de az okát a Tanu a' Batyátul nem vizsgálta nem lévén gondgya az olyanokra.

Septimus Testis Michael Sőrös Varad-Olasziensis annorum 40.⁷³ adjuratus nihil.

Octavis Testis Paschalis Bodnár Várad: Olasziensis Graeci-Ritus Unitus Annorum 32.⁷⁴ sub juramento fatetur sequentia:

a' Tanu mivel nem igen volt járatos a' Residentiában kanonok Urak közzé bizonyosan nem tudgya ha volt é veszekedés közöttök vagy sem hanem az kanonokok Cselégyeitül, és az meg holt Egyházfitül Abrudán Ferencztül egykor halotta a' Tanu hogy Farkas Ur, és Beregi Ur egyszer nagyon őszve vesztek és egy mást Puskával is kergették volna ad reliqua nihil.

Nonus Testis Petrus Szilágyi Várad Olasziensis Annorum 34.⁷⁵ examinatus fatetur nihil.

71 Ötödik tanú, Alb János, váradolaszi lakos, 32 éves.

72 Hatodik tanú, Abrudán Fülöp, váradolaszi lakos, 36 éves.

73 Hetedik tanú, Sörös Mihály, váradolaszi lakos, 40 éves.

74 Nyolcadik tanú, Bodnár Paszkál, váradolaszi lakos, 32 éves.

75 Kilencedik tanú, Szilágyi Péter, váradolaszi lakos, 34 éves.

Decimus Testis Elias Barakonyi Várad=Olasziensis Graeci Ritus Unitus Annorum 54.⁷⁶ examinatus fassus est nihil.

[f 101r] Undecimus Testis Simeon Nyegro Varad-Olasziensis Graeci Ritus Annorum 70.⁷⁷ adjuratus examinatus fatetur nihil.

Duodecimus Testis Simon Tobias Varad Olasziensis Annorum 42.⁷⁸ adjuratus examinatus fatetur nihil.

Decimus Tertius Testis Junior Joannes Papp MVaradinensis Graeci Ritus Unitus Annorum 29.⁷⁹ adjuratus examinatus fassus est:

a' Tanu akkor időben sijeder lévén mikor Farkas György Urnak szolgálképpen volt nem igen sok gondgya volt az Illyenekre azért egyebet nem valhat, hanem hogy Papp Urak gyakran magok között veszekedtek de miért a' Tanu nem tudgya. in reliquo nihil.

Decimus quartus Testis Joannes Szilágyi Annorum 28. Graeci Ritus Unitus MVaradinensis⁸⁰ sub juramento examinatus fatetur.

a' Tanu így kérdésekre felelni nem tud hanem a' menyire Farkas Ur Cselekedeteire emlékezhetik ezt valhattya úgy mint: ennek előtte tiz vagy tizenegy Esztendővel Simon Kanonok Urnál kotsis lévén tudgya bizonyossan hogy mikor az Jesuiták Templomát számunkra ki tisztították az oltárokat, és Egyébb Templomi Őszközőket a Sekrestyébe rakták, az Téglákat és holmi keő Port melyet az Templombul ki hordottak Farkas Ur az Templom és a' maga szállása között lévő Udvarra hanyatta: a' hova Farkas Ur, és Aron Praepostnak a' Cselégyei minden moslékot öntöttek sőt még oda is jártak motskolni; mellyet Beregi Ur nem szenvedhetvén [f 101v] ennyihány Napszámossokat fogadott és gődröt asotván azon Templombéli kőveket elassatta. Arra is jól emlékezik a' Tanu mikor Simon Papp Urnál kotsis volt hogy egykor midőn Beregi Ur Nicetas és Simon kanonokok együtt ebédeltek Farkas Ur nagy Haraggal oda érkezett elébb Simon Urra reá tamadott, azután Beregi Ur mingyárt oda hadta az Ebédet és bé ment a' maga Szobajaban, Simon Urral a' Pörlekedést el vegezvén Farkas Ur az után Beregi Urra mint a' Szobajaban azt halotta a Tanu, mindha nyagatta volna olly kiabalassal volt Beregi Ur, de az után az Istállóban le ment a' Tanu nem tudgya mit tsinaltt Farkas Ur Beregi Urral a' Szobában, elég az hozzá hogy alig volt egy

76 Tizedik tanú, Barakonyi Illés, váradolaszi lakos, 54 éves.

77 Tizenegyedik tanú, Nyegro Simon, váradolaszi lakos, 70 éves.

78 Tizenkettedik tanú, Tóbis Simon, váradolaszi lakos, 42 éves.

79 Tizenharmadik tanú, ifj. Papp János, váradolaszi lakos, 29 éves.

80 Tizennegyedik tanú, Szilágyi János, váradolaszi lakos, 28 éves.

egy kiskorig a' Tanu az Istállóban azonnal hallott egy Puska Lővést az Tornác-
czon, mellyre mind a' Tanu mind pedig a' többi kanonok Urak őszve jővén latta
a' Tanu, hogy Farkas Ur, Beregi Urat ölbe tartotta, és Beregi Urnak akkor is
kezébe volt az Pisztoły, mellyet Aron Praepost valami Roska nevű kántorral el
vétette Beregi Urtul s-ugy szabadítottak ki Beregi Urat Farkas kezéből, az után
Farkas Ur az Udvarra ki szaladott, és ottan kergették egymást. Ismét egyszer
Farkas Ur az Aron Cselégeivel őszve veszvén a' Szakátsát ugy őszve véreszte,
hogy ennyi hány napig fekütt beli, és nem egyébért verte meg, hanem hogy az
Farkas Ur Gazdaszonya Aron Ur Szakátsához járatos volt, valamint a' Tanuhoz
is ennyi hányszor le jött volt az Istállóban, de a' Tanu nem akarván véle őszve
szövetkezni Farkas Urnak meg panasolta volt. Farkas Ur azt parancsolta volt a'
Tanunak, hogy ha az Gazdaszonya az Istállóban [f 102 r] megyen verje ki onnan;
a' Tanu Farkas Ur parancsolattyának engedelmeskedni akarván mikor oda ment
Farkas Ur Gazdaszonya a' Tanu Balta Nyellel reá ütett egyszer mondvan hogy a'
Tanuhoz többé nem járjon, mert rosszul fog járni, azonban a' Gazdaszony meg
panasolta Farkas Urnak hogy a' Tanu egyszer meg ütette, Farkas Ur a' Tanun
olly Boszut allott hogy mikor a' Tanu az Szolgálóval Farkas Ur Ablóka alatt levő
kutra ment Vizért, Farkas Ur ugy le öntötte hogy a-Feje, s egyéb Ruhája tiszta
Hugy volt. Egykor pedig Simon Urat ugy meg hajtotta egy Téglával, hogy ha a'
Lábát érte volna minden bizonynal a' Laba el törtt volna.

Super quibus praevio modo per me exceptis Testium Fassionibus praesen-
tem Excellentiae Vestrae facio demissam Relationem. MVaradini Die 17 Januarj
1790.

P. H.

Fran. Ferdényi mp. Iudicii subalterni Bihar. assessor qua deputatus.

4.

Beregi Pál kanonok latin nyelvű összefoglalója a Farkas Györggyel 11 évvel korábban kiobbant vitájáról

Dátum nélkül, valószínűleg 1789-ben keletkezett irat.

ANSJB Ep. Gr. Cat. Oradea Fond 169. Inv. 1403. dos. 281/1768-1816.

[f 41r] Species facti

Moyse Dragosy noster epsicopus Anno 1777° Vienna descendens, Jacobum
Aron Praepositum, Generalem Vicarium, constituit, hospitioque in sua aula sus-
cepit. Georgius Farkas canonicus huic servi Jacobi Aron invidens, Joannem Si-
mon et Nicetam Horvath ad suas partes allexit, et nescio quale contra episcopum,

et Jacobum Aron non movit bellum. Ego post consecrationem Episcopi 8^a 8bris⁸¹ Anni supra laudati factam, Aradinum ad parochiam redior, et non prius, quam 4^a Martii 778 pro consistorii celebrandis Varadinum comparui. Enorme Chaos reperi. In gravissimis etiam negotiis Episcopus praesidere recusat. Frument fratres, ore muto respondent. Undecim diebus moram nectens, die diei, per Georgium Farkas, aliis praementionatis non parum concurrentibus Episcopum divexari, quod duos monachos eis praeposuerit, alterum utpote a capite, qua Praepositum simul ac Vicarium Jacobum Aron, alterum a pedibus, qua Forraneum Vicarium Temesvariensem Nicephorum Aron, utrumque cum meliori subsistentia. Frustra quod semel factum est. infectum fieri nequit, fratribus decantavi, et nosmet divinae humanaeque legi conformare, ac propagatione s. religionis operari svadebam. Nam

§ 2°

anno eodem Junio ad consistorium convocatus idem bellum inextinum durare comperi, eo distincto, quod Episcopus et Jacobus Aron silentio omnia vincebant. Sed et Dominus Farkas praeter horas consistorii ad aulam episcopi intrare non audebat, [f 41v] interim eodem anno 1778 me fintis gravioribus consistoriis Aradinum ad parochiam reduae, residentiae abolitae societatis, una cum ecclesia, et appartenentiis, Episcopi Moysi Dragosy consignata est, ad quam Georgius Farkas, et Nicetas Horváth semel transtulerunt, quos Jacobus Aron etiam secutus est: Joannes Simon in domo parochiali mansit.

§ 3^{io}

Ego eodem anno suffecto. Mihi Alexio Pocsi Parochinum me Varadini transtuli, et ad civem Eliam Orosz recepi, totamque hyemem usque ad initium Juny 1779 in MVaradini exegi; Id tamen interea effeci, quod Joannes Simon, quem puulo post secutus est Nicetas Horváth episcopo et Jacobo Aron reconciliaverim, Georgium autem Farkas nullis artibus reconciliare potui. In Junio annis ejusdem Aradinum pro continuatione aedificiorum parochialium per Episcopum missus, usque fere finem 8bris moram habui, interea eadem aestate Joannes Simon etiam se ad eandem residentiam abolitae societatis transtulit, sed quia,

§ 4°

Tum ex fama, cum ex aliis civibus, fratribusque, et eorum famillis didicerim per Dominum Georgium Farkas Jacobo Aron in persona, et in proprio cubiculo, injurias, adgressiones, et violentas manus illatas fuisse. Postea eundem Jacobum Aron loco fustis arrepto a posterioribus pedibus cane inpetitum, imo cocum ejus de media nocte pene usque recem contritum.

Nicetam Horvath adeo conternatum, ut [f 42r] non sit ausus absentibus studiosis januam reseratam servire.

81 október

Joannem Simon lapidibus impeditum esse. Prout sub L.⁸² § 1° 3^{io} & 4°. Sub M.⁸³ § 2°, 3^{io}. Sub K. testis 3^{io} ad 5um, testis 5° ad 15um, generaliter testis 4° ad 5um, testis 14° ad idem.

Perhorrescebam ad residentiam ire argumento, quod si hoc in viridi, quid in arido? Id est si tanta cum fratribus, sibi natione junctis Georgius Farkas per aestatem fecit, quid faciet mecum, quo cum Rutheno? Idcirco, apud certum Germanum mihi duo cubiculos conduxit. Quo auditus Episcopus variis et potissimum argumento, quod quemadmodum Jonannem Simon et Nicetam Horvath ad concordiam cum Jacobo Aron pertraxerim, Georgium Farkas quoque ad eandam harmoniam permovebo; me ad transeundum ad residentiam disposuit, imo fere compulit.

Interim penes pacis tranquilinatisque svarionem victima sum effectus. Nam § 5to

Ut sileam de adgressionibus, illam, quam prandenti, mihi die, quam aras latinas, ex ecclesia abolitae societatis elatas, per eundem Farkas, compotatoresque, et familiam tum ejus, cum Jacobi Aron contumeliose polutas, perpurgavi, sepelirique feci, intulit, praeterire non possum; qui potus tantopere in me invectus est, ut prandium interrompere, et memet claudere debuerim. Prout sub K.⁸⁴ Testis 1us ad 2um Testis 2us ad 1um 2um 3^{ium} et 4um. Testis 4^a ad 4^{tum}, Sextus et 14us generaliter.

Imo caeteros fratres, et episcopus ob hunc ararum contemptum, coram latinis suspectos reddam, latinas aras e pollutione erruerim.

§ 6to

Ego victum cum uno cum Vicaro Horvath apud Joannem Simon servavi, interim vinum [f 42v] meum, in communi Coelario, in vasis ferreis circulis provisus magnam hebdomadatim falcidiam pariebantur. Ea propter, et simul quod clavis altera apud Praepositum Aron, altera vero ei simillima apud Georgium Farkas servabunt, ac tum iidem cum suis computatoribus nimium vino indulgebant, cum vero, quod utriusque familia fuerit omni die, jucunda, cemulentaque, eisdem falcidiam vini mei exposui, curamque clavis habendam petii; Uterque eorum negavit suam familiam meum vinum falcidare. Quia vero eadem falcidia vini duravit pisis leviter replevi pistoletas, et cum duobus Nicetae Horvath studiosis ad caelarium me recipere, fures vinorum quantum velim accipere sinere, explosio pistoletis terrefacere ligare, et una cum vino furto sublato suis Huris statuere decrevi; interim renisu, nefur in amentiam, vel valetudinis decrimentum incidat supersedi; et ita pistoletae meae repletae monserunt. Prout sub K. testis 1us ad 7um et 8um Testis 2us ad 6um Testis 3^{ius} ad 7um quarta ad 6um et 7um item sub L. E.⁸⁵ 5.

82 Az L betűjel alatt hivatkozott dokumentumokat nem ismerem.

83 Az M betűjel alatti forrás a Függelék II. 1-es szöveggel lehet azonos.

84 Az előző tanúvallomások szerepelnek a K betűjel alatt.

85 Az E betűjelű dokumentumokat nem ismerem.

§ 7°

Anno eodem 1779° die 7^a Aprilis, Idem Dominus Farkas, prioris diei nec dum (ut ita dicam) fedormita crapulo, sub K. ad 11um et L. E. 1° et 2° sumpti prandio renovavit, semet ad statum rixandi, certandique posuit, et hora 3^{ia} pomeridiana, adnexo sibi ne fors pro juvamine surdo cantore Nagy Letensi Moldovan dicto, insperate ad meum cubiculum venit, paulo post in me investus est, quidum cum compositis manibus ut me in bona pace relinqueret intense rogassem conspu-tis palmis, capiti appresso, petaso me arrepturus, praememoratum cantorem (ut mihi argumentari licet) pro custodia foras exmisit et ephehim meum terrefac-tum, ex cubiculo ex esse jussit, [f 43r] effective me arripuit, stravioque ego contra tantum belluam, in bellis alioquin sat, superque vociferabar, ac in cassum; Nam siquidem frigidum erat, nemo fratrum (utpote qui in quarto, qui vero plane in sexto cubiculo clausis januis erant) accurebat taliterque ego jam fere victima, Deo ita juvante usque ad bombardulas (vulgo Pistoletas) perluctatus, unam rapui, et usque januam luctatus, dorsum collumque ei pulsandum reliqui, magno labo-re januam tantillum, ut manum cum pistoleta ad ambitum protendere potuerim, aperui; ac pro accursu fratrum explosi; quo explosione facta, idem farkas januam aperuit, me a dorso per pectus una cum pistoleta explosa rapuit, et foras terrae gelidae allidendum ferebat; sed accurreatibus meo ephebo, Niceta Horvath ca-nonico, et nescio unde Petro Diomalis, ac me ex manibus ejus libertibus, gelidae terrae allisionem viscerumque expressionem evasi.

Is vero a tot hominum accursu confutus, prae ebrietate, et in se excitato feri-tate caecus dum ex ambitu ad arenum fugisset, in aliquid impingens ipse suapte cecidit; surgens autem nescio quo metu sui oblitus, ad haram porcorum semet recepit, ego vero ad cubiculum meum me recepi; interim corde, ex incusso metu trepidans, sensim ad ambitum exivi, et ex fenestra prospexi, vidensque eum cum praelibato cantore in aula, et cum sua servili Maria Lup ex fenestra prospiciente aliquid colloqui, tandem servile descendere, rursum metu, ne jam perfracta janua suffocent sclopum pisis dumtaxat (prout praemisi) tepletrum eduxi; et clamavi, ut pro accursu ex [f 43v] cubiculis exeant, mihi que adsint! quo viso auditoque servilis Farkasum Maria Lup, levatis togis, sursum ad superiorem tractum fugam dedit, Moldovan surdus cantor a Farkasia recessit. Nicetas Horvath et Jacobus Aron, cum Theodoro Labantz ad ambitum prodivit; quorum fultus praesentia ex ambitu, ad Aream sex, septemve gressus, utpote cis arbores exivi, secti, sculpum levavi, et sequentibus eundem virum grassantem interrogavi: Tu bellua et non homo, grassator et non sacerdos! quid tibi peccavi, cur me suffocatim venissi? Non satis tibi? Praepositum stravisse, totiesque impetiisse? coci aroniani san-guinem fudisse, Nicatem Horváth et Joannem Simon ad me ita redegisse, Imo ipsum Epsicopum ad sui impotentiam adflictationibus deduxisse? dic faera, non homo! habitabisne in pace? et veniene me amplius suffocatum, nec ne? Quibus

auditis sursum, deorsum a sclopo metuens fugitans, sufficienter defatigatus subtitit, ac me depraecatus, cum omnibus tranquillam vitam se acturum promisit. Ego quoque sclopum demisi, et verbis tantem eundem petens, avenienti a post Theodor Labantz, et pro relatione ad cubiculum petenti sclopum tradidi, non tamen eundem sclopum vel attraxi, vel solvi, nec plures explosiones praeter primo praemissam ex cubiculo pro accursu factam, feci. Et Labantz non violenta manu sclopum a me accepit, sed per Jacobum Aron, dum jam Farkasium vidisset humiliatum, et pacificam cohabitationem promittentem audivisset, missus sclopum sibi tradi petiit, et me adhuc alter eante, manu cepit, cui facile dimisi [f 44r] et ad cubiculum referre jussi, prout sub K. Testis 1us ad 9um 10um et 11um item Testes 2us 3^{ia} 4^a ad 8um Testis sextus et 14^{tus} generaliter, item sub I.⁸⁶ contra me inductus testis 2^a ad 4um nec non L. E. 6°.

His ita factis is ad suum cubiculum rediit, ego vero cessante cordis trepidatione, et metu, ad epsicopum ivi, casuque narrato, eundem ut causam istam coertionis Farkasii assumat, intense rogati, Quod? Episcopus ipse Viennae in collegiao Sanctae Barbarae sibi factam per Farkasium adgressionem enarrat, clarisque pactis quod cum judicare non audeat, exponit. Tum ideo, quod eum metuat cum quod quibuscum causam assumere deberet, ut pote Praepositum, Jonannem Simon et Nicetam Horvath pari passu laeserit, contra quorum iudicatum excipere potest. Ea propter

§ 8°

Eidem Episcopo aliud medium iudicandi projectavi, nimirum in conformitate Cap. 6^{ti} Conc. Trid. sessionis 25° de reformatione ex V. Capitulo latino tamquam proximiori, duos, tresque canonicos pro auxilio iudicii petere. Hoc etiam Episcopus reprobavit; unde coram Eodem me claris pactis fine assumendae causae Archiepiscopo, eminentissimo, quippe Domino Primati supplicare declaravi, et domum redux memet instatiae formandae accinti, prout sub K. testis 2us ad 8um circa finem

Episcopus re subodorata omnes fratres ad me sedandum disposuit Prout Ibidem,

unde

§ 9°

Accepto a Domino Farkas missa, [f 44v] a Praepositi deprecative scheda, Prout sub Pro memoria, ad episcopum vocatus tum per alios canonicos, cum per ipsum epsicopum Moysem Dragosy argumento

quod ille ipse sibi Viennae factas injurias eidem in Domino Farkas pessererit, et quod alii haud minusquam ego laesi, se non vindicent, condonent. et

quod si ego seu hic praesentibus latinis capitularibus eundem injus vocavero,

86 Az I betűjel alatt hivatkozott, a Beregi Pál ellen tanúvallomást tévők vallomását tartalmazó dokumentumot nem ismerem.

seu archi-epicopo praesentavero, causamque assumi supplicavero, idem periculum esse, quoad dominium belényesiense non, vel Deus novit quando obtinendum. Quia nunc inquit laboro pro ejusdem obtentione, facinoribus autem istis paleim factis Altissimae Instantiae haud parum indignabuntur. Ad eidem indulgendum dispositus, et quidem pro ulteriori indulgentiae contestatione Dominus Aron, nos caeteros canonicos, una cum excedente Farkasio excepit. Prout sub. K. Testis 2^{dus} ad 8um in fine fatetur. Unde hodie dum tacui.

§10°

Me victimo facto Dominus Farkas Jacobo Aron Praeposito, Joanni Simon et Nicetae Horvath, omnibus quippe laesis, adfflictisque propter mediationem me inter et illum praestita et Episcopo me ad raepresentationes convolare non sinente tantisper reconciliatus est. At post ascensum Aron Praeposit Viennam pro rectoratu Collegii S. Barbarae in episcopi duntaxat amicitia, et adulatione perseveravit, caeteros vero Joannem Simon, Nicetam Horvath, et me rursum adffixae adffligereque studuit. Super quidem siquidem nulla quaestio sit, ego quoque tantis persilebo.

Képek jegyzéke

1. kép: A nagyváradi jezsuita rendház fölmérési rajza. MNL OL T 86. XIII/I.c. Fotó: Czikkelyné Nagy Erika
2. kép: Kétfejű sas a körösrévi Szent Mihály-templom ikonosztázionoszlopán.
3. kép: Kétfejű sas a borsai Szent Mihály-fatemplom bejárata fölött. Fotó: Mihály Ferenc
4. kép: Magyar címer a nagymihályi gör. kat. templom bejárata fölött
5. kép: Magyar országcímer a kisszokondi fatemplomban (elpusztult)
6. kép: Paholcsek Mihály: Bűnbeesés, falkép a telkesdi templomban. Fotó: Mircea Pașca
7. kép: Paholcsek Mihály: A telkesdi templom ikonosztázionja (részlet). Fotó: Mircea Pașca

4. kép

5. kép

6. kép

7. kép

Netzhammer bukaresti érsek és a Hajdúdorogi Egyházmegye felállítása*

TARTALOM: 1. Bevezetés; 2. Raymund Netzhammer érsek életútja; 3. Naplóbejegyzései a Hajdúdorogi Egyházmegyével kapcsolatban; 4. Összegzés.

I. Bevezetés

A Hajdúdorogi Egyházmegye felállítása a dualizmus korának egyetlen, a katolikus egyházszervezetet jelentős mértékben érintő intézkedése volt.¹ Ez a tény már önmagában is indokolja azt a kiemelt figyelmet, amit a kortársak – egyháziak és politikusok – részéről az esemény kapott. Ugyanakkor árgus szemekkel nemcsak a Monarchia határain belül ténykedő egyháziak és politikusok, illetve a kérdésben szintén érintett szentszéki tisztviselők követték az eseményeket, hanem a környező államok tisztségviselői is – egyháziak és világiak egyaránt. A nemzetközi figyelmet a kérdés nemzetiségi jellegének köszönhették mindazok, akik a Hajdúdorogi Egyházmegye felállításáért és ezzel párhuzamosan a magyar nyelv liturgikus használatának elfogadtatásáért fáradoztak és vívtak komoly politikai és diplomáciai csatákat.² Mivel nemzetiségi szempontból a román egyházmegyéktől átsorolandó parókiák száma és elhelyezkedése, illetve maga az átsorolás (sőt némelyek számára a Hajdúdorogi Egyházmegye alapításának) gondolata jelentett nehezen megoldható problémát, a nemzetközi figyelem ébrentartásában a magyarországi románság képviselői mellett a Román

* Kutatásaimat az OTKA K108780 számú kutatási projekt keretében végeztem.

1 SALACZ GÁBOR, *Egyház és állam Magyarországon a dualizmus korában: 1867–1918*, (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae 2. kötet), München 1974, 157.

2 A Hajdúdorogi Egyházmegye felállításához vezető diplomáciai lépésekhez: Véghseő Tamás, „A Hajdúdorogi Egyházmegye felállításának közvetlen előzményei”, in *Athanasiana* 35 (2012) 109–121.

Királyság egyházi és világi tisztségviselői jártak elől.³ Köztudomású, hogy ebben a törekvésükben Ferenc Ferdinánd trónörökös személyében hathatós pártfogóra találtak a bécsi udvarban is, ami megerősítette őket abban a meggyőződésükben, hogy jó esélyeik vannak céljuk elérésére, és meg tudják akadályozni a Hajdúdorogi Egyházmegye felállítását.⁴

Az eseményekben sajátos szerepet játszott *Raymund Netzhammer* bucaresti érsek, aki Románia római katolikus egyházának vezetőjeként lépett fel a Hajdúdorogi Egyházmegye felállítására ellen. Mivel a német származású érsek naplójában pontosan dokumentálta érseki szolgálatának eseményeit, feljegyzései számos új szemponttal egészítik ki ismereteinket a Hajdúdorogi Egyházmegye felállításával kapcsolatos nemzetközi hivatalos és nem hivatalos lépések tekintetében.⁵

2. Raymund Netzhammer érsek életútja

A naplóbejegyzések áttekintése előtt érdemes röviden felidézni a hazai történetírásban kevésbé ismert Netzhammer érsek életútját.⁶ Ez azért is indokolt, mivel – ahogyan látni fogjuk – a Hajdúdorogi Egyházmegyével kapcsolatos események, illetve a román egyházi és állami diplomácia kudarca pályafutásának alakulására is hatás gyakorolt.⁷

- 3 NIESSEN, JAMES, „Hungarians and Romanians in Habsburg and Vatican Diplomacy: The Creation of the Diocese of Hajdudorog in 1912”, in *The Catholic Historical Review*, LXXX, 2 (Washington D.C., 1994), 238–257. CÂRJĂ, ION, „La Santa Sede e l’identità nazionale romena nel contesto della fondazione del Vescovado di Hajdudorogh (1912)”, in *Anuarul Institutului Italo-Român de Studii Istorice/Annuario dell’Istituto Italo-Romano di Studi Storici*, Cluj-Napoca I/2004, 152–161. A román szempontból releváns történeti források egy részét Cecilia Cârja adta ki: *Românii greco-catolici și Episcopia de Hajdudorog (1912), ediție, studiu introductiv și note Cecilia Cârja*, Cluj-Napoca 2009, Documenta Ecclesiastica, Presa Universitară Clujeană.
- 4 A trónörökös kezdeményezéseit Ion Cârja ismertette: CÂRJĂ, ION, „L’arciduca Francesco Ferdinando e i romeni greco-cattolici nel contesto della creazione della diocesi di Hajdudorogh (1912)”, in *Quaderni della Casa Romana* 3 (2004): „Studi di storia, di critica e di teoria letteraria raccolti e pubblicati da Ioan-Aurel Pop e Cristian Luca”, Bucarest 2004, 341–352.
- 5 A naplót az érsek leszármazottja, Nikolaus Netzhammer adta ki két kötetben: NETZHAMMER, NIKOLAUS (Hrsg.): *Raymund Netzhammer: Bischof in Rumänien*. 2 Bände. Südostdeutsches Kulturwerk, München 1995–1996. (A továbbiakban: *Raymund Netzhammer*.)
- 6 Az érsekre és a Hajdúdorogi Egyházmegyére vonatkozó naplóbejegyzésekre elsőként Szantner Viktor hívta fel a figyelmet kiadatlan doktori disszertációjában: SZANTNER VIKTOR, *A hajdúdorogi egyházmegye története a kezdetektől 1920-ig*, (kézirat). Az értekezésben több naplórészlet szó szerinti fordítását is közli.
- 7 Életrajzi adatai: *Raymund Netzhammer*, 1. kötet, 9–43. és Neue deutsche Biographie, Bd.: 19, Nauwach – Pagel, Berlin, 1999, 90–92.

Albin Netzhammer 1862-ben született a dél-németországi Winzerdorf Erzingenben földműves családban. Középiskolai tanulmányait az einsiedelni bencés kolostor gimnáziumában végezte. Érettségi után belépett a bencés rendbe, s ekkor a Raymund nevet kapta. 1886-ban szentelték pappá. 1897–1900 matematikát, kémiát és fizikát tanított a rend gimnáziumában.

1900–1902 között a bukaresti teológiai akadémián tanított, majd a rend Rómába irányította. Tanított a Szent Anzelm Egyetemen, majd a Pápai Görög Kollégium élére került. X. Piusz pápa 1905-ben bukaresti érsekké nevezte ki. „Legyen jó román!” – mondta neki a pápa kinevezése átadásakor. A gazdasági problémákkal küzdő érsekség ügyeit hamar rendbe tette, s nagyarányú építkezésekbe kezdett. Iskolákat, egyesületeket, újságot alapított és templomokat épített. A román, német és magyar nemzetiségű híveket közösséggé kovácsolta. A főváros kulturális és társasági életében fontos szerepet töltött be. Barátság fűzte Dimitrei Sturdza⁸ miniszterelnökhöz és Károly királyhoz,⁹ aki vasárnapi miséin rendszeresen megjelent az érsekség kápolnájában. Az első világháború alatt közvetítő szerepet vállalt annak érdekében, hogy Románia hadbalépését elkerülje. Ez a törekvése végül nem járt sikerrel. Románia hadbalépését követően (1916. augusztus 27.) a román hatóságok akadályozták munkáját. Amikor a központi hatalmak 1916 decemberében elfoglalták Bukarestet, számos alkalommal közbenjárt a katonai hatóságoknál a civil lakosság érdekében. August von Mackensen tábornokkal élete végéig jó barátságban maradt. A megszálló csapatok távozása után erőteljes lejáratozó kampány indult a német származású bukaresti érsek ellen. Francesco Marmaggi¹⁰ bukaresti nuncius közvetítésével a Vasile Lucaci¹¹ által terjesztett vádak Rómában meghallgatásra találtak. Amint látni fogjuk, Lucaci¹¹val személyes ellentétbe került, aki nem tudta feldolgozni a Hajdúdorogi Egyházmegye felállításakor elszenvedett kudarcot. Elsősorban azt vetették a szemére, hogy az ő személye áll a katolicizmus romániai terjeszkedésének útjában. Őt magát a románok gyűlölik, a katolicizmust pedig a románellenességgel azonosítják. Mivel az első világ-

8 Dimitrie Alexandru Sturdza-Miclăușanu (1833–1914) négy alkalommal is Románia miniszterelnöke.

9 Karl Eitel Friedrich Zephyrinus Ludwig von Hohenzollern-Sigmaringen (1839–1914) Románia fejedelme 1866-tól, majd 1881-től haláláig király.

10 Francesco Marmaggi (1870–1949) érsek, bukaresti (1920–1923), prágai (1923–1925), majd varsó (1928–1935) nuncius. 1935-től bíboros.

11 Vasile Lucaci (1852–1922), görögkatolikus pap, a Román Nemzeti Párt színeiben a magyar országgyűlés képviselője. A magyarországi románság jogainak harcos képviselője.

háborút követően bizonyos vatikáni körök úgy gondolták, hogy a román ortodox egyház uniója Rómával megvalósítható, Netzhammer kúriabeli ellenfelei viszonylag könnyen elérték, hogy – bár az elképzelésnek semmi realitása sem volt – XI. Piusz pápa elmozdítsa az érseki székből. Miután egy rendkívül megalázó procedúrát követően 1924-ben lemondott, Rómában egy bíborosokból álló bizottság előtt tisztázta magát, de rehabilitására soha nem került sor. 1927-től a Werd-szigeten álló bencés kolostorban élt visszavonultan 1945-ben bekövetkezett haláláig.

3. Naplóbejegyzései a Hajdúdorogi Egyházmegyével kapcsolatban

Netzhammer érsek visszaemlékezéseiben a Hajdúdorogi Egyházmegye felállításának ügye első alkalommal az 1912. február 20-i bejegyzésben jelenik meg.¹² Károly román király megbízásából az érsek bukaresti rezidenciáján látogatást tett Alexandru Vaida-Voevod,¹³ az ellenzéki Román Nemzeti Párt képviselője a magyar országgyűlésben. Vaida-Voevod arra kérte Netzhammert, hogy mind Rómában, mind pedig Bécsben használja fel kapcsolatait annak érdekében, hogy a magyar kormány által tervezett új görögkatolikus egyházmegye ne kerüljön felállításra, mivel az sérti az erdélyi román görögkatolikusok érdekeit és magát az uniót is veszélyeztetheti. A képviselő azt is szükségesnek tartotta, hogy a Szentszék ennek a fontos kérdésnek a tárgyalását ne a bécsi nunciatúra fiatal munkatársára, Rossi-Stockalper¹⁴ ügyvivőre bízza, aki február elején Budapesten már fontos tárgyalásokat kezdeményezett,¹⁵ és aki Vaida-Voevod számára unszimpatikus volt. A beszélgetés során az is kiderült, hogy Vaida-Voevod bukaresti útjának egyetlen célja az volt, hogy a királyságbeli román politikusokat tájékoztassa a magyar görögkatolikus egyházmegye felállításának tervéről, illetve őket diplomáciai lépések megtételére ösztönözze. Össze-

¹² *Raymund Netzhammer*, 1. kötet, 347–348.

¹³ Alexandru Vaida-Voevod (1872–1950), orvos, politikus, országgyűlési képviselő a magyar parlamentben (1906–1918), Románia miniszterelnöke (1919–1920, és 1932–1933), belügyminiszter (1928–1930).

¹⁴ Alessandro Bavona bécsi nuncius 1912 januárjában bekövetkezett váratlan halála miatt a nunciatúra második embere, Francesco Rossi-Stockalper tárgyalta a Szentszék nevében.

¹⁵ Vaida-Voevod itt minden bizonnyal a Központi Szemináriumban február 8-án megtartott tárgyalásra gondolt, melyen az érintett egyházmegyek képviselői valóban már konkrétumokról tárgyaltak: ASV Segr. Stato anno 1913 rubr. 247. fasc. I. ff. 116–120v.

állított egy a Szentszéknak szóló memorandumot, amit Nicolae Filipescu hadügyminiszteren keresztül eljuttatott a Szófiában időző Vladimir Ghica¹⁶ hercegehez. Netzhammer érsek azonnal felmérte az ügy jelentőségét, és ígéretet tett Vaida-Voevodnak arra, hogy bécsi és római kapcsolatain keresztül mindent megtesz, ami módjában áll. Még aznap levelet írt a bécsi nunciatúrának, melyben hangzott adott súlyos aggodalmainak a tervezett új magyar görögkatolikus egyházmegyével kapcsolatban. Ghica hercegnek is írt, s arra buzdította, hogy használja fel római összeköttetéseit, és energikusan lépjen fel az alapítás gondolata ellen. Az aznapi harmadik levelet Rómába, a Propaganda-Kongregáció befolyásos vezetőjének, Girolamo Maria Gottinak¹⁷ címezte, akinek kifejtette, hogy a románok akarata és érdekei ellenében létrehozandó magyar görögkatolikus egyházmegye a romániai katolikus egyháznak is súlyos nehézségeket okozhat. Bejegyzését azzal az optimista mondattal zárja, hogy a leveleiben szereplő érveket a felelős döntéshozók figyelembe veszik.

Mindössze két napot kell várni az újabb naplóbejegyzésre. Február 22-én¹⁸ Maiorescu külügyminiszter¹⁹ felkereste Netzhammer érseket. Látogatásának apropója a görögkatolikus papnövendékek eltávolítása volt a nagyváradi római katolikus papnevelő intézetből. Maiorescu azt kérte az érsektől, hogy írjon ebben az ügyben a Szentszéknak. Netzhammer kifejtette, hogy jól ismeri a helyzetet, s tudomása van arról, hogy a görögkatolikus román és a római katolikus magyar papnövendékek, illetve eljárásaik között gyakori a nemzetiségi ellentét. A románok határozottan ragaszkodtak anyanyelvük használatához az intézményben, ami annak betiltásához vezetett. Mivel a románok ennek nem engedelmeskedtek, el kellett hagyniuk az intézményt. Netzhammer érsek megértéssel fogadta a papnevelő intézet vezetőinek döntését, és azon a véleményen volt, hogy a románoknak nem is lenne érdeke visszatérni a magyarok közé. Inkább annak szorgalmazását ajánlotta, hogy létesüljön Nagyváradon görögkatolikus papne-

16 Boldog Vladimir Ghica (1873–1954) román hercegi család sarja. Római tanulmányai során lett katolikus 1902-ben. 1923-ban római katolikus pappá szentelték, de engedélyt kapott a bizánci rítus szerinti liturgiavégzésre is. A kommunista hatalomátvétel után bebörtönözték és kegyetlen kínzásokkal próbálták megtörni. A hírhedt jilvai börtönben halt vértanúhalált 1954-ben. Boldoggá avatására 2013. augusztus 31-én került sor Bukarestben.

17 Girolamo Maria Gotti (1834–1916) bíboros 1902–1916 között a Propaganda Fide Kongregáció prefektusa.

18 *Raymund Netzhammer*, I. kötet, 349.

19 Titu Liviu Maiorescu 1910–1914 között külügyminiszter, 1913–14-ben miniszterelnök.

velő intézet. Maiorescu elfogadta az érsek érvelését és nem ragaszkodott a Szentszéknak írandó levélhez. A beszélgetésnek ezen a pontján vetette fel Netzhammer, hogy a szentszéki kapcsolatokat inkább a magyar görögkatolikus egyházmegye felállításának megakadályozása érdekében kellene mozgósítani, mivel az egyértelműen sérti a román érdekeket, és sok-sok román egyházközség elmagyarosítását fogja eredményezni. Netzhammer megkérte a minisztert arra, hogy tájékoztassa a királyt: ebben az ügyben már írt Rómának, s hamarosan Rampolla bíborossal is felveszi a kapcsolatot.

A következő vasárnapi mise újabb alkalmat ad Netzhammer érseknek a mozgósításra.²⁰ A székhelyén végzett misén rendszeresen jelentek meg a bukaresti diplomáciai testületek képviselői, akikkel rövid beszélgetéseket is folytatott. A február 25-i szentmisén jelen volt Fürstenberg herceg,²¹ a Monarchia bukaresti nagykövete, aki korábban Károly királynál járva tudomást szerzett Netzhammer és Maiorescu beszélgetéséről. A király megkérte a nagykövetet arra, hogy a magyar görögkatolikus egyházmegye felállítása ellen írjon levelet feletteseinek Bécsbe. A király attól tartott, hogy a romániai katolicizmus komoly károkat szenved, s a Magyarországgal kialakított jó viszony is megromlik. A nagykövet nem látott tisztán a kérdésben (különösen a liturgikus nyelv vonatkozásában), s ezért az érsektől kért tájékoztatást. Ezt természetesen meg is kapta. Netzhammer azokról a lépésekről is tájékoztatta, melyeket addig ebben az ügyben megtett.

Március 10-én a vasárnapi szentmisét követően²² Netzhammer érsek Károly királlyal is szót váltott a magyar görögkatolikus püspökség ügyében. Örömmel újságolta az uralkodónak, hogy a Rómából érkezett legújabb hírek szerint az alapítás késedelmet szenved. Ghica herceg elutazott Rómába, ahol Vives bíboros²³ szívélyes, Merry del Val államtitkár²⁴ viszont hűvös fogadtatásban részesítette. Ghica herceg beszámolója szerint az államtitkár közömbösséget mutatott a magyar görögkatolikus püspökség ügyében, amit viszont Károly király gyanúsaként talált. Az volt a véleménye, hogy ebben a rendkívül fontos politikai ügyben valójában a bíboros-államtitkárnál futnak össze a szálak. Netzhammer beszámolt arról is, hogy

20 1912. február 25-i bejegyzés: *Raymund Netzhammer*, I. kötet, 349.

21 Karl Emil zu Fürstenberg (1867–1945) 1911–1913 között a Monarchia bukaresti nagykövete.

22 1912. április 10-i bejegyzés: *Raymund Netzhammer*, I. kötet, 350–351.

23 José de Calasanz Félix Santiago Vives y Tutó (1854–1913) bíboros, a Szerzetesi Kongregáció prefektusa, Szent X. Piusz pápa gyóntatója.

24 Isten szolgája Rafael Merry del Val y de Zulueta (1865–1930) bíboros-államtitkár (1903–1914).

Bécsben is sikerült lépéseket tenni. A trónörökös sajnos elutazott a városból, az idős császár pedig a haderőreform keresztülvitele érdekében engedni fog a magyaroknak.²⁵ Károly király ekkor megjegyezte: sohase gondolta volna, hogy a magyarok valaha is egy bizánci szertartású püspökség alapítását fogják kezdeményezni.²⁶ A beszélgetésben szó esik a magyar liturgikus nyelvről, illetve a már korábban elkészült és nyomtatásban megjelent magyar liturgikus könyvekről is. A király alig akarja elhinni, hogy a magyar görögkatolikusok komolyan gondolják ezt a törekvésüket. Netzhammer ekkor egy korábbi beszélgetést idéz fel, amit Várady kultuszminisztériumi tanácsossal²⁷ folytatott. A tanácsos elmondta neki, hogy a magyar görögkatolikusok előtt példaként tulajdonképpen a románok állnak, akik szintén nem holt nyelvet használnak liturgikus nyelvként, hanem a saját népnyelvüket, s ezt Róma elismeri. Megfogalmazta a lényegi kérdést: miért tiltaná Róma a magyaroknak azt, amit megenged a románoknak? Várady szerint a magyarok egyszerűen kész helyzet elé akarják állítani a Szentszékét. Erre a király érdemben nem tudott reagálni („Na, ez egyre szebb!” – mondta).

Április 22-én Netzhammer érsek már Rómában ír újabb, a Hajdúdorogi Egyházmegyére vonatkozó bejegyzéseket a naplójába.²⁸ Rómába érkezve azonnal Girolamo Maria Gotti bíborshoz jelentkezik be, aki nemcsak szentelő püspöke volt, hanem atyai jó barátja is. Az új magyar görögkatolikus püspökségről Gotti bíboros szomorúan nyilatkozott. Elbeszélése szerint az egész ügyet a Propaganda-Kongregáció kizárásával bonyolították le.²⁹ Nem használt Radu püspök³⁰ emlékirata, a román görögkatolikusok élénk tiltakozása, Ghica herceg közbenjárása: az ügy le van zárva, s már

25 A haderőreform és a Hajdúdorogi Egyházmegye megalapítása közötti összefüggésekhez: VÉGHSEŐ TAMÁS, „A Hajdúdorogi Egyházmegye felállításának közvetlen előzményei”, in *Athanasiana* 35 (2012) 109–121.

26 Ez az őszinte csodálkozás a korabeli magyar közgondolkodásban rögzült axiómára utal, mely szerint a bizánci szertartás és a magyarság egymást kizáró fogalmak. Ennek bizonyos fokú – egy magyar görögkatolikus egyházmegye alapításának gondolatában megnyilvánuló – meghaladása csodálkozásra készítette a román uralkodót.

27 Várady Lipót Árpád (1865–1923), 1897–1911 között miniszteri tanácsos a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban, 1911-től győri püspök, 1914-től kalocsai érsek.

28 1912. április 22-i bejegyzés: *Raymund Netzhammer*, I. kötet, 361.

29 A Keleti Egyház Kongregációja (ma Keleti Egyházak Kongregációja) 1917-ben történt megalapításáig a keleti katolikus egyházak ügyeit a Propaganda Fide Kongregáció egyik ügyosztálya intézte. Rendkívül szokatlan volt, hogy egy új keleti katolikus egyházmegye felállításának folyamatából kizárták az illetékes dikasztériumot.

30 Demetriu Radu (1861–1920) nagyváradi görögkatolikus püspök (1903–1920) a Hajdúdorogi Egyházmegye felállítását legerőteljesebben ellenző román püspök.

csak az alapítás nyilvánosságra hozatala van hátra. Gotti megjegyzi, hogy Magyarország hercegprímása, Vaszary Kolos már évek óta szorgalmazza a magyar nyelv engedélyezését a görögkatolikus liturgiában. Bár semmi esély a sikerre, s Ghica herceg is csak azzal a feltétellel kapott magánkihallgatást a pápától, hogy nem hozza szóba a Hajdúdorogi Egyházmegye ügyét, Gotti mégis azt tanácsolta Netzhammernek, hogy ossza meg aggodalmait a Szentatyával. Az érsek a Vatikánba sietett és magánkihallgatásra jelentkezett. Ezt követően azonnal Merry del Val államtitkárnál jelentkezett, aki igyekezett őt megnyugtatni: az írásban beküldött felvetéseit figyelembe vették, és minden fontos kérdésben kötelezettségvállalást kértek a magyar kormánytól.³¹ Nincs miért aggódnia – tette hozzá a bíboros-államtitkár.

X. Piusz pápa április 24-én³² fogadta az érseket egy rövid, mindössze háromperces magánkihallgatáson, melyen lényegében csak a felállítandó magyar görögkatolikus egyházmegyeről volt szó. A pápa igyekezett megnyugtatni az érseket, aki nem rejtette véka alá azt a véleményét, hogy a pápa túlságosan is megbízik a magyarokban. Netzhammer nyíltan megfogalmazta azt a meggyőződését, hogy a magyarok becsapják a Szentszéket, s ismét Várady tanácsosra hivatkozott, akit a pápa is ismert.³³ A pápa próbálta csitítani a felzaklatott érseket a magyar nyelv liturgikus használatával kapcsolatban is: a Szentszék ismeri ezeket a törekvéseket, küzd is ellenük, az új egyházmegye liturgikus nyelve pedig az ógörög lesz. Netzhammer ekkor keserűen megjegyezte, hogy a magyarra fordított liturgikus szövegek már kiadásra is kerültek. A pápa erre csak ennyit válaszolt: „Tudom, ott van fenn (a polcon)”. Az érsek tovább győzködte a pápát azzal érvelve, hogy Magyarországon több egyházközségben már bevezetett gyakorlat a magyar nyelv használata. X. Piusz azonban azzal hárította el ezt a felvetést, hogy nincs oka kételkedni abban, hogy a magyarok tartani fogják magukat a kötelezettségvállaláshoz, és bevezetik az ógörög liturgikus nyelvet. Netzhammer erre ismét hevesen reagált, s kijelentette, hogy ezt egy román se hiszi el. Erre X. Piusz rendkívül fontos választ adott: „A román-

31 A bíboros-államtitkár azokra a nyilatkozatokra utalt, melyekben a magyar kormány kötelezettséget vállalt az új egyházmegye anyagi alapjainak megteremtésére és arra, hogy az anyae gyházmegyék vagyona érintetlen marad, valamint az ógörög mint liturgikus nyelv elfogadására: ASV Segr. Stato 1913. rubr. 247. fasc. 2. fol. 111, 113rv. ASV Segr. Stato 1913. rubr. 247. fasc. 3. fol. 138-139v.

32 1912. április 24-i bejegyzés: *Raymund Netzhammer*, 1. kötet, 361–363.

33 X. Piusz megjegyezte, hogy hosszú ideig ellenezte Várady püspöki kinevezését, mert nem tetszett neki az az elgondolása, hogy az egyházi birtokok egy részét átadják a parasztoknak.

nok semmit se róhatnak fel a magyaroknak! Hiszen a románok jogtalanul használják a román népnyelvet a liturgiában!” Ez az érv valóban igen erős volt, s ahogyan március 10-én Károly király se tudott erre megválaszolni, úgy Netzhammer reakciója is elmaradt. Inkább a várható zavarokra és a romániai római katolikus egyházra váró nehézségekre próbálta terelni a beszélgetést. Ezt a kísérletét azonban a pápa rövid úton leszerelte, s lezárva a beszélgetést felhívta a figyelmét arra, hogy amennyiben megfontoltan cselekszik és törekszik a kedélyek lecsillapítására, minden a legnagyobb rendben lesz.

X. Piusz pápát tehát nem lehetett eltéríteni szándékától. Tisztában volt azzal, hogy a magyar liturgikus nyelv használata komoly problémát jelenthet, s az a tény, hogy a már kiadott magyar görögkatolikus liturgikus könyvek a dolgozósobájának polcán kerültek elhelyezésre, azt mutatja, hogy foglalkoztatta is a kérdés. Az igazságosság iránti érzéke azonban azt is kimondatta vele, hogy ebben a kérdésben a román görögkatolikusoknak nyelvhasználati érveket nem lenne szabad felhozniuk.

A pápával való találkozás után Netzhammer több befolyásos bíborost is felkeresett. Naplójában³⁴ Rampolla³⁵ és Bisleti³⁶ bíborosok nevét említi, akik mindketten határozottan a magyar görögkatolikus egyházmegye ellen nyilatkoztak.

Rómából Görögországon keresztül utazott vissza Bukarestbe. A május 17-én kelt bejegyzésében³⁷ már két, a Hajdúdorogi Egyházmegyével kapcsolatos találkozójáról is beszámol. Hazaérkezése után azonnal felkereste Maiorescu miniszterelnököt, és sajnálattal tájékoztatta őt arról, hogy a magyar görögkatolikus egyházmegye ügyében a tárgyalások lezárultak, s már csak az alapítóbulla kiadása van hátra. Ugyanakkor kifejezi azt a reményét is, hogy talán a végrehajtást még meg lehet akadályozni, s az egész holt papír marad. Beszámol arról is, hogy Bécsben Rossi-Stockalper ügyvivővel is tárgyalt, aki elmondta neki, hogy Ferenc Ferdinánd trónörökös fellépése eredménytelen maradt, s hogy a pápa saját kezűleg írt levéllel fordult a császárhoz. Megemlítette azt is, hogy Merry del Val államtitkár is egyetért az alapítással. Maiorescu különösen az érsek rövid bécsi látogatására figyelt fel.

34 1912. április 26-i bejegyzés: *Raymund Netzhammer*, I. kötet, 364.

35 Mariano Rampolla del Tindaro (1843–1913) bíboros, XIII. Leó pápa idején államtitkár, aki ekkor a Szent Officium élén állt. Franciabarát és Monarchia-ellenes nézeteiről volt ismert, ami miatt az 1903-ban tartott konklávéon Ferenc József császár megvétózta a pápává választását.

36 Gaetano Bisleti (1856–1937) bíboros, a Pápai Ház prefektusa.

37 1912. május 17-i bejegyzés: *Raymund Netzhammer*, I. kötet, 368–369.

Eseménydúsabb volt a második találkozója, amire május 16-án az érseki rezidencián került sor. Vasile Lucaciu kereste fel, aki a magyar görögkatolikus egyházmegye legádázabb ellenfele volt. Vérmérsékletének megfelelően azonnal a magyarok szidalmazásába kezdett és sovínisztának bélyegezte őket. Netzhammer megjegyzi: arról persze megfélemledik, hogy ő maga a legnagyobb formátumú román fanatikuskok egyike. Lucaciu indulatosan korholta mindazokat, akik a Hajdúdorogi Egyházmegye ügyében a Szent-széket informálták és félrevezették. Azzal fenyegetőzött, hogy amennyiben a magyar görögkatolikus egyházmegye felállítására sor kerül, akkor Erdélyben minden összeomlik, az unió felbomlik, a bukaresti görögkatolikus templomot³⁸ pedig felrobbantják! Ennél a kijelentésnél Netzhammer érsek Lucaciu arcába nevetett, amitől az még ingerültebb lett. Ekkor (talán átérezve személyes felelősségét is) az érsek hangnemet váltott és figyelmeztetésben részesítette a magáról megfélemlezett papot. Kijelenti, hogy a veszély egyáltalán nem olyan súlyos, ahogyan azt Lucaciu beállítja. Jól fontolja meg, hogy a jövőben mit lép: ne lázítsa az erdélyi görögkatolikusokat a Szentszék ellen, és ne küldözgessen tiltakozó leveleket Rómába. Papként éppen az lenne a feladata, hogy csillapítsa a kedélyeket és a nyugalom helyreállításáért tevékenykedjen. Lucaciu ezzel szemben azon az állásponton volt, hogy a nép vezetőjeként neki az a feladata, hogy az embereket tájékoztassa. Elmondta még azt is, hogy Rómába utazik, és tesz egy utolsó kísérletet az egyházmegye felállításának megakadályozásáért. „Ezzel már elkésett!” – búcsúzott el tőle Netzhammer érsek.

A heves vérmérsékletű poltikus-pappal való találkozás kijózanítólag hatott az érsekre, aki május 27-én³⁹ Vaida-Voevod képviselővel találkozott. Vaida-Voevod szintén a Hajdúdorogi Egyházmegye ügyében kereste fel Netzhammer érseket. Az érsek megjegyzi, hogy Vaida-Voevod sokkal józanabb gondolkodású politikus, mint Lucaciu, s nem megy fejfel a falnak. Biztosította a képviselőt arról, hogy ő is ellenzi a Hajdúdorogi Egyházmegye felállítását, amit „politikai egyházmegyének”⁴⁰ nevez. Az érsek nem látott okot arra, hogy elhallgassa Vaida-Voevod elől a pápával folytatott beszélgetésének részleteit, illetve azt, miként vélekednek vatikáni körökben

38 Netzhammer érsek nagyon a szíven viselte a bukaresti görögkatolikusok ügyét. A meglévő templom mellett egy második építéséhez is hozzáfogott, amihez X. Piusz pápa – a fent idézett beszélgetés végén – négyezer frank személyes adományt is adott.

39 1912. május 27-i bejegyzés: *Raymund Netzhammer*, 1. kötet, 371.

40 Ez a jelző meghatározó egyházi és politikai körökben évtizedekig elkísérte a Hajdúdorogi Egyházmegyét.

a magyar görögkatolikus egyházmegye alapításáról. Figyelmeztette arra is, hogy Rómában csak a mérsékelt hangvételű tiltakozásokat veszik figyelembe, ezért a látványos és teátrális tiltakozásoknak véget kellene vetni. Jobb lenne, ha Lucaciu nem utazna Rómába, s nem tenné ki magát annak az eshetőségnek, hogy a pápa nem is fogadja őt magánkihallgatáson.

Netzhammer érsek június 16-án⁴¹ beszélt Károly királlyal a Hajdúdorogi Egyházmegyről. Az uralkodó mindössze annyit jegyzett meg, hogy Bécs sajnálatos módon a románokkal szemben előnyben részesíti a ruténeket, s ezt rövidlátó politikának tartja. Ebből a megjegyzésből gyanítható, hogy a király nem látta át teljes egészében a probléma lényegét.

A *Christifidelis graeci* bulla *Acta Apostolica Sedis*-ben való közzététele után bekövetkezett az, amitől Netzhammer érsek nagyon tartott. Mindkét befolyásos bukaresti napilap, a *Seara* és az *Adevărul* éles hangú cikkben bírálta a katolikus egyházat a Hajdúdorogi Egyházmegye felállítása miatt. Netzhammer keserűen megjegyzi: pedig ő, a katolikus egyház helyi képviselője, mennyit fáradozott azért, hogy megakadályozza az alapítást. De azt is tudta, honnan érkezett a támadás. Vaida-Voevod június 18-án megküldte neki a magyar görögkatolikus egyházmegye elleni tiltakozásának szövegét. Más forrásból eljutott hozzá Lucaciunak a pápához intézett levele is, amit június 29-én írt. Az alapító bulla szövegéből kiemeli, hogy kinek a kívánságára került sor az alapításra: Ferenc József király, a hercegprímás és a magyar püspökök. Megjegyzi, hogy a nyolcvan román egyházközség átsorolása miatt érzett fájdalmat, sőt haragot mindenki átérezheti, aki egy kicsit is ismeri a románokat. Bár a bulla kifejezetten tiltja a magyar nyelv liturgikus használatát, egyetlen románnak sincs kétsége afelől, hogy az új egyházmegye a nemzetiségek elmagyarosításának szolgálatában fog állni.

Több hónapos szünet után a következő, a Hajdúdorogi Egyházmegyére vonatkozó bejegyzést szeptember 13-án,⁴² Bécsben írja be az érsek naplójába. Az Eucharisztikus Kongresszuson a birodalmi fővárosban tartózkodó érseket Demetriu Radu nagyváradi görögkatolikus püspök a Hotel Metropolban megrendezett ünnepi vacsorára invitálta, melyre a kongresszuson részt vevő román egyháziak kaptak meghívást. A vacsora borús hangulatban kezdődött, mivel a görögkatolikus püspökök Scapinelli⁴³ nunciusnál

41 1912. június 6-i bejegyzés: *Raymund Netzhammer*, 1. kötet, 372.

42 1912. szeptember 13-i bejegyzés: *Raymund Netzhammer*, 1. kötet, 392–393.

43 Raffaele Scapinelli di Leguigno (1858–1933) érsek, 1912–1916 között bécsi nuncius, 1915-től bí-

jártak, akinek tiltakozó emlékiratot nyújtottak át. A látogatás eredményével a püspökök nem voltak megelégedve.

Bukarestbe visszatérve az érsek felkereste Ionel Brătianut,⁴⁴ akivel negyven percen át beszélgetett,⁴⁵ többek között a Hajdúdorogi Egyházmegyeről is. Részleteket nem közöl a beszélgetésből, ami arra utal, hogy új információk nem hangzottak el. Netzhammer találkozót kezdeményezett más vezető román politikusokkal, illetve a diplomáciai képviselők vezetőivel is. Ez utóbbi találkozásokat arra is felhasználta, hogy a Hajdúdorogi Egyházmegye ügyében a román álláspont igazáról győzze meg az európai országokat.⁴⁶ Ugyanebben a naplóbejegyzésben az érsek megelégedéssel nyugtázza, hogy a nem sokkal korábbi, balázsfalvi látogatásáról szóló bukaresti tudósítások azt is kiemelik, hogy mennyit fáradozott Rómában a románok érdekében és a Hajdúdorogi Egyházmegye ellenében.

1913 májusában Netzhammer érsek ismét Rómába utazott, ahol több beszélgetés során is szóba került a Hajdúdorogi Egyházmegye ügye.⁴⁷ Először atyai jóbarátja, Gotti bíboros, a Propaganda Fide Kongregáció vezetője kesergett neki azon, hogy az új magyar görögkatolikus egyházmegye egy igazi katasztrófa. Elárulta azt is, hogy az ógörög mint az egyházmegye hivatalos liturgikus nyelve komoly gondot okoz a kongregációnak, mivel teljesen kifogytak a görög nyelvű liturgikus könyvekből, s ezért nem tudnak a szükséges mennyiségben Magyarországra szállítani. Az érsek heves vitát folytatott Diamandy, az olasz államhoz akkreditált román nagykövettel, aki a Hajdúdorogi Egyházmegyére utalva a Szentszék románellenes politikával vádolta. Netzhammer természetesen nem védte meg a magyar görögkatolikus egyházmegyét, de szükségesnek látta rámutatni arra, hogy annak jelentőségét az erdélyi románok és Románia erősen eltúlozzák. Megemlítette azt is, hogy Romániában a mohamedánok is nagyobb megbecsülésnek örvendenek, mint a katolikusok. A nagykövet ezt a katolikus egyház prozelitizmusával indokolta.

Az érsek rendkívül fontosnak tartotta, hogy római tartózkodása idején Merry del Val államtitkárral találkoz hasson. Miután a pápához nem sike-

boros. 1912 nyarán átvette a Hajdúdorogi Egyházmegye felállításának ügyét Rossi-Stockalper ügyvivőtől.

44 Ionel Brătianu (1864–1927) politikus, a Román Liberális Párt vezetője, öt alkalommal Románia miniszterelnöke.

45 1912. október 31-i bejegyzés: *Raymund Netzhammer*, 1. kötet, 398.

46 1913. február 27-i bejegyzés: *Raymund Netzhammer*, 1. kötet, 417–418.

47 1913. május 3-i bejegyzés: *Raymund Netzhammer*, 1. kötet, 441–442.

rült magánkihallgatást nyernie, ennek jelentősége felértékelődött. A Merry del Val bíborossal folytatott beszélgetése nagyon hamar a Hajdúdorogi Egyházmegye ügyére terelődött. Az érsek elmondta, mennyit szenvednek a romániai katolikusok emiatt. A sajtó a katolikus egyházat a román nép ellenségeként állítja be, s az ógörög nyelv liturgikus használatának elrendelését nevelésügyi álcaként mutatja be. Az államtitkár megértéssel fogadta ezeket a panaszokat, s egyetértett az érsekkel abban, hogy a tisztán román nemzetiségű egyházközségeket visszaadják a román egyházmegyéeknek. Megjegyezte ugyanakkor azt is, hogy a tárgyalások során maguk a román püspökök is bizonytalanok voltak egy-egy egyházközség nemzetiségi jellegének megítélésében, s kétes statisztikákra próbáltak meg támaszkodni. Az államtitkár szerint indulatos és minősíthetetlen reakcióikkal,⁴⁸ illetve azzal, hogy kétségbevonták a Szentszék jogát egy magyar görögkatolikus egyházmegye felállítására, a románok nagyon sokat ártottak maguknak. Merry del Val érdeklődött a román uralkodó és a vezető politikusok véleménye iránt is. Netzhammer érsek elmondta, hogy sem a király, sem pedig Maiorescu miniszterelnök nem tekinti tragikusnak a helyzetet. Nyugodtan és higgadtan fogadták a Szentszék döntését.

Hazaérkezése után az érsek felvette a kapcsolatot Brătianuval,⁴⁹ aki azt állította, hogy bár a budapesti kormány kész lenne a *Christifideles graeci* bulla revíziójára és a román egyházközségek visszaadására, erre a Szentszék nem hajlandó. Netzhammer ezt a felvetést cáfolta a Merry del Val államtitkárral folytatott beszélgetésére hivatkozva.⁵⁰

1913 augusztusában Netzhammer érsek az ausztriai Fiecht bencés kolostorba utazott, ahol véletlenül Majláth erdélyi püspökkel⁵¹ is találkozott. A köztük lezajlott beszélgetés részleteit az augusztus 13-⁵²i naplóbejegyzésben olvashatjuk. Netzhammer azonnal a Hajdúdorogi Egyházmegyével indítja a beszélgetést és megjegyzi, hogy az alapítás mennyire a Monarchia ellen hangolta a románokat. Majláth püspök azzal védekezik, hogy őt senki se

48 1912 nyarán-őszén táviratok tucatjai érkeztek a bécsi nunciátúrára, melyek közül jónéhány halállal és fizikai erőszakkal fenyegette meg a szentszéki képviselőket.

49 1913. május 20-i bejegyzés: *Raymund Netzhammer*, I. kötet, 447.

50 A revízió valójában a román püspökök hajthatatlansága miatt nem történt meg. A magyar kormány hajlott a vitatott egyházközségek visszaadására, de cserébe azt kérte, hogy a Hajdúdorogi Egyházmegye határain kívül maradt magyar egyházközségek kerüljenek átsorolásra. A viszonyossági alapon zajló revíziótól a román püspökök elzárkóztak.

51 Majláth Gusztáv (1864–1940) erdélyi római katolikus püspök (1897–1938).

52 1913. augusztus 17-i bejegyzés: *Raymund Netzhammer*, I. kötet, 458.

kérdezte meg ebben az ügyben, így a románok alaptalanul haragszanak rá. A magyar nyelv liturgikus használatára vonatkozó felvetésre Majláth püspök felidézett egy számára rendkívül kellemetlen brassói incidenst: a Hajdúdorogi Egyházmegyéből egy pap érkezett a városba, akit a helyi magyar görögkatolikusok arra kértek, hogy magyarul végezzen nekik liturgiát. Ez hatalmas felháborodáshoz vezetett a románok körében, ami miatt a püspöknek magyarázkodnia kellett a bécsi nuncius előtt. Ugyanakkor azt is megjegyzi, hogy a magyarok nem értik: a románok miért használhatják anyanyelvüket a liturgiában és ez miért tilos a magyaroknak? Netzhammer erre azt válaszolta, hogy a románok már az unió pillanatában is a románt használták, amit a Szentszék elfogadott, a magyar nyelv bevezetése pedig újítás. Majláth püspök ezt nem tartotta lényegi különbségnek. Valóban, a magyart mint olyat azért tiltották, mert nem tartozott a szent nyelvek közé (görög, latin, héber). Netzhammer erre a felvetésre nem reagált, hanem megismételte azt az aggodalmát, hogy az új egyházmegye a budapesti kormány magyarosító szándékainak szolgálatában fog állni.

Ugyanezt a gondolatot ismételte meg Netzhammer érsek 1913. október 12-én,⁵³ amikor Bécsben Berchtold külügyminiszterrel⁵⁴ találkozott. A találkozót azért kérte, hogy köszönetet mondjon a romániai német katolikus iskoláknak nyújtott osztrák támogatásért. Jelezte, hogy a magyarok jó példával járnak előtte, mert sokat tesznek a Bukarestben élő magyarok anyanyelvi iskoláztatásáért. Ezt a románok nem akadályozzák, de sérelmezik, hogy az erdélyi románok nem kapnak ilyen szintű támogatást a budapesti kormánytól. Ekkor tereli a szót a Hajdúdorogi Egyházmegyére, ami miatt – állítja – a románok nemcsak a magyarokra, hanem az osztrákokra is haraggal tekintenek. A romániai katolikusok pedig megszenvedik ezt a helyzetet. „A magyar egyházmegyével nyilván elmagyarosítani akarnak” – jelentette ki az érsek. A külügyminiszter ezzel szemben azt vetette fel, hogy az is igazságtalan, hogy a bizánci szertartású magyarokat a román és az ószláv nyelv használatára kényszerítik. Netzhammer érsek erre a felvetésre azzal reagált, hogy a románok nem ellenezték egy magyar egyházmegye felállítását, azt viszont nem fogadják el, hogy homogén román egyházközségeket is besoroltak a Hajdúdorogi Egyházmegyébe.

53 1913. október 12-i bejegyzés: *Raymund Netzhammer*, 1. kötet, 463–464.

54 Leopold Graf Berchtold (1863–1942) az Osztrák-Magyar Monarchia külügyminisztere 1912–1915 között.

1914. március első napján⁵⁵ a vasárnapi szentmise után Károly király Netzhammer érseknek azonnal a Miklósy István hajdúdorogi püspök el- leni merényletet hozta szóba. Az uralkodó meg volt győződve arról, hogy a politikai indíttatású merénylet miatt a magyar-román megegyezés lehe- tősége végleg kútba esett. Ugyanakkor abban bízott, hogy bár a közeli ki- egyezés lehetősége immáron nem reális, de az eddigi tárgyalások legalább egy jövőbeni megállapodás alapjait lefektették.

A következő, a Hajdúdorogi Egyházmegyére vonatkozó bejegyzés másfél évvel később születik,⁵⁶ és már Netzhammer egyéni tragédiájának előjeleire utal. A bukaresti könyvesboltok kínálatában megjelent Constantin Lucaciu, Vasile Lucaciu testvérének könyve, mely az „Egyház, iskola és hadsereg” cí- met viselte. A 192 oldalas műben Netzhammer legnagyobb meglepetésére a szerző a bukaresti érseket magyar ügynökként bélyegezi meg. Azt állítja Netzhammerről, hogy Rómában a magyar görögkatolikus egyházmegye felállítása érdekében lobbyzott. Naplóbejegyzésében az érsek felidézi azokat a lépéseket, melyeket valójában a magyar görögkatolikus egyházmegye fel- állítása ellen tett. Megjegyzi azt is, hogy a Vasile Lucaciual folytatott heves vitája után, melynek során rendreutasította a magából kikelt papot, Lucaciu megszakította vele a baráti kapcsolatot. Most pedig testvérén keresztül arra törekszik, hogy besározza őt a nagy nyilvánosság előtt, és kapcsolatai révén szentszéki körökben is. Netzhammer megállapítja, hogy mivel Constantin Lucaciu könyvében a Szentszékről is negatívan nyilatkozik, sőt a pápai té- vedhetetlenség dogmáját nevetség tárgyává teszi, aligha fognak Rómában hitelt adni vádaskodásainak. Bejegyzése végén megállapítja, hogy beigazo- lódik az, amit magas helyről már korábban hallott: ezek a papok (ti. a két Lucaciu) legfeljebb unitusok, de nem katolikusok...

1916 februárjában⁵⁷ egészen sajátos körülmények között esik ismét szó a Hajdúdorogi Egyházmegyéről a bukaresti érseki palotában. Az első világ- háborúban a központi hatalmak mindenképpen semlegességre kívánták bírni Romániát. A német kormány képviselőjében 1916. február 16-án ti- tokban Bukarestbe érkezett Matthias Erzberger,⁵⁸ akinek az volt a felada- ta, hogy lépjen kapcsolatba Ferdinánd⁵⁹ román királlyal, s bírja rá arra,

55 1914. március 1-jei bejegyzés: *Raymund Netzhammer*, I. kötet, 484.

56 1915. november 19-i bejegyzés: *Raymund Netzhammer*, I. kötet, 585–586.

57 1916. február 20-i bejegyzés: *Raymund Netzhammer*, I. kötet, 606–609.

58 Matthias Erzberger (1875–1921), német politikus, diplomata.

59 Károly király 1914 októberében bekövetkezett halála után unokaöccse, Ferdinánd (1865–1927) követte a trónon.

hogyan ne adja fel a semlegességet. Erzberger ragaszkodott ahhoz, hogy a találkozóra a bukaresti érseki palotában, a szokásos vasárnapi mise⁶⁰ után a legnagyobb titoktartás mellett kerüljön sor. A megbeszélés lényegéről Erzberger tájékoztatta Netzhammert, aki a diplomata szavait naplójában feljegyezte. Ezek szerint Ferdinánd király szerint a Monarchia és Románia viszonyának megromlását ügyetlen diplomatai idézték elő. Az osztrák politika több hibát is elkövetett, melyek között első helyen a Hajdúdorogi Egyházmegye megalapítását említi. Ez a románokat nagyon elkésérítette és a Monarchia ellen hangolta. Erzberger ekkor közbevetette, hogy ismeri az ügy részleteit és tudomása van arról, hogy a bécsi nunciatúra akkori ügyvivőjét, Rossi-Stockalper lefizették.⁶¹ Ezért és más vádak miatt (köztük a kémkedés is szerepelt) Erzberger elérte a Szentszéknél Rossi-Stockalper visszahívását.

Ez az utolsó, említésre méltó bejegyzés Raymund Netzhammer érsek naplójából, ami a magyar görögkatolikus püspökségre vonatkozik. Fennmaradt azonban még egy levél, amit az érsek 1918. január 27-én írt Ottokar Czernin⁶² grófnak, a Monarchia külügyminiszterének. Ennek a levélnek a végén van egy rendkívül érdekes (s talán nem túlzás: döbbenetes) megjegyzés, ami a magyar görögkatolikusokkal kapcsolatban egészen új gondolatot tartalmaz. A hosszú levélben Netzhammer egészen általános helyzetelemzést ad a katolicizmus romániai helyzetéről és annak nemzetközi vonatkozásairól. Gondolatmenete végén viszont a következőt írja: „Ha az újonnan alapított Hajdúdorogi Egyházmegye liturgikus nyelvének nem a görögöt, hanem a latint írták volna elő, sokkal könnyebb lett volna ezeket a magyar görögkatolikusokat a keleti szertartástól elszakítani és a latin rítusra átvezetni”.⁶³ Az eddig fellelt levéltári forrásokban még csak hasonló elgondolással sem találkoztunk.

60 Ahogyan Károly királynak is szokása volt, Ferdinánd is az érsek vasárnapi miséjét látogatta.

61 Nem írja le, kik fizették le, de a szövegkörnyezetből kiderül, hogy Erzberger feltételezése szerint a gyors tárgyalásokban érdekelt magyar kormány fizetett kenőpénzt.

62 Ottokar Czernin von und zu Chudenitz gróf (1872–1932) a Monarchia külügyminisztere 1916–1918 között.

63 *Raymund Netzhammer*, II. kötet, 1533.

4. Összegzés

Netzhammer érsek naplóbejegyzései jól érzékeltetik azt, hogy a Hajdúdorogi Egyházmegye felállítása államhatárokon átnyúló politikai játszmák részévé vált. A magyar görögkatolikusok ugyan valós lelkipásztori problémáik megoldása érdekében szorgalmazták évtizedeken keresztül egy magyar görögkatolikus egyházmegye felállítását, a kérdés nemzetiségi vonatkozásai és összetettsége miatt politikai síkra terelődött, ahol az egyes szereplők saját érdekeiknek megfelelően értelmezték a tényeket, és próbáltak hatást gyakorolni az események alakulására.

Netzhammer érsek egyike volt ezeknek a szereplőknek. Magatartását és álláspontjának kialakítását egyrészt a románok iránt érzett szimpátiája, másrészt pedig a rá bízott közösség érdekeinek figyelembevétele határozta meg. X. Piusz azzal a bátorítással küldte Bukarestbe, hogy „legyen jó román”, s ezt Netzhammer maradéktalanul teljesítette. Jól ismerte a román kultúrát és szellemiséget, s őszintén azonosult mind a királyságbeli, mind pedig az erdélyi románság érdekeivel. A természetes szimpátián túlmenően katolikus közösségének jövője is szeme előtt lebegett. Mivel egy olyan országban élt, ahol az ortodoxok alkották a lakosság többségét, és feladata volt a katolicizmus terjesztése, számára óriási jelentőséggel bírt, hogy milyen a katolikus egyház megítélése a lakosság, a politikai elit és a sajtó részéről. Rendkívül sokat fáradozott azon, hogy elfogadtassa magát a román főváros meghatározó köreiben, mert ezáltal küldetésének sikerességét is segítette. Ez motiválta akkor is, amikor a Hajdúdorogi Egyházmegye alapítása ellen kezdte el mozgósítani kiterjedt kapcsolatrendszerét. Tudta, hogy egy magyar görögkatolikus egyházmegye megalapítása sérti a románság érdekeit, és a közvéleményt érzelmileg is a katolikus egyház ellen hangolja.

Bár sokat foglalkozott a kérdéssel, mégsem lehet azt mondani, hogy teljesen tisztában lett volna minden részlettel. Szemernyi kétsége sem volt afelől, hogy magyar görögkatolikusok valójában nem léteznek, s vagy románokról vagy pedig ruténekről van szó, akiket a magyar kormány az új egyházmegyével, s az abba trójai falóként becsempésztett magyar liturgikus nyelvvel el akar magyarosítani.⁶⁴ Ezt a meggyőződését – úgy tűnik – semmi sem ingathatta meg. Ahogyan oly sok kortársa, ő sem tudott elszakadni attól az axiómától, hogy magyarok nem lehetnek bizánci szertartásúak.

⁶⁴ Ez az álláspont még az 1995-ben kiadott naplójának szerkesztői előszavában is olvasható: *Raymund Netzhammer*, 1. kötet, 23.

Ez tükröződik abban a (szinte groteszk) javaslatában is, amit az 1918-ban Czernin külügyminiszternek írt levelében fogalmazott meg.

Személyes tragédiáját – paradox módon – azoknak köszönhette, akikért oly sokat tett. A fanatikus Vasile Lucaciu és követői bűnbaknak kiáltották ki a Hajdúdorogi Egyházmegye ügyében. Naplóbejegyzéseiből jól látható, hogy minden tőle telhetőt megtett. Azért nem lehet felelőssé tenni, hogy mindez nem bizonyult elegendőnek. Amikor viszont belátta, hogy többet nem tehet, akkor igazi katolikus püspökként viselkedett. Ez teljesen hiányzott Lucaciuból. A pápa döntése után Netzhammer az indulatok csillapítására fordította energiáit, míg Lucaciu éppen ellenkezőleg, a feszültség fokozására törekedett. Amikor pedig figyelmezette Lucaciut, olyan ellenséget szerzett magának, aki minden alkalmat megragadott a lejáratására, s végül elérte megbuktatását.

Miklós István püspöki kinevezésének körülményei¹

Ferenc József magyar király és a kormány döntése alapján létrehozott, magyar nemzeti alapon szervezett Hajdúdorogi Egyházmegye a magyarok között megnyugvást és a jövőbe vetett bizakodást hozott, miközben főleg a román ajkú közösségekben nyugtalanságot szült, amelyet az ellenzéki, nemzetiségi politikai erők igyekeztek a saját érdekeik alapján felhasználni. Az új egyháztartomány első vezetőjének tehát nemcsak hivatalát és egyházmegyéjét kellett megszerveznie, hanem számolnia kellett a nagy kiterjedésű és soknemzetiségű térség megosztott és gyakran ellenséges közhangulatával is. A bonyolult és nehéz feladat miatt is, felelős döntésnek kellett tehát megelőznie a püspök kiválasztását, ám a kormány és a hercegprímás közötti előzetes szóbeli egyeztetésre utaló momentumot vagy írott forrást nem találtam. Sőt, a levelezésekből inkább az derült ki, hogy ilyesmire egyáltalán nem került sor.

Miklós kinevezésének jogi háttere alapvetően az a főkegyúri jog volt, amely alapján a magyar király főpap-kinevezési jogát gyakorolta. Sajátos ellentmondás ugyanakkor, hogy ezt a Szentszék formailag tulajdonképpen soha nem ismerte el, viszont el sem utasította, és a napi gyakorlatban századok óta zavartalanul működött.²

A hajdúdorogi püspök esetében is ennek megfelelően zajlott a döntési folyamat, amely alig hagy kétséget afelől, hogy az új egyházi méltóság személyéről nem folyt korábbi személyes megbeszélés. Ezt igazolja az a levél, amelyet Jankovich Béla vallás- és közoktatásügyi miniszter 1913. április 15-én írt Csernoch János hercegprímásnak. Ebben a néhány soros levélben a miniszteri széket alig másfél hónapja betöltő Jankovich az érsek véleményét kérte Miklós István sátoraljaújhelyi esperesről, mivel őt kívánta javasolni hajdúdoro-

¹ A kutatás az Európai Unió és Magyarország támogatásával a TÁMOP 4.2.4.A/2-II-1-2012-0001 azonosító számú „Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program” című kiemelt projekt keretei között valósult meg.

² GERGELY JENŐ, *A katolikus egyház története Magyarországon 1919-1945*, ELTE-Újkori Magyar Történeti Tanszék, Budapest 1997, 20.

gi püspöknek.³ A levélben nincs utalás előzetes egyeztetésre, sőt, Csernoch válaszelevele azt erősíti, hogy ez a levélváltás maga az egyeztetés. A válasz nem részletezi, hogy milyen indokok alapján, de támogatásáról biztosítja a döntést, ugyanakkor sürgősnek is, és annak a reményének ad hangot, hogy „az új püspöknek bizonyára sikerülni fog az új püspökséghez csatolt egyes hivek között tapasztalható nyugtalanságot lecsendesíteni”.⁴ Az érseki levél hangvétele tárgyilagos, csakúgy, mint a miniszteré, és semmiféle sértettség vagy az esetleges mellőzöttség felemlgetése sincs benne. Tehát joggal tekinthetjük az eljárást az elfogadott protokollnak. Ezt azért érdemes rögzíteni, mert egyrészt ebből is látszik, hogy csakúgy, mint ahogy az egyházmegyei alapító bulla szövegében benne van, a napi gyakorlatban is élt a kormányzat az őt megillető jogokkal, ám ezek alapján az is elvárható volt, hogy egyúttal az ezzel járó kötelezettségeket is vállalja majd. Mint később látni fogjuk, ez nem egészen így alakult. Másrészt azért fontos ez a körülmény, mert az I. világháborút követően már 1919-ben, a váci püspök kinevezése kapcsán felvetődött, hogy milyen alapon alkalmazza a magyar kormány a főkegyúri jogot, pláne, miután királya, IV. Károly 1918. november 13-án az eckartsauai nyilatkozatban gyakorlatilag lemondott az államügyek intézéséről.⁵ Ennek a vitának a rendezésére szolgált az 1927-ben megszületett megállapodás, az úgynevezett „intesa semplice”, amely átrendezte az egyházmegyei főméltóságok kinevezését, és azt mondta ki, hogy „A jelölt kiválasztása [...] a Szentszéket illeti meg”.⁶ A gyakorlatban ez azt jelentette, hogy a kormány nem írásban és nem hivatalos jegyzékben közölte jelöltjei nevét Rómával, és formailag hivatalosan – bár a kormány informális javaslata alapján – a jelöltet a Vatikán nevezte meg. Ez működött 1939-ig.⁷ Az események azonban ekkor még a főkegyúri jog bevett szokásának megfelelően, gyorsan követték egymást, és a levélváltás után nem egészen egy hét múlva Ferenc József kinevezte Miklósy Istvánt hajdúdorogi görögkatolikus püspöknek. Erről is a száraz tényekre szorítkozó tájékoztatás érkezett. „Ő császári és Apostoli királyi Felsége Bécsben 1913. április hó 21-én kelt legfelsőbb elhatározásával [...]”⁸ kinevezte Miklósyt. „Erről van szerencsém Főméltóságodat szives tudomás vétele végett tiszteletteljesen

3 *Prímási Levéltár* (a továbbiakban *PL*), Cat. D/C., 3722/1913. A miniszter levele a hercegprímáshoz.

4 *PL*, Cat. D/C., 3722/1913. A hercegprímás válasza.

5 ROMSICS IGNÁC, *Magyarország története a XX. században*, Budapest 2005, 117.

6 GERGELY, *i. m.*, 25.

7 *Uo.*, 26.

8 *PL*, Cat. D/C., 3722/1913. A miniszter levele a kinevezés megtörténtéről.

értesíteni”.⁹ A levél kétségkívül egyenrangú partnerhez íródott, de tényközlő, már-már utasító hangvételű, és az is kiderül belőle ismét, hogy tevőlegesen semmilyen szerepet nem vállalt a legfőbb egyházi méltóság egy neki alárendelt katolikus püspök kijelölésében és kinevezésében. Ha ehhez még azt is hozzávesszük, hogy az április 21-i kinevezésről csak május 30-án, tehát majdnem másfél hónappal azután kelt a tájékoztató levél, akkor egyértelmű, hogy Esztergom inkább csak asszisztált a folyamathoz. Ennek ellenére a kapcsolatfelvétel a két egyházi méltóság között hamar megtörtént, ugyanis nem késlekedett a gratuláció az érsekségről, és a június 3-án íródott üdvözletre nagyon szívélyes, és hálálkodó köszönet érkezett Sátoraljaújhelyről, Miklós István akkori szolgálati helyéről.¹⁰

Mindezek ismeretében jogosan vetődik fel a kérdés, hogy ha nem a magyar katolikus egyházfő környezetéből kapott indíttatást Miklós kiválasztása, akkor mégis miért épp őrá esett a választás, amikor alkalmas személyt kerestek a magyar hazafiság szellemében létrehozott egyházmegye élére. Ez a kérdés azért is indokolt, mert – bár a szakirodalom még csak szóba sem hozza – az egyházmegye hivatalos megalakításakor az akkori hajdúdorogi székhelyű külhelynök, Jaczkovics Mihály¹¹ volt mindenki szerint a legesélyesebb a püspöki székre. A „mindenki” alatt elsősorban az egyházközségek papjait kell érteni, akik abban az időben, amikor napvilágot látott a hír, hogy létrehozzák az egyházmegyét, olyan levelek sokaságával halmozták el a külhelynököket ebben a témakörben, amelyekből egyértelműen kiderül, hogy őt tartották a legalkalmasabbnak erre a feladatra, mivel igen sokat tett már korábban is annak érdekében, hogy a magyar görögkatolikusok erőfeszítéseit siker koronázza.¹²

A számos levél között kitűnnek azok, amelyeket Orosz Pál ajaki parókus írt Jaczkovicsnak. A levelek tartalma igazolja, hogy Orosz egészen kiterjedt,

⁹ *Uo.*

¹⁰ *PL*, Cat. D/C., 3722/1913. A hercegprímás gratulációja és Miklós köszönetnyilvánítása.

¹¹ *Jaczkovics Mihály* (Alsódomonya, Ung vm., 1858. nov. 8. – Debrecen, 1914. febr. 23.): gör. kat. általános helynök. A teológiát Ungváron és Budapesten végezte. Ungváron 1882. márc. 5-én munkácsi egyházmegyes pappá szentelték. Alsódomonyán káplán, 1884-ben Petrik, 1885-ben Ubrezs adminisztrátora. 1890-ben ellenőr, 1895-ben számvevő a Munkácsi Egyházmegye alapkezelőségén. 1911-ben a Hajdúdorogi Külhelynökség harmadik, egyben utolsó vikáriusa; e minőségben vette át a Hajdúdorogi Egyházmegyéhez csatolt parókiák jelentős részét, és megszervezte Miklós István püspökszentelési ünnepségét. 1913. okt. 15-én a Hajdúdorogi Egyházmegye általános helynöke. A debreceni bombamerénylet áldozata lett. – In *Magyar Katolikus Lexikon*. Online: <http://lexikon.katolikus.hu/J/Jaczkovics.html> – Elérés dátuma: 2013.10.09.

¹² *Görög Katolikus Püspöki Levéltár* (a továbbiakban *GKPL*) IV-3. 112/1912.

és szoros kapcsolatot ápolott számos befolyásos emberrel, ennél fogva már-már kulisszatitoknak beillő információkkal rendelkezett, másrészt írásai szintén igazolják, hogy széles körben elfogadott álláspont volt akkoriban, hogy a külhelynök a püspöki szék várományosa. Ezen túlmenően a közte és Jaczkovics külhelynök között folytatott bensőséges hangvételű levelezésből világosan kiderül, hogyan alakultak ki a vidéki és a fővárosi görögkatolikusok között azok a törésvonalak, amelyek már a püspöki kinevezés kapcsán is érezhetőek voltak, ám igazából az egyházmegyei székhelyválasztás kapcsán mélyültek el igazán.¹³ Az egyik, 1912. szeptember 19-én keltezett levél egészen nyíltan fogalmaz ezeket a témákat érintve. Orosz Pál röviden közli, hogy nemrég érkezett haza Bécsből, és birtokában van annak az információnak, miszerint Jaczkovics is komoly jelölt a püspöki székre. Ez után a részletekbe is beavatja barátját, amikor így ír: „s ha tekintjük, hogy már nem Ő Felsége az actuosius,¹⁴ magas koránál fogva, úgy a trónörökös állásfoglalása döntőnek is tekinthető”.¹⁵ Ez az információ tehát arról szól, hogy az lesz a lehetséges jelöltek közül, akinek a pártfogója az adott helyzetben döntő befolyással van az állami ügyek intézésére, márpedig Orosz Pál szerint ez az ember Ferenc Ferdinánd trónörökös,¹⁶ aki állást foglalt Jaczkovics személye mellett.

13 GKPL, IV-3. 112/1912. Orosz Pál levelei Jaczkovics Mihály külhelnökhöz.

14 Jelentése: tevékeny; TEGYEY PÁL (szerk.), *Latin-magyar diákszótár*, Budapest 1992, 15.

15 GKPL, IV-3. 112/1912. Orosz Pál, Jaczkovics Mihályhoz 1912. szeptember 19-én írt levele.

16 *Ferenc Ferdinánd* (Graz, 1863. dec. 18. – Sarajevo, 1914. jún. 28.): osztrák-estei főherceg, osztrák és magyar trónörökös. Károly Lajos főherceg, Ferenc József testvére és Mária Annunciatának nápolyi királyi hercegnő legidősebb fia. 1896-ban Rudolf trónörökös halála után lett a Monarchia trónörököse. Ambiciózus, hatalomra törő politikus volt, nagy céltudatossággal munkálkodott a Monarchia ügyeire való befolyása állandó növelésén. Főleg a hadseregre gyakorolt közvetlen és közvetett befolyása volt jelentős. A Monarchia dualista rendszerének felszámolására, centralizált birodalom létrehozására törekedett. A dualizmust védelmező magyar uralkodó körök ellen demagóg módszerekkel igyekezett kijátszani a nemzetiségi törekvéseket és az általános választójog jelszavát. A magyar uralkodó osztályok összmanarchiai befolyásának ellensúlyozására trialista szerkezetűvé kívánta átalakítani a birodalmat oly módon, hogy a délszláv területek hasonló autonómiát kaptak volna, mint amilyent a kiegyezés Magyarország részére biztosított. Jelentős politikusokból befolyásos személyi kört gyűjtött maga köré, s rajtuk keresztül igyekezett érvényre juttatni elképzeléseit a dualizmushoz feltétlenül ragaszkodó császárral szemben. Köréhez tartozott Conrad v. Hötzendorff vezérkari főnök, Ottokar Czernin diplomata, későbbi külügyminiszter. Törekvései céljaira számos nemzetiségi politikust gyűjtött maga köré (Maniu, Hodzsa Milán, Vajda-Voevod Sándor), akik a trónörökös ambícióit demokratikus-autonomista célok érvényesítésére is megkísérelték felhasználni. Magyar bizalmasa Kristóffy József, a Fejérváry-kormány belügyminisztere volt, aki a magyarországi általános titkos választójog megvalósítására igyekezett Ferenc Ferdinánd befolyását felhasználni. Külpolitikai téren szélsőségesen agresszív, militarista politikát képviselt. 1914. jún. 28-án Sarajevóban, ahol egy hadgyakorlat alkalmával tartózkodott, Gavrilo Princip szerb diák,

Az ügy fontossága miatt nagyon lényeges, hogy Orosz állítását más kutatások is alátámasztották, így egyértelmű, hogy az uralkodó unokaöccse hozzá hű embert keresett a magas egyházi pozícióra, és ennek érdekében konkrét lépéseket is tett.¹⁷ A folytatásból az is kiderül, hogy a kormányzathoz legközelebb álló, legbefolyásosabb magyar görögkatolikusnak, a főrendiházi tag Szabó Jenőnek¹⁸ más jelöltje volt, aki éppen Miklós István, a későbbi püspök volt.

egy szerbiai nacionalista titkos szervezet tagja, feleségével együtt meggyilkolta. A gyilkosság okozta külpolitikai fejlemények az I. világháború közvetlen kiváltó okává váltak. – Online: <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABCO3975/04368.htm> – Elérés dátuma: 2013.10.10.

- 17 SALACZ GÁBOR, *Egyház és állam Magyarországon a dualizmus korában 1867-1918*, München 1974, 157.
- 18 *Szabó Jenő* 1843. szeptember 30-án született az Ugocsa megyei Fancsikán, ahol édesapja görögkatolikus pap volt. A gimnáziumot Ungvárott, az egyetemet Pesten végezte. Ő is, mint akkoriban a legtöbb görögkatolikus fiatal, a szegénységgel küzdve, nélkülözések között folytatta tanulmányait. Azonban kiemelkedő tehetsége és kitartó szorgalma az egyetem befejezése után szinte azonnal elindította felfelé ívelő pályáját. 1865-ben gyakornok, 1866-ban fogalmazó Ürményi József tiszavölgyi királyi biztos mellett. 1868-ban átlépett a Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztériumba. Előbb az elnöki osztály titkára lett, majd a vasúti osztályra került át, és ott is maradt egészen addig, míg nyugdíjba nem ment. 1874-ben osztálytanácsos, 1887-ben miniszteri tanácsos; a vasúti és a gyári szakosztály főnöke. 1880-1892 között a vasút-államosítási ügyek előadója. A magyar vasút fejlesztésében igen nagy érdemeket szerzett. Soha nem titkolta, hogy vasúti politikájában meghatározó szempont volt az, hogy a görögkatolikusok által lakott vidékeken létesítsenek vasútvonalakat. Neki köszönhető a Debrecen-Hajdúnánás közti vonal kiépítése, mely Hajdúdorogot bekapcsolta az ország vérkeringésébe, továbbá a Szatmár-Fehérgyarmat vonal is. Az ő tevékenysége nyomán épültek meg a kárpátaljai keskenyvágányú vasútvonalak, így a többi között a Borsavölgyi vasút, amely Beregszász-Dolha között húzódott, s amely gazdaságilag megváltoztatta az itt élő, túlnyomó többségében görögkatolikus nép életét, és egyben elérhető közelségbe hozta ezt a különleges szépségű tájat a más vidékeken élők számára is. 1892-ben mint I. Ferenc József király megbízottja, megköti a magyar-román vasúti csatlakozási szerződést. Ez volt az első eset, amikor Magyarország Ausztriától függetlenül kötött vasúti csatlakozási szerződést. 1877-től vasúti szakcikkeket írt a Vasúti és Közlekedési Közlönyben, valamint a Budapesti Szemlében. Más témájú cikkei a Nemzetgazdasági Szemlében jelentek meg. Önálló művei: A magyar királyi államvasutak jelzési utasításai (Budapest 1885); Baross Gábor rendszere és művei (Budapest 1894. Különlenyomat a Budapesti Szemlében megjelent cikksorozatból. Támadja a miniszter vasúti politikáját); Vasúti politikánk fejlődéséhez (Budapest 1895. Különlenyomat a Budapesti Szemlében megjelent tanulmányaiból). 1893-ban nyugdíjba ment. Ekkor megkapta a Lipót-rend III. osztályú fokozatát, a Vaskorona-rend kiskeresztjét, valamint a román koronarend nagy tiszti keresztjét. A minisztériumból a Kereskedelmi Bankba lépett át, s annak igazgatója lett. 1896-ban a király a főrendiház tagjává nevezte ki. Ő volt az első görögkatolikus magyar világi ember, aki a főrendiházba bejutott. 1905-ben Fejérváry Géza miniszterelnök Szabó Jenőnek felkínálta a kereskedelmi, később pedig a pénzügyminiszteri tárcát. Azonban ő egyiket sem vállalta. Saját bevallása szerint

Erről ezt írta: „Voltam Szabó Jenőnél és ő csak a pénzt tekinti [...] Miklósyt is azért portálja, mert reméli hogy így legtöbbet tud csikarni a Kormánytól, tehát csak a pénz!”¹⁹ Az utolsó három szót a nagyobb nyomaték kedvéért alá is húzta. Vagyis Miklósy Istvánnak már ekkor olyan személynek kellett lennie, aki a kormány politikusai előtt ismert és elismert volt, bizalmat ébresztett, és előélete miatt képes volt felvenni a versenyt Jaczkovicsal, aki évek óta a munkácsi püspök helyettese, a Hajdúdorogi Külhelynökség vezetője volt. Egy korabeli Miklósy-életrajz tanúsága szerint azonban ez egyáltalán nem volt lehetetlen, sőt, amíg a főesperes elsősorban a görögkatolikusok által lakott keleti országrészben volt népszerű, addig Miklósy kormányzati szinten is tényezőnek számított a görög katolikus papok között. Az életrajz szerint a későbbi püspök tanult ember volt, és ami legalább ilyen fontos, hogy tanulmányait színvonalas iskolákban végezte, köztük a Drugeth Főgimnáziumban, az Ungvári Teológiai Líceumban és a Budapesti Központi Papneveldeben. Ennek volt köszönhető, hogy az iskolapadból egyből a munkácsi püspök mellé került, annak fogalmazója, majd később titkára lett. Már fiatalon, mindössze 33 évesen a pápa kinevezésére lett tiszteletbeli pápai káplán is. A kormányzat 1905-ben figyelt fel rá, amikor Ferenc József kitüntette, és az Erzsébet-kórház létrehozásában végzett tevékenysége elismeréseként kinevezte Zemplén megyei főesperesnek, 1907-ben pedig a Ferenc József-rend lovagkeresztjét adományozták neki.²⁰ Nyílegyenes és a központi kormányzat előtt sem ismeretlen karrier volt tehát az övé, amit nagyon jól kiegészített, hogy választmányi tagja volt a Szabó Jenő által létrehozott, és budapesti székhelyénél fogva közvetlen kormányzati kapcsolatokat is ápoló *Görög Szertartású Katolikus Magyarok Országos Bizottságának*.²¹

Miklósy István tehát minden szempontból alkalmas és népszerű jelölt volt, akit tekinthetünk Szabó Jenő protezsáltjának. Ezért is figyelmeztette Orosz Pál Jaczkovicsot, hogy „tenni, mozogni agitálni kell”, és nemcsak a püspökség, hanem a székhely ügyében is, mivel jelentős sürgés-forgásról számolt be annak érdekében, hogy Hajdúdorog helyett Debrecen legyen az új püspökség székhelye. Ám a püspöki kinevezést követően sem Esztergom ját-

kizárólag a vallás- és közoktatásügyi minisztérium vezetését fogadta volna el, mert ebben a pozícióban tudott volna valamit tenni a görögkatolikus magyarság érdekében. Online: <http://byzantinohungarica.hu/node/164> – Elérés dátuma: 2013.10.10.

19 GKPL, IV-3. 112/1912. Orosz Pál Jaczkovics Mihályhoz 1912. szeptember 19-én írt levele.

20 MAGYAR GÖRÖG KATOLIKUSOK ORSZÁGOS SZÖVETSÉGE (kiad.), *Máriapócsi MAGOSZ Nap-tár*, Nyíregyháza 1930, 41-43.

21 PIRIGYI ISTVÁN, *A magyarországi görögkatolikusok története*, Nyíregyháza 1990, III.

szotta az aktív szerepet, hanem a kormány, és egyházi részről a bécsi apostoli nuncius Raphaello Scapinelli, aki egyebek mellett azért is felelt, hogy az egyházmegyei alapító bullában foglaltak megvalósuljanak.²²

Ennek megfelelően a nuncius igyekezett sürgetni a prímásnál a püspöki szék elfoglalását és a felszentelést, mivel a kinevezés óta akkorra már lassan négy hónap is eltelt, és mégsem történt semmi ez ügyben. A nuncius hatására igyekezett intézkedni Csernoch János érsek is, és a nuncius kifogásai alapján írásban arra ösztönözte Miklósyt, hogy ne késlekedjen tovább, és mielőbb szenteltesse fel magát. Utalt arra is, hogy tisztában van a szervezés és a további működés anyagi nehézségeivel, ám csupán azzal vigasztalta őt, hogy kifejezte, nagyon bízik abban, hogy „Isten segítségével Méltóságodnak hamarosan sikerül majd a püspöki működés előfeltételeit megteremteni”.²³ A levél szövegében nagy hangsúlyt kap a „nagyon kérem” kifejezés, ami arra utal, hogy bizony lassan már kezdett kínossá válni a késlekedés, ami ennek az ügynek a kapcsán kialakult. Az augusztus 12-i megkeresésre 18-án íródott a püspökjelölt válasza, amely rendkívül konkrét, és kétséget sem hagy afelől, hogy a mostoha körülmények és a pénztelenség az oka a várakozásnak. Ugyanis „a székhelyi költségeinek fedezéséhez szükséges pénz még mostan sem áll rendelkezésemre” – írta Miklós.²⁴ Arról is írt, hogy az egyházmegyei székhely ügyében több városban is folytatott tárgyalásokat, a hivatalszervezés sem ment könnyen, és még megfelelő lakást is csak mostanra talált a maga számára. Vagyis már az első pillanatban megjelent az a későbbiekben is folyamatosan jelen lévő probléma, amely nem más, mint az anyagi erőforrások hiánya. Ez időről időre szinte lehetetlenné tette a püspökség és az egyházmegye működését, megkérdőjelezte jövőjét. Ezzel együtt Miklós ígéretet tett arra, hogy október 5-én megtörténik a püspöki székhelyi áthelyezés.

Augusztusban már nem Sátoraljaújhelyre címezték Esztergomból a levelet, hanem Debrecenbe, tehát ekkor már a püspökség ideiglenes székhelyéül választott városban rendezkedett be a Hajdúdorogi Egyházmegye előjárója, és erre utalt is, amikor megírta, hogy végre sikerült alkalmas helyet találnia, amely hivatalként és lakóhelyként is megfelelőnek látszik.

Fontos leszögezni, hogy a Miklós István által felelgetett anyagi problémák aligha csak kifogások voltak. Egyrészt enélkül semmivel sem lenne in-

22 PIRIGYI ISTVÁN, *Papnevelésünk 1912-1950 között*, Online: http://byzantinohungarica.hu/sites/default/files/images/pirigy_i_papkepzes.pdf – Elérés dátuma: 2013.08.13.

23 PL, Cat D/C., 5000/1913. A hercegprímás sürgető levele.

24 PL, Cat D/C., 5215/1913. Miklós válasza.

dokolható, miért késett a kinevezéshez képest fél évet a felszentelés, másrészt viszont nyoma van annak, hogy a felszenteléshez nélkülözhetetlen, rendkívül drága, több ezer koronára rúgó kellékeket egészen a püspöki palástig, egy tehetős, renden kívüli szerzetes, bizonyos Pásztory Árkád vásárolta meg számára.²⁵ Így vált lehetővé, hogy a megígért időpontra valóban sikerüljön megszervezni a beiktatást. Az ünnepségre természetesen meghívta Csernoch János esztergomi érseket, ám Csernoch írásban mentette ki magát, és jelezte, hogy nem tud részt venni a felszentelésen.²⁶ A szertartást három püspöktársa, a körösi, a kassai és a tinnini végezte. Ez utóbbi az a Lányi József volt, aki éppen a trónörökös, Ferenc Ferdinánd magyar nyelvtanára volt 1900-tól egészen 1906-ig.²⁷ Ez abból a szempontból érdekes, hogy éppen a trónörökös volt az egyike azoknak, akik mindent megtettek annak érdekében, hogy a görögkatolikus hajdúdorogi egyházmegye ne jöjjön létre, illetve aktív szerepet vállalt az egyházmegyei határok revíziós folyamatában is.²⁸ Bár a szentelést Hajdúdorogon tartották, mivel öt évtizede innen indult el az a mozgalom, amely a magyar ajkú híveknek akart magyar nyelvű egyházi szertartást, majd később nemzeti alapon szervezett görögkatolikus egyházmegyet, ám már ekkor eldöntött tény volt, hogy a püspöki székhely nem ez a kis mezőváros lesz. Bár a lakáskérdés megoldásáról a már idézett, 1913. augusztus 18-i levélben tett említést Miklósy István a hercegprímásnak, valójában már júliusban úgy határozott, hogy Debrecen teszi meg az egyházmegye ideiglenes központjává. Erről tájékoztatta Papp Gyula debreceni görögkatolikus lelkészt, akinek július 19-én írt soraiból az is kiderül, hogy erősen bízott az egyházmegyei alapító bullában foglalt kötelezettségvállalásában, amely szerint az intézmények kiépítését és az egyházmegyei vezetés javadalmazását a kormány vállalta. Ugyanis azt írta, hogy három évig akar Debrecenben maradni, „vagyis addig az időpontig, amíg lakásom a magyar államkormányval közösen megállapítandó helyen fel nem épül”.²⁹ A székhely kérdése egyébként igen nagy port vert fel akkoriban. Egyrészt mivel Hajdúdorog minden addigi teljesítménye és későbbi igyekezete ellenére hamar kiesett a szóba jöhető települések köréből, és ezért mélységesen megsértődött. Ennek hangot is adtak abban a tiltakozó levélben, amelyet az esztergomi érseknek mint metropolitájuk-

25 GKPL, P-31/1916.

26 PL, Cat. D/C., 6185/1913.

27 Online: <http://lexikon.katolikus.hu/L/L%C3%A1nyi.html> – elérés dátuma: 2013.08.14.

28 SALACZ, i. m., 155.

29 Debreceni Görögkatolikus Egyházközség Levéltára, Miklósy 1913. július 29-én kelt levele.

nak küldtek a városi képviselő-testület erre vonatkozó határozatával kiegészítve.³⁰ Ebből kiderül az is, hogy ugyanebben a témában feliratot intéztek a miniszterelnökhöz és a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez is. Számos város esélyes volt azonban még Hajdúdorog helyett az egyházmegyei székhely kitüntető címre. Felvetődött Budapest is – mint az ország központja –, ahonnan a hivatalos ügyeket könnyebb intézni, de Miklós István ragaszkodott az egyházmegyéhez, ahol valóságos verseny bontakozott ki Nagykároly, Debrecen és Nyíregyháza között. Nem véletlenül történt ez így. Mivel egy új egyházmegyről és egy új püspökségről volt szó, nyilvánvaló volt, hogy ezek felállításához beruházásokra lesz szükség, amely jótékony hatással volt már akkoriban is a térség gazdasági életére. Ráadásul egy püspöki székhely hosszú távon is kulturális és gazdasági előnyökkel kecsegtetett. Hogy miért és milyen körülmények között esett mégis a választás Debrecenre, és hogyan került később véglegesen Nyíregyházára a püspökség, azzal egy későbbi publikációban foglalkozom.

Ilyen körülmények között került sor az újonnan megalapított Hajdúdorogi Egyházmegye első vezetőjének kiválasztására és beiktatására. Ekkor még úgy tűnt, hogy minden nehézség ellenére hosszú távon kitart majd az a politikai, kormányzati támogatás, amely sikerre vitte a püspökség létrehozásának ügyét. Ráadásul az első püspök, Miklós István, határozott, következetes személyisége révén a legalkalmasabb vezetőnek tűnt abból a szempontból, hogy virágzó egyházmegyét tud majd szervezni a magyar ajkú görög szertartású katolikusok számára. Hogy nem így lett, annak jórészt az I. világháború után megváltozott bel- és külpolitikai környezet az oka. Ez egészült ki azzal, hogy Miklós a sorozatos kudarcok és eredménytelen kezdeményezések nyomán megkeseredett lett, és ez a kormányzattal és Esztergommal kapcsolatos napi működésben addig ment, hogy valósággal elszigetelődött a döntéshozóktól, noha mindig csak azért vállalt konfliktusokat, hogy egyházmegyéjét méltó módon tudja építeni és működtetni. Ennek részletei egy későbbi tanulmányban látnak majd napvilágot.

30 PL, Cat. D/C., 472/1914.

IVANCSÓ Bazil

**Miklósy István
püspöki kinevezése és püspökké szentelése
a korabeli sajtó tudósításaiban**

TARTALOM: 1. Bevezető; 2. A *Magyar Hírlap*; 3. A *Nyírvidék*; 4. A *Görög Katholikus Szemle*; 5. Az *Egyházi Közlöny*; 6. További várakozások; 7. Összegzés.

1. Bevezető

I. Ferenc József apostoli királyunk, mint legfőbb kegyúr, a magyar köz-jog előírásainak megfelelően 1912. május 6-án megalapította a Hajdúdorogi Egyházmegyét, X. Szent Piusz pápa pedig a *Christifideles graeci* bullájával 1912. június 8-án kanonizálta azt,¹ azonban püspököt nem neveztek ki azonnal. Ennek oka volt, hogy hazánkban a Szentszékkal kötött megállapodás értelmében a kiegészítéstől az I. világháború végéig a római és görögkatolikus püspököket a kultuszminiszter előterjesztésére – rendszerint az Apostoli Szentszék előzetes hozzájárulásával – a király nevezte ki. Kormányzója az új püspök kinevezéséig Papp Antal munkácsi püspök lett.²

Az új egyházmegye első püspökének kinevezéséig senki sem gondolta volna akkor, hogy egy teljes évet kell várni. I. Ferenc József királyunk 1913. április 21-én nevezte ki Miklósy Istvánt hajdúdorogi püspökké, amely kinevezést X. Szent Piusz pápa 1913. június 23-án kánonilag megerősítette és praeconizálta (kihirdette).

A Hajdúdorogi Egyházmegye felállításával a görögkatolikus magyaroknak több évszázados várakozása teljesült, amelyet a korabeli magyar sajtó is nagyra értékelt és igazán méltatott. Hasonlóképpen, amikor a király és a Szentszék közösen kinevezték az új püspököt, az ő személyében is a magyar nemzeti eszme megtestesülését látták. Ha meg is fogalmaztak kritikát irányában, az többnyire nem a személyének szólt.

¹ Vö. PIRIGYI ISTVÁN, *A magyarországi görögkatolikusok története*, Nyíregyháza 1990, II. köt., 109.

² Vö. *uo.*, 110.

Vegyük most sorra a korabeli sajtó tudósításait Miklós István püspök kinevezéséről és felszenteléséről!

2. A Magyar Hírlap

A *Magyar Hírlap* a kor egyik legfontosabb országos közéleti napilapja volt, amely minden héten keddtől vasárnapig jelent meg. (Tehát a vasárnap munkaszünetes nap miatt hétfőre nem adtak ki számokat.)

Többször politikával foglalkozott, és rendszeresen megjelentette a legfontosabb bel- és külpolitikai híreket. A kinevezéseket és személyi változásokat is azonnal törekedett közölni, akár világi, akár egyházi vonalon. Ezért is meglepő, hogy Miklós István kinevezéséről 1913 tavaszán, illetve nyarán egy szót sem ír ez a lap. Annál is inkább meglepő ez a tény, mivel a *Magyar Hírlap* épp Miklós István kinevezésének napjaiban-heteiben még az új pulai püspök kinevezéséről is tudósít, pedig Pula, jelentős horvát kikötőváros akkor osztrák kormányzat alatt állt, Magyarország Fiume városánál végződött.

Bár a *Magyar Hírlap* a magyar politikai közélet fontos napilapja volt, mégsem feltételezhetjük, hogy azért nem írt Miklós kinevezéséről, mert abban egy újabb ruszin (vagy ahogyan a korban sokan hívták a használatban lévő liturgikus nyelv alapján: ó-orosz) püspök kinevezését látta volna, hiszen az egész ország számára nyilvánvaló volt a görögkatolikus magyarok küzdelme a saját egyházmegyéjükért, és a győzelem első fejezete 1912-ben, az egyházmegye felállításával. Annál is inkább nem állítható, hogy egy ruszin egyházmegye ruszin püspökét látta volna a közélet Miklósiban, mert a néhány hónappal később kinevezett Novák István új eperjesi püspök kinevezését,³ majd esküjét⁴ is közölte. Novák István magyar nemzetiségű nőtlen pap volt, az Eperjesi Egyházmegyében azonban magyar és ruszin nemzetiségű hívek egyaránt éltek.

A lap 1913. október 5-ei (vasárnapi) számában azonban az új püspök előző napi nyilatkozatát leközli:

Debreczenből jelentik: Miklóssy István görög-katolikus püspököt holnap iktatják itt be hivatalába. Miklóssy püspök ma Debreczenben tudósítónak a következőket mondotta:

3 Vö. „Az új eperjesi görög katolikus püspök”, in *Magyar Hírlap* 250 (1913) 9.

4 Vö. „Az eperjesi görög katolikus püspök esküje”, in *Magyar Hírlap* 258 (1913) 15.

Ismerem a küldetésem elé torlódott nehézségeket. Ezeket sikerült is már elhárítanom, a jövőben pedig a legnagyobb szeretettel fogom meggyőzni azokat, akik bennem ellenséget láttak, hogy tévedtek, és meg fogom győzni őket arról, mivel tartozunk mindnyájan a magyar hazának. A püspökség székhelyének kérdéséről még tárgyalások folynak. Ez a kérdés is minden körülmények közt úgy fog intézkedni, amint az az egyházmegye és a nemzet céljainak legjobban megfelel. Mert mondanom sem kell, hogy az új püspökség nemzeti célokat is szolgál, éppen ezért az államé lett ennél a kérdésnél az utolsó szó. A szentszékkal kötött megállapodás szerint az állam tartozik megépíteni a püspöki rezidenciát, hat kanonok számára lakást adni, szemináriumot és tanítóképzőt létesíteni, hogy a városok miket ajánlanak fel, a püspökség nekikiteléséért, nem esik döntő súlyként latba. A püspöknek joga van egyházmegyéje területén bárhol lakni. Minthogy a gör. kat. püspök plébániát nem lát el, mindegy, hol intézi egyháza ügyeit. Nagykárolyban kerestem, de nem találtam alkalmas lakást. Így jöttem Debreczenbe, ahol egyszerű lakó akarok lenni. Hiszem, hogy becsületes, hazafias munkámban minden magyar ember támogatni fog.⁵

Majd a következő számban, amely 7-én, kedden jelent meg, a felszentelés körülményeiről is hírt ad a lap:

Debreczenből jelentik: Hajdúdorogon fényes ünnepségek keretében vasárnap szentelték fel Miklóssy Istvánt, a dorogi új görög katolikus püspökség első püspökét. A fölszentelést végző püspökök, Drohobeczky Gyula kőrösi, Fischer Colbrie kassai és Lányi József nagyváradai püspökök már szombaton érkeztek Dorogra. Vasárnap a dorogi székesegyházban folyt le az ünnepies aktus. Az új egyházmegyéből 120 pap és esperes vett részt, 40 pap szolgálta a fölszentelő három püspöknek az asszisztenciát. Ünnepies nagymise közben felolvasták a dorogi püspökségről szóló királyi adománylevelet, Miklóssy püspöki kinevezését és a tartalmas pápai bullát. Az új püspök ezután hitvallást tett, mire Drohobeczky püspök felszentelte és krizmával megkent, majd beiktatta a lelkes beszédben üdvözölte. Miklóssy püspök erre megtartotta installációs beszédét, kijelentvén, hogy ő egyházmegyéjében a békét akarja és törekvése, hogy megszüntesse a nemzetiségi torzszalkodást. A szertartás után Jankovics püspök vikárius rezidenciájában az egyházmegyei papság tiszteletére bankett volt.⁶

Hogy miért csak ez a két cikk jelent meg a *Magyar Hírlapban* Miklóssy István püspök felszentelését közvetlenül megelőzően és követően, arra ta-

5 „Az új püspök nyilatkozata”, in *Magyar Hírlap* 234 (1913) 14.

6 „Az első püspök felszentelése”, in *Magyar Hírlap* 235 (1913) 9.

lán az a válasz, hogy a külpolitikai események a lap számára fontosabbak voltak: tavasszal a Titanic-katasztrófa (1912. április 14-15.) első évfordulója, ősszel pedig a Panama-csatorna átvágása, valamint a balkáni háború aktuális eseményei. Ez utóbbiak legfrissebb eseményeiről heteken keresztül minden nap olvashatóak voltak a napi hírek.

A *Magyar Hírlap* szenzációéhsége abból is látszik, hogy amikor Miklós István püspök ellen a románok 1914. február 23-án bombamerényletet követtek el, onnantól fogva március 12-ig nem volt szám, amiben ne adták volna hírül a nyomozás aktuális állását, mondhatni oknyomozó riportot folytatott a lap.⁷

3. A *Nyírvidék*

A *Nyírvidék* című folyóirat Szabolcs vármegye közéleti folyóirata volt a korban; regionális fontosságát és sikerét az is bizonyítja, hogy 1911-ig heti rendszerességgel jelent meg, majd 1912-től hetente kétszer.

A *Nyírvidék*, noha közéleti folyóirat volt, előszeretettel adott helyt a kor társadalmi és politikai témájú vitáinak. Így amikor 1905-ben Máriapócsan az Istenszülő-ikon harmadszor könnyezett, több ízben támadták az esemény hiteles voltát a szabadkőműves írások; ezek ellen pedig rendszeresen jelentek meg olyan személyek tudósításai, beszámolóí és tanúvallomásai, akik védelmükbe vették a könnyezést, vagy akár szemtanúként igyekeztek a hitelességét alátámasztani.⁸

7 „Merénylet a püspök ellen!”, in *Magyar Hírlap* 47 (1914) 5-6.; „A debreczeni merénylet”, in *Magyar Hírlap* 47 (1914) 8.; „A román paktum végrehajtása”, in *Magyar Hírlap* 48 (1914) 1-2.; „A debreczeni merénylet”, in *Magyar Hírlap* 48 (1914) 5-6.; „A bomba”, in *Magyar Hírlap* 49 (1914) 1-2.; „A merénylet nyomában”, in *Magyar Hírlap* 49 (1914) 5-6.; „A nyomozás”, in *Magyar Hírlap* 50 (1914) 8-10.; „Hajsza a tettes után”, in *Magyar Hírlap* 51 (1914) 14-15.; „Bobrinszky?”, in *Magyar Hírlap* 52 (1914) 16.; „Meggzöktek a merénylet”, in *Magyar Hírlap* 53 (1914) 8-9.; „Az eltűnt debreczeni merénylet”, in *Magyar Hírlap* 54 (1914) 7.; „Az eredménytelen román nyomozás”, in *Magyar Hírlap* 55 (1914) 7.; „Kik a felbujtók?”, in *Magyar Hírlap* 57 (1914) 8.; „A debreczeni merénylet”, in *Magyar Hírlap* 58 (1914) 10-11.; „Az eredménytelen romániai nyomozás”, in *Magyar Hírlap* 59 (1914) 10.; „Újabb részletek Catarauról”, in *Magyar Hírlap* 61 (1914) 11.

8 „A máriapócsi könnyezésről”, in *Nyírvidék* 51 (1905) 4.; „József császárról”, in *Nyírvidék* 52 (1905) 2.; „A máriapócsi könnyezésről”, in *Nyírvidék* 52 (1905) 3-4.; „A pócsi könnyezés”, in *Nyírvidék* 52 (1905) 4.; „A máriapócsi kegykép könnyezése”, in *Nyírvidék* 52 (1905) 2.; „A pócsi könnyezés”, in *Nyírvidék* 3 (1906) 4.; „A pócsi könnyezés”, in *Nyírvidék* 4 (1906) 2.; „A máriapócsi könnyezés”, in *Nyírvidék* 5 (1906) 6.; „A m.-pócsi kegykép könnyezése”, in *Nyírvidék* 10 (1906) 2.

Ezek után talán meglepő, hogy polémiából a vártnál kevesebbet találhatunk a *Nyírvidék* 1913-as számaiban a püspöki kinevezéssel és szenteléssel kapcsolatosan. Annak oka, hogy az új püspökség felállítását és a új püspök személyét a folyóirat hasábjain senki nem támadta, valamint hogy a románok forrongásairól nem találunk tudósításokat, valószínűleg abban keresendő, hogy egyértelmű volt: az új püspökség felállítása a magyar nemzeti eszmét fogja szolgálni, s ezt a *Nyírvidéknek* nem volt célszerű támadnia. Polémiát egyedül a püspöki székhellyel kapcsolatban találunk az újság hasábjain: Balla Jenő görögkatolikus vallású nyíregyházi értelmiségi a folyóirat hasábjain foglalt állást a püspökség Nyíregyházára helyezéseért,⁹ Álmos Zoltán evangélikus vallású polgár pedig mereven támadta azt.¹⁰ (Hogy a *Nyírvidék* mennyire szerette ütköztetni a véleményeket, az abból is észrevehető, hogy míg a püspök személyéről csak az újságot fellapozva találunk tudósításokat, addig Balla Jenő és Álmos Zoltán írásai a címlapon szerepelnek.)

A *Nyírvidék* 1913. május 8-ai száma beszámol arról, hogy Jankovich Béla vallás- és közoktatásügyi miniszter benyújtotta a képviselőház két nappal korábbi ülésén a Hajdúdorogi Egyházmegye felállításának törvénybe iktatásáról szóló javaslatot, valamint hogy ezen egyházmegye mindenkor püspöke a főrendiházi tagság jogával ruháztatik fel.¹¹ A törvényjavaslat tárgyalására azonban csak a május 31-i ülésnapon került sor. A *Nyírvidék* június 1-jén megjelent száma az előbbivel együtt meg is indokolja az új egyházmegye felállításának szükségességét. Eszerint az új egyházmegye felállításával a magyarok régi óhaja teljesül, s abba mintegy 200 egyházközség nyer besorolást; a görögkatolikus magyarok ezzel szemben addig a munkácsi, eperjesi, nagyvárad, balázsfalvi és szamosújvári egyházmegyékben voltak kénytelenek élni, ahol a rutén és a román nyelv volt használatos a liturgiában. A folyóirat egyértelműen megírja, hogy az új egyházmegyében ugyan

9 Vö. „A hajdúdorogi g. kath. püspökség székhelye”, in *Nyírvidék* 62 (1913) 1-2.; „A hajdúdorogi g. kath. püspökség székhelye”, in *Nyírvidék* 65 (1913) 2-3.; „A hajdúdorogi g. kath. püspökség székhelye”, in *Nyírvidék* 66 (1913) 1-2.; „A hajdúdorogi g. kath. püspökség székhelye”, in *Nyírvidék* 67 (1913) 1-2.; „A hajdúdorogi g. kath. püspökség székhelye”, in *Nyírvidék* 674 (1913) 1-2.

10 „A hajdúdorogi g. kath. püspökség székhelye”, in *Nyírvidék* 68 (1913) 1-2.; „A hajdúdorogi g. kath. püspökség székhelye”, in *Nyírvidék* 69 (1913) 1-2.; „A hajdúdorogi g. kath. püspökség székhelye”, in *Nyírvidék* 70 (1913) 1-3.; „A hajdúdorogi g. kath. püspökség székhelye”, in *Nyírvidék* 71 (1913) 3-4.; „A hajdúdorogi g. kath. püspökség székhelye”, in *Nyírvidék* 73 (1913) 1-2.; „A hajdúdorogi g. kath. püspökség székhelye”, in *Nyírvidék* 672 (1913) 1-2.

11 „Az új görög katolikus püspökség”, in *Nyírvidék* 37 (1913) 6.

az ógörög nyelv lesz liturgikus használatban a Szentszék döntése értelmében, és Róma nem nyelvi, hanem hitéleti szempontból hozta e döntést¹², de mégis győzelemként számol be az eseményekről; ezzel pedig a *Nyírvidék* a magyar nemzeti eszmét képviselők mellé áll.

A folyóirat már a nyár derekán (július 17-én) leköszölte a püspökszentelés tervezett időpontját (október 14.), valamint a szentelő püspökök neveit: *Fischer Colbrie Ágoston* (Kassa), *Drohobeczky Gyula* (Kőrös), valamint *Papp Antal* (Munkács).¹³ A későbbiekben mind az időpont, mind a püspökök személye módosult; szeptember 18-án a szentelés idejének már az október 5-i vasárnapot tüntetik fel, a püspökök személye még ugyanaz.¹⁴

Érdekes a *Nyírvidék* július 27-én megjelent 60. száma, amelynek a 3. oldalán olvasható tudósítása szerint *Pásztory Árkád* kilépett bazilita rendfőnök másfél millió korona értékű birtokokat adományoz az új egyházmegyének a turvékonyi, vámfalui, felsőszamosi, bikszádi és terebesi határban lévő birtokaiból, csupán azt köti ki, hogy a püspökség fiúnevelő-intézetet állítson föl, amelyben a közeli szegény gyermekek nyerjenek elhelyezést és ipari, mezőgazdasági és kertészeti oktatást.¹⁵ A cikket kétféleképpen is lehet értékelni: a folyóirat egyfelől örömmel tesz közzé egy újabb cikket az alakuló püspökség életéből, másfelől rögtön az anyagiakra tereli a hangsúlyt, valamint a kilépett egykori szerzetes személyét hangsúlyozza.

A szentelés napján megjelent számban a szentelő püspökök névsorában *Papp Antal* helyett *Lányi József* tinnini római katolikus püspök nevét olvashatjuk. A tudósítás ismét a magyar nemzeti eszme mellé áll, amikor a szentelés utáni kézcsókról ír:

A felszentelés után az új egyházmegye papjai hódoló kézcsókra járultak az új püspök elé. Az egyházmegye 163 községéből 136 lelkész jelentkezett a hódolatra, ami amellettes tanúságot, hogy az új püspöknek máris sok félreértést sikerült egyházmegyéjében eloszlatnia.¹⁶

A *Nyírvidék* október 16-án megjelent száma közli azt a leíratot, amelyben *Papp Antal* munkácsi püspök értesíti a Hajdúdorogi Egyházmegye papságát, hogy kormányzói tisztsége megszűnt, ezentúl minden ügyükben

12 „A hajdúdorogi püspökség”, in *Nyírvidék* 44 (1913) 7.

13 „A hajdúdorogi püspök felszentelése”, in *Nyírvidék* 57 (1913) 5.

14 „A hajdúdorogi püspök beiktatása”, in *Nyírvidék* 75 (1913) 4.

15 „Másfélmillió a hajdúdorogi püspökségnek”, in *Nyírvidék* 60 (1913) 3.

16 „A hajdúdorogi püspök felszentelése”, in *Nyírvidék* 80 (1913) 5.

az új püspökhöz kell fordulni.¹⁷ – A folyóirat ezen események után, még abban az évben nagy várakozással tekint az új püspök felé a Gergely-naptár bevezetésével kapcsolatban, ami a görögkatolikus magyarság másik nagy vágya volt.¹⁸

4. A Görög Katolikus Szemle

A hitéletet illetően két görögkatolikus folyóirat létezett a 20. század elején: a budapesti szerkesztőségű *Görög Katolikus Hírlap*, amely 1908-ban megszűnt, és az ungvári szerkesztőségű *Görög Katolikus Szemle*. Ez utóbbi érte meg tehát Miklósy István kinevezését és felszentelését.

A folyóirat már az új egyházmegye felállítása után is részletesen foglalkozik a székhelykérdéssel,¹⁹ illetőleg a románok ellenállásával és forrongásaival.²⁰ De minden jelentős, görögkatolikusokat érintő eseménnyel foglalkozik hazai és világviszonylatban. Így például azzal, hogy *X. Piusz pápa* a Kanadában élő ruthének számára görögkatolikus püspökséget állított fel;²¹ hogy az Aradon élő magyar ajkú görögkatolikusok is szeretnének csatlakozni az új egyházmegyéhez, vagy ha ez nem lehetséges, akkor legalább magyar papot kapni.²²

Sőt, a *Görög Katolikus Szemle* már az 1912. július 21-i számában tudni véli, kik az esélyesek a frissen felállított Hajdúdorogi Egyházmegye püspöki székébe: *Miklósy István*, *Jaczkovics Mihály* és *Novák István*.²³ (Mint tudjuk, *Novák Istvánt* a király és a pápa nem sokkal később eperjesi püspökké nevezte ki, *Jaczkovics Mihály* özvegy pap pedig a Hajdúdorogi Egyházmegye első helynöke lett, és 1914-ben a Catarau-féle pokolgépes merényletben életét vesztette.)

17 „Püspöki leirat”, in *Nyírvidék* 83 (1913), 5.

18 „A naptáregyesítés megvalósulása”, in *Nyírvidék* 88 (1913) 6.; „A hajdúdorogi püspök”, in *Nyírvidék* 90 (1913) 7.

19 „A hajdúdorogi püspökség”, in *Görög Katolikus Szemle* 37 (1912) 4.; „A székhelykérdés”, in *Görög Katolikus Szemle* 1 (1913) 2.; „A hajdúdorogi püspökség székhelye”, in *Görög Katolikus Szemle* 3 (1913) 2.; „Nagykároly városa”, in *Görög Katolikus Szemle* 5 (1913) 2.; „A székhelykérdés”, in *Görög Katolikus Szemle* 8 (1913) 3-4.

20 „A románok forrongásai”, in *Görög Katolikus Szemle* 52 (1912) 2-3.; „Újabb román lázítás”, in *Görög Katolikus Szemle* 13 (1913) 5.; „A szamosdobi forrongások”, in *Görög Katolikus Szemle* 16 (1913) 1.; „A román pap őrizetben”, in *Görög Katolikus Szemle* 20 (1913) 3.

21 „Szenzáció!”, in *Görög Katolikus Szemle* 41 (1912) 7.

22 „Az aradi magyarajkú görög katolikus hívek”, in *Görög Katolikus Szemle* 49 (1912) 2.

23 „A hajdúdorogi új görög katolikus püspökség”, in *Görög Katolikus Szemle* 29 (1912) 4.

A Hajdúdorogi Egyházmegye első püspökének személyét a *Görög Katolikus Szemle* az 1913. június 8-ai számában közli először:

Vallás- és közoktatásügyi magyar miniszterem előterjesztésére Miklós István zemplénmegyei főesperest és sátoraljaújhelyi plébánost hajdúdorogi görög katolikus püspökké kinevezem.

Kelt Bécsben, 1913. évi április 21-én.

Ferenc József sk.

*Jankovich Béla sk.*²⁴

A folyóirat következő számában találjuk az új püspök addigi életútját.²⁵ Két héttel később az *Ungvári Királyi Görög Katolikus Kántortanító-képző Intézet* jegyzőkönyvileg üdvözölte az új püspököt – mely jegyzőkönyvet a folyóirat azonnal le is közölt a hasábjain –, büszkén hangsúlyozva, hogy Miklós István még papként hosszú éveket töltött náluk kiváló munkával, az utókornak hazaszerető és hívő nemzedéket nevelve; emellett azt is, hogy immár ő a második püspök, akit ez az intézet adott az egyháznak, az első ugyanis *Drohobeczky Gyula* volt 1892-ben.²⁶

A továbbiakban a nyári számok között már találunk olyanokat, amelyek szinte biztosra veszik, hogy Miklós püspök Debrecenre fogja választani püspöki székhelyül;²⁷ ez ekkor még nem volt eldöntött tény, ami abból is látszik, hogy mindhárom város, amelyek addig szóba jöttek (Nagyvárad, Debrecen, Nyíregyháza) nagy reményeket fűztek Miklós letelepedéséhez – ez a *Nyírvidek* című folyóiratból is látható, ahogyan fentebb bemutatottuk.

A felszentelésről július 20-án ugyanazt írja, mint a *Nyírvidek* július 17-én: október 14-én lesz Hajdúdorogon, s *Fischer Colbrie Ágoston* kassai, *Drohobeczky Gyula* körösi és *Papp Antal* munkácsi püspökök végzik majd.²⁸

Röviden Pásztory Árkád másfél millió korona értékű adományáról is találunk híreket, azonban a *Görög Katolikus Szemle* azt is megírja, hogy a bazilita rendfőnök pert indított, mivel ezt a vagyont szerzetesfőnökként szerezte, s így a rendet illeti, s ezért nem rendelkezhetett volna vele.²⁹ A

²⁴ „Miklós István hajdúdorogi püspök”, in *Görög Katolikus Szemle* 23 (1913) 6.

²⁵ „Miklós István”, in *Görög Katolikus Szemle* 24 (1913) 2.

²⁶ „Miklós István hajdúdorogi görög katolikus püspök üdvözlése”, in *Görög Katolikus Szemle* 26 (1913) 4.

²⁷ „Miklós püspök a debreceniekhez”, in *Görög Katolikus Szemle* 27 (1913) 3.; „Miklós püspök a debreceniekhez”, in *Görög Katolikus Szemle* 28 (1913) 5.

²⁸ „Miklós püspök felszentelése”, in *Görög Katolikus Szemle* 29 (1913) 3.

²⁹ „Pásztory Árkád lovag”, in *Görög Katolikus Szemle* 31 (1913) 4.

továbbiakban nem találunk írást ezen per témájában a *Görög Katolikus Szemle* hasábjain.

S még egy helyreigazítást is tennie kellett a *Görög Katolikus Szemlének*. A bécsi *Reichspost* című napilapban ugyanis megjelent egy cikk, amelyben azt olvashatjuk, hogy Miklósy püspök azért költözött Debrecenbe, mert onnan fogja tudni a leghatékonyabban irányítani híveinek elmagyarosítását. Ez azért nem igaz – írja a *Szemle* –, mert egyrészt az új egyházmegye liturgikus nyelve a Szentszék rendelkezése értelmében az ógörög lett, másrészt a egyházmegyébe beosztott hívek közül mindössze 18 ezer román nemzetiségű van. Ellenben 120 ezer magyar görögkatolikus hívő maradt a régi egyházmegyékben, akik közül 40 ezer továbbra is román püspökök igazgatása alatt él.³⁰

Ezen hitéleti újságból még azt is megtudhatjuk, hogy Nagykároly város küldöttsége a város újabb ajánlatára hívta fel a püspök figyelmét, hogy a püspök a székhelyét hozzájuk helyezze át.³¹ Ez úgy értékelhető, hogy Nagykároly városa annak ellenére sem mondott le a reményről, hogy püspöki székhellyé válhatnak, hogy ekkorra a püspök letelepedése már megtörtént Debrecenben. A reményt talán az táplálhatta, hogy a püspök minden nyilatkozatában azt mondta, hogy egyelőre csak átmeneti jelleggel, három évre választja Debrecent.

5. Az Egyházi Közlöny

Az *Egyházi Közlöny* a magyar katolikus papságnak szóló hetilap volt, s a kor minden fontos, katolikus egyházat érintő bel- és külföldi hírével foglalkozott.

Az 1913. május 9-ei szám örömmel közölte, hogy az országgyűlés dr. Janovich Béla vallás- és közoktatásügyi miniszter előterjesztésére törvénybe foglalta a Hajdúdorogi Egyházmegye felállítását, s mindenkor püspökét a főrendiházi tagsággal ruházta föl, az 1885. évi VII. törvénycikk 7. szakasza értelmében. A cikk nem csupán szárazon tudósít erről, hanem részletesen megtárgyalja az új egyházmegye felállításának okait: eszerint csaknem 170 ezer magyar nemzetiségű görögkatolikus hívő a munkácsi és eperjesi püspökök joghatósága alatt élt, 70 ezer pedig a balázsfalvi, nagyvárad, gyula-

30 „Miklósy püspök nyilatkozata”, in *Görög Katolikus Szemle* 44 (1913) 2.

31 „Nagykároly város küldöttsége Miklósy püspöknél”, in *Görög Katolikus Szemle* 44 (1913) 4.

fehérvár-fogarasi és szamosújvári egyházmegyékben; az előbbiek a ruthén, vagyis ó-orosz nyelvet voltak kénytelenek használni a szertartásaikon, az utóbbiak pedig a román. Mindezt a közvélemény őket ruszinoknak, illetőleg románoknak tartotta, s ez hosszú távon a saját rítusuktól való elidegenedéshez vezetett. Az új egyházmegye létrehozására azért volt szükség, hogy a magyarok is megkapják mindazt a lelki szükségletet, amit a románok és ruszinok már régóta élveztek, ám a Szentszék liturgikus nyelvnek a magyart nem, csak az ógörögöt engedélyezte.³²

A két héttel későbbi szám úgy tudja, hogy Miklós István sátoraljaúj helyi főesperes van felterjesztve őfelsége elé. Egyes lapok – írja az *Egyházi Közlöny* – azt is tudni vélik, hogy *Scapinelli* bécsi nuncius szerint a Szentszék nem emel kifogást az ellen, hogy az új püspökség végleges székhelye Nagykaroly legyen, addig pedig, amíg a székház föl nem épül, a püspök Budapesten lakjon.³³

Miklós István kinevezésének nyilvánosságra kerülése után, június 6-án a folyóirat örömmel adja tudtul az új püspök személyét. A címlapon az arcképet találjuk, a további oldalakon pedig részletesen az addigi életútját.³⁴

Az *Egyházi Közlönyből* még arról is értesülünk, hogy nemcsak a románok háborogtak a továbbiakban is, de még a balázsfalvi érsek sem nyugodott bele abba, hogy a Hajdúdorogi Egyházmegyébe területi alapon görögkatolikus románok is kerültek. Érsekségének lapja, az *Unirea* meg nem nevezett, de feltétlenül biztosnak írt forrásból értesült arról, hogy egyes egyházközségek szentszéki engedéllyel ismét a régi egyházmegyéikhez fognak visszacsatoltatni.

A revízió a románokra – írja – kedvező értelemben fog történni, és pedig olyképpen, hogy egyes hitközségek ismét régi egyházmegyéikbe kebeleztetnek vissza. Az *Unirea* szerint a revízió arról tesz tanúságot, hogy a kompetens tényezők meggyőződtek arról, hogy a románokkal szemben igazságtalanság történt, amikor 83 község, amelyekben túlnyomórészt románok laktak, az új magyar püspökséghez csatoltatott. A tiltakozásnak és az agitációnak e szerint volt effektív eredménye, és a cikk dicsőíti a pápát és mindazokat, akik ilyen értelemben informálták a szentszéket. A cikk egyben kifejezést ad ama várakozásnak, hogy akkor, amikor a revízió végrehajtatik, figyelembe fog vétetni az *Ecclesiam Christi* kezdetű bulla,

32 „Törvényjavaslat a hajdúdorogi püspökségről”, in *Egyházi Közlöny* 19 (1913) 325.

33 „Ki lesz az új görög katolikus püspök?”, in *Egyházi Közlöny* 21 (1913) 355.

34 „Miklós István”, in *Egyházi Közlöny* 23 (1913) 391-392.

mely a görög-katolikus román egyház autonómiáját biztosítja. – Az *Unirea* közlésével szemben úgy tudjuk, hogy sem a kormány, sem a hivatalos egyházi körök mit sem tudnak a tervezett revízióról.³⁵

Négy hónappal később szó szerint ugyanígy jelent meg a fentebbi tudósítás az október 10-i számban.³⁶

Az *Egyházi Közlönyből* értesülhetünk arról is, hogy Nyíregyháza városa 180.000 korona készpénzt, 30.000 korona értékű telket és 180.000 korona értékű ingatlanokat ajánlott fel az új püspökségnek, amennyiben székhelye Nyíregyházára kerülne.³⁷

Érdekesesek azok a cikkek, amelyek *Balthazár Dezső* református szuperintendens kirohanásairól tudósítanak, illetőleg a debreceni reformátusok féltékenykedéséről, valamint az ellenükben felállított évelésekről. Amikor már eldöntött ténynek látszott, hogy az új püspökség székhelye Debrecen lesz, az *Egyházi Közlöny* szeptember 26-ai száma *Balthazár Dezső* kirohanásáról ad hírt: a református szuperintendens fokossal a kezében jelentette ki újságírók előtt, hogy azzal fogja kikergetni azt a pápista papot vagy püspököt, aki be meri tenni a lábát a városba, mert nem tűr a kálvinista Rómában egy katolikus püspökséget. Az *Egyházi Közlöny* erre adott érvelése a következő: a katolikusok mindig csendben tűrték, hogy a reformátusok vagy zsidók a katolikus templomnak akár közvetlen közelében építsenek maguknak templomot vagy zsinagógát. Sőt, a reformátusok még Egerben is építettek templomot és harangoznak nagypénteken, hogy ezzel is protestáljanak a püspöki székhely szintiszta katolicizmusa ellen. Debrecen ezen felül szabad királyi város, aminek értelmében egyetlen felekezet sem teheti meg, hogy kiutasítja onnan a másikat, vagy nem engedi be. Meg kell jegyezni, hogy a város mintegy 70 ezer lakosa közül körülbelül 16 ezer római katolikus, 14 ezer görögkatolikus, és a rómaiak hosszú évek óta építik a maguk szervezetét (barokk templom, női rendház, leánynevelde), élve a szabad királyi város adta jogokkal. Vagy a reformátusok a konkurenciától félnek? – teszi fel a kérdést a folyóirat. Majd védelmébe veszi a görögkatolikusokat: több évszázados küzdelmük valósult meg az egyházmegye felállításával és a püspök kinevezésével, aminek örülni kell, mert így már nem fenyegeti őket az elszlávosítás vagy elrománosítás veszélye. Egyébként is, mind a keleti rítus, mind a katolicizmus ősi a magyarok körében, mint a

35 „A pápai bulla és az új magyar püspökség”, in *Egyházi Közlöny* 24 (1913) 404.

36 „A pápai bulla és az új magyar püspökség”, in *Egyházi Közlöny* 41 (1913) 595.

37 „Nyíregyháza az új görög katolikus püspökségért”, in *Egyházi Közlöny* 23 (1913) 383.

protestantizmus, amely évszázadokkal korábban még sehol sem volt – írja a folyóirat.³⁸ – A kirohanásra maga a püspök is választ adott. A következő szám közli Miklós István újságíróknak adott nyilatkozatát:

A székhely kérdésében a döntő szót a kormánytól várom, annál is inkább, mert az építkezés költségeit az államkincstár viseli. Debrecenben ideiglenesen három évre vettem ki lakást. Ily időre van szükség, hogy a püspöki széklak, papnevelőház, kanonoki lakások felépüljenek. Debrecenben annyi-ban tartanám előnyösnek egyházmegyémre nézve, amennyiben papjaim családosaik és így gyermekeik az ott lévő tanintézetekben egészen az egyetemig kiképzést nyerhetnének. Balthazár úrnak idegenkedését nem értem. Őméltósága, úgy látszik, bizonyos versengéstől tart. Nos, afelől teljesen nyugodt lehet, a hajdúdorogi püspök egyházmegyéje kormányzatának ügyeivel lesz elfoglalva. Arra, hogy az elsőség kérdése közte és a debreceni református szuperintendens között valamikor felvetődjék, nem fog sor kerülni. A debreceni reformátusság erejével és tradícióival a hajdúdorogi püspökség mindenkor számot fog vetni. Egyébként egy olyan intézmény, mint az új magyar püspökség, minden igaz magyar ember részéről csak rokonszenvre és támogatásra számít.³⁹

A folyóirat ugyan nem hirdette előre Miklós István püspökké szentelésének helyszínét és időpontját, de az október 10-i számban részletgazdagon közölte az események lefolyását: vasárnap reggel fél tízkor szentelte fel Miklós Istvánt *Drohobeczky Gyula* kőrösi görögkatolikus püspök, *Fischer Colbrie Ágoston* kassai és *Lányi József* tinnini római katolikus püspökök segédkezésével. Az eseményen az új egyházmegye mintegy száznegyven papja vett részt. A püspökség pápai alapító bulláját és a királyi levelet is felolvasták, majd a felszentelés és a műróval való megkenés után az új püspök elfoglalta trónját; majd kijelentette, hogy feltétlenül békét akar egyházmegyéjében, illetve köszönetet mondott mindazoknak, akik az új egyházmegye megteremtését munkájukkal segítették. Az ünnepség a kórus éneke és az egyházmegye papságának kézcsókja után ért véget. Délben *Jaczkovics Mihály* helynök házában bankett volt, amelyen csak papok vettek részt, mert az újszentelt püspök akarata volt, hogy az egész esemény szigorúan egyházi jellegű legyen.⁴⁰

38 „Balthazár Dezső kirohanásáról”, in *Egyházi Közlöny* 39 (1913) 566.

39 „Miklós püspök Balthazár féltékenykedéséről”, in *Egyházi Közlöny* 40 (1913) 580.

40 „Miklós püspök felszentelése”, in *Egyházi Közlöny* 41 (1913) 595.

6. További várakozások

Miklósy István püspökké szentelését azonban nem csupán a magyar görögkatolikusság győzelmeként adta hírül a magyar sajtó nagy része, de nagy várakozásokkal is tekintett az új püspök kormányzása elé.

A legkomolyabb várakozás a Gergely-naptár átvétele volt. Még a püspök kinevezése előtt, szinte célzás jelleggel adja hírül a *Görög Katolikus Szemle* 1913. január 12-i száma, hogy Tarzian örmény katolikus pátriárka elfogadta a Gergely-naptárt. (Azt sajnos nem írja, mikortól.) Ezzel az örmény katolikusok szertartásai nem változtak meg, csak 13 nap eltérés lesz feltüntetve mindenütt a régi és az új naptár között.⁴¹

Novemberben a *Nyírvidék* és az *Egyházi Közlöny* tudni vélik, hogy a magyar görögkatolikusságnál kézközelbe került a Gergely-naptár átvétele. A *Nyírvidék* szerint az új püspökség már évekkal ezelőtt aláírta azokat a jegyzőkönyveket, amelyeket Miklósy püspök most a Szentatya elé terjeszt, és a pápa jóváhagyása után megvalósulhat a naptáregyesítés. (A cikk egy súlyos pontatlanságot tartalmaz: a magyar görögkatolikusság régi óhaja volt a Gergely-naptár átvétele, így ők még a Munkácsi Egyházmegyében élve írtak alá jegyzőkönyveket, kívánva az átvételt; a Hajdúdorogi Egyházmegye a cikk írásakor még csak másfél éves volt, tehát nem lehet évekről beszélni.) A *Nyírvidék* azt is tudni véli, hogy a Munkácsi és az Eperjesi Egyházmegye is óhajtja a Gergely-naptár használatát, sőt a görögkeleti magyarság is hajlandó elfogadni és bevezetni azt.⁴²

Az egy héttel későbbi szám azt írja, hogy a püspök Budapestre utazott, hogy Jankovich Béla vallás- és közoktatásügyi miniszterrel tárgyaljon az új naptárról és az egyházmegyének nyújtott állami támogatásról; ez utóbbiról ugyanis még nem született megállapodás. Slepkovszky János püspöki titkár azonban cáfolta azokat a híreket, hogy még abban az évben átvennék az új naptárt. Mint mondta, a püspök a Gergely-naptár átvételének lehetőségével behatóan foglalkozott, és azt megvitatásra az egyházmegye papsága elé fogja terjeszteni; amennyiben a papság elfogadja azt, a püspök az ügyet a Szentatya elé viszi.⁴³

41 „Tarzian örmény katolikus pátriárka elfogadta a Gergely-naptárt”, in *Görög Katolikus Szemle* 2 (1913), 2.

42 „A naptáregyesítés megvalósítása”, in *Nyírvidék* 88 (1913) 6.

43 „A hajdúdorogi püspök”, in *Nyírvidék* 90 (1913) 7.

Az *Egyházi Közlöny* a katonaságot hozza fel érvként a Gergely-naptár bevezetésére: a hadsereg együttes gyakorlatait a továbbiakban ne akadályozza az, hogy a különféle felekezetekhez tartozó honvédek más-más napokon tartják az ünnepeiket. Ez más államok hadseregében is egységes. E folyóirat is tudni véli, hogy *Papp Antal* és *Novák István* püspökök is az ügy mellé álltak.⁴⁴

7. Összegzés

Noha nem volt időm és alkalmam minden újságot és folyóiratot átnulmányozni, a legjelentősebb közéleti és hitéleti folyóiratokkal ezt megtettem. Összegezve is elmondható, hogy az új görögkatolikus püspök kinevezése és felszentelése a görögkatolikus magyarság győzelme volt, és ezt egyetlen írásos kiadvány sem vonta kétségbe; ha protestánsokról megfogalmaztak kritikát, az nem Miklós István személye ellen irányult, hanem a püspöki székhely kérdésével volt kapcsolatos.

44 „A naptáregyesítés és a katonaság”, in *Egyházi Közlöny* 47 (1913) 694.

Krisztián VINCZE

Das Phänomen und die Gründe der allgemeinen Krise der Religion

Im Spiegel der unterschiedlichen Statistiken sieht man, dass es in Europa immer mehrere gibt, die den christlichen Glauben ablehnen, die nicht mehr als Mitglied der Kirche leben wollen. Man würde annehmen, es gebe viele Menschen, die aus theoretischen Gründen den Glauben an Gott abweisen, und dass sie Atheisten sind. Früher war es viel bezeichnender, dass man Atheismus vertreten hat, aber in unseren Tagen geht es eher darum, dass sich eine Tendenz verstärkt, in der sich Privatreligion, eigene persönliche religiöse Vorstellungen, Synkretismus verbreiten. Hierzwischen mindert sich durchgehend die Anzahl der Gläubigen der christlichen institutionellen Kirche. In diesem Artikel möchte ich vorzeigen, welche Gründe es gibt, die in Europa, in der europäischen Kultur, die Akzeptabilität des Christentums schwermachen. Nach der Zeit der Aufklärung bleibt ein Atheismus zurück, dessen Wirkungen noch immer spürbar sind, und diese Wirkungen ernähren noch in vielen Menschen den Verdacht, dass es zwischen Religion und Wissenschaft, zwischen Glauben und Ratio, unversöhnbare Konflikte gibt. In zweiter Linie konfrontiert sich man noch in diesem Zusammenhang mit der Postmoderne, die eine noch größere Herausforderung für das Christentum ist. Der Begriff *Postmoderne* bezieht sich eigentlich auf den Zustand der europäischen Kultur, und weist vor allem darauf hin, dass die menschlichen Hoffnungen und Erwartungen der Rationalität und den Ideen der Modernität völlig belanglos geworden sind. Die Postmoderne möchte demnach mit Vertrauen an Rationalität, mit Zuversicht an Emanzipation, an technischer Entwicklung und an gesellschaftlichem Fortschritt brechen. Zu diesen postmodernen Zwecken ist leider auch das Christentum zu zählen. Das Christentum wird in der Postmoderne aus unterschiedlichen philosophischen Gründen eindeutig abgelehnt. Zu diesen philosophischen Strömungen – für die das Christentum unhaltbar ist – gehören unbestritten die Feindschaft gegen die Metaphysik, die alles umfassende Gültigkeit der Interpretationen, der Pluralismus und der Ästhetizismus. Im Hintergrund dieser Strömungen stehen Philosophen wie Jacques Derrida, Ludwig Wittgenstein, Richard Rorty, Friedrich Nietzsche und Martin Heidegger. In dem letzten Kapitel des Ar-

tikels erwähne ich kurz Theologen, die nicht nur den Bedarf, sondern auch die Chance sehen, um die Postmoderne mit dem christlichen Glauben in Dialog setzen zu können.

Tamás VÉGHSEÖ

Raymund Netzhammer, arcivescovo cattolico di Bucharest e la fondazione dell'Eparchia di Hajdúdorog

La fondazione dell'Eparchia di Hajdúdorog nel 1912 non è stato un semplice atto amministrativo ecclesiastico che riguardava solamente la Chiesa cattolica d'Ungheria. Al contrario, le sue implicazioni politiche fanno sì che oggi ormai è impossibile comprendere l'intero processo che condusse alla fondazione della nuova circoscrizione ecclesiastica, senza una lettura attenta del contesto della politica internazionale del primo Novecento. La piccola comunità dei cattolici di rito bizantino di lingua e d'identità ungherese si è ritrovata in mezzo di una tempesta politica che ha messo in evidenza tutte le divergenze tra gli interessi della nazione ungherese e di quella rumena. Per motivi politici il governo di Budapest insistette sull'incorporamento di parrocchie considerate rumene dell'Eparchia di Oradea nella nuova eparchia ungherese di rito bizantino. Questo ha evidentemente urtato gli interessi dei rumeni d'Ungheria.

Nel presente saggio viene proposta una lettura dei diari dell'arcivescovo Netzhammer di Bucharest in cui troviamo ampi riferimenti al caso Hajdúdorog. L'arcivescovo – pur essendo di origine tedesca – ha sposato completamente la causa romana e fece di tutto per impedire la fondazione dell'Eparchia di Hajdúdorog. Netzhammer infatti temeva le ripercussioni che la decisione della Santa Sede poteva suscitare nell'opinione pubblica del Regno di Romania contro la Chiesa cattolica, per il rafforzamento della quale l'arcivescovo aveva lavorato con grande zelo e impegno. I suoi diari contengono anche dettagli poco conosciuti che ci aiutano di comprendere la complessità della vicenda.

Bazil IVANCSÓ

István Miklósy's Episcopal appointment and ordainment in the reports of the contemporary press

Our apostolic king Ferdinand Joseph I., as the principal patron, founded the diocese of Hajdúdorog on 6 May 1912, according to the regulation of the Hungarian public law, and it was canonized by Saint Pius X. with the bull of *Christifideles graeci* on 8 June 1912., but no bishop was appointed immediately. The reason for it was that in Hungary in the sense of an agreement tied with the Holy See the Roman and Greek Catholic priests were appointed by the king based on the proposal of the Minister of Culture with the preliminary contribution of the Apostolic Holy See from the Compromise of 1867 until the end of World War I. Antal Papp, the bishop of Munkács became its governor until the appointment of the new bishop.

That time nobody would have thought that it was necessary to wait for a whole year, until the appointment of the first bishop of the new Eparchy. Our king Ferdinand Joseph I. appointed István Miklósy to the bishop of Hajdúdorog which was canonically confirmed and preconized by Saint Pius X. on 23 June 1913.

With the foundation of the Eparchy of Hajdúdorog the Greek Catholic Hungarians' centuries-old waiting was over, which was highly appreciated and praised by the contemporary Hungarian press. Similarly, when the king in common with the Holy See appointed the new bishop, the embodiment of the Hungarian national idea was seen in his person. If a criticism was expressed in his direction, it was not meant against his person mostly.

The contemporary press reported on the new bishop István Miklósy's appointment and canonization and the most popular public and religious journals gave an account of it. All in all, we can say that the appointment and ordainment of the new Greek Catholic bishop was the victory of the Greek Hungarians and none of the written publications doubted it; if a criticism was expressed by the Protestants it was not directed against István Miklósy but was related to the question of the Episcopal seat.

JANKA György

A zsinati magyar görögkatolikus liturgia titkos háttere

A rendszerváltást követően az állambiztonsági szolgálatok iratainak kutathatósága azt eredményezte, hogy ugrásszerűen megnőtt az érdeklődés a közelmúlt titkainak feltárására. Nagy érdeklődés bontakozott ki az egyházak irányába, az egyházi vezetők, a papok magatartása az érdeklődés fókuszába került, nemcsak a miatt, mert ez a szegmens a kommunista ideológiában a nyílt és felszámolandó ellenség kategóriájába tartozott, hanem a kérdés morális, erkölcsi vonzatai miatt is. A bulvársajtó számára az volt az attrakció, ha egy egyházi emberről kiderült, hogy lepaktált az ellenséggel. Az külön feszültséget gerjesztett, hogy az első szabad évek egyházi vezetői még a régi érában voltak kinevezve, tehát a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának elnöke hozzájárulása kellett hivataluk betöltéséhez.

Létszámánál, jelentőségénél fogva a katolikus egyház első helyen szerepelt az egyházpolitikai témájú vizsgálódásokban. Viszonylag korán, és többek által publikálásra került a 20. század egyik legkiemelkedőbb katolikus egyházi eseménye, a II. Vatikáni Zsinaton részt vevő magyar katolikus egyházi delegáció tevékenysége, melyben népes számú beépített ügynök tartotta szemmel egymást, és számolt be a maga sajátos szempontjai szerint a zsinati eseményekről.¹

A görögkatolikus egyház nem az első vonalban szerepelt, de még így, érintőlegesen is fény derült az állambiztonsági szervekkel való együttműködésre, ügynöki tevékenységekre, melyek a klérus legfelsőbb szintjeitől a legalsóbbakig megjelentek.

2013 januárjában került sor egy együttműködési szerződés aláírására az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára és a Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola között a tudományos kutatás elkezdéséről, a bennünket érintő anyagok digitalizálásáról.

¹ KISZELY GÁBOR: *Állambiztonság 1956-1990*, Budapest 2001, 97-143; KAHLER FRIGYES: *III/III-as Történelmi Olvasókönyv 3*, Budapest 2005. 65-84; 184-303.

Legnagyobb meglepetésemre az első, általam vizsgált dossziék egyikében rábukkantam az 1965. november 19-én a Szent Péter bazilikában dr. Dudás Miklós hajdúdorogi megyéspüspök által a zsinati atyák jelenlétében teljesen magyar nyelven végzett liturgia szigorúan titkos anyagára. Ez felkeltette az érdeklődésemet, hogy megkeressem ennek a számunkra a magyar liturgikus nyelvért való küzdelem szempontjából óriási jelentőségű eseménynek rendelkezésünkre álló dokumentációját, kiegészítve az állambiztonsági szervek anyagaival.

Dudás püspök az ország katolikus értelmisége számára a *Vigília* 1966. évi 8. számában emlékezett meg a magyar liturgiáról a magyar liturgikus nyelv kialakulásáról írt tanulmányában.² Miután a honfoglalástól kezdve bemutatta a bizánci szertartású kereszténység történetét és a magyar görögkatolikus liturgiáért vívott hosszú küzdelmet, emelkedett hangnemben így írt: „1965. november 19-én, magyarországi Szent Erzsébet napján, Szent Péter sírja előtt a zsinati oltárnál, édes anyanyelvünkön énekeltük Aranyszájú Szent János liturgiáját. Ősi népénekeink egyszerű, de mély áhítatot és méltóságot árasztó dallamai érezhetően nagy hatással voltak a világ minden részéről egybegyűlt, mintegy harmadfélezer zsinati atyára. Olyan ünnepélyes és számunkra megdöbbentően egyszerű megkoronázása volt ez évszázados sóvárgásunknak és küzdelmeinknek a magyar liturgikus nyelvért, amilyenre még legmerészebb álmainkban sem mertünk gondolni. Isten jóságának és az Apostoli Szentszék megértésének tartozunk hálával azért, hogy a magyar nyelv ilyen fenségesen ünnepélyes körülmények között, a katolikus egyház legnépesebb zsinatán, a Szent Péter bazilikában emelkedett a keleti katolikus egyházak liturgikus nyelveinek sorába”.³

A Hajdúdorogi Egyházmegye és a Miskolci Apostoli Exarchátus papsága számára a főpásztor 1965. december 15-én keltezett VII. számú körlevelében számolt be az ünnepélyes magyar nyelvű liturgiáról. Elrendelte a következő vasárnapon az ambóni imát követően a liturgiában a nagy dicsőítés, valamint hálaadó ekténia végzését minden templomban. December 21-én Nyíregyházán, 22-én Miskolcon délelőtt 11 órai kezdettel rekollekciót hirdetett a papság számára a zsinati élményekről.⁴

2 DUDÁS MIKLÓS: „A magyar liturgikus nyelv kialakulása és a bizánci szertartású kereszténység hazánkban”, in *Vigília* 8 (1966) 505-513.

3 *Uo.*, 513.

4 1965. VII. számú *körlevél* (1965. december 15.) 1-2.

A Magyar Katolikus Püspöki Konferencia 1965. december 22-i ülésén – melyen Hamvas András betegsége miatt Dudás püspök elnökölt – foglalkozott a zsinat utolsó szakaszával. Dudás püspök a Szentatya 1965. december 2-i, a magyar zsinati atyák számára tartott audienciáján elhangzott iránymutatása alapján tárta a konferencia elé a megoldandó feladatokat. Felelevenítette a magyar felszólalásokat (Hamvas András, Brezanóczy Pál, Bánk József, Cserháti József), és megemlékezett a magyar nyelvű liturgiáról, a szentmise megtartásával kapcsolatban pedig jegyzőkönyvbeli köszönetet fogalmazott meg Hamvas András kalocsai érseknek, aki a liturgia megtartását már az elmúlt évben szorgalmazta. A püspökkari konferencia jegyzőkönyvéből az is kiderült, hogy a pápa Dudás püspöknek első zsinati részvétele alkalmából szép mellkeresztet ajándékozott, és minden magyar zsinati atya a pápától ún. „zsinati aranygyűrűt” kapott.⁵

A Görögkatolikus Püspöki Levéltárban mindössze 7 levél található, melyek meglehetősen szűkszavúan tárgyalják a zsinati részvételt. Az első dokumentum a zsinat titkárságától küldött latin nyelvű meghívólevél, 1965. július 23-ai keltezéssel. A megyéspüspök nyilván a korábbi negatív tapasztalatok miatt saját kezűleg írta rá: „mint eddig is, most is újra megteszek mindent, hogy részt vehessek a Szent Zsinaton”.⁶

A fordulat augusztus 23-án következett be. Dr. Hamvas András kalocsai érsek értesítette a püspököt, hogy az AEH elnökhelyettese, Miklós Imre, hozzájárult Dudás püspök kiutazásához a zsinat negyedik ülésszakára, és intézkedik az útlevél megszerzésében.⁷ Ugyanezen dátummal, de más iktatószám alatt egy másik levelet is írt Hamvas érsek Dudás püspöknek, melynek első két bekezdése igen érdekes következtetésekre adhat okot.

„Miként értesítettem Excellenciádat, az Állami Egyházügyi Hivatal biztosítja Rómába, a Zsinatra való kiutazását. Az előzmények alapján azonban tudjuk, hogy annak ellenében bizonyos teljesítményeket vár, elsősorban egy magyar nyelvű keleti szertartású misét a Zsinat egyik napján. /Én november 19.-ikét javasolnám/”.⁸

Ebből egyértelmű, hogy a zsinatra való kiutazás ügyében kinek a kezében volt a végső döntés, és elég meglepő módon kiderül az is, hogy az Állami

5 GKPL 41/1966. nyomtatásban: BALOGH MARGIT (szerk.): *A Magyar Katolikus Püspöki Kar tanácskozásai 1949–1965 között*, Budapest 2008, II. köt., 1266–1271.

6 GKPL 2178/1965.

7 GKPL 2182/1965.

8 GKPL 2182/1965.

Egyházügyi Hivatal a maga részéről legmesszebbmenőig támogatta a zsinati magyar liturgia ügyét. Hamvas érsek javaslatokat is tett a görög püspököknek a liturgia előkészületeire: egy bemondó kijelölését, aki latin nyelven ismerteti a szertartás történetét és vezényli annak menetét, egy énekkar megszervezését, a római magyar nagykövetség meghívását, egy latin nyelvű füzet kinyomtatását 2500 példányban, hogy a liturgia jól követhető legyen, a vikárius és a szeminárium rektor kiutaztatását. Levelét az alábbiakkal zárta: „Hiszem, hogy a magyar mise a Szent Péter kupolája alatt a Zsinatot számunkra különösen emlékeztetéssé fogja tenni”.⁹

A vízumkérelmet a korabeli gyakorlatnak megfelelően az Actio Catholica Országos Elnöksége intézte,¹⁰ az útlevelet pedig az Állami Egyházügyi Hivatal.¹¹ Így már felgyorsultak az események, és augusztus végén Miklós Imre AEH elnökhelyettes levélben közölte a püspökkel, hogy Ilku Pál művelődésügyi miniszter és Prantner József az AEH elnöke szeptember 2-án 15 órakor a minisztériumban fogadja a II. Vatikáni Zsinat negyedik ülészakára utazó zsinati atyákat.¹²

Ha pusztán Püspöki Levéltárunk iratanyagára hagyatkoznánk, akkor munkám már véget is érne, hiszen egy cetli van még az Actio Catholicától, mely közli, hogy a zsinati delegáció 1965. december 11-én 19 óra 45 perckor érkezik meg a Keleti pályaudvarra, és a külön váróteremben ünnepélyes fogadtatásra kerül sor.¹³

Dudás püspök levelezéséből még azt tudjuk, hogy szeptember 17-én sikerült a zsinati titkárságon bejegyeztetnie a magyar liturgiát, s mivel Szent Jozafát és Aranyszájú Szent János ünnepei más keleti rítusok által már foglaltak voltak, november 19. lett az időpont.¹⁴ Ugyanakkor a november 19-ének voltak magyar előzményei, mert 1964-ben Ijjas József püspök, 1963-ban Hamvas András érsek misézett ezen a napon a zsinati ülészakákon.¹⁵

Azt nem merem mondani, hogy szerencsére, de az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára dr. Mátyási Miklós fn. ügynök munkadossziéja¹⁶

9 Uo. – Dudás püspök megjegyzése: „Személyesen kérem az érsek úr részletes tájékoztatását.”

10 GKPL 2026/1965.

11 GKPL 2027/1965.

12 GKPL 2027/1965. 1965. augusztus 30. 37-1/1/1965. AEH Elnökhelyettes

13 GKPL 2816/1965.

14 TÖRÖK ISTVÁN IZSÁK (szerk.): „Egyházamért kész vagyok meghalni” P. Dr. Dudás Miklós szerzetes püspök emlékére, (Baziliták I.), hn. é. (2005), 76-78; SAÁD BÉLA: „Magyar napok – Rómában”, in *Új Ember* 48 (1965) 1.

15 SAÁD: „Magyar napok”, 1.

16 ÁBTL 3.1.2. M-32402

részletes tájékoztatást ad a római magyar liturgiáról és az ehhez kapcsolódó zárandoklatról. Az ügynök görögkatolikus vallású világi, aki az Actio Catholica munkatársaként dolgozott. Jelentéseit Budapesten Kincses György rendőrhadnagynak tette, aki a tartótisztje volt.

Október elején jelentette Mátyási, hogy Dudás püspök Rómában magyar nyelvű szentmisére készül koncelebrációs segédlettel. Az Állami Egyházügyi Hivataltól ezért Rojkovich István helynök, Bacsóka Pál titkár és még egy pap kiutazását kérte. (Eredetileg Bertalant, testvérét akarta, de az Egyházügyi Hivatal ezt nem engedte. Madai AEH főosztályvezető helyettes közölte Szántay István Actio Catholica-főtitkárral, hogy a hivatal engedélyezte egy nagyobb zárandokcsoport szervezését.¹⁷

Közben kiderült az AEH útján, hogy az Idegenforgalmi Beszerzési Utazási és Szállítási Vállalat (IBUSZ) nem tud valutát adni, ezért csak kisebb, kb. 15 fős csoportról lehet szó, akik utazásához az AEH valutakeretéből biztosítanak 70-70 dollárt a turistaútlevélhez. A tervekben a csoport egyharmada lenne görög, a többi római katolikus pap. Görög részről jelentkeztek: Rojkovich István, Bihari Bertalan, Sztankay András, Bacsóka Pál és Keresztes Szilárd görögkatolikus papok.¹⁸

Dr. Mátyási Miklós fedőnevű ügynök következő jelentéséből már kirajzolódik a november 15. és 23. közötti zárandoklat programterve, de még érdekesebb a tartótiszt értékelése. „A jelentés operatív értékű. Az ügynök, mint görögkatolikus vallású, funkciója mellett a dekonspiráció veszélye nélkül vállalhatja a zárandoklat útimsorsallását, éppen vallása miatt biztosíték van arra, hogy Dudásék mozgását, kapcsolatait beméri”.¹⁹

Az AEH szándéka szerint Rojkovich helynök és Keresztes Szilárd teológiai tanár a zárandoklatot megelőzően 8-10 nappal korábban utazik Rómába az előkészületek miatt, és gyakorlatilag külön lesznek a csoporttól.²⁰ Ennek kapcsán Mátyási hosszasan fejtette ki a tartótisztnek a zárandoklattal kapcsolatos véleményét. E szerint az Állami Egyházügyi Hivatal által összeállított csoport alkalmas arra, hogy a Szabad Európa Rádió és a külföldi reakciós sajtóorgánumok „üvölthessenek, hogy magyar békepapok küldöttsége érkezett Rómába”. Érezte ezt Rojkovich helynök is, mert „összetett kézzel könyörgött az AC főtitkárának”, hogy külön utazhasson, mert ha együtt

17 *ÁBTL* 3.1.2. M-32402 266-267. 1965. 10. 09.

18 *ÁBTL* 3.1.2. M-32402 285. 1965. 10. 08.

19 *ÁBTL* 3.1.2. M-32402 296. 1965. 10. 09.

20 *ÁBTL* 3.1.2. M-32402 305. 1965. 10. 11.

megy a csoporttal, talán még misézni sem engedik őt, vagy az egész magyar mise terve dugába dől, egy technikai, vagy egyéb kifogással lefűjják majd az egészet”. „Mert ha azzal a csoporttal jön, a Szabad Európa Rádió rögtön le fogja pocskondiázni az egész csoportot”. Mátyási is számíthat rá, hogy megtámadják a csoport miatt. Viszont Rómában óriási jelentőségű lesz a világplénum előtt mondandó magyar mise, azt meg kell szervezni, mégpedig magyar asszisztenciával, és énekkart is kell „keríteni”. Mátyási arra akarta rávenni a titkosszolgálatot, hogy ő is Rojkovichcsal és Keresztessel utazhasson előre, így kikerülhetné a sajtótámadásokat, és „szűz” maradhatna Rojkovichcsal együtt. Annál is inkább, mert biztosítani kell a magyar csoport számára:

1. bejutást a Szent Péter-bazilikába a magyar misére,
2. asszisztenciát és énekkart,
3. a magyar zsinati atyáknál való látogatást,
4. a lehetőséghez képest a magyar csoportnak pápai kihallgatást,
5. a szállás, koszt és program véglegesítését.

Kincses hadnagy hajlott Mátyási előzetes kiutaztatására, mert „így Dudáshoz tartozónak vélik, és feltehetően nem támadják”. A tartótiszt megjegyezte: „Ha felsőbb vélemény szerint Dudás püspök római mise celebrálása komoly politikai haszonnal jár, vagy netán operatív érdekünk is fűződik hozzá, mégsem kellene ezért a külföldi kapcsolatait jól építő, koncepciókban jó jövőjű Mátyási ügynökünket lehetetlenné tenni.”

Az AEH által engedélyezett csoport névsora a következőképpen alakult az ügynök általi megjegyzésekkel:

„Száva János kanonok, főesperes, Miskolc, erős békepap, Babócsa Endre plébános, Budapest, erős békepap, Potoczky János plébános, Budapest, erős békepap, Cavallier József, római katolikus civil békemozgalmi, Bárdy Ferenc, plébános erős békepap, Katona István apátplébános, Füzesabony, békepap, (helyette Holczer Gyula kisvárdai plébános utazott), Bihari Bertalan főesperes, paróchus erős békepap, Kun László kisvárdai paróchus nem békepap, Sztankay András paróchus, nem békepap, Rákosy Elek győri püspöki helynök erős békepap, Csépány Ferenc nyíregyházi plébános főesperes erős békepap, Korcsinszky György debreceni paróchus nem békepap, Varga István mezőkövesdi plébános békepap. Szántay István görögkatolikus civil, Actio Catholica főtitkár”.

Külön utazik: Rojkovich István békepap, Keresztes Szilárd nem békepap. Tartótiszti utasítás: „A Rojkovich–Keresztes duónak is csak vasúti utazási lehetőséget biztosítson, hogy adott esetben ő is nehézség nélkül csatlakozni tud-

jon hozzájuk”.²¹ Nem sokkal később Lóránt főelőadó az AEH-ból lent járt Nyíregyházán, és igyekezett rábeszélni Rojkovich helynököt, hogy a csoporttal menjen. Utóbbi kivédte Lóránt szándékát, „tehát Keresztes nem tud saját »szakállára« tevékenykedni Rómában” – így a tartótiszti értékelés. Kincses hadnagy továbbá utasításba adta, hogy Keresztes Szilárd és Rojkovich István csak egyszerre utazhatnak.²²

A magyar zarándoklat útjáról a visszaérkezést követő napon már referált Mátyási. A csoport november 15-én indult Budapestről. Bécsben autóbusz várta őket városnézésre, melyet a Caritas fizetett. A papok a Caritastól 200 schillinget kaptak 10 miseintencióért. Rómában a szállás a Casa Alimandi panzióban volt (Via Tunisi 8.). Ez 40 személyes panzió, ahol egy éjszaka fél ellátással 1700 líra. November 17-én szerdán pápai kihallgatáson vettek részt, itt fenntartott ülőhelyet kaptak. A magyar püspökök közül senki nem jött el, ezzel szemben a többi 12 nemzeti zarándokcsoporttal voltak püspökök, akik kimentek a pápa elé, és bemutatták neki csoportjukat. (Valószínűleg egyik magyar főpásztor sem akart a „békedelegációval” kompromittálódni.) November 18-án csütörtökön részt vettek a teljes, nyilvános zsinati ülésen, de mivel hosszú volt, nem várták meg a végét.

Keresztes Szilárd a megérkezésük után minden nap tartott énekpróbát, bevonták a germanikusokat is, és akik a csoportból vállalták, szintén részt vettek a próbákon.

November 19-én pénteken a magyar zarándokok háromnegyed nyolckor a Szent Péter téren voltak, ahol Dudás püspök már várta őket egy 50 fős belépővel. A csoporton kívül meghívólevéllel volt kint Sója Miklós Hodászról és Vaszkun György Nyíregyházáról. Csocsán Jenő is közreműködött a misén. Főleg Amerikából voltak még görögkatolikusok. A mise szövegét több mint 2000 példányban kinyomtatták latin nyelven a zsinati atyák számára. Az énekkart a Szent Péter-szobor előtt helyezték el, a magyar püspökök zsinati helyükön ültek. Az egység kihangsúlyozására a Hiszekegyet és a Miatyánkot latinul mondták el. A jelentősebb részeket latinul konferálták. Biharit nehezen vették be az asszisztenciába, mert Dudásnak nem kedves ember. Megsértődve haza is akart jönni, de aztán megvigasztalódott azzal, hogy ceremonárius lett.

Az amerikasok kérdezték a magyar görögkatolikusoktól, hogy mire lenne szükségük. Felajánlottak használt miseruhákat, amivel Rojkovich

21 *ÁBTL* 3.1.2. M-32402 305-308. 1965.10.11.

22 *ÁBTL* 3.1.2. M-32402 331. 1965. 11.09.

helynök élt is. Általánosságban érdeklődtek a hazai görögkatolikusokról. Elismerték, hogy a magyar görögkatolikusok liturgikus téren leelőzték őket, ők azonban anyagiakban állnak jobban. Egymás támogatását kérték. Címcseré is történt, a címek Rojkovich helynöknel vannak.

Pénzt Kún László kapott egy francia paptól. Véletlenül ismerkedtek meg, a pápai kihallgatáson egymás mellé kerültek. A francia pap átadta a pénztárcáját, melyben 35.000 líra volt, és pro forma azt kérte, hogy mondjon el érte egy misét. Kijelentette: „Ti magyarok megérdemlitek”.

November 19-én ebéd után a zarándokcsoport tagjai együtt mentek el a „Domus Mariae”-ba, ahol a püspökök teljes létszámban fogadták őket. Dudás püspök megköszönte a közreműködőknek az asszisztenciát.

A *L'Osservatore Romano* kedvesen emlékezett meg a miséről. Hasonlóképpen a *Vatikáni Rádió* is. Másnap ebédnél visszahallgatták a közvetítés ismétlését. Semmi bántó hang nem hangzott el.

November 21-én vasárnap a görögök a „Domus Mariae”-ba mentek Dudás püspökhöz. Délben mindenki ott volt a Szent Péter téren a pápai áldáson.

November 22-én hétfőn a Termini pályaudvarról indult a vonat visszafelé. Érkezés november 23-án kedden a Keleti pályaudvarra.

Összegzésként az ügynök megállapította, hogy az út jól sikerült. „Elleneséges hangot nem tapasztaltunk, még a *Szabad Európa Rádió* részéről sem. Úgy vélem, hogy aki velünk kint volt gyarapodott élményekben, tudásban és hazaszeretetben”.²³

Itthon a *Magyar Kurír* és az *Új Ember* katolikus hetilap számolt be az eseményekről. Előbbi főként az elutazásról, utóbbi először egy rövid hírben a papi küldöttségről, később egy hosszabb beszámolóban az ünnepélyes liturgiáról.²⁴

Milyen új adalékokhoz jutottunk a levéltári forrásokból? – A zsinat második és harmadik szakaszán, november 19-én Árpád-házi Szent Erzsébet ünnepén magyar püspökök miséztek a zsinati atyák előtt, 1963-ban Hamvas András kalocsai érsek, 1964-ben Ijjas József csanádi apostoli kormányzó. Dudás püspök az 1965. december 22-ei püspökkari ülésen kiemelte, hogy a magyar görögkatolikus liturgia megtartását Hamvas érsek már az előző esztendőben szorgalmazta. Hamvas érsek így akarta lehetővé tenni az állam által háttérbe szorított Dudás Miklós kiutazását, vagy különlegesnek gondolta a

²³ ÁBTL 3.1.2. M-32402 339-347. 1965. II. 24.

²⁴ *Magyar Kurír* 55. évfolyam, 342/A szám, 1965. november 15. *Új Ember* 47 (1965) 1; *Új Ember* 28 (1965) 1.

magyar nyelvű görögkatolikus liturgia reflektorfénybe állítását, vagy mindkettőt? Erre még nem kaptunk választ, talán a Kalocsai Érseki Levéltárban felbukkan egy erre vonatkozó utalás, de mindenesetre Hamvas érsek pozitív hozzáállása és jószándéka kétségbevonhatatlan.

Ugyanakkor tény, hogy az Állami Egyházügyi Hivatal és a kommunista magyar állam kapva kapott az ötleten, és kifejezetten felkarolta és támogatta a magyar görögkatolikus liturgia megtartását. A „világplénium előtt megtartott magyar liturgia felsőbb vélemény szerint komoly politikai haszonnal jár, sőt netán operatív érdek is fűződik hozzá” a titkosszolgálat szerint. A kádári kirakatpolitika megmutatta, hogy a Magyar Népköztársaság látszólag komolyan vette az 1964-es részleges megállapodást. Kiengedték a zsinatra Dudás Miklós püspököt, akitől ezt a lehetőséget háromszor megtagadták. Misézhetett, de minden lépését, kapcsolatait figyelték. A „papi zarándokcsoport” legnagyobbbrészt az ország vezető békepapjainak jutalomútja is volt. Nem véletlen tartottak komoly sajtótámadásoktól. Jellemző az is, hogy a görög papok csak a csoport harmadát alkothatták, noha a fő feladat az asszisztencia lett volna. A püspök által kért Bacsóka Pál titkárnak vagy az egyházmegye legnagyobb liturgikusának, Rohály Ferencnek a részvétele politikai okokból fel sem merülhetett, nem beszélve a püspök testvéréről, Dudás Bertalanról, vagy a betiltott bazilitákról.

A történelem Ura azonban minden mesterkedés, ármány és cselszövés ellenére, vagy ezek mellett megengedte, hogy 1965. november 19-én a II. Vatikáni Zsinaton Dudás Miklós püspöknek teljesen magyar nyelven végzett ünnepi liturgiája történetünk egyik legfontosabb mérföldköve lehessen.

Portrévázlat Bonkáló Sándorról (1880-1959)

A jeles szlavista tudós életét és munkásságát meghatározta az, hogy családjá, felmenői kultúrák, nyelvek és vallások találkozási sávjában éltek és munkálkodtak évszázadokon át.¹ Bonkáló Sándor a kárpátaljai Rahón született, édesapja Bonkáló János görögkatolikus kántortanító volt, nagyapja, id. Bonkáló János malomtulajdonos, s a családi emlékezetnek tudomása volt egy ősről, aki tábori orvosként a Rákóczi-szabadságharc idején Erdélyből került Kárpátaljára. Édesanyja, Hadzsega Mária ruszin papi családból származott, rokonai közt olyan jeles egyházi értelmiségiek szerepelnek, mint Hadzsega Bazil (1864-1938) történetíró és Hadzsega Gyula (1879-1947) teológiai tanár.

Bonkáló Sándor tanulmányait szülőföldjén kezdte, az elemi iskolát Rahón végezte, majd az ungvári piaristáknál, utána pedig a máramarosszigeti gimnáziumban tanult. Szülei a görögkatolikus hagyományokat követve, a másodszülött Sándort – mint a tizenegy testvér közül legidősebb fiút – papi pályára indították. Az ungvári görögkatolikus szemináriumban végezte tanulmányait, ahol kitűnt nyelvtelenségével, a görög és a latin nyelvet kiválóan elsajátította. Ruszin érzelmű édesapja gondot fordított arra, hogy fia más szláv nyelveket is megtanuljon, így a nyári szünetekben ukrán, lengyel, bolgár, szlovák nyelvterületekre küldte. Ungvárott teológiai diplomát szerzett, de végül mégsem a papi hivatást választotta, hanem tanítóként próbált szülőföldjén állást találni. Adminisztratív okok miatt ez

1 Bonkáló Sándor rövid életrajzát fia, a Kanadában élő történész Bonkáló Ervin írta meg apja ruszinokról szóló monográfiájának 1990-es angol nyelvű kiadásához, ennek magyar fordítása pedig a könyv jegyzetekkel, kommentárokkal bővített 1996-os magyar kiadásában olvasható. Tájékoztatásul közöljük a két kötet adatait: ALEXANDER BONKÁLÓ, *The Rusyns. Translated by Erwin Bonkáló*. – *East European Monographs*, Columbia University Press, New York 1990; BONKÁLÓ SÁNDOR, *A rutének (ruszinok)*. Második, bővített kiadás. Sajtó alá rendezte, jegyzetekkel ellátta és az utószót írta Salga Attila. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem. Basel – Budapest, 1996. A két könyvről jelen sorok szerzője írt recenziót a *Protestáns Szemle* 1993/2-es és 2002-es számában. Jelen portrévázlathoz a fenti két kiadvány, valamint különböző életrajzi és irodalmi lexikonok adatait használtuk fel.

nem sikerült (görögkatolikus iskolákban ehhez püspöki engedély kellett, amelyet nem kapott meg, az állami iskolákban pedig tanítói oklevél, amely nem volt neki), ezért úgy döntött, hogy folytatja tanulmányait – mégpedig a Budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen. 1906-ban latin-német-szláv szakos diplomát és gimnáziumi tanári képesítést szerzett. Tudományos érdeklődése a szlavisztikára, ezen belül a nyelvészetre irányult, a kiváló nyelvész, Asbóth Oszkár tanítványaként írta meg bölcsészdoktori disszertációját *A rahói kisorosz nyelvjárás leíró hangtana* címmel. Pályája kezdetén, az 1910-es években már számos publikációja jelent meg. 1911-ben kötött házasságot, melyből három fia született (Sándor 1912, Ervin 1916, Tamás 1922). Időközben megfordult a lipcsei egyetemen, ahol szanszkrit és orosz nyelvet tanult, 1913-tól pedig másfél évet töltött a szentpétervári Orosz Birodalmi Akadémián, s a kor jelentős szlavista tudósainak óráit látogatta, köztük I. Baudouin de Courtenay, Sz. A Vengerov, A. A Sahmatov előadásait. Kapcsolatba került a Kárpátalja történetét kutató A. I. Petrov gróffal (aki később, emigrációja első időszakában, 1920-tól 22-ig Bonkálónál lakott Budapesten), különféle irodalmi köröket látogatott, találkozott Majakovszkijjal is.

Bonkáló hatalmas munkabírása, tudása, nyelvtelhetősége korán az élvonalba juttathatta volna tudományos pályáján, ha a politikai fordulatok nem akadályozzák. Pedig fia, Ervin visszaemlékezése szerint apja kifejezetten apolitikus volt, a tudomány és a kultúra szolgálatát tartotta igazi feladatának. Az első világháború utáni események sora – Károlyi Mihály köztársasága, majd Kun Béla kommunista rendszere – az ekkorra már nevet szerzett tudóst megtalálja, és szakértelmét az egyetemi oktatásban igénybe veszi. De a tudományos munka háttérében ott húzódott a politika: Bonkálót ugyanis a ruszin nyelv és irodalom tanszék létrehozásával bízták meg 1919-ben, s kinevezték a trianoni béketárgyalásokon részt vevő delegáció tanácsadói testületébe. Mivel Bonkálónak kezdettől fogva szívügye volt a ruszin nép sorsa és a nyelv művelése, egyetemi szintű oktatása, természetesen elvállalta a feladatokat.

Hamarosan azonban vége is szakadt egyetemi pályafutásának: már a Tanácsköztársaság idején elkezdődött az ideológiai vádaskodás, nem engedélyezték ruszinokról szóló cikkeinek megjelentetését (mert azt a nézetet képviselte, hogy a ruszinoknak nyelvük és identitásuk megőrzésére a magyar állami keretek közt volna a legjobb esélyük). A Horthy-rendszer viszont a fenti körülmények miatt kommunistának minősítette, s szorgal-

mazta az egyetemről való eltávolítását, mely végül is bekövetkezett 1924-es, idő előtti nyugdíjazásával.

Ebben a sorsban többen is osztoztak Bonkáló kortársai közül, mint pl. a kiváló műfordító, nyelvész, filológus Honti Rezső (1879-1956), aki szintén kivételes nyelvtelenséggel rendelkezett. Balszerencséjére őt is 1919-ben nevezték ki a budapesti egyetem tanárává, s ez a Tanácsköztársaság bukása után ugyanúgy gyanús körülménynek bizonyult, mint Bonkáló tevékenysége – holott mindketten kifejezetten a tudomány és a kultúra szolgálatában tevékenykedtek, fölülemelkedve a politikai irányzatokon, frontvonalakon.

Bonkáló Sándor a nyugdíjazás után 1925-től 1938-ig műfordítással foglalkozott, hogy családját megfelelőképpen el tudja tartani. Nyelvismerete és nyelvészeti tudományos háttere ezen a területen nagy segítséget jelentett neki. Tolsztoj regénye, a *Háború és béke* lefordítása, mely a Gutenberg Könyvkiadó Vállalat világirodalmi sorozatában jelent meg 1928-29-ben, anyagi és szellemi sikert hozott számára. További fordításai Fjodor Szologub, Leonyid Leonov és Borisz Pilnyak műveiből készültek, de fordított meséket (pl. *A fehér cár mesekertje* c. kötetet, 1927-ben), valamint különböző lexikonok számára írt szláv irodalmi cikkeket (Révai Nagylexikon, Gutenberg, Hungária, Benedek Marcell Irodalmi lexikona). Előszavakat írt Tolsztoj, Dosztojevszkij, Gogol műveinek magyar kiadásaihoz, melyek a Révai és a Franklin kiadóknál láttak napvilágot az 1930-as évek elején. Hét önálló kötete jelent meg 1910-től 1940-ig, köztük pl. *Az ukrán mozgalom története 1917-1922* (Budapest, 1922), *A kárpátaljai rutén irodalom és művelődés* (Pécs, 1935), *A rutének* (Budapest, 1940).

Az orosz irodalommal Bonkáló már korábban is foglalkozott, 1926-ban adta ki a kétkötetes *Az orosz irodalom története* nagy összefoglaló munkáját, amelyről érdemes megjegyeznünk, hogy 1997-ig ez volt az egyetlen magyar nyelvű orosz irodalomtörténeti áttekintés. Az ő példája is hatott az 1990-es évek első felében Török Endrére, az orosz irodalom kiváló professzorára (nemzedékem nagy tanáregyéniségére), hogy kezdeményezze egy új, nagy ívű orosz irodalomtörténeti összefoglaló megalkotását. Ezt a kezdeményezést végül aztán Zöldhelyi Zsuzsának adta át, s egy hattagú szerzőgárda el is készítette a könyvet, melynek bevezetőjében a szerkesztő utal a Bonkálóig visszanyúló folytonosságra.²

2 DUKKON ÁGNES – FERINCZ ISTVÁN – HETÉNYI ZSUZSA – SZILÁRD LÉNA – TÉTÉNYI MÁRIA – ZÖLDHELYI ZSUZSA, *Az orosz irodalom története a kezdetektől 1940-ig*. Szerk. Zöldhelyi Zsuzsa, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1997. (2. kiad. 2002).

Bonkáló Sándor az 1920-as években többször publikált a *Nyugat* folyóiratban: 1925-ben *Az orosz messianizmus, Tolsztoj futása és halála*, 1926-ban pedig Borisz Pilnyakról szóló esszéje jelent meg itt.³ Az orosz irodalom magyar recepciója történetében ez utóbbi figyelemre méltó jelenség, hiszen ekkor egy ellenséges ország – a Szovjetunió – irodalmával foglalkozni nem volt magától értődő dolog, ugyanakkor Bonkáló a bolsevik forradalom tragikus vagy groteszk következményeit ábrázoló írók műveit ismerteti, tehát mind bal, mind jobb oldalról gyanakvás kísérte munkásságát.

A második világháború után rövid időre újra visszakerült az egyetemi katedrára: 1945. nov. 1-jétől az ukrán nyelv és irodalom tanszékének professzora volt, de egy ismeretlen besúgó vádjai miatt 1946-ban felfüggesztették állásából, majd 1950-ben nyugdíjazták. Aktív tudományos tevékenysége 1940 táján véget ér, a rövid visszatérés után (1945-46) ismét mellőzik, leszorítják a pályáról. Ezúttal megint csak osztozik más kiváló tudósok sorsában, a már említett Honti Rezsőében, de még inkább a nemzetközileg elismert nyelvész, Laziczius Gyula, az általános nyelvészet és Saussure tanai magyar követőjének sorsában, akinek szintén jelentős szerepe volt az orosz nyelv és irodalom egyetemi oktatásában az 1930-as évek elején. Őt ugyancsak egy alantas besúgó vádjai miatt fosztották meg akadémiai tagságától és távolították el a tudományos életből 1949-ben.⁴

Bonkáló munkásságának értékelését már az 1970-es évek közepén Salga Attila vállalta feladatául, az 1980-as évek végén pedig az *Orosz írók magyar szemmel III.* szöveggyűjteményben⁵ kapott helyet a Pilnyakról szóló cikke s egy rövid jegyzet Bonkálóról a kötet végén. Mindenképpen fontos, hogy kutatásai, a ruszinokkal foglalkozó tanulmányai, könyvei visszakerüljenek a szakma és a szélesebb körű művelődés látókörébe, de személyisége, példaeértékű hűsége elveihez és etikus magatartása nem kevésbé megérdemli, hogy emlékét megőrizzük, s továbbadjuk a következő nemzedékeknek.

3 BONKÁLÓ SÁNDOR, „Az orosz forradalom írói. Borisz Pilnyak”, in *Nyugat* II (1926) 304-309. Bonkáló Sándor és a *Nyugat* kapcsolatának egy fejezetet szentelt Kalina Kata a 2012-ben az ELTE-n megvédett „Az orosz irodalom a Nyugat recepciójában” című PhD-disszertációjában.

4 Részletesebben lásd DUKKON ÁGNES, „Laziczius Gyula tanulmányai az orosz irodalomról”, in *Filológiai Közöny* 2-3 (1982) 323-329; DUKKON ÁGNES „Az »irodalomtörténet« Laziczius”, in *Magyar Nyelv* 1-2 (1990) 16-23.

5 Dukkon Ágnes (szerk.), *Orosz írók magyar szemmel III.*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1989.

VINCZE Krisztián

A keresztény hit mint szenvedély Kétszáz éve született Sören Kierkegaard (1813-1855)

A dán keresztény gondolkodó, Kierkegaard gondolkodását két tényező határozta meg nagymértékben. Pietista szellemű szülői házból származott, így apja kívánsága szerint először teológiát tanult. Később egyre inkább a filozófia kötötte le figyelmét, apja halálát követően pedig már végérvényesen a filozófia mellett kötelezte el magát. Egész életművének középpontjában vallási kérdések, teológiai témák álltak, melyeket filozófiai szemszögből vizsgált. „Vallásos íróként” leginkább az foglalkoztatta, hogyan lesz az ember keresztény. Az ember szerinte ugyanis nem keresztény, azaz ilyesmit nem lehet tényszerűen senkiről sem megállapítani; helyesebb inkább úgy fogalmazni, hogy az ember kereszténnyé lesz, azzá válik! Másodsorban a német romantika gondolatvilága befolyásolta őt, miközben Hegel filozófiája ellen tiltakozott. Kierkegaard nem szerette a metafizikai spekulációkat, hanem sokkal inkább az emberi egzisztencia végiggondolásában látta a legfontosabb filozófiai feladatot. Az emberen látta, hogy konkrét, történelmi léte van, látta, hogy személyes létformája egyedüli és összetéveszthetetlen, látta, hogy kitörölhetetlen a vágya a személyes igazság megszerzésében. Éppen ezért könyveit legtöbbször álnévvel jelentette meg, s ezek főszereplői mindig egy-egy sajátos, egyéni nézőpontból szemlélődve rögzíthették gondolataikat. Ezek az írások lebilincselik és magukkal ragadják az olvasót, hiszen Kierkegaard maszkokat viselve szemlélteti a lehetséges emberi életformákat. Azért beszél mások bőrébe bújva, mert ez a beszédmód a legmegfelelőbb közege annak, hogy a különböző életformákat és életmódokat autentikusan, a legmélyebb pszichológiai rétegeiben tárhassa fel. E műveket olvasva feltűnik, hogy bennük a szereplők nagy része egyes szám első személyben szólal meg, legyen az Johannes, a csábító, Wilhelm, a törvényszéki tanácsos vagy éppen a bibliai Ábrahám.

Kierkegaard írásaiban mindig ott rejlik a háttérben a fontos kérdés, vajon az ember hogyan és miáltal válhat boldoggá. Ez az a kérdés (és az

erre megadható válasz), ami kifejezetten személyessé teszi az életünket, hiszen mindannyian más boldogságképzettel élünk, s más-más, a világban található boldogságajánlatokat kapunk vagy válogatunk ki a magunk számára. A boldogságkeresés összefüggésében alakul ki Kierkegaard gondolkodásában a híres hármas életstádium elmélet. A *Vagy vagy* című mű két életformát mutat be rendkívül árnyalt és nagyon mély pszichológiai ábrázolásmóddal, amiben az egyik szereplő az érzéki boldogságtól várja létének beteljesülését – ezt nevezzük esztétikai életformának –, amíg a másik szereplő az emberi, hűséges, odaadó kapcsolatokban igyekszik boldogságát megtalálni – ez viseli az etikai életstádium nevet. Az esztétikai életmód képviselői melankolikus költők, akiknek életében ámbár vannak eksztatikus csúcspontok, de tartós boldogságra nem számíthatnak. Éppen emiatt hajlamosak a magányba való visszahúzódásra, ahol a boldogságpillanatokat újból felidézik magukban, s a teljes reprodukción keresztül azt megpróbálják ismételten kiélvezni. Persze ez a fajta „költői” fantáziavilág nem ad értelmet az emberi életnek, hiszen benne végül az élet üresnek, jelentéktelennek mutatkozik. Az esztétikai életforma kudarca, hogy az érzéki örömek izolálják az embert, s legvégül csak unalom marad a sok eksztázis után, ami teljesen lehetetlenné teszi a boldogságot.¹ Az etikai életformában élők a boldogság szempontjából közelebb állnak céljukhoz, hiszen hűséges házasság, baráti kapcsolatok és munkaszeretet közegében számukra nem tűnik olyan törekenynek és múlandónak a keresett boldogság. Ezek az emberek adnak és kapnak, beruháznak a kapcsolataikba, nem csak élőködnek, mint az előző életforma képviselői. Az jellemzi őket, hogy embertársaikat nemcsak eszköznek, játékszernek tekintik, hanem egyenrangú feleket látnak bennük. Ennek az életformának alapvető feltétele az ember önmagát illető választása, amiben kimondja, hogy képes kötődni, képes másokkal szemben elköteleződni. Az embernek ugyanúgy megvannak az igényei, ugyanúgy megmarad az érzéki léte, csak hogy nem ez fogja meghatározni és uralni egész lényét, hanem már a jó és rossz közötti választás szemszögéből vizsgál mindent. Az etikai stádiumban az em-

1 Johannes, a csábító az egyik szereplője a *Vagy vagy* című műnek – egyike az esztétikai életformát élők figuráinak –, aki egy lányt rafinált stratégiával és érzéki játékosággal csábít el, miközben a lány nem veszi észre, hogy csak játékszer. Cordelia az új kapcsolat miatt még jegyesét is elhagyja, Johannes azonban leginkább csak a saját lényéből fakadó érzékiségben leli nárcisztikus örömet. Mindenestre Johannes a történet végén – amikor Cordeliát megkapta, s aztán soha többé már nem érdekelte – fanyar szájjal új csábítást tervez, mert az a fajta boldogság, amit megkapott, csak pillanatnyi volt.

ber saját szabadságát gyakorolja, hiszen úgy valósítja meg magát, ahogyan eltervezte, azaz képes az önmegvalósításra. Örök boldogságra azonban az ő életformájuk sem adhat garanciát, hiszen ezeket az emberi kapcsolatok, ezeket az emberi magatartásmódokat is sok veszély fenyegeti. Ezért ezt felülmúlva jelenik meg Kierkegaard stádiumelméletében a harmadik, a vallási életforma, mert csak ennek a talaján állva remélhet az ember örök beteljesedést.

Johannes Climacus (egyike az álneveknek) az, aki mint nem keresztény érdeklődik a kereszténység felől, hiszen az a célja, hogy értelmes élete legyen. Climacus arról hall, hogy a kereszténység örök boldogságot ígér annak, aki elfogadja a hitet. Vajon mit jelent az, hogy elfogadjuk a keresztény hitet, egyáltalán mit nevezünk valódi keresztény életnek? Kierkegaard ezen a ponton fejt ki egészen sajátos felfogását arról, hogy mivel az ember sok szempontból köztes lény, így képes egymásra vonatkoztatni a történelmit és az örök jellegűt. Krisztus léte nemcsak történeti tény a keresztények számára, hanem olyan esemény, amit átváltoztathatunk és így belevonhatunk a saját történelmünkbe. Ha valamiről azt gondolom, hogy így és így történt, akkor ebbe az általam állított történetbe belevonom, annak részévé teszem önmagam is, miközben állításom igazáért felelősséget vállalom. Tehát ha valami egyszer megtörtént a múltban, s ha azt el is fogadom, akkor annak állításomon keresztül időfeletti jelentése lesz. Emberi oldalról azért lehet örök érvényű a kereszténység, mert abban a krisztusi, egyszeri, történeti eseménynek lesz a megalapozása örök. Innentől fogva érthető az a kierkegaard-i gondolat, hogy a hitben a hívő ember Krisztussal egyidejűleg él.² Ez nem azt jelenti, hogy Krisztus élete valahogyan párhuzamosan folyik az én életidőmmel, hanem arra vonatkozik, hogy Krisztus élete az a fókusz, amiből a saját létem értelmezem, amiből saját létem megvilágítom, s Krisztus személye az, ami életemben jelenvalóvá válik.

Az istenhitről legtöbbször azt gondoljuk, hogy elsősorban hittételek gyűjteménye, melyek tárgyilagos, mindenkre érvényes természetükben jelennek meg az egyházi tekintélyen keresztül. Ez a vetülete természetesen megvan a keresztény hitnek, ugyanakkor Kierkegaard kiemeli, hogy a hitet nem lehet rideg, racionális megragadásban kimeríteni, hanem lényege inkább abban áll, hogy azt szenvedélyesen, egzisztenciánk egészével ragadjuk meg, hiszen a hit lényegét tekintve egy szenvedélyesen felvállalt

2 Vö. PIEPER, A., Kierkegaard, in Axt-Piscalar, C. – Ringleben, J. (hrsg), *Denker des Christentums*, Tübingen 2004, 199-201.

életforma. A hit kötődés, amelyen keresztül az igazság létté lesz bennünk. Az igazság olyan, mint a táplálék, velünk eggyé válik, belülről hat át, éppen azért, hogy ne külső tényezők, ne külsődleges illékony hatások, hanem a bensőnket átjáró Krisztus által legyünk önmagunk. Jézus Krisztus minden kor minden embere számára az „igazság” és az „élet kenyere”, ezért jegyzi meg Kierkegaard: „Ha képtelen vagy felülkerekedni önmagadon és a Krisztussal való egyidejűség állapotában kereszténnyé lenni, vagy ha az egyidejűség helyzetében Krisztus képtelen mocnásra bírni és magához vonni téged, akkor sosem leszel keresztény”.³

Amikor hívő lesz valaki, akkor Kierkegaard szerint ezt az ugrás metaforájával lehet leginkább megvilágítani. A hit szerinte ugyanis ugrás, amely ugrás azt jelenti, hogy valami teljesen új minőségű létbe kerülünk, olyasmibe, ami váratlan a számunkra, s olyasmi, amibe belesűrűsödik minden szenvedélyünk. *A félelem és reszketés* című művében a hit ugrását egy táncos ugrásához hasonlítja, akinek éppen az a legnehezebb feladata, hogy úgy ugorjon egy meghatározott pózba, hogy egyetlen másodpercet se vesztesse a póz felvételével, hanem magával az ugrással kerüljön abba a helyzetbe. Ezzel a képpel arra utal, hogy a hit megszületése az emberben a szenvedélyt feltételezi mindenekelőtt, nem pedig az értelmi közvetítés diszkurzív munkáját. A bibliai Ábrahám az, aki mint a hit lovagja képes megtenni ezt az ugrást, akinek hitét és tettét sem a ráció, sem az objektivitás, sem az etika nem képes megérteni. A hegeli hit-fogalom egyik tartó oszlopa az értelmi reflexió volt, amelyen keresztül a hit megragadhatóvá, igazolttá vált Kierkegaard szemében. Ezzel kontrasztba állítva, a fentebb idézett mű álneves szerzője a Johannes de Silentio nevet kapja meg, hogy ezen keresztül is kifejezésre jusson, a hittel szemben (különösképpen Ábrahám eleven hitével szemben) a csodálat, az ámulat és a hallgatás megközelítése a jogosult. Ábrahámot igazából nem lehet elemezni, nem lehet megérteni, legfeljebb csak ábrázolni, amikor Morija hegyére tart, mert a fiát áldozatként kell odaadnia.

Miután Kierkegaard megmutatja Ábrahám hitének ámulatba ejtő mélységét, egy következő művében (*A szorongás fogalma*) arra tesz kísérletet, hogy a hitnek mint emberi szabadságaktusnak a szükségszerűségét bemutattassa. Szerinte a hitre csak az vállalkozik, aki átérzi szabadságának erejét, s tudatában van annak, hogy a rossz eredete az emberen keresztül magya-

3 KIERKEGAARD, S., *A keresztény hit iskolája*, Budapest 1998, 82.

rázható meg. Megrendítő pszichológiával mutatja be feltételezését, ami szerint a rosszat az ember saját félelme miatt engedte be a világba. A félelem Kierkegaard szerint olyan, mint a szédülés, amit az emberi szem akkor tapasztal meg, amikor belenéz egy ásító szakadék mélységébe. Ez a tekintet a szabadság önmagára való eszmélése, ami kettős érzést vált ki az emberből: egyrészt az ember iszonyodik tőle, mert fél, hogy belezuhan, ugyanakkor viszont ellenállhatatlan a benne lévő vágy, hogy belevesse magát. Az ember tehát fél, hogy nehegy beleessen, közben pedig vágya a halálba való ugrás a vele szemben lévő, tátongó szívóerő miatt. Ez a kettős érzés, ez a félelem a szabadság szédülete, amikor a szabadságot saját lehetőségei bővölik el, s ami miatt az ember végül a rosszat választotta.

Kérdezhetnénk, vajon milyen, az emberi közösségi létet illető perspektíva nyílik meg annak, aki a keresztény hitben elkötelezi magát? A *halálos betegség* látképe szerint embernek lenni azt jelenti, hogy relációkban élünk, melyek többtagúak, hiszen kapcsolatban vagyunk a többi emberrel, a világgal és Istennel, s ugyanakkor ezek a kapcsolatok többretegűek is egyben. A gonosz pont azért dolgozik, hogy feszültséget, meghasadságot és meghasonlást keltsen az emberben. Ennek a meghasonlott életnek egyik fontos eleme, hogy sokszor radikális függetlenségre törekszünk, abszolút szabadságot követelünk magunknak mindenkivel szemben. Kierkegaard szerint a hívő ember szeretne visszatérni saját maga gyökereihez, szeretné visszaállítani saját maga eredetéhez azokat a köteleket, melyek még a bűnbeeséskor lettek elnyesve. A szabadságnak ugyanis van igazi alapja, s van olyan autonómiánk, amelyet gyakorolva már nem hibáznánk el a boldog életformákat. Ennek a gyógyulásnak és ennek a boldogságnak a keresésében kell Jézus Krisztusba kapaszkodni.

Sören Kierkegaard filozófiája és hitszemlélete meglehetősen eltérő véleményeket és állásfoglalásokat szült meg már az elmúlt kétszáz évben mind filozófusok, mind teológusok, mind pedig a „nem tudósdoktor” keresztény gondolkodók fejében. Nemcsak elismerően szemlélték ugyanis a dán keresztény munkásságát, hanem egészen negatív kritikák is teret nyertek vele szemben. Amikor az ember a műveit olvasgatja, hamar támadhat az az érzése, hogy esetleg túlzott szubjektívizmust képvisel, néha egyenesen irracionalista benyomást kelt, esetleg zavaró az individualizmusa, máskor meg mintha egy agnosztikus szólna belőle.⁴ Művei olvasásának és megértésének

4 Vö. CZAKÓ, I., *Hit és egzisztencia. Tanulmány Sören Kierkegaard hitfelfogásáról*, Budapest 2001, 173.

biztosan fontos feltételei az óvatosság, körültekintés és a türelmes nyitottság. Ha ezeket nem spórolja meg az olvasó, akkor egy igazán gazdag világ nyílik meg előtte, melyben bravúrosan lépnek fel egymás után a sokszor egészen különböző jellemű, alkatú és mentalitású szereplők, akik megrázó mélységgel mutatják meg érzéseiket, gondolataikat, beszédes csendjüket. Ha ezeket a könyveket valaki egymás után szemügyre veszi, akkor egy kicsit talán az lesz az érzése, hogy Kierkegaard nem ígérte túl magát. Tudta, hogy a hitábrázolás azért nehéz, mert egyrészt a kimondhatatlant akarja szóra bírni, s ebből fakadóan talán éppen az a legnagyobb kierkegaard-i erény, hogy az ábrázolások hűek maradhattak természetükhöz, mert nem konkrét új tartalmi ismereteket akarnak mindenáron adni, hanem olyan gondolatösvényeket, olyan érzelmeket és olyan lehetséges összefüggéseket nyitnak meg előttünk, amelyeket a magunk erejéből nem tárhattunk volna fel. A hitről, a saját hitéről, Ábrahám hitéről mindenkinek sokat kell gondolkodnia. Ebbe a gondolkodásba beletartoznak (beletartozhatnak) olyan (kierkegaard-i) fogalmak is, mint a boldogságkeresés, ugrás, szenvedély, félelem, szorongás, botránkozás, ismétlés, paradoxon... Ebbe a gondolkodásba beletartozhatnak a kierkegaard-i szereplők élményei, a félelmeik, a reményeik, hitük, hitetlenkedésük, ugrásaik és ugráspróbáik. Amit pedig kétségkívül mindenki számára egyformán megértetnek, az az, hogy „senkinek sincs joga elhítni másokkal, hogy a hit valami jelentéktelen vagy könnyű dolog, mert a hitnél semmi sem nagyobb és súlyosabb”.⁵

5 KIERKEGAARD, S., *Félelem és reszketés*, Budapest 1986, 87.

A köz- és felsőoktatásban megvalósuló szakmai nyelvoktatáshoz kapcsolódó instrumentális motiváció megjelenése és jelentősége

Közleményem célja, hogy a szakmai idegen nyelv tanulását és a nyelvelsajátítást befolyásoló tényezőket számba vegyem. Kiemelve az instrumentális motiváció jelentőségét, amely kulcsfontosságú faktor, hiszen ez a típusú belső hajtóerő az, amely magában foglalja a tanuló pragmatikus, gyakorlati céljait, amik által vezéreltetve sajátítja el igazán hatékonyan az adott idegen nyelvet. Végül a szaknyelvoktatásban rejlő lehetőségeket mint az instrumentális motiváció egyik leghatékonyabb formáját mutatom be.

A nyelvelsajátítás sikerességét befolyásoló tényezők vizsgálatára számos kutatás indult el. Ezek kiemelik a nyelvérzék jelentőségét, de emellett a motivációt tartják az egyik legfontosabb tényezőnek. A motiváció a „move” latin szóból származik, olyan kifejezés, amely a cselekvést befolyásoló mozgatóerőre utal. Számos motivációelmélet született, amely ezen belső hajtóerőket vizsgálja. Knausz Imre tanulmányában oktatáskutatás területén a motivációt egyrészt azokra a belső hajtóerőkre érti, amelyek a tanulót a tanárral való együttműködésre, a tanulási folyamatban való aktív részvételre készítetik, másrészt azokat az erőfeszítéseket, amelyeket a tanár azért tesz, hogy a tanulót rávegye az együttműködésre. A tanulói motívumok kapcsán a kognitív (kíváncsiság, érdeklődés, kompetencia, törekvés az elmentmondások kiküszöbölésére), a családi háttérrel összefüggő és a tanuló karrierelképzeléseivel összefüggő motívumokat érdemes kiemelni.¹ A motivációt vizsgálva mindenképpen meg kell említenünk Maslow szükségletelméletét. Ő az emberi szükségleteket öt, hierarchikusan egymásra épülő kategóriába csoportosította:

1. fiziológiai szükségletek
2. biztonsági szükségletek
3. szeretet- és közösséghez tartozás igény

¹ KNAUSZ IMRE, *A tanítás mestersége*, Budapest-Miskolc 2001.

4. tisztelet, elismerés iránti igény
5. tudás és megértés iránti vágy

A fiziológiai szükségleteken túl megjelenik a közösséghez való tartozás, a tisztelet és a tudás és megértési vágy. Ezen szükségletek kielégítéséhez a nyelvtudás által biztosított előnyök nagyban hozzájárulhatnak. Ez nemcsak a hétköznapi társalgás során, de a tudományos életben való megjelenés, tanulmányok, cikkek olvasása, illetve a nemzetközi publikációk megjelenítése, illetve tanulmányozása során is jelentős faktor. Így nagyon jelentős szerep hárul a közoktatási alapokon nyugvó szaknyelvi felkészítésre, ahogy Sülye Magdolna² fogalmaz, a nyelv szakmai tartalomba való beépítésébe.

Az idegen nyelv elsajátításhoz kapcsolódó motivációkutatásban a báziselmélet Gardner és Lambert megközelítése. Ők két különböző típusú motivációt különböztetnek meg. Az integratív motiváció a nyelvtanuló azon célját fogalmazza meg, hogy minél inkább asszimilálódna a tanult nyelvet beszélő nép kultúrájába, nyelvébe, közegébe. Ők az instrumentális motivációt mint belső késztetést értelmezik, amely háttérében a nyelvtanuló személyes, az előmenetelét segítő, pragmatikus célja áll. Instrumentális motiváció esetén a tanuló sokszor gyakorlati célokat is megfogalmaz, és ezek irányítják az idegen nyelv elsajátítását. Többek között a fizetésemelés, a szakmai előmenetel vagy jobb állás reményében tanulják a nyelvet. Még ma is aktuálisak Gardner és Lambert elméletei, de a 90-es évektől kezdve egyre több kutatás jelent meg, amelyek megkérdőjelezzik, hogy csak az instrumentális és az integratív motiváció jelenik meg mint belső késztető erő a nyelvelsajátítás során. Dörnyei Zoltán³ megközelítésében a motivációnak három szintje van: a nyelvi, a tanulói és a tanuláskörnyezeti szint. Véleménye szerint az adott nyelvi szint a nyelv társadalmi szerepével függ leginkább össze, és szépen leírható a hagyományos integratív/instrumentális fogalom párral. A kutató a tanulói szintet a motiváció személyspecifikus dimenziójaként kezeli, amelynek két fő eleme van, a teljesítményszükséglet, mely az egyén általános sikerorientáltságával van kapcsolatban, valamint a nyelvi önbizalom, mely arra utal, milyen mértékben érzi magát a tanuló képesnek az idegen nyelv elsajátítására. Megközelítésében a nyelvtanítás szempontjából a motiváció harmadik szintje a leglényegesebb, legmeghatá-

2 KURTÁN-SÜLYE, *A szaknyelvtanítás a magyar felsőoktatás rendszerében*, Budapest 2006, 10.

3 CSIZÉR KATA – KORMOS JUDIT, „Az angol nyelvtanulási motiváció alakulása Budapesten tanuló egyetemisták és főiskolások körében”, in *Magyar Pedagógia* 1 (2007) 30.

rozóbb. Ide sorolja a tanulói motívumokat, amelyek a nyelvórai valóságból erednek, és olyan kérdéseket érinthetnek, mint pl.: mennyire tartja érdekesnek és relevánsnak a tanuló a tananyagot, a hozzá kapcsolódó feladatokat, mennyi sikerélményhez jut, milyen a nyelvtanárral való kapcsolata, mennyire képes inspirálni a tanár a tanulókat, autokratikus vagy demokratikus tanulási stílus jellemző-e rá, milyen mértékben hat rá serkentően, illetve gátlóan az alkalmazott értékelési rendszer. Megfogalmazása szerint a nyelvtanulás-specifikus motívumok meghatározzák a tanulói nyelvórai viselkedését, és jelentősen befolyásolják a nyelv iránti általános érdeklődést.

A motivációvizsgálat a szaknyelvoktatás vonatkozásában többek között Lukácsné Budai Judit⁴ empirikus kutatásai révén valósult meg. Ő a katonai szaknyelvoktatásához kapcsolódó motivációkat elemzi részletesen. Véleménye szerint tisztjeik motiváltak az idegen nyelv elsajátításában, hiszen ez létük, szakmai karrierjük záloga. Felidézi az Amerikai Egyesült Államok Hadseregének Viselkedéstudományi Kutatóintézetét. Ott számos alap- és alkalmazott kutatás készült. Céljuk az volt, hogy a motivációkutatás különböző eredményeit elemezzék és az oktatásba ezt be is építsék. Ezt felhasználva tudta Lukácsné Budai Judit a szaknyelv elsajátítását elősegítő egyéni és csoportmotivációt vizsgálni a Magyar Honvédségre vonatkoztatva. Megfogalmazza ő is az önszabályozás kérdését. Vizsgálata alapján a tanulási motivációt az egyén önszabályozó folyamatának érdemes tekintenünk, a tanuló metakognitív, metamotivációs és viselkedési szempontból is aktív részese saját tanulási folyamatának. A felsőoktatásban a tanulási motivációk közül a belső (internalizált) a legjelentősebb.

Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a szaknyelvoktatás során többféle erőteljes motiváció is megjelenhet. A felsőfokú diplomával rendelkezők nagy része számára a munkaerőpiacon való elhelyezkedésben egyfajta elismerési vágy, illetve tudás iránti erőteljesebb vágy is megjelenik. Sülye Magdolna⁵ megközelítése szerint a nyitott, közös munkaerőpiac logikus következményeként a nyelvhasználat célja átrendeződött. A munkaerőpiacon az általános értelemben vett idegennyelv-ismeret már nem elegendő, sokkal inkább a munkavégzésnek megfelelő struktúrájú szerkezet vált szükségessé. A magyar kormány által elfogadott nemzeti idegennyelv-oktatás fejlesztésének stratégiai kérdéseit tárgyaló dokumentum 2012 decemberében látott

4 LUKÁCSNÉ BUDAI JUDIT, „A motiváció szerepe a katonai szaknyelv oktatásában”, in *Kard és Toll* 2 (2004) 39-46.

5 KURTÁN-SÜLYE, *A szaknyelvoktatás*, 3.

napvilágot, amely világosan rámutat a nyelvtudás jelentőségére, amely túlmutat az egyéni boldoguláson, a nemzet mint közösség érdekeit is szolgálva.

„Kulturális szempontból az egyén szintjén a személyiség minél többoldalú kibontakoztatása, társadalmi szinten pedig kultúránk és értékeink nemzetközi megismertetése, nemzetközi kapcsolataink erősítése érdekében szükséges, hogy minden magyar állampolgár legalább 2 idegen nyelvet megtanuljon. Az idegennyelv-tudás hozzájárul más kultúrák megismeréséhez, ami elősegíti saját nemzeti identitásunk kialakulását és erősítését is.

Gazdasági szempontból az egyén szintjén a nyelvtudás elősegíti a munkaerő-piaci elhelyezkedési lehetőségek javulását, társadalmi szinten pedig az idegen nyelvet jól beszélők számának növekedése jelentős mértékben hozzájárul a foglalkoztatottság emelkedéséhez, az ország versenyképességének növekedéséhez”.⁶

Így a következő cél került megfogalmazásra: Az állami finanszírozásban megvalósuló közoktatás biztosítsa a lehetőséget két idegen nyelv – a szakiskolák esetében egy idegen nyelv – elsajátítására, a felsőoktatás pedig szaknyelvi képzést adjon. Ehhez a célhoz viszont szorosan kapcsolódik az a tény, hogy a 2012-es Eurometer felmérés alapján a magyarok csupán 35%-a vallotta magáról, hogy anyanyelvén kívül még legalább egy idegen nyelvet beszél, és 13%-uk legalább két idegen nyelvet. Ez nagymértékű csökkenést jelent az előző, 2006. évi felmérés adataihoz képest (2006-ban 42% és 27%). Magyarország sajnálatos módon ezzel a 27 EU-tagállam közül az utolsó helyen áll.⁷

A szaknyelvoktatás pont erre a kéttípusú motivációra épít. A magyar oktatási rendszerben két eltérő szinten jelenik meg egy adott szakma elsajátításának a lehetősége. A közoktatás és a felsőoktatás szintjén.

Érdemes megvizsgálnunk jelen motivációtípusok megjelenését mind a két szinten.

1. Közoktatás: Az elmúlt másfél évtizedben alapvetően átrendeződött a középfokú tanulás programtípusok közötti megoszlása. A szakiskola mára elsősorban a leghátrányosabb helyzetű tanulók továbbtanulási formájává vált. A hazai kutatások nagy számban alátámasztják azt a feltevést, hogy a hátrányos helyzetű diákok nagy része szociokulturális környezete miatt

6 *A nemzeti idegennyelv oktatás fejlesztésének stratégiája az általános iskolától a diplomáig 2012-2018*, Budapest 2012, 4.

7 *Uo.*, 5.

nem tud megfelelően teljesíteni a közoktatásban. Így a közoktatást vizsgálva mindenképpen számolnunk kell a hátrányos szociokulturális környezetből származó nyelvi hátránnyal, ami Gyarmathy Éva⁸ megközelítésében szoros kapcsolatban van a szociokulturális hátrány elemeivel:

- konstruktív megküzdési stratégiák hiánya,
- anyagi javak hiánya,
- ingergazdag környezet hiánya,
- a tanulás, tudás értékének hiánya,
- sikeres tanulás hiánya,
- verbális-szekvenciális-elemző gondolkodás hatékonyságának hiánya,
- tudás, képességek hiánya.

Csak akkor lesz igazán sikeres, magabiztos munkaerő-piaci szereplő egy szakiskolai végzettségű ember, ha az önértékelése is megfelelő. Ehhez – többek között – szükséges a magabiztos nyelvtudás a szakmájával kapcsolatban, amiről tanúbizonyságot kell tenni már egy felvételi elbeszélgetés során is.

Nyilván a magabiztos szint elérése nem könnyű, így mindenképpen szükségessé vált az idegen nyelvi hátrány kompenzációt elősegítő speciális tananyag bevezetése, illetve az elhelyezkedést és boldogulást segítő speciális szakmai tananyag elkészítése is, amely abban is segíti a tanulót, hogy egy állásinterjú meghallgatáson eredményesen tudjon szerepelni.

Ebben az évben elfogadásra került egy 64 órás speciális idegen nyelvi modul, amit minden szakiskolai képzésben, illetve felnőttképzésben tanulóknak el kell sajátítani. Ennek révén fog megvalósulni:

- nyelvi készségfejlesztés, illetve hátránykompenzáció (az induktív nyelvtanulási képesség és az idegen nyelvi asszociatív memória fejlesztése fonetikai készségfejlesztéssel kiegészítve) 24 óra,
- nyelvtani rendszerezés 16 óra,
- munkavállalással kapcsolatos alapvető szakszókincs elsajátítása 24 óra

A kerettantervben megfogalmazottak szerint: a tantárgy tanításának célja, hogy a diákok alkalmasak legyenek egy idegen nyelvű állásinterjú eredményesen és hatékonyan részt venni. Ehhez kapcsolódóan tudjanak idegen nyelven személyes és szakmai vonatkozást is beleértve bemutatkozni, a munkavállaláshoz kapcsolódóan pedig egy egyszerű formanyomtatványt kitölteni.

8 GYARMATHY ÉVA, *Hátrányban az előny*, Budapest 2010, 9.

2. A következő szint, ahol a szaknyelvoktatás megjelenik, az a felsőoktatás. Ezen a szinten az instrumentális motiváció – a szakmai előmenetel, sikeresség – talán még erősebben jelen van.

Számos kutató, többek között Sülye Magdolna is azt erősíti meg, hogy a közoktatás egy bizonyos szinten túl nem alkalmas arra, hogy a fiatal munkaerő idegen nyelvi kompetenciáinak kialakításában és formálásában hatékonyan részt vegyen. Fontos szerep hárul így a közoktatásra épülő, a munkaerőpiac elvárásait figyelembe vevő szaknyelvi oktatásra.

Cél: megteremteni annak intézményes lehetőségét, hogy a diákok a közoktatásban szerzett nyelvi ismereteikre építve – amennyiben a képzés indokolja – egy vagy két nyelvből szaknyelvi ismereteket szerezzenek.⁹

A kormány nyelvoktatási stratégiája¹⁰ ráerősít arra, hogy Magyarország az Európai Unió tagállamaként egy soknyelvű, multikulturális integráció része, viszont előnyei akkor tudnak igazán kibontakozni, ha a nyelvtudás nem korlát, hanem az együttműködés és a szakmai tudás eszköze. A szakmai nyelv ismerete hatalmas gát lerombolását jelentheti, amely hozzásegíti a munkavállalókat, hogy akár Magyarországon, akár külföldön hatékonyan tudjanak dolgozni, illetve a karrierjüket építeni.

A stratégia világossá teszi, hogy az idegen nyelvű kurzusok, szakok, képzések kialakítása, fejlesztése olyan cél, mely vonzóvá teheti a magyarországi felsőoktatási intézményeket a külföldi hallgatók számára. A közös, összehangolt, intézményi szintű nemzetközi kapcsolatépítés szintén fontos prioritás a hazai felsőoktatás nemzetköziesítése szempontjából, amely hozzájárul a teljes magyar felsőoktatási spektrum egységes nemzetközi arculatának kialakításához.

Egyértelmű cél: egy országosan egységes, átlátható, mérhető szaknyelvi oktatás bevezetése a felsőoktatási intézményekbe. A felsőoktatási intézmények vállalnák az állami szaknyelvi vizsgáztatást.

Megoldandó feladatok: Minden képzési területnek létre kell hozni egy független szaknyelvi bizottságot, ami felelős

- szaknyelvi tanárok képzéséért/továbbképzéséért,
- szaknyelvi követelményrendszerért,
- záró szaknyelvi vizsga feladatsorért,
- záró szaknyelvi vizsgabizottságokért.

⁹ A nemzeti idegennyelv oktatás, 22.

¹⁰ Uo., 26.

Ehhez szervesen illeszkedik a kormány 2012-2018-ra vonatkozó, korábban idézett nyelvoktatási stratégiája. A felsőoktatási intézmény alapvető működési szabályai szerint a felsőoktatási intézménynek az alaptevékenységéhez igazodóan lehetőséget kell teremtenie az idegen nyelvi szaknyelvi ismeretek fejlesztésére [Nftv. 11.§ (2)]. A stratégia kiemeli, hogy mennyire fontos a képzések munkaerő-piaci relevanciájának erősítése. Javasolja – a gazdasági szereplőkkel egyeztetve – a képzési szerkezet, a képzések kimeneti követelményeinek felülvizsgálatát, a képzési programok tartalmi fejlesztését. Ennek alapján az intézményi tantervek, tantárgyi programok korszerűsítését teszi szükségessé. A középtávú intézményfejlesztési tervekhez kapcsolódó képzési struktúra felülvizsgálatának eredményeként a képzési és kimeneti követelményekben lehet áttekinteni az idegen nyelvi követelményeket. Szükségesnek tartja az alap- és mesterképzés képzési és kimeneti követelményeiben a szaknyelvi ismeretek előírását, amennyiben azt a szak jellege indokolja. Ennek alapján a szakok tanterveinek módosítása, ezen belül – a képzés részeként – a szaknyelvi ismeretek, idegen nyelven hirdetett kurzusok beépítése az ajánlott tantervbe a felsőoktatási intézmények feladata.

Amennyiben a képzés jellege indokolja, nyelvenként 15-30 kreditértékű tantervi egység kialakítása lehet szükséges, amely tartalomalapú nyelvoktatással, azaz idegen nyelvű kurzusokkal biztosítja a nyelvtudás bővítését, aktív, alkotó módon történő használatát (pl. idegen nyelven tantárgy felvételével, idegen nyelvű szakirodalom feldolgozásával, külföldi részképzés, külföldi szakmai gyakorlat végzésével, illetve a tanulmányokban történő beszámításával, elismerésével).¹¹

Összefoglalva, a magyarországi helyzetről elmondható, hogy világos tendenciák mutatkoznak arra vonatkozóan, hogy az általános nyelvismertetet ki kell bővíteni szaknyelvi ismeretekkel, amelynek igazodni kell az oktatási intézmény szintjéhez. Kiindulópontként mind a két szinten – szakiskola és felsőoktatás – szükséges az instrumentális motivációra alapoznunk az oktatást, célként megfogalmazva, hogy minél felkészültebb és eredményesebb munkaerő-piaci szereplőkké váljanak, hozzájárulva és részesévé válva a munkaalapú társadalomnak.

¹¹ *Uo.*, 26.

The presence and significance of instrumental motivation in vocational language education at the level of public- and higher education

The aim of my study is to make into consideration the vocational foreign language acquisition factors, emphasizing the significance of the instrumental motivation which is a crucial factor, since this is a kind of inner driving force that includes the learner's pragmatic, practical aims by way of which he can acquire a given foreign language on an efficient manner. Finally I present the motivational opportunities in the vocational foreign language teaching at the level of public and higher education. Summing up the situation in Hungary, it can be said that there are clear tendencies concerning the fact that general language knowledge has to be enlarged with technical language knowledge which has to adjust to the level of the educational institution. As a starting point at both levels – vocational school and higher education – it is necessary to base education on instrumental motivation so that students can become more trained and effective on the labour market and can become part of a labour-based society.

Alexi János/Ioan Alexi szamosújvári görögkatolikus püspök portréja

Az idei év tavaszán, a Budapesten élő Kirilla Istvánné ajánlotta föl a Görögkatolikus Örökség Kutatócsoport számára azt a könyvművet (litográfiát), amely az első szamosújvári püspököt, Alexi Jánost ábrázolja. Az adományozó a képet apai nagynénje férjétől, dr. Alexy Emil karcagi fogorvostól örökölte. Sajnos, azt már nem sikerült kiderítenünk, hogy milyen úton-módon jutott a fogorvos birtokába ez az arckép (1. kép). Feltételezhető, hogy Alexy Emil valamilyen rokonságban, vagy csak baráti kapcsolatban állt a szóban forgó püspökkel, s ezért – vagy csupán a névrokonság okán - őrizte meg és tartotta becsben a család hosszú évtizedeken keresztül a püspöki portrét.¹ Mivel 2013-ban éppen 150 éve, hogy a római pápa is jóváhagyta a Szamosújvári Egyházmegye alapítását, illetve 160 éve hunyt el Alexi János püspök, a nyíregyházi Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola örömmel fogadta be a hányatott sorsú műtárgyat, fölválalva, hogy szakszerű módon restauráltatja és méltó módon megőrzi.

Alexi János püspök életútja

Egyesek szerint Alexi János a szilágysági Maladén született 1801. június 24-én a helyi molnár gyermekeként, mások szerint Szilágypercseben látta meg a napvilágot, és az apja volt pásztor Maladén. A szülők névválasztását befolyásolhatta, hogy gyermekük Keresztelő Szent János prófétával egy

¹ Alexy Emil 1971. december 27-én, 70 éves korában hunyt el Karcagon. Felesége Szentkúti (Szommer) Ibolyka Mária Luca volt. Édesapját Alexy Emil Frigyesnek, édesanyját Bründl Malvin Máriának hívták. Id. Alexy Lékán élt, és szintén orvos volt. Ifj. Alexy a 2. világháború végéig Budapesten élt, majd leköltözött Karcagra. Az életrajzi adatokat Kirilla Istvánnénak köszönöm. Elképzelhető, hogy id. Alexy a szombathelyi orvossal, Alexy Emillel (1844-1932) is rokonságban állt. A szombathelyi orvos életrajza: http://www.vaml.hu/Nevtar/A/Alexy_Emil.html (letöltve: 2013.11.01.)

napon született. Az alsóbb iskolát Szilágysomlyón, a középiskolát Nagykárolyban és Nagyváradon végezte. Vulkán Sámuel (Samuil Vulcan) nagyváradi püspök vette föl a szemináriumba, majd rövidesen, 1821-ben Bécsbe küldte teológiát tanulni a Szent Borbála-kollégium ösztöndíjasaként. 1825. október 31-én, nőtlenül szentelték pappá, majd Kisbárádon kapott parókiát. Szívesen foglalkozott nyelvészettel, latin nyelvű román nyelvtana ebben az időben jelent meg.² 1831-ben Nagyváradra hívta püspöke, ahol levéltárosi és jegyzői feladatokat kapott, majd püspöki titkárként dolgozott. 1837-ben váradolaszi parókussá nevezték ki, rövidesen tiszteletbeli kanonoki címmel tüntették ki, 1843. október 19-én viszont már ténylegesen elnyert egy kanonoki stallumot.

I. Ferenc József 1850. december 12-én alapította meg a szamosújvári görögkatolikus egyházmegyét, amelyet IX. Piusz pápa *Ad Apostolicam Sedem* kezdetű bullájában 1853. november 26-án ismert el és rendelt a Fogaras-Gyulafehérvári Metropólia alá. Az új püspökséghez a munkácsi egyházmegyéből 94, a fogarasiból 390 parókia került. A király a pápai jóváhagyás évében 6 tagú káptalant is alapított.

Alexi Jánost 1854. március 17-én az uralkodó nevezte ki az új egyházmegye püspökévé, amihez IX. Piusz pápa 1854. december 16-án járult hozzá. Alexit 1855. október 28-án a balázsfalvi székesegyházban szentelte püspökké Alexandru Dobra lugosi püspök és Alexandru Șterca-Șuluțiu metropolita, Michele Viali Praela bíboros, bécsi pápai nuncius segédletével. Székhelyére csak egy évvel később, szeptember 7-én iktatta be a metropolita, ahol egy bérelt házba költözött. Ugyanebben az évben készült el a portréja Bécsben, talán már a beiktatására is magával hozhatta. Az arcképen a püspök ülő alakjának háromnegyed része látszik, tekintetét a nézőre irányítja. Latin típusú reverendát visel, méltóságára a latin nyelvű feliratokon túl mellkeresztje és a jobb kezén viselt pecsétgyűrű utal. A püspök tudományok iránti elkötelezettségét a baljában tartott könyv jelzi. A könyvomat készítéséhez szükséges rajzot Eduárd Kaiser (1820-1895), bécsi művész készítette, aki a korszak kedvelt portréfestője volt. Szignója Alexi jobb könyöke alatt olvasható, az 1856-os évszámmal együtt. Az arckép alatt a püspök autográf, latin aláírását is reprodukálták.³

2 *Gramatica Daco-Romana sive Valachica, latinitate donata, aucta ac in huc ordinem redacta* (...). Vienne 1826.

3 A restaurált példánnyal megegyező lap található a Nemzeti Múzeum Történeti Arcképcsarnokában is. Ltsz. 662.

Az új egyházmegye szervezése folyamán sok nehézséget okozott, hogy az egyházmegye egy része Magyarországon, másik része Erdélyben feküdt, ezért a világi szervekkel kétszeresen kellett kapcsolatot tartania. Alexi igyekezett a parókiákon is rendet teremteni. Elrendelte az egyházi javak nyilvántartását, a költségvetés, zárszámadás pontos vezetését. 1858. január 1-jével az anyakönyvezésben a latin betűk használatát írta elő a cirill helyett. Megszervezte az elemi szintű felekezeti oktatást, és tanfelügyelőket nevezett ki. 1859-ben kisszeminariumot alapított Szamosújváron, amely később rendes szeminariummá fejlődött. Saját költségén nyomatta ki a kis, közepes és nagy katekizmust. A románság nemzeti érdekei mellett az 1860-as években határozottan síkra szállt. Az egyházmegyéjéhez került máramarosi román falvakban ő vezette be a román liturgikus nyelvet az egyházi szláv helyett, elrendelve, hogy a Balázsfalván kiadott liturgikus könyveket használják.

Az energikus főpásztor tüdőgyulladásban halt meg 1863-ban Szamosújváron, az apostolfejedelmek ünnepén (június 29.), sírja a szamosújvári temetőben található.⁴

A Szamosújvári Egyházmegye székhelyét 1930-ban Kolozsvárra tették át, elnevezése ettől kezdve Kolozsvár-Szamosújvári Egyházmegye, ekkor a területéből alakították ki a nagybányai püspökséget is. 1948-ban osztozott a romániai görögkatolikusok sorsában, vagyis az egyházmegyéjét megszüntették, csak 1989 után alakulhatott újjá.

Terdik Szilveszter

A litográfia restaurálása

Alexi János finom ceruzarajz hatását keltő portréja a 19. század divatos reprodukciós eljárásával, litográf nyomással készült. Mielőtt a súlyosan sérült, sok viszontagságon átesett grafika restaurálását ismertetném, érdemes magával a nyomdai eljárással is röviden megismerkedni.

A XIX. század folyamán népszerűvé váló, litográfiának nevezett nyomdai sokszorosító eljárás egy prágai születésű német színésznek és színműírónak, Johann Alois Senefeldernek köszönhető. Bár Senefelder színdarab-

4 A püspök életrajzára és az egyházmegye alapítására vonatkozó adatok: PIRIGYI ISTVÁN, *A magyarországi görögkatolikusok története*, Nyíregyháza 1990, II. köt., 55. <http://www.bru.ro/cluj-gherla/lista-episcopilor/ps-ioan-alexi/> (letöltve: 2013.11.01.). Bibliográfiával bővített életrajza: http://ro.wikipedia.org/wiki/Ioan_Alexi (letöltve: 2013.11.01.).

jai gyors és egyszerű nyomtatására találta fel 1796-ban a litográfiát, a 19. század első negyedétől főként grafikai sokszorosító eljárásként vált ismertté. Találmányát 1818-ban Európa-szerte szabadalmaztatta, bár könyomdák, ahogy akkor nevezték őket, már az 1810-es évektől működtek.

Az addig használt grafikai eljárások – a rézkarc és a metszet elkészítése – egy rajznak a nyomóformára (megfelelően előkészített fémlemez) történő átmásolását igényelték, melyet sokszor nem is a művészek, hanem a metszők végeztek. Senefelder találmányának egyik újdonsága éppen az volt, hogy a nyomtatásra használt, különleges tulajdonsággal bíró palamésszkőre közvetlenül is lehetett rajzolni, illetve vékony papírról közvetlenül rávinni a nyomtatandó rajzot, grafikai elemet, feliratot, írást stb. Ily módon ez volt az első sokszorosító grafikai eljárás, amely valamely egyedi grafika: szén-, ceruza- vagy tusrajz benyomását tudta kelteni. Egyben ez tekinthető az első síknyomó eljárásnak is, ahol a felhasznált anyagok (a litográf tinta és maga a kő anyaga) kémiai kezelése által jönnek létre a pozitív (ez esetben nem nyomó), illetve negatív (nyomó) felületek.⁵

Nem meglepő, hogy a litográfia, mint reprodukciós eljárás, gyorsan elterjedt, és a fotográfia elterjedése előtt éppen a portrék nyomtatásának és terjesztésének műfajává vált.

A technikai sajátosságokból eredően a nyomáshoz speciális papírra is szükség volt. Mivel a nyomás a benedvesített kőről készült, a papírnak erősen nedvszívónak kellett lennie, ezért nem, vagy csak nagyon kevés enyvező anyagot tartalmazhatott. Ebből következően a papír sokkal érzékenyebb a nedvesedésre, mint a hagyományos nyomópapírok. A nyomtatás során igen vékony festékréteg kerül fel a papírra, ami miatt különösen érzékeny a mechanikai behatásokra.

A litográfiákon ábrázolt személyek ismert emberek voltak: politikusok, közéleti szereplők, s a festményeket helyettesítő portréikat gyakran jól látható helyen függesztették ki.

A Johann Alexit ábrázoló litográfia is huzamosabb időn keresztül lehetett kifüggesztve, majd miután megsérült, vastag kartonra kasírozták fel, illetve később rajzszögekkel is rögzítették (1. kép). Feltételezhető, hogy bekeretezve, ám üveg nélkül függesztették ki. Ez idő alatt többször nedvesség érte, por és korom rakódott rá. A papír laza szerkezetéből adódóan a felületi szennyeződés, éppen a beázások következtében a rostok közé is

5 Senefelder ezért is nevezte el találmányát „vegyszeri nyomtatásnak”.

behatolt. A grafika sarkaiban nagyobb hiányok voltak láthatóak. A hátlapként használt karton savas összetevői egyértelműen károsították a litográfiát. A hiányok és az éles határú foltok határozottan rontották a grafika esztétikai értékét.

A restaurálás megkezdése előtt – mint minden esetben – meg kell határozni a restaurálás célját, a tárgy állapotának felmérésével, a beavatkozások esetleges kockázatainak számbavételével.

A litográfiák restaurálása esetén a papír laza, gyenge szerkezetével, illetve a nyomdafesték mechanikai érzékenységevel kell számolni.

A felületen lévő, por alakú szennyeződések eltávolítása különböző keménységű radírokkal, illetve a nyomott felületen – a kíméletesebb tisztítás érdekében – radírporral történt. A restaurálás következő lépése a gyenge minőségű, a litográfiára is veszélyt jelentő hátkarton leválasztása volt.

A hátkarton felkasírozására enyvet használtak, így a lap átnedvesítését követően, a kartont óvatosan, kis területekről leemelve lehetett eltávolítani. Ezt követően a már leválasztott grafika nedves tisztítása, átmosása következett. Mivel a mosás mechanikai igénybevételt is jelent, a lapot vízáteresztő fóliák között mostam. A lapok elszíneződését okozó foltok különböző eredetűek lehetnek, így eltávolításuk is különböző oldatokkal lehetséges. A csapvizet követően a lapot enyhe bóraxos (nátrium-tetraborát) vízfürdőben tisztítottam tovább. A bórax oldat, mint enyhén lúgos közeg, további tisztítást eredményez, és mint enyhe fehérítő fürdő is használatos. A lúgos átmosást követően, a még látható vízfoltok szélein – tehát helyileg alkalmazva – citromsavas pakolást alkalmaztam. Gyors, de alapos átöblítést követően a lap savtalanítására került sor. Bár a litográfia korából következtetve⁶ a papír alapvetően rongypapír lehetett, a hátlap savas kartonja miatt a lap savtalanítása indokolt volt. A savtalanításhoz kalcium-hidroxid oldatot használtam. A lap száradása után látható volt, hogy a vízfoltok enyhén még megmaradtak, de mivel még további vizes eljárásokat terveztem – a papírrostok védelme érdekében –, további kémiai kezeléseket már nem alkalmaztam. A hiányok kiegészítése az ún. papíröntés módszerével, elszívó asztalon, előre bekevert és beszínezett papírrost szuszpenzióval történt. A szívóasztal alkalmazása lehetővé teszi, hogy a rostok a hiányok vonalába besimuljanak, egyenletesen terüljenek el, de ne takarjanak rá az épen maradt területekre. A grafika száradása után a szakadások, illetve festékkö-

6 1856 körül a facellulóz alapú, ipari papíralapanyag-gyártás még nem indult meg.

pások retusálására került sor. A pótlások is további retusálást igényeltek. A lap teljes száradása és simítása után savmentes kartonból készült paszpartuba került, majd a grafikát a megtisztított és konzervált,⁷ aranyozott keretében, UV-védelemmel ellátott üveg mögé helyeztem el.

A grafika konzerválásával és műtárgybarát installálásával az eredeti szándék szerinti – látható helyen történő, hosszabb időtartamon keresztül történő – bemutatása valósulhat meg (2. kép).

Darabos Edit
papír- és bőrrestaurátor művész

A litográfia restaurálás előtt és után

7 A keret konzerválását Kovács András farestaurátor végezte el.

VÉGHSEŐ Tamás

**„Görögkatolikus egyház- és művészettörténeti források
feldolgozása és közreadása,
adattárak (történeti névtár és sematizmus) kiadása,
digitalizált adatbázisok készítése (18-20. század)”
című kutatási projekt bemutatása
(OTKA K108780)**

1. Háttér, megoldandó problémák, előzmények

A történelmi, illetve a Trianon utáni Magyarország görögkatolikus egyházai, illetve egyháza történelmének és kulturális örökségének kutatása terén a hazai tudományosságnak jelentős elmaradásai vannak. A katolikus egyházon belüli létezésének első két évszázadában szinte csak a magyarországi nemzetiségek világához kötődő vallási közösség sajátosságainak vizsgálata többnyire elkerülte a görögkatolikus felekezethez nem tartozó kutatók figyelmét, míg maga a görögkatolikus egyház – adottságaiból és méretéből következően – nem tudott megfelelő szakembergárdát a kutatási feladatokra kiképezni. Különösen is jelentősnek mondható az elmaradás az 1948-1990 közötti időszak viszonylatában, hiszen ekkor a görögkatolikus egyház lehetőségei minden tekintetben korlátozottak voltak. A rendszerváltást követő években megélénkült az érdeklődés a kutatás iránt: mind a görögkatolikus egyházon belül, mind pedig egyetemi tanszékeken és kutatóhelyeken kimutatható az egyháztörténeti (Pirigyi István, Janka György, Puskás László, Baán István, Botlik József, Véghseő Tamás), egyházművészeti (Puskás Bernadett, Nagymihályi Géza, Terdik Szilveszter) néprajzi (Szabó Irén, Bartha Elek), kulturális antropológiai (Ilyés Zoltán, Simon Zoltán) tematikájú kutatások fellendülése.

A Magyar Görögkatolikus Egyház egyetlen felsőoktatási intézménye, a nyíregyházi Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola az 1990-es év eleje óta törekedett arra, hogy a görögkatolikus múltra és kulturális

örökségre irányuló kutatásokat – többnyire konferenciák szervezésével, kiadványok megjelentetésével – támogassa. Ebben a törekvésben fontos mérföldkő a „Görögkatolikus Örökség” Kutatócsoport 2009-ben történt megalapítása a főiskola szervezeti keretein belül. A kutatócsoport az Országos Tudományos Kutatási Alapprogramok (2009-2012) és a Norvég Finanszírozási Mechanizmus (2009-2011) támogatásával 2009. április 1-jén kezdte meg működését az NNF 78739. (2009-2011) és 85590 sz. (2011-2012) „A Kárpátok Eurorégió görög katolikus kulturális örökségének kutatása és megőrzése: a történelmi munkácsi egyházmegye bizánci szertartású katolikus közössége kialakulásának és fejlődésének kutatása (1646-1818) és magyarországi tárgyi emlékeinek feltérképezése” című kutatási program megvalósításával. A kutatócsoport vezetője: Véghseő Tamás főiskolai tanár, tagjai: Terdik Szilveszter kutató, Nyirán János doktorandusz, Ivancsó Lilla egyetemi hallgató és Janka György főiskolai tanár. A kutatócsoport hároméves munkája eredményeképpen két monográfia,¹ két forráskiadás,² illetve tudományos ismeretterjesztő jellegű, magyar és angol nyelvű (két külön kötetben) könyv a magyarországi görögkatolikusokról³ került kiadásra, egy doktori disszertáció megvédésre került,⁴ elektronikus adatbázis készült műtárgyakról, számtalan levéltári irat, liturgikus könyv, műtárgy került be a Görögkatolikus Püspöki Levéltárba, a főiskolai könyvtár antikva-gyűjteményébe⁵ és a Görögkatolikus

1 VÉGHSEŐ TAMÁS: „...mint igaz egyházi ember...”: A történelmi Munkácsi Egyházmegye görög katolikus egyházának létrejötte és 17. századi fejlődése, (Collectanea Athanasiana I/4.), Nyíregyháza 2011, ISBN 978-615-5073-03-8; TERDIK SZILVESZTER: „...a mostani világnak ízlése, és a ritusnak módja szerint” Adatok a magyarországi görög katolikusok művészetéhez, (Collectanea Athanasiana I/5.), Nyíregyháza 2011, ISBN 978-615-5073-04-5.

2 NYIRÁN JÁNOS: Az első magyar nyelvű liturgiafordítás Luess István 1814-es kéziratában, Nyíregyháza 2011, ISBN 978-615-5073-05-2; VÉGHSEŐ TAMÁS – NYIRÁN JÁNOS: Barkóczy Ferenc egri püspök kiadatlan instrukciója az Egri Egyházmegye területén élő görögkatolikusok számára, 1749: 19. századi kéziratos görögkatolikus szerkönyvek Nyírgyulajból és Fábiánházáról, (Collectanea Athanasiana II/2.) Nyíregyháza 2012, ISBN 978-615-5073-10-6.

3 VÉGHSEŐ TAMÁS – TERDIK SZILVESZTER: „...you have foreseen all of my paths...”: Byzantine Rite Catholics in Hungary, Éditions Du Signe, Strasbourg 2012; VÉGHSEŐ TAMÁS – TERDIK SZILVESZTER: «...minden utamat már előre láttad» Görögkatolikusok Magyarországon, Éditions Du Signe, Strasbourg 2012.

4 TERDIK SZILVESZTER: Görögkatolikus püspöki központok művészeti reprezentációja Magyarországon.

5 A gyűjtemény új szerzeményeinek szakszerű katalogizálása és leírása jelenleg egy TÁMOP-pályázat keretében zajlik a Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola Könyvtárban Golub Xénia vezetésével: TÁMOP-3.2.4.A-11/1-2012-0054.

Egyházművészeti Gyűjteménybe, hazai⁶ és külföldi⁷ levéltárakban több ezer oldalnyi forrás került digitalizálásra. A kutatási eredmények szakcikkekben,⁸ tudományos konferenciákon, ismeretterjesztő előadásokon kerültek és kerülnek bemutatásra, illetve a kutatócsoport honlapján elérhetők. A 2012-ben közreadott Barkóczy-instrukció feldolgozását Jaczkó Sándor OTKA-poszt-doktori pályázat keretében végzi 2013-2016 között.

Jelen négyéves, több programelemből álló kutatási terv részben az előző években összegyűjtött levéltári anyag közreadását, s ezáltal újabb kutatások ösztönzését célozza, részben pedig eddig teljesen feltáratlan területeken kívánja megkezdeni a görögkatolikus múlt feltárását a következő pontban részletezett bontásban.

2. A kutatás specifikus céljai

A kutatás specifikus céljai három (I-III.) pontba csoportosíthatóak:

I. A magyarországi görögkatolikusok történelmére és kulturális örökségére vonatkozó 18-20. századi források közreadása

1. Görögkatolikus egyházlátogatási jegyzőkönyvek és összeírások 14 kötetben

A 18. század második feléből, illetve a 19. század első két évtizedéből származó források elsősorban az egykori munkácsi egyházmegye közösségeinek (jellemzően 13 északkeleti vármegye Szepesről Máramarosig) egyház-lá-

6 Magyar Országos Levéltár, Kulturális Örökségvédelmi Hivatal Fotó- és Kézirattára, Néprajzi Múzeum Fotótára, Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára, Országos Széchenyi Könyvtár Kézirattára és Kisnyomtatványtára, Esztergomi Prímási Levéltár, Esztergomi Főszékes-egyházi Könyvtár Kézirattára, Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár (Miskolc), Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár (Nyíregyháza), Hajdú-Bihar Megyei Levéltár (Debrecen), Görögkatolikus Püspöki Levéltár (Nyíregyháza).

7 Kárpátaljai Területi Állami Levéltár, Beregszász, Vatikáni Titkos Levéltár, Népek Evangelizációja Kongregáció Történeti Levéltára (Róma), Római Állami Levéltár, a Pápai Német-Magyar Kollégium Történeti Levéltára (Róma), Eperjesi Görög Katolikus Érsekség Levéltára, Kassai Római Katolikus Érsekség Levéltára, Szepesi Római Katolikus Püspökség Levéltára, Haus- Hof- und Staatsarchiv (Bécs), Nagyváradi Állami Levéltár.

8 Vö. A programban részt vevők publikációs listája: Véghseő Tamás: <https://vm.mtmt.hu/search/slist.php?lang=o&AuthorID=10000142> – Terdik Szilveszter: <http://byzantinohungarica.hu/node/55> – A kutatáshoz kötődő publikációk feltöltésre kerültek a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Repozitóriumába is.

togatási jegyzőkönyveit, illetve összeírásait (10 különböző vizitáció/összeírás) tartalmazzák. Ezek a következők:

- 1741: Összeírás. Prímási Levéltár, Esztergom, Archivum Ecclesiasticum Vetus, Acta-suffraganorum Nr. 2097-2100/1-9.
- 1747: Összeírás Magyar Országos Levéltár C 38 Acta Cassae Parochiarum, Extraordinaria No. 30.
- 1749: A Barkóczy egri püspök által Zemplén, Sáros és Ung vármegyében végiglatogatott parókiákhoz kapcsolódó iratok, Kárpátaljai Állami Területi Levéltár, Fond 151. opisz 1. Nr. 1125.
- 1750-1753: Az első görögkatolikus canonica visitatio jegyzőkönyvei, Kárpátaljai Állami Területi Levéltár, Fond 151. opisz 1. Nr. 1220. 1216. 1289, 1290, 1386, 1327, 1328, 1361, 1362.
- 1774-82: Magyar Országos Levéltár C 99 Helytartótanács Számvevőség 105. csomó, Munkácsi Egyházmegye összeírása
- 1778: Magyar Országos Levéltár C 99 Helytartótanács Számvevőség 105. csomó, Nagyvárad Egyházmegye összeírása
- 1784-85: Összeírás. Munkácsi Egyházmegye Magyar Országos Levéltár, Magyar Kancelláriai Levéltár, A 40 – Acta regul. Par.
- 1796: A Munkácsi Egyházmegye összeírásainak összesített adatai, Magyar Országos Levéltár, C 104 Helytartótanács Levéltár 55. kötet
- 1796: A Nagyvárad Egyházmegye összeírásainak összesített adatai, Országos Levéltár, C 104 Helytartótanács Levéltár 26. kötet
- 1780-1781: A Hajdúdorogi Főesperesség egyházközségeinek canonica visitatiója, Görögkatolikus Püspöki Levéltár, Nyíregyháza

A programelem célja a 90%-ban digitális felvételek formájában már rendelkezésre álló anyag (a 2009-2012 közötti OTKA-kutatás eredményeként) átírása és 14 kötetben történő kiadása.

A források közreadása lehetővé teszi több száz görögkatolikus közösség 18. századi fejlődésének kutatását: anyagi és szellemi kultúrájuk alakulásának követését, demográfiai viszonyaik összehasonlító elemzését. A programelem felelősei: Véghseő Tamás és Terdik Szilveszter. Technikai segítséget a források átírásában két levéltáros nyújt.

2. Iratok a magyar görögkatolikusok mozgalmához 1868-1912 (egy kötetben)

A 19-20. századi források a magyar görögkatolikusok mozgalmának iratanyagára vonatkoznak az 1868-as hajdúdorogi kongresszustól a Hajdúdorogi

Egyházmegye 1912-es megalapításáig. Szentszéki és hazai levéltárakból nagyobb részben már összegyűjtött, kisebb részben még összegyűjtendő forrásokból a mozgalom minden fontos és jellemző iratának közreadása egy kötetben. A programelem felelőse: Véghseő Tamás. Technikai segítséget a források átírásában egy levéltáros nyújt.

II. Adattárak, kutatási segédletek összeállítása és kiadása

1. A Hajdúdorogi Egyházmegye és a Miskolci Apostoli Exarchátus történeti sematizmusa

1912 (Hajdúdorogi Egyházmegye alapítása), illetve 1924 (Miskolci Apostoli Exarchátus alapítása) óta 251 parókia tartozott, illetve tartozik jelenleg is a két görögkatolikus egyházkormányzati egységhez. Ezek alapadatait (alapítás éve, körülményei, templomépítés éve, körülményei, előzményei, felújítások, bővítések, patrocínium, hívek lélekszámára vonatkozó adatok, szolgálatot teljesítő papok, kántorok, tanítók, javadalmi viszonyok, hitbuzgalmi szervezetek, oktatási egységek stb.) a rendkívül ritkán kiadott sematizmusok tartalmazzák (Hajdúdorogi Egyházmegye: mindössze három, Miskolci Apostoli Exarchátus: mindössze két sematizmus). Az elmúlt években lezajlott kutatások és adatgyűjtések a sematizmusok adatait számos esetben pontosították, nemritkán teljesen felülírták. A programelem célja egy olyan történeti sematizmus kiadása, mely a két egyházkormányzati egységbe tartozó vagy tartozott egyházközségek alapadatait pontosítva és egységes szempontok szerint rendszerezve bocsátja a kutatók rendelkezésére. A programelem felelőse: Terdik Szilveszter. Technikai segítséget az adatok rendszerezésében egy levéltáros és egy hallgató nyújt.

2. A Hajdúdorogi Egyházmegyében és a Miskolci Apostoli Exarchátusban szolgált görögkatolikus papok történeti névtára

A két egyházkormányzati egységben (az eddig rendelkezésünkre álló adatok szerint) 808 pap szolgált, illetve szolgált. Mivel a görögkatolikus papok, illetve papcsaládok egy sajátos társadalmi réteget alkotnak, nem csupán a történeti és egyháztörténeti, hanem a szociológiai kutatások számára is értékes lehet egy történeti papi névtár, mely egységes szempontrendszer szerint tartalmazza a 20. századi görögkatolikus papok életrajzi adatait (születés, szentelés, halálozás dátuma, származás helye, névváltoztatásra utaló adatok, közép- és felsőfokú tanulmányok helyszínei, fokozatszerzések, házastárs,

gyermek adatai, papi szolgálati helyek, közéleti és társadalmi szerepvállalás adatai, egyházi és világi kitüntetések, elismerések, irodalmi, oktatási és tudományos tevékenység, egyéb releváns adat. A programelem felelőse: Véghseő Tamás. Technikai segítséget az adatok rendszerezésében egy levéltáros és egy hallgató nyújt.

3. A Munkácsi Egyházmegye templomainak (különös tekintettel a később Hajdúdorogi Egyházmegyéhez sorolt egyházközségekre) építéstörténetére (1800-1912) vonatkozó levéltári jegyzék összeállítása

A Kárpátaljai Állami Területi Levéltárban (Beregszász) és a MOL Állami Építészeti Hivatal iratanyagában fellelhető dokumentumok, tervrajzok jegyzékének elkészítése, illetve lehetőség szerint digitális fényképfelvételek készítése. A beregszászi levéltárban ezek az iratok nem képeznek önálló fondot, hanem nehezen rekonstruálható levéltári rendezési elvek miatt más fondokban elszórtan, szerencsés esetben kisebb irategyütteseket alkotva kutathatók. A kutatócsoport már elkészítette az 1800 előtti iratok jegyzékét, most a 19. századi anyag feltérképezése történik meg. Ezzel párhuzamosan feltérképezésre kerül a MOL vonatkozó iratanyaga is. A programelem felelőse: Terdik Szilveszter. Technikai segítséget az adatok rendszerezésében két levéltáros nyújt.

III. Digitalizált adatbázisok összeállítása

1. Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában fellelhető görögkatolikus vonatkozású adatok digitális adatbázisa kutatói hozzáférés biztosításával

Közismert, hogy az 1945 után szovjet megszállás alá került kelet-közép-európai országok görögkatolikus egyházai közül csak a magyar görögkatolikus egyház kerülte el az erőszakos felszámolást. Bár a felszámolásra és az ortodoxiába való kényszerítésre konkrét forgatókönyvek készültek, végül a közösség a latin szertartású katolikus egyház sorsában osztozva, szoros ellenőrzés alatt, szűk mozgástérben folytathatta tevékenységét. A szoros ellenőrzés része volt a papság egy részének állambiztonsági beszerzése, illetve egy másik részének állandó megfigyelése.

A görögkatolikus történetírás részéről 1990 után nem történt kísérlet az állambiztonsági iratok és források rendszeres kutatására. Ezt a feladatot

részben, illetve egy-egy ügyre és személyre fókuszálva többnyire civil történészek vállalták. Ugyanakkor a görögkatolikus közösség elmúlt években útjára indított identitásdiskurzusa nem vezethet eredményre az úgynevezett „ügynökkérdés” feldolgozása nélkül.

A programelem célja az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában a görögkatolikusokra vonatkozó iratok kigyűjtése, azok kiegészítése a megyei pártbizottsági és egyházügyi hivatali iratokkal (elsősorban Szabolcs-Szatmár-Bereg megye, illetve lehetőség szerint Hajdú-Bihar és Borsod-Abaúj-Zemplén megye), és egy olyan elektronikus adatbázis létrehozása, mely lehetőséget teremt a kutatók számára a beszervezés- és megfigyelés-történetek megismerésére. Az adatbázis a kutatócsoport központi számítógépéről lesz elérhető. A kutatás megvalósítása érdekében a kutatócsoport együttműködési megállapodást kötött az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárával, illetve a MOL Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltárával. A program elem felelőse: Janka György.

2. Az 1945 előtt megjelent görögkatolikus sajtótermékek digitalizálása nyilvános hozzáférés biztosításával

A Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola Könyvtárában 13 görögkatolikus sajtótermék példányai találhatóak meg az 1861 és 1944 közötti időszakból.

Ezek: Kárpáti Figyelő (1930-1931), Kelet (Ungvár, 1888-1901), Kelet (Miskolc, 1935), Keleti Egyház (1934-1944), Görög Katolikus Egyházi Értesítő (1904), Görög Katolikus Szemle (Ungvár, 1899-1918.), Görögkatolikus Szemle (Budapest, 1929-1941. Nyíregyháza, 1942-1944.), Görögkatolikus Tudósító (Nyíregyháza, 1921-1926), Görög Katolikus Tudósító (Miskolc, 1921), Görögkatolikus Élet (Nyíregyháza 1937-1940), Görögkatolikus Lelkipásztor (1927-1931), Görögkatolikus Népiskola (Nyíregyháza, 1921-1923), Görögkatolikus Tanító (1925-1928), Békesség (1918-1919).

Az Országos Széchényi Könyvtárban még további görögkatolikus vonatkozású folyóirat példányai találhatóak meg: Kárpáti Lapok, Kárpáti Hírnök, Kárpáti Vasárnap, Görög Katolikus Hírlap, Görög Katolikus Népiskola.

Ezekben a folyóiratokban feltárul a magyarországi görögkatolikus egyház története döntő jelentőségű korszakának eszmái háttere. A 19. század második felétől kezdve a görögkatolikusok egy jelentős része nyelvében és kulturális kötődésében véglegesen azonosul a magyarsággal: mozgalmuk a Hajdúdorogi Egyházmegye 1912-es felállításával teljeseedik be. Ezzel egyide-

jűleg a közösség más csoportjai a nemzetiségi identitás/nyelv megőrzésére és a magyar állam iránti lojalitás kimutatására törekednek. A Trianon utáni Magyarország szinte kizárólag magyar identitású görögkatolikusai a társadalom peremére szorulva próbálják meg magukat a többségi társadalommal elfogadtatni.

A programelem célja a sajtótermékek digitalizálása a Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola Könyvtárában, illetve a hiányzó folyóiratok/példányok digitalizálásának elkészíttetése az Országos Széchényi Könyvtárban, s az így létrejövő adatbázis nyílt hozzáférésű elérhetőségének biztosítása a kutatócsoport honlapján (www.byzantinohungarica.hu). A programelem felelőse: Véghseő Tamás. Technikai segítséget a digitalizálásban egy könyvtáros nyújt.

3. Várható eredmények

A kutatási program zárásakor 15 kötet forrásközlés és két kötet adattár kerül kiadásra, illetve két elektronikus adatbázis jön létre, melyek mind a kutatócsoport tagjainak, mind pedig más tudományágak képviselőinek lehetővé teszik a további kutatásokat. A kutatócsoport tagjai a kutatási periódusban szakcikkekben publikálják, illetve konferenciákon mutatják be eredményeiket. A befogadó intézmény minden évben legalább egy konferenciát szervez a kutatási programhoz kapcsolódóan: 2013 őszén az állambiztonsági iratok kutatásáról, 2014 februárjában a magyar görögkatolikus egyház korai 20. századi történetéről, 2015 szeptemberében a görögkatolikusok 18. századi történelméről, 2016-ban a magyarországi görögkatolikus egyházmegyéek 1912 és 1920 közötti együttműködésének jogi aspektusairól, 2017-ben a kutatási program záró konferenciájára kerül sor.

4. Kutatási infrastruktúra

A kutatási program befogadó intézménye a Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, illetve a főiskola fenntartója, a Hajdúdorogi Egyházmegye 2009 óta következetesen támogatja a Görögkatolikus Örökség Kutatócsoport munkáját. A fenntartó határozottan támogatja azt az elképzelést, hogy a főiskola a görögkatolikus kulturális örökség nemzetközi viszonylatban is elismert kutatóhelyévé váljon.

Az intézményben a kutatócsoport rendelkezésére áll egy jól felszerelt kutatócsoporti szoba. A főiskolai könyvtár állományának fejlesztése során évek óta elsődleges szempont a görögkatolikus kulturális örökség kutatását segítő szakirodalom beszerzése. A pályázathoz kapcsolódó adminisztratív feladatok ellátására a főiskola külön munkatársat bízott meg.

A kutatási program végrehajtásában nevesítve a főiskola két főállású oktatója Véghseő Tamás rektor, vezető kutató, a Görögkatolikus Örökség Kutatócsoport vezetője és Janka György tanszékvezető főiskolai tanár mellett. Terdik Szilveszter, az Iparművészeti Múzeum munkatársa vesz részt. A technikai lebonyolításban (források átírása, levéltári jegyzékek összeállítása, digitalizálás, adatfelvitel stb.) megbízási szerződéssel levéltárosok, hallgatók és könyvtárosok vesznek részt.

Magyar Mózes maradt változatlanul annak, ami volt...

Ivancsó István: Magyar Mózes – liturgikus tiszteletének tükrében, Nyíregyháza 2013, 180 p. második kiadás ISBN 978-963-9694-49-1

1043-ban a kijevei barlangmonostorban az ősi Rusz szerzetességének nagy példaképe átköltözött földi otthonából égi házába. A keresztények példaképe Krisztust követte, hogy a lehető legjobban hozzá hasonlóvá váljon. A szenvedések hosszú sorát tűrte el élete során (hosszantűrő), hogy méltó legyen Krisztus ígéreteire. Az otthon, a család, és a házasság iránti vágyat magányra és a földalatti barlangra cserélte fel, ahol a szentéletű férfiak közösségében vált a lelki tisztaság bajnokává, a nemi kísértésekben lévő tanácsadójává.

Szándékosan kezdtem Ivancsó István, a 2013 decemberében megjelent tudományos művének bemutatását – mely egy szent szerzetes életéről és liturgikus, illetve ikonografikus tiszteletéről szól – anélkül, hogy első helyen a szent nevét írtam volna le. A név természetesen nem titok és nem is tabu: *Magyar Mózes*. Azonban több okot is találtam arra, hogy ne a szent nevével kezdjem e nagy jelentőséggel bíró mű bemutatását. Az előszóban a szerző felhívja a figyelmünket arra, hogy a könyv első, rövidebb magyar nyelvű kiadása (1997) után a világhálón egyre több magyar és idegen nyelvű írást is találhatunk az említett szentről. Ez a megjegyzés arra buzdított, hogy „keressek rá” a Magyar Mózeset tárgyaló írásokra, illetve az őt ábrázoló képekre. Mindezekután arra a következtetésre jutottam, hogy *Magyar Mózes / Mojsej Uhrín* gyakran a mai modern „kutatók kezében” illusztrációs eszközzé vált, olyan tételek bizonyítására, melyek inkább érintik a kutatók identitását, mint a vizsgált szentünk személyét. Ez utóbbi mondat leírására leginkább azon idegen nyelvűforrások ösztönöztek, amelyek az első keleti szertartású szlovák nemzetiségű szentek közé sorolják *Mojsej Uhrín*-t, vagy ősi szlovák görögkatolikus illetve ortodox szentként nevezik¹. A kérdés immár egyre égetőbb: ki volt *Mojsej Uhrín*?

1 BUGAN, Bystrík: „Mojžiš Uhorský (Mojsej Uhrín) a jehobratia v kontexte slovenských dejín”, in BOBÁK, J. akol.: *Historický zborník* č. 19, 2/2009. MARTIN: *Vydavateľstvo Matice slovenskej*, 2009, 137-146; „Mojžiš Uhrín, prepodobný : 26. júl.”, in ANTONÍN ČÍŽEK: *Synaxár: Životy*

Ivancsó István a „Magyar Mózes, liturgikus tiszteletének tükrében” című művében óvatosan, a témának megfelelő kimértséggel kezeli Mózes életének feltárását. E megfontolásból a mű fő részét a „Paterikon” és más rövidebb irodalmi források alapján rekonstruált életrajz teszi ki, azonban szerzőnk inkább a tényszerű megállapításokra törekszik, mint hogy eltérjen a tudományos tárgyilagosságtól. Mózes személyének és nagyságának a kicsúcsosodása orosz, illetve lengyel földhöz köthető. Szentünk Vlagyimir nagyfejedelem kisebbik fiát, Boriszt szolgálta hűségesen, majd urának meggyilkolása után rabszolgaságban egy lengyel nő testi és érzéki csábításainak állt ellen, mivel a szerzetesi életmódot választotta. Hűsége és hivatása megőrzése miatt sokat szenvedett, majd a kijevi barlangmonostorban a szerzetesek lelki vezetőjévé vált. Mózes életét és a napjára írt liturgikus imádságok szövegét ószlávul fogalmazták meg, vagyis azon a nyelven, amelyen szerzetes testvéreivel együtt dicsérte az emberi nyelven kimeríthetetlen Istent. Hűsége, hosszantűrő szenvedése, nemi tisztaságának megőrzése és Krisztusért égő szeretete végett a monostor szerzetesei és az orosz nép halála után szentként tisztelte, és leginkább a testi és lelki szenvedésekben kéri Mózes hathatós közbenjárását. Erről számol be Ivancsó István a könyv második felében, ahol a Mózeset tisztelő liturgikus szövegek magyar nyelvű fordítását tárja az olvasó elé, és ezt követően részletesen magyarázza a szent tiszteletére költött akathisztosz himnusz szövegét. A szerző részletesen beszámol a Mózeset ábrázoló ikonográfiai jellegzetességekről, és az olvasó örömeire több illusztráción is szemmel kísérheti a szövegben feltüntetetteket.

Hogy ki is Ivancsó István szentje? Egy férfi, aki példaképként áll a szerzetesek előtt köteleességteljesítése, hivatásához való hűsége, tisztasága miatt. A szegénység, a böjt, az imádság és a szüzesség embere, aki Isten akaratának engedelmeskedve elnyerte a szentek örömét. És vajon miért nem a szent neve illetve jelzője lesz a könyv témájának vezérfonala? Erre a kérdésre a könyvben is olvasható kánon hatodik ódájában kaphatunk választ:

„Sokan, akik nem ismerték Istennek benned működő kegyelmét, ó Szent, elhíresztelték, hogy úrnőd akaratának engedelmeskedtél és te leszel a nőnek és egész vagyonának ura. Te pedig mindezeket megvetetted Isten szeretetétért, mondván: Ezen kívül nem akarok mást ismerni”.²

svätých, Prešov: Spolok biskupa Petra Pavla Gojdiča, 1998, s. 295. ISBN 80-967341-1-3; <http://www.simkovich.org/religion.htm>; http://www.slovaci.at/tl_files/pohlady/Pohlady%201-2010%20web.pdf.

2 IVANCÓS ISTVÁN, *Magyar Mózes – liturgikus tiszteletének tükrében*, Örökségünk kiadó Kft, Nyíregyháza 2013, 119.

Az olvasónak eszébe juthat, hogy a nő ajánlata nem más, mint a világ akaratával való egyesülés, Mózes azonban nem hajlott a világ akarata szerinti életre, sem arra, amit hinni akartak róla, hanem maradt változatlanul annak, ami volt...

Krónika

Véradóverseny: eredményhirdetés

A VII. Országos Felsőoktatási Véradóverseny ebben az esztendőben is három kategóriában zajlott, a nappalis hallgatói létszám alapján. Az ezer fő alatti nappali hallgatói létszámmal rendelkező felsőoktatási intézmények között 2013-ban ismét főiskolánk lett az első helyezett, az ezer és a tízezer fő közötti nappali tagozatos hallgatói létszámú egyetemek és főiskolák között a Károly Róbert Főiskola, míg a tízezer fő feletti között a Budapesti Corvinus Egyetem bizonyult a legjobbnak. Az első három helyezettnek járó elismeréseket a Budapesti Corvinus Egyetemen adták át június 14-én, így intézményünknek is.

Riczuné Vadász Csilla

Tanévzáró és diplomaosztó ünnepség

Keresztelő Szent János próféta és előhírnök születése ünnepének előestéjén diplomaosztó ünnepséggel és alkonyati istentisztelettel zártuk a 2012/13-as tanévet.

Ünnepi beszédében *Véghseő Tamás* rektor az ünnepi evangéliumi szakaszból Gábiel főangyal szavait idézte: „...az a küldetésem, hogy szóljak hozzád és ezt az örömhírt elhozzam neked.” Szólni a másik emberhez és örömhírt hozni neki. Főiskolánk magáénak vallja ezt a küldetést, és arra törekszik, hogy az őszinte és igaz kommunikáció otthona legyen, ahol párbeszédre és a krisztusi örömhír átadására képes papokat, hitoktatókat és kántorokat képeznek.

A diplomák és a könyvjutalmak ünnepélyes átadása után *Kocsis Fülöp* megyéspüspök az Év katekétája díjat adta át *Koroknai Gabriellának*, a Budapest-Rózsák terei egyházközség hitoktatójának. A 2012-ben alapított Tordai Károly Ösztöndíjban idén *Grunda Dávid* I. éves hallgató részesült. A főiskolánkon 1963-ban végzettek közül két atyának, főtisztelendő *Szabó Péter* nyugalmazott parókusnak és főtisztelendő *Janka György* makói parókusnak adhattuk át az aranydiplomát. A Szent Atanáz-díjat intézményünk Akadémiai Tanácsa ebben az esztendőben – posztumusz – egykori tanárunknak, *dr. Seszták Miklósnak* (1938-

1989) adományozta. A díjat özvegye vette át. A diplomaosztó ünnepség zárásaként *Obbágy Márta* és *Obbágy Anna* Milhaud „Scaramouche” című kézzongorás darabjának első és harmadik tételét adta elő.

A főiskolai rendezvényt ünnepi alkonyati istentisztelet követte a társszékesegyházban.

Riczuné Vadász Csilla

A Magyar Patrisztikai Társaság konferenciája

„Vallás és hatalom az egyházatyák korában” címmel a Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskolán 2013. június 27. és 29. között került sor a Magyar Patrisztikai Társaság XIII. országos konferenciájára. Főiskolánk különösen is fontosnak tartja, hogy a magyar társadalmi életben és a történelmi egyházak tevékenységében egyaránt lényeges szerepet kapjanak mindazok az igyekvések, melyek a kereszténység első nyolc századából tárnak fel kulturális, bölcséleti és vallási értékeket. Erről a meggyőződéssről tett tanúságot a konferencia megnyitóján *Somos Róbert* (PTE), az MPT elnöke és *Véghseő Tamás*, főiskolánk rektora. A konferencián elhangzott huszonkét szakmailag igényes magyar és idegen nyelvű előadásnak a szövege hamarosan

olvashatóvá válik a főiskolánk által támogatott konferenciakötetben.

Gyurkovics Miklós

Újabb OTKA által támogatott kutatások főiskolánkon

Az Országos Tudományos Kutatási Alapprogramok Bizottságának 2013. július 3-án meghozott döntése alapján főiskolánk két pályázata nyert támogatást.

A Nagyköltségű Kutatási pályázatok kategóriájában *Véghseő Tamás* pályázata (K 108780 Görögkatolikus egyház- és művészettörténeti források feldolgozása és közreadása, adattárak [történeti névtár és sematizmus] kiadása, digitalizált adatbázisok készítése [18-20. század], résztvevők: *Véghseő Tamás*, *Janka György*, *Terdik Szilveszter*, kutatási időszak: 2013-2017, támogatási összeg: 49.795.000.- Ft), míg a Poszt-doktori pályázatok kategóriájában *Jaczkó Sándor* projektje részesül támogatásban (PD 109559 A görögkatolikus egyház élete a 18. században a Barkóczy instrukció fényében, kutatási időszak 2013-2016, támogatási összeg: 17.978.000.- Ft).

Mindkét pályázat kapcsolódik a 2009-2012 közötti, szintén az OTKA által támogatott kutatási projekthez.

Riczuné Vadász Csilla

Új nemzetközi kánonjogi folyóiratunk

Szabó Péter rektorhelyettes, tanácskezelő egyetemi tanár kezdeményezésére és rangos nemzetközi szerkesztőbizottság felügyelete mellett főiskolánk új idegen nyelvű kánonjogi folyóiratot indított. Az *Eastern Canon Law* címet viselő periodikum évente kétszer jelenik meg.

Riczuné Vadász Csilla

Traditio Fidei – Nemzetközi patrisztikus konferencia főiskolánkon

A Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola 2013. szeptember 12. és 13. között az *Istitutum Patristicum Augustinianum*-mal együttműködésben nemzetközi tudományos találkozót tartott az ókeresztény tudományokkal foglalkozó kutatók számára. A konferencia megnyitóján *Alberto Bottari de Castello*, Magyarország apostoli nunciusa és *Angelo Di Berardino* OSA, az Augustinianum patrisztikus intézet alapító tagja, illetve *Kocsis Fülöp*, a Hajdúdorogi Egyházmegye megyéspüspöke és *Véghseő Tamás*, a Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola rektora köszöntésükben egységesen hívták fel

a kutatók figyelmét az ókeresztény kor kutatásának fontosságára, mivel az ebből az időszakból származó források nemcsak a múlt eseményeinek és szellemi fejtegetéseinek a megértéséhez vezetnek, hanem a korunkban felmerülő vallási, illetve társadalmi kérdések megoldásához is értékes támpontokat szolgáltatnak.

A köszöntők után *Giuseppe Carruso* OSA (Augustinianum, Roma) az „Un catechismo per i vescovi: il *De fide et symbolo* di Agostino (Szent Ágoston: *De fide et symbolo*: egy püspököknek szóló katekizis)” című olasz nyelvű előadásában Hippó nagy főpapja egy fiatalkori művének elemzésén keresztül mutatta be Észak-Afrika negyedik századi társadalmi, egyházpolitikai és teológiai körképét.

Somos Róbert, a Pécsi Tudományegyetem professzora, a *Magyar Patrisztikai Társaság* elnöke, a „The Problem of the Rational Belief in Origen with Special Emphasis on the Newly Rediscovered Homilies on Psalms (A racionális hit problémája Órigenésznél, különös tekintettel az újonnan megtalált Zsoltár-homíliákra)” című angol nyelvű előadásában olyan fontos teológiai és filozófiai kérdéseket világított meg, mint a hit filozófiai és egyben logikai interpretálásának gyökerei, és az úgynevezett apoka-

tasztázis-tan antropológiai és istentani vetületeinek összefüggése Órigenész műveiben.

A találkozó harmadik előadója Orosz Atanáz, a Miskolci Apostoli Exarchátus püspök-exarchája, francia nyelvű előadásában Arányszájú Szent János: *A papságról* című művén keresztül a legfrissebb kutatási eredmények tükrében vizsgálta a papságról, illetve a püspökségről és a szerzetességről felfedezhető tanítás teológiai és egyháztani mondanivalóját.

A *lectio magistralis* jellegű szekciót a találkozó sajátos küldetésének kibontakoztatása követte, mely a közép- és kelet-európai országok ókereszténységet érintő kutatási eredményeinek az ismertetését foglalta magába. A két nap folyamán számos kutató számolt be angol vagy olasz nyelven az országokban kifejtett patrisztikus tanulmányok és munkásságok múltjáról és eredményéről: Henryk Pietras (Lengyelország), Vít Hušek (Cseh Köztársaság), Ivan Bodrožić (Horvátország), Vladimir Cvetković (Szerbia), Juraj Pigula (Szlovákia), Baán István (Magyarország).

Az előadásokat két magyarországi, nemzetközileg is elismert ókeresztény tudományokkal foglalkozó tudós vezette: Sághy Marianne és Heidl György. Az elhangzott beszámolók segítségével a hallgató átfogó

képet alkothatott a szomszédos országokban zajló ókeresztény kutatások helyzetéről, egyben azoknak történelmi, politikai, gazdasági és egyházi tényezőiről, melyek ismételt megvitatását Giuseppe Caruso OSA (Róma) és Rocco Ronzani OSA (Róma) vezetésével egy zártkörű kerekasztal-beszélgetésen folytatták. A kölcsönös eszmecsere folyamán felmerült a patológia, illetve az ókeresztény tudományok fogalma pontos és egyben széles körű meghatározásának a problematikája. A tudósok nagy kihívásként fogalmazták meg a patrisztikus teológia szerepét, mely a késő ókori filozófia és a kora keresztény dogmatika kutatási felületeinek találkozópontra nyújthat. Hasonlóan fontosnak ítélték a kora kereszténység társadalomtörténeti kutatásának több szempontból való megközelítését, mely a kereszténység mellett ókori kultúrkörök és történelmi tényezők egybevetésén alapszik.

A találkozó egyik legnagyobb hozama annak a közös igénynek a megfogalmazása, hogy a részt vevő tudósok elismerték egymás nemzetének az eredményeit, és egyben fontosnak tartják azok közös kamatoztatását, mely meglátásuk szerint a kölcsönös együttműködésekben forrásozhat. A kölcsönös tudományos tevékenységek, bár nemzeti jellegűek, és ezért részletekben eltérnek

egymástól, mégis a gyümölcsöző eredményesség érdekében nyilvánvalóvá vált, hogy a kommunikációs akadályok leküzdése érdekében az angol nyelv mellett az olasz nyelv használata elkerülhetetlen. Mindez annak köszönhető, hogy az *Institutum Patristicum Augustinianum* oktatási rendszerében neves előadóival fennállásától kezdve támogatta a kelet- és közép-európai országok ókeresztény kutatásainak a fejlődését. A *Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola* elfogadta és magára vállalta, hogy lehetőségeihez mérten elkötelezetten munkálkodik a patrisztikus tudományok ápolásában, és ennek érdekében az évközi ókeresztény tudomány ágazatokat érintő tevékenységei mellett kétfévente megrendezi a közép- és kelet-európai ókeresztény tudósok találkozóját. E jelentős akadémiai esemény lebonyolításában intézményünk vezetősége és kollégái áldozatos munkája segítette a meghívott vendégtudósok nálunk folytatott szakmai tevékenységét, ezért hálás köszönet jár a szervezőknek és a közreműködőknek egyaránt.

Gyurkovics Miklós

Tanévnyitó vecsernye

2013. szeptember 14-én főiskolánk rektora, *dr. Véghseő Tamás* atya

vezetésével végeztük a szombat esti vecsernyét.

Beszédében idézte Szent Pál apostol Galatákhöz írt levelét, amelyben kijelenti, hogy ő nem akar mással dicsekedni, csak az Úr Jézus keresztségével. Szent Pál inti a galatákat, akik elfelejtették, sőt szégyelltek azt. *A lényeg*et hallgatják el!

Világos tanítást kaphattunk, hogy mi főiskolánk célja. Ez pedig nem más, minthogy hirdessük és megéljük az Úr Jézus evangéliumát. Minden, amit megteszünk a főiskolai hétköznapiakban, ezt a célt szolgálja, s minden, amit elmulasztunk az év során, az ettől a céltól távolít el bennünket.

Egyik hallgatónk, *Domokos Zsolt* számára különleges volt ez a tanévnyitó, hiszen köztársasági ösztöndíjban részesült, melyet rektor atya adott át neki.

HÖK

Prof. Giuseppe Caruso OSA előadása főiskolánkon

2013. szeptember 16-án *P. Giuseppe Caruso OSA*, a római Institutum Patristicum Augustinianum professzora, a Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskolán szemináriumot tartott Nagy Konstantin személyéről és egyházpolitikájáról. Az előadás célja az

volt, hogy több aspektusból világítsa meg Konstantin vallási vonatú rendeleteit és intézkedéseit. A hallgatók összképet kaphattak a IV. század történelmi eseményein keresztül a kor emberének vallássosságáról, illetve világszemléletéről, mely magyarázatot nyújthat e fontos korszak szociálteológiai és dogmatörténeti értelmezéséhez és annak további fejlődéséhez is.

Véghseő Tamás

„Kitartásban a siker”

„Kitartásban a siker” – emlékkiállítás Miklósy Istvánnak, a Hajdúdorogi Egyházmegye első püspökének felszentelése emlékére címmel nyílt kiállítás a Szent Atanáz Hittudományi Főiskolán.

A Görögkatolikus Püspöki Levéltár időszaki kiállítással járult hozzá a 100 évvel korábbi események ünnepléséhez. Az egyházmegye első püspökére emlékeztünk, akinek a beiktatására 1913. október 5-én került sor.

Levéltárunk válogatott dokumentumai kerültek a tárlókba, hangsúlyozva az egyházmegye felállítását megelőző intézkedéseket éppúgy, mint a püspöki életmű álmomásait.

Az egyházmegyénk felállítása előtti időkről tanúskodnak az 1900.

évi római zarándoklat és az 1911-es események dokumentumai, valamint a Pásztory Árkádhoz kapcsolódó emlékek. Miklósy István főpásztori életútjának első fontosabb eseményére – a külön tárlóban elhelyezett – állami és egyházi püspöki kinevezések utalnak. Az egyházmegye életéhez szükséges liturgikus eszközök és egyéb művészettörténeti tárgyak vásárlásáról korabeli, díszes számlák számolnak be. Az 1914-es debreceni bombamerényletet eredeti fotókkal, újságkivágatokkal illusztráltuk. Időrendben haladva, a Gergely-naptár 1916-os bevezetése sem maradhatott ki, hiszen mind az egyházi, mind a művelődéstörténeti jelentősége vitathatatlan.

A korszak bemutatásához a 20. század eleji életmód, életvitel ábrázolása is hozzátartozik, ezt főleg korabeli fotókkal, tárgyi emlékekkel érzékeltettük: Miklósy István idejéből származó antimenzionnal, püspöki koronával és korabeli liturgikus könyvekkel. A kiállítási anyag ízelítőt adott az I. világháború eseményeiből is, rámutatva arra, hogy az adott korszakban milyen sok nehézséggel kellett szembenéznie egy alakuló püspökségnek.

Az időszaki kiállításnak 2013. október 11. és november 5. között a Görögkatolikus Hittudományi Főiskola adott otthont, megnyitója egybeesett a Teológia Napokkal.

A kiállítást *Kocsis Fülöp* püspök úr nyitotta meg, kiemelve azt tényt, hogy a kovácsműhelyből származó Miklósy István milyen hosszú utat járt be a püspöki székhelyig.

Majchricsné Ujteleki Zsuzsanna

Matrikulakutatás határon innen és túl

A fenti címmel került megrendezésre a 20. Szabolcs-Szatmár-Bereg Nemzetközi Levéltári Napok. A kiállítással egybekötött előadásokra 2013. szeptember 26-án és 27-én került sor, melynek házigazdája a Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára volt.

A rendezvény a családfakutatást állította középpontba, a különböző felekezeti, illetve állami anyakönyvekhez kapcsolódó kutatási lehetőségeket vizsgálva. A magyar tapasztalatokat kiegészítette a határon túli levéltárak kutatási gyakorlatával.

Az első nap előadásai kitértek az egyházi anyakönyvezés jellegzetességeire. A Görögkatolikus Püspöki Levéltárat *Nyirán János* képviselte, előadásában vázolta az egyházunk történelmi hagyományaiban gyökerező tartalmi és nyelvi sokszínűséget.

A rendezvény kiegészült a megyei levéltárban megrendezett

„Anyakönyvek a levéltárban” című kamarakiállítással.

A levéltárak esetében különösen fontosak a nemzetközi kapcsolatok a határon túli levéltárakkal, ezért másnap Ungváron a Kárpátaljai Állami Levéltár adott otthont a rendezvény folytatásának. Az előadásokon keresztül betekinthettünk a kárpátaljai levéltár sajátosságaiba, kutathatóságába, egyedi jellemzőibe.

Majchricsné Ujteleki Zsuzsanna

Dr. Jankáné dr. Puskás Bernadett egyetemi tanári kinevezése

Áder János köztársasági elnök 2013. szeptember elseji hatállyal egyetemi tanárrá nevezte ki *dr. Jankáné dr. habil. Puskás Bernadett PhD.* főiskolai tanárt. A kinevező okirat átadására 2013. október 8-án került sor Budapesten a Szépművészeti Múzeumban. Az ünnepségen jelen volt Balog Zoltán, az Emberi Erőforrások Minisztériumának minisztere, Klinghammer István felsőoktatásért felelős államtitkár, Maruzsa Zoltán helyettes államtitkár, Pálincás József a Magyar Tudományos Akadémia elnöke is. Balog Zoltán miniszter ünnepi beszédében kiemelte, hogy az egyetemi tanári cím egy tudományos oktatói életút

megkoronázása. Valóban, Puskás Bernadett 1985-től, még Király Ernő atya tanácsára kezdte el kutatni a Kárpátok régió ikonfestését, később kiszélesítve a görögkatolikus egyházművészet többi területével is. 1988-ban készítette el szakdolgozatát, 1999-ben védte meg PhD disszertációját „summa cum laude” eredménnyel, 2011-ben habilitált az ELTE Bölcsészettudományi Karán művészettörténet tudományból 100 százalékos eredménnyel. 1988 és 2002 között a Magyar Nemzeti Galéria Régi Magyar Gyűjteményében dolgozott muzeológusként, később főmuzeológusként. 1994-től óraadó a Szent Atanáz Görögkatolikus Hit-tudományi Főiskolán, 2002-től a Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK Művészettörténet Tanszékén, valamint 2002-től a Nyíregyházi Főiskola főállású tanára.

Négy kiállítást rendezett, 76 hazai és külföldi konferencián tartott előadást, két könyv, két szakkatalógus és 144 tudományos publikáció szerzője. Munkásságát 2010-ben a Magyar Régészeti és Művészet-történeti Társulat Pasteiner-érmével, a Nyíregyházi Főiskola Kiváló Oktató címmel ismerte el. A történelmi munkácsi egyházmegye művészetének és a posztbizánci művészet kutatásának nemzetközileg elismert, jegyzett és hivatkozott szakembere. Mindemellett az első

görögkatolikus papné, aki profesz-szori címet szerzett.

Főiskolánk oktatói és hallgatói szívből gratulálnak Professzor Asszonynak, és további eredményes oktatói és kutatói tevékenységet kívánnak!

Janka György – Véghseő Tamás

Teológiai Tanulmányi Nap

„A keresztény hit alapja(i), filozófiai és teológiai akadályai, valamint a hit ébresztésének és gondozásának lehetőségei és határai az Egyházban” címmel került megrendezésre 2013. október 11-én főiskolánkon a Hajdúdorogi Egyházmegye és a Miskolci Apostoli Exarchátus papsága számára meghirdetett Teológiai Nap, mely hosszú évek óta a görögkatolikus teológus továbbképzés kiemelt színtere.

A tanulmányi nap kezdetén *Kocsis Fülöp* püspök atya vezetésével a III. imaóra imádságaiban kértük a Szentlélek kegyelmét, majd - rendhagyó módon - papi mellkeresztek megáldására és átadására került sor. Ezt követte a főiskola aulájában felállított, az első hajdúdorogi püspökre emlékező Miklósy István-émlékiállítás megnyitója.

A tanulmányi nap első szekciója Kruppa Tamás főhelynök, teológiai tanár elnökletével két előadásból és

az azokhoz kapcsolódó disszkusszióból állt. A levezető elnök elsőként *Vincze Krisztiánt*, a filozófia tanszék vezetőjét szólította, aki A vallás általános krízisének jelensége és okai címmel tartotta meg a témát felvezető és azt filozófiai szempontból megvilágító előadását. Másodikként *Görföl Tibor*, a PPKE tanára lépett a mikrofonhoz, aki Krisztus hitéről Hans-Urs von Balthasar teológiai szemléletmódján keresztül beszélt („Exemplum fidei? Zsid 12,2 – A keresztény hit krisztológiai és trinitárius alapja Hans Urs von Balthasarnál”).

Az ebédszünetet követően Seszták István pasztorális helynök, teológia tanár vette át az elnöki feladatokat, s elsőként *Kruppa Tamás* atyát szólította, aki A hit megélésének teológiai akadályai és lehetőségi feltevélei XVI. Benedek pápa katekiziseiben és korábbi írásaiban című előadásában ismertette az emeritus pápa tanítását. Őt a Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola tanára, *Kézdy Anikó* követte A bizalom az istenhit és az emberi kapcsolatok terén – pszichológiai megfontolások címet viselő előadásával, melyben a hit kérdését a lélektan elméletének és gyakorlatának szemszögéből közelítette meg. A tanulmányi nap záró előadójaként *Fodor György* atya, a PPKE prorektora lépett a mikrofon elé, aki „Ábrahám, a ti

atyátok örült, hogy megláthatja napomat. Meg is látta, és örült neki.” (Jn 8,56) Miért örült Ábrahám? – Ábrahám hitének üdvtörténeti dimenziói címmel megtartott előadásában olyan impulzusokat adott át a hallgatóságnak, melyek még az esti kötetlen beszélgetésen, a teológiai napok elmaradhatatlan záróeseményén, a fórumon is „munícióként” szolgáltak a diszkusszióhoz.

A tanulmányi napot *Véghseő Tamás* rektor zárszava és a társszékes-egyházban elvégzett vecsernye zárta.

Véghseő Tamás

Határokon átvélő tehetséggondozás főiskolánkon

A Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola Nyelvi Lektorátusa ebben az évben is meghirdette a *Görögkatolikus Tudásolimpia* elnevezésű tanulmányi versenyt, melynek célcsoportját azok a diákok jelentik, akik a 2013/2014. tanévben 7-8., illetve 9-12. évfolyamba járnak. A versenyre *angol, német* és ettől az évtől kezdve *olasz* nyelvekből, illetve *liturgikus ismeretekből* lehetett jelentkezni 2 kategóriában:

- I. kategória: 7-8. évfolyam
- II. kategória: 9-12. évfolyam

A versenyre jelentkezni 2013. szeptember 9. és szeptember 27. között lehetett.

Immár a IV. Tudásolimpiát szervezzük. Minden eddigi létszámot meghaladó az ebben az évben versenyezni kívánó diákok száma. Minden egyes érintett görögkatolikus intézményünk küldött bátor aspiránsokat a versenyre, továbbá nagy örömeinkre kárpátjai görögkatolikus diákok is jelentkeztek a megmérettetésre.

Inántsy-Pap Ágnes

Konferencia a görögkatolikus közelmúlt kutatásáról

Aki nincs ellenünk, az velünk van? címmel került megrendezésre főiskolánkon a görögkatolikus közelmúlt kutatási lehetőségeiről, feladatairól és problémáiról szóló tudományos konferencia 2013. november 7-én. A rendezvény alaphangját Romzsa Tódor ereklyéjének elhelyezése adta meg a főiskolai kapcsolna ikonosztázionjának a vértanú püspököt ábrázoló ikonjában. Az ereklyét Kondás Csaba ajándékozta főiskolánknak. Az elhelyezés megtartását Puskás László atya, Romzsa püspök sírjának megtalálója végezte. Az imádságos kezdés után a Szent Péter-teremben kezdetét vette a konferencia. Végheő Tamás rektor köszöntőjében elmondta, hogy a görögkatolikus közelmúlt kutatása mindezidáig az elhanyagolt és ke-

vés figyelmet kapott kutatási témák közé tartozott. A főiskolán 2013-2017 között tervezett, az Országos Tudományos Kutatási Alapprogramok által is támogatott kutatások egyik kiemelt területe az 1945-1990 közötti időszak görögkatolikus egyháztörténetének feltárása. Ennek a kutatómunkának megkerülhetetlen forráscsoportja az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában őrzött iratok. Ezért a konferencia első előadója *Gyarmati György*, az ÁBTL főigazgatója volt (Múltfeltárás titkosszolgálati iratokból), aki előadásában rámutatott: az ÁBTL-ben őrzött források nélkül nem lehet megírni a közelmúlt történetét, ugyanakkor azok hitelességével kapcsolatban számos kérdés fogalmazódik meg. Másodikként *Gárdonyi Máté* egyháztörténész, a Veszprémi Hittudományi Főiskola tanára lépett az előadópulthoz, aki „Üldözött egyház vagy kollaboráns egyház? Katolikusok a Magyar Népköztársaságban” című előadásában a korszak megítélésével kapcsolatos álláspontokat mutatta be. A következő két előadó a két protestáns felekezetben már évek óta zajló tényfeltárás folyamatát és eddigi eredményeit mutatta be. Mind *Szabadi István*, a Tiszántúli Református Egyházkerületi Levéltár igazgatója (Tényfeltárás a református egyházban), mind pedig *Ker-*

tész Botond, Evangélikus Országos Múzeum tudományos munkatársa (Sok, vagy kevés – az evangélikus tényfeltárás) hangsúlyozta, hogy a tényfeltárás folyamata szükségszerűen fájdalmas, amire az érintett közösségnek fel kell készülnie.

A rövid kávészünet után a történeti konferenciáinkon megszokott forгатókönyv szerint kitekintés történt a határokon túlra. Mivel a régió görögkatolikus egyházainak sorsa – az országhatároktól függetlenül – mindig szorosan összekapcsolódik, ez a kitekintés a tágabb szövegkörnyezet megismerését és az összefüggések feltárását szolgálja. *Bohács Béla*, az Eperjesi Egyetem Görögkatolikus Teológiai Karának tanára „Az Eperjesi egyházmegye felszámolásának előjelei Csehszlovákiában (1946-1950)” című előadásában többször utalt arra a Jeleverij érsekre, aki az akkori Csehszlovákiában a görögkatolikus egyház beolvasztását az ortodoxiába levényelte, és aki a Moszkvából Magyarországra küldött kollégájának, Ivan Kopolovics protoierejnek is jó tanácsokat adott. *Bendász Dániel* kárpátaljai egyháztörténész („Hitvalló és vértanú papok” című könyvem forrásai) előadását követően joggal fogalmazódott meg a jelenlétükben az a kérdés, hogy valóban lezárt múlt vizsgálatát végezzük-e, hiszen a jelenkor eseményei gyak-

ran döbbenetes folytonosságot mutatnak a szovjet éra eseményeivel.

Az ebédszünetet követően *Végheő Tamás* rektor megnyitotta a főiskola aulájában felállított „Számon-tartva” című kiállítást, mely *Tikovits Ernő* gyűjtőmunkája eredményeként a kommunista rendszerben üldözést szenvedett katolikus papok személyes tárgyait mutatja be. Megnyitó beszédében kiemelte annak fontosságát, hogy a görögkatolikus egyházban is induljon meg az államszocializmus évtizedei alatt üldözést és hátrányt szenvedett papok és papcsaládok történetének összegyűjtése és a közösségi narratívába történő beépítése.

A délutáni szekciót vezető Gárdonyi Máté *Puskás László* atyát szólította az előadópulthoz, aki személyes hangvitelű előadásában (A kárpátaljai 20. századi egyház-üldözés kutatása a boldoggá avatási eljárásokban) a *Bendász Dániel* atyával közösen a KGB-levéltáiraiban végzett kutatásairól számolt be. A konferencia utolsó két előadása a magyar görögkatolikusokról az ÁBTL-ben őrzött iratanyagokba nyújtott betekintést. *Végheő Tamás* egyháztörténész „Nekünk az a jó, ha nincs köztük egység” című előadásában egy görögkatolikus pap-ügynök sajátos feladatait, beosztásának körülményeit és párhuzamos életének kialakulását

mutatta be. *Janka György* egyház-történész, tanszékvezető főiskolai tanár előadásában (Adalékok a közelmúltbeli történelmünkhöz) az 1965-ben a Szent Péter-bazilikában megtartott magyar nyelvű görögkatolikus Szent Liturgia történetéhez szolgáltatott eddig teljesen ismeretlen adatokat az állambiztonsági iratok és ügynökjelentések elemzése révén. A konferencia *Orosz Atanáz* püspök-exarcha hozzászólásával zárult, aki minden görögkatolikus imádságát kérte, hogy az ebben a kérdésben elindult kutatások egyházunk javát és fejlődését szolgálják.

A konferencián számos kérdés, hozzászólás is elhangzott, ami azt bizonyítja, hogy élénk érdeklődés mutatkozik a téma iránt. Reményeink szerint a források feltárásának előrehaladtával az esetleg még meglévő félelmek is viasszaszorulnak, s a közelmúltról indított igényes párbeszéd a magyar görögkatolikusok közösségének megerősödését eredményezi.

Véghseő Tamás

Történészkonferencia Nagyváradon

2013. november 14-én és 15-én Nagyváradon „Az egyház hatalma – a hatalom egyháza. A közép-kelet-európai egyházi vezetők felfogása

az állam-egyház kapcsolatáról 1945 és 1989 között” címmel rendezett egyháztörténeti konferenciát a Poszticum Egyháztörténeti és Társadalomtudományi Intézet, Nagyvárad, az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Budapest, a Szacsavay Akadémia, Nagyvárad és a METEM, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközössége, Szeged.

Az első nap a hírszerzés és egyházi diplomácia kapcsolatát vizsgálta. Az előadásokat *Jánosi Csongor* doktorandusz (Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Református Tanárképző Kar, Kolozsvár) kezdte „Román–magyar belügyi és állambiztonsági együttműködés református egyházi ügyekben az 1950-es évek végén és a ’60-as évek elején” címmel. *Bandi István* történész-levéltáros (Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Budapest) a magyar hírszerzés kísérleteit vette sorba a katolikus egyház vezetőinek befolyásolására a ’60-’70-es évek fordulóján. *Zombori István* történész, ny. múzeumigazgató (METEM, Szeged) Magyarország és a Szentszék kapcsolatát elemezte az 1960-as években. Végül *Bánkuti Gábor* egyetemi adjunktus (Pécsi Tudományegyetem) az egyház és hatalom kapcsolatát hasonlította össze Romániában és Magyarországon az 1950-es években.

A második nap a személyek és személyes döntések hátterét vizsgálták katolikus és protestáns szemszögből. Elsőként *Janka György* tanszékvezető főiskolai tanár (Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, Nyíregyháza) a magyar görögkatolikus egyházi vezetők és az államhatalom kapcsolatát elemezte 1945 és 1989 között. *Balogh Margit* történész (MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetének tudományos főmunkatársa, Budapest) „Hűség és felelősség a túlélés tükrében. Mindszenty József az együttműködés hatáiról” címmel tartott előadást. Ezt követően *Vörös Géza* történész-levéltáros (Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára) Mindszenty József bíboros emigrációs éveit tekintette át a hírszerzés tükrében. *Nagy Mihály Zoltán* történész (Posticum Egyháztörténeti és Társadalomtudományi Intézet, Nagyvárad) „Együtt létezés vagy kollaborálás? Márton Áron püspök felfogása az állam– egyház kapcsolatáról 1948 és 1960 között” címmel értekezett.

A protestáns helyzetképről szólva elsőként *Csendes László* történész (a CNSAS volt elnöke) Argay György püspök 33 esztendőnyi szolgálatának próbatételéről szólt, melyet a Romániai Evangélikus Egyház élén tapasztalt meg. *Kovács Sándor* egye-

temi tanár (Protestáns Teológiai Intézet, Kolozsvár) Kovács Lajos és Erdő János életpályájának párhuzamaira mutatott rá 1956 után. Végül *Pál János* doktorandusz (Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Református Tanárképző Kar, Kolozsvár) „Az Unitárius Egyház és állam viszonya 1945–1965 között. Az egyház szerepe az államszocializmus első két évtizedében” címmel tartott előadást. A kétnapos konferenciát *Gyarmati Györgynek*, az ÁBTL főigazgatójának értékelése zárta, aki rendkívül hasznosnak és gyümölcsözőnek tartotta az összejövetelt, és jövőre az egyházak és a társadalom kapcsolatát javasolta tudományos vizsgálat alá venni.

Janka György

GÁNICZ Endre

Keleti egyházi bibliográfia magyar nyelven 2012-2013

- BENDÁSZ ISTVÁN: *Öt év a szögesdrót mögött. Egy kárpátaljai görög katolikus pap naplója a Gulágban*, Ungvár 2012, harmadik, bővített kiadás, 261 p. ISBN 978-966-671-322-6
- CSONKA ZOLTÁNNÉ SZAKÁL GABRIELLA: *Hajdúdorog története évszámok tükrében*, Hajdúdorog 2012, 128 p.
- DÉRI BALÁZS: „Az I. hangú virágvasárnapi tropár Szentendrén”, in *Magyar Egyházzene* 2 (2012/2013) 177-178.
- DÉRI BALÁZS: „Az áldozócsütörtöki tropár Szentendrén”, in *Magyar Egyházzene* 3 (2012/2013) 323-324.
- DOBOS ANDRÁS: „Beavatási modellek. A keresztény iniciáció formái és problematikája Keleten és Nyugaton”, in *Athanasiana* 36 (2013) 117-132.
- EUAGRIOS PONTIKOS – BARA PÉTER: *Eulogioshoz*, Budapest 2012, 79 p. ISBN 978-963-236-430-8
- FORGÓ ANDRÁS: „Batthyány József esztergomi érsek szerepe a görögkatolikus egyháziak országgyűlési részvételében”, in *Athanasiana* 36 (2013) 69-81.
- Görögkatolikus Szent Liturgia. Kottás tankönyv*, Összeállították: Bubnó Tamás, Drabik Zsuzsanna és Szentirmai Róbert, (Collectanea Athanasiana Institutiones IV/1.), Nyíregyháza 2013, 292 p. ISBN 979-0-801659-79-8
- GUZSIK TAMÁS: „Mikor is van húsvét?”, in *Magyar Egyházzene* 2 (2012/2013) 192-193.
- GUZSIK TAMÁS: „Virágvasárnap, nagyhét”, in *Magyar Egyházzene* 2 (2012/2013) 191-192.
- IVANCSÓ ISTVÁN: *Magyar Mózes – liturgikus tiszteletének tükrében*, Nyíregyháza 2013, második, bővített kiadás, 180 p. ISBN 978-963-9694-49-1
- KÁRPÁTI LÁSZLÓNÉ: „Demkó Kálmán (1852-1918) élete és munkássága”, in *Athanasiana* 36 (2013) 82-115.
- KERESZTES SZILÁRD: *Emlékek Hajdúdorogról*, Budapest 2012, 110 p.

- KOCSIS FÜLÖP – ELMER ISTVÁN (riporter): *Keleti lélekkel a Kárpát-medencében. Elmer István beszélgetése Kocsis Fülöp hajdúdorogi megyéspüspökkel*, Budapest 2012, 269 p. ISBN 9789632773445
- LEGEZA LÁSZLÓ – IVANCSÓ ISTVÁN: *Napkor görögkatolikus egyháza*, Napkor 2013, 44 p. ISBN 978-963-08-7695-7
- LEHOCZKY TIVADAR: *A beregmegyei görögszertartású katolikus lelkészségek története a XIX. század végeig*, Budapest 2012, 169 p. (az 1904-es kiadás reprintje)
- LOZYSKY, T.: *Ámen – Görögkatolikus gyermekek hittan- és imakönyve*, Nyíregyháza 2013, 160 p. ISBN 978-615-5073-17-5
- MAROSI ISTVÁN: „Firczák Gyula munkácsi püspök egyházi és társadalmi szerepvállalása”, in *Athanasiana* 36 (2013) 154-174.
- NACSINÁK GERGELY ANDRÁS: „Keveretlen egységben – A négy és az egyetlen Evangélium hagyománya a keresztény gondolkodásban”, in *Vigilia* 11 (2013) 802-811.
- NAGYMIHÁLYI GÉZA: *Az idegen szent. Árpád-házi Szent Piroska élete és kora*, Budapest 2013, 156 p. ISBN 978-963-662-632-7
- NAGYMIHÁLYI GÉZA: *Feledés és örök emlékezet. Tanulmányok a keresztény Kelet hagyományaiból*, Budapest 2013, 152 p. ISBN 978-963-662-647-1
- ÖBBÁGY LÁSZLÓ: „A magyar görögkatolikus egyház katekézisének története a 20. században – Harmadik közlemény”, in *Athanasiana* 36 (2013) 7-68.
- OROSZ ATANÁZ – ELMER ISTVÁN (riporter): *Merre vezet az út?*, Budapest 2013, 311 p. ISBN 978 963 277 159 5
- PUSKÁS BERNADETT: „Az egész alakos Krisztus-ábrázolások egyik sajátos változata: a Megváltó dicsősége”, in *Athanasiana* 36 (2013) 175-188.
- PUSKÁS LÁSZLÓ: „A kárpátaljai egyházüldözés kutatása”, in *Jel* 4 (2013) 99-102.
- SASHALMI ENDRE: „Az orosz ortodoxia: a megkeresztelkedéstől a patriarkátusig”, in *Klió* 3 (2013) 33-37.
- SZABÓ PÉTER: *A keleti egyházak szentségi joga: összehasonlító bemutatás*, (Collectanea Athanasiana Manualia III/1.), Nyíregyháza 2012, 331 p. ISBN 9786155073113
- VÁRADI KATALIN: „Az ortodoxia modernizálása: Oroszország és a keresztény Kelet (1856-1914)”, in *Klió* 3 (2013) 38-42.
- ZIZIOULAS, IOANNÉS – TOÓKOS PÉTER JÁNOS (ford.): *Az Egyház misztériuma az ortodox hagyományban*, in *Theologiai Szemle* 2 (2013) 118-122.